

144.

Kosztolányi Dezső pályakezdése

Írta: Szabó Ernő

S z a b a d k a

A család - "nemes" kosztolányi és felsőlehotai Kosztolányi - Tolnán keresztül Nyitrából szakadt a piros boru és fekete földű Báskába. Családja multját mindig megbecsüléssel és önérzettel emlegette Kosztolányi Dezső. Nemességüket állítólag Zsigmond király erősítette meg 1435-ben. K. György kancellárja és diplomatája volt Mátyás királynak, K. Sándor ferences szerzetes és író a XVIII. században, Móríc a szabadságharcban Komárom váránál vitézkedett. A nagyapa, Kosztolányi Ágoston százados volt 1848-49-ben, utána menekülnie kellett. Őt Kosztolányi-kastély volt Nemeskosztolányban, bárósított, hercegekkel vadászgató ág is akadt. Vagyon, nemesség, hatalom, kastély, uri kuriák vagy legalább tudás, műveltség: ilyen multat láthatott be a költő Szabadkáról. Szép mult. De azt is jelentette ez, hogy Kosztolányi Dezső messzebből jött, mint sok nagy pályatérse, már születése pillanatában távol volt kicsit a néptől. Nagy Lajos nagyapja gazdasági cseléd, anyja "megesett személy", szülőháza nádfedeleles vályogház. Ady apja kisur-őseit számontartó, de valójában negyven holdján küszködő parasztember. Móra-apa szücs és két lánc szőlő birtokosa, felesége kenyérsütő asszony, Juhász Gyula is földműves-halász-juhász ősök elvesző sorára nézhet vissza, Móríc apja szerencsés házassággal lett huszonegy hold gazdája, bizonytalan vállalkozásokból élő kisember volt életében, Tóth Árpád apja művész-álmokat hajszóló kőfaragó: mind-mind közvetlenebbül kötődtek a néphez. Ők azért is nőhettek nagyobbra, mert a népi televényből nőttek ki, Kosztolányi meg a kispolgárság virágoserépnyi földjéből. Szánalommal, tisztelettel, megértéssel nézte a kétkezi munkást, a társadalom életét fenntartó dolgozó osztályokat, de kicsit idegenül, kívülről. Megfigyelte, amennyire tudta átérezte sorsukat, de nem élte. Amazok felemelkedtek a népből, ő lehajolt hozzá. Sok egyéb mellett nagy gátja volt ez művészetének.

A fényes történelmi mult persze már csak okmányok és hagyományok

Szabadka

őrizte emlék. Az 1880-as években kispolgári értelmiségi család az övék. K. Ágoston, az apai nagyapa, a szabadságharc után megjárta Törökországot, Amerikát. Hazajöve rövid ideig kiskereskedő, élete javát pedig bankpénztárosként élte le Szabadkán. A költő édesapja, K. Árpád, a szabadkai gimnázium tanára, majd igazgatója. Az anyai nagyapa, Brenner József, ár- vagyerekként került a városba, hamarosan benősült a leggazdagabb patikus-familiába: Hofbauer Auréliát vette feleségül. De a gyógyszerész s vele a gondtalan megélhetés a nagyobbik lányt feleségül vevő Decsy Dezső lett, a kisebbik lány, Brenner Eulália, nem sok hozományt vitt házasságába.

A családnév szlovák eredetre vall. Kostolnik templomszolgát, sekrestyést jelent szlovákul, a castellánus templomos vitézt, várnagyot latinul. S ahogy a Bácska sokféle nép keverő-dagasztó teknője volt, sokféle vér keveredett a Kosztolányiakban is: magyar Filáczyak és székely Kádárok, német Hofbauerek, Brennerek, Vornwaldtok, délszláv Mukicsok, Oravecsek, sőt francia származék Cléryek is voltak a családban. A költőt érdekelte a sokszínű rokonság, a "fűszeres" Kosztolányi-vér. Sokszor emlegette büszkén a Goethe városából, Frankfurtból ideszármazott Brenner nagyapát, az inkább feltételezett, mint bizonyított francia rokonságot. "Mégis legszívesebben vállalta az álmatag-szláv és a hősi-magyar - a nemző, a névadó, a szépen hangzó Kosztolányi családfát" - írja életrajzában felesége. A tizenhatéves diák mindenesetre azon lelkesedett, "milyen jó magyarok a bunyevácok", s a fordító-nyelvűművész nem beszélt egyetlen szláv nyelvet, Csehov drámáit németből fordította magyarra. A nemzetiségeket nem gyűlölte soha. Származása okán nem is tehetette ezt. De a szláv rokonsággal nem büszkélkedett. Átnevelendő, elmagyarosítandó elem volt az akkor ^{orvagyunkban} a többi nemzetiségekkel együtt.

1884-ben kötött házasságot Kosztolányi Árpád és Brenner Eulália. A férj huszonöt, a feleség tizenhét esztendő. Szép emberpár. Árpád kreolos, magas homloku, bajuszos, körszakállas, a törekeny Eulália fejével kisebb nála. Az apai ház hátulsó lakását kapják meg. Szerényen élnek: a gimnáziumi rendes tanár havi fizetése 200 korona. Rövidesen hárman élnek belőle: 1885. március 29-én megszületett Dezső - Desiderius, az "Ábi-

A "szegény" kisgyermek

tott". Keresztelőpólyáját selyem menyasszonyi ruhájából varrta az édesanyja. Az újszülöttet Dezső, István, Izabella névre keresztelték a Szent Teréz-templomban.

Dezsőke nyugós, sokat siró, tulérzékeny csecsemő. Fiatal szülők első gyermeke, ráadásul a nagypapa folyton beleszól a gondozásába, mert szerinte a fiatalasszony nem ért hozzá. Dezsőke, "az ő unokájuk", semmiben sem szenvedhet hiányt. Nem is szenved: szülők és nagyszülők tültesznek egymáson a kis zsarnok szolgálatában. A kis zsarnok huszonöt éves korában megírta A szegény kisgyermek panaszait. Mi van a kötetben? Egy fehéringes kisgyermek, az "áldott aranyember" doktor bácsi, egy közlelbből meg nem fogható betegség lázas hánykolódásai, régi dolgokról mesélgető nagypapa, halálfélelem, az első tanítási nap, szerelensejtelmek, félelmetes esték, rémekkel teli sötétség, tavaszok, őszök, telek, nyarak, a hallgatóg apa, a gyengéd anya, játékok, rokonok, patika, fényképek, egy csendes, poros, unalmas kisváros. A gyermeknek panaszra nem sok oka volt, a "panaszok" háttere meleg, békés, védett, kiegyensúlyozott családi élet. A gyermekévek élményei: a betegség, halál, a negyvennyolcas nagypapa és a szülők.

A betegségről szóló emlékezések nem vágnak össze. Kosztolányiné szerint tíz éves koráig betegeskedett¹, Kosztolányi Dezső egyszer tizenöt évet irt², máskor tizenhatot³: Az ember néha hajlandó azt hinni, hogy nem is valóságos betegség volt az, hanem utólagos költői fikció. Elvégre egy egészségtől kicsattanó, pajkos lurkónak nincs joga szenvedésekről panaszkodni, a nyolc évig ágyban sorvadó betegnek inkább.

"Tíz éves koráig örökösen betegeskedett. Vékony volt, sápadt, a füle fehér és áttetsző. Naponta többször elfogta a köhögés, a fuldoklási roham. Sete-suta, otthon varrt nadrágocskája zsebében állandóan egy ezüstkanalet rejtegetett arra az esetre, ha valahol az utcán vagy idegenben érné a roham, legyen mivel lenyomnia a nyelvét...Ideges asztmája volt. Az anyja nem mozdulhatott mellőle. Sikertült elérnie, hogy kisebb testvérei között...mindig ő maradjon az, akinek leginkább szüksége van anyai gondoskodásra, figyelemre...Tíz éves volt, mikor meghalt az imádott nagypapa. Csaknem egyidejűen a kis Dide súlyos tüdő- és mellhártyagyulladásba esett, és csodálatos módon, az addig örökösen betegeskedő, ideges gyermek ez után a több napi eszméletlenségében töltött betegség után teljesen meggyógyult. Legalább látszatra. Fuldoklása megszűnt, félelmei,

Szabadka

furcsaságai alig mutatkoztak, fejlődni, erősödni kezdett."⁴

A halál. Minden kisgyerek megriad tőle, ha ráterelik a figyelmét. A csontvázas lapot összeragasztották a lexikonban. Szétmesterkedte. De már a trombitás temetéseket meg a rengeteg koporsósüszletet nem lehetett eltitkolni. Szabadkán kb. kétezer^{hatszáz} temetés volt évente, a halottak hatvan százaléka tíz éven aluli gyermek: a város országosan első volt a gyermekhalandóságban. Brenner-nagyanya is mindig koporsósoknak adta ki üzlethelyiségét. Az újságok akkoriban sokat irtak Jackről, a hasfelmetszőről. Mindez persze hatással lehetett a gyermek érzékeny lelkére, - de semmi esetre sem akkora hatással, ahogy azt a dekadens lírai költő utólag megverselte. S még kevesebbet töprengett volna rajta, ha szabadkai napszámos, gázgyári munkás, törpebirtokos gyereke.

A "panaszos" gyermekkor háttére meleg, békés családi élet volt. Csak gyöngéd tisztelettel és meghatottsággal tudott visszagondolni "apuka és anyuka" szerelmére a költő. Amennyire egy nem túl tehetsős tanártól tellett, mindent megkapott a három gyermek. S a pénzen vett meglepetésnél sokkal többet. Karácsony előtt szülők és nagyszülők hetekig furták-faragták-festették, sőt irták is a meglepetést: érdekes játékok, színes zászlók, papírláncok, házitelefon, laterna magika, bábszínház és hozzá verses darab született a sürgölődésből. Meghitt esték a fehér cserépkályhás, függőlámpás szobákban. Gazdag születésnap és névnap vendégségek, zenével, sakkal, kártyával, jóleső beszélgetéssel, gyereklármával. Dr. Brenner József városi tisztügyésznek három gyermeke volt, Brenner Lujzának - "a vén Lujza néninek" - /Decsy gyógyszerészné/ hat, Kosztolányi tanáréknak három: valóságos gyermekparadicsom. Ez is a "panaszok" idején volt...

Brenner-nagyapára nem is igen emlékezhetett Kosztolányi, hiszen a csendes, szerény gyógyszerész 1887-ben meghalt. Az Anyai nagyapám arcképében a mély magányt látja arcán, szívében a but. Lehet, hogy bus és magányos volt - körötte népes család és forgalmas patika -, de az is lehet, hogy az unoka stilizálta ilyenné. Mert neki ekkoriban mindenki bus, fáradt, magányos, szomorú. Madách: epés, szomorú, fáradt; Szent István: szomorú, szelíd, jó, komoly, bölcs; Arany János: töprengő,

A 48-as nagypapa

pesszimista; Kossuth Ferenc: fáradt, művelt, rokonszenves; mért éppen Brenner-nagypapa ne lett volna hasonló? A vers elárulja, hogy "egy könyve volt, a Pharmacopoea", tehát inkább a vagyonos, mint a művelt ősök sorába tartozott. Sokkal tovább éltek nála a nagyanyák: mindkettő valamikor 1830 előtt született és egy esztendőben, 1916-ban halt meg. Kosztolányi Ágostonné, a "kisnagymama", erőszakos, önző, kitűnő megfigyelő, találó tömörséggel fogalmazza meg - s unokája élvezi - emberszólásait. Brennerné, a "rövidlátó, kövér öreganya" zömök, szeleburdi, rajongó, mohó, bohém, tékozló, könnyelmű. A két öregasszony folyton civalodik, egymás nélkül megenni mégsem tud, a családi emlékek élő muzeuma és majdan az írónak remek minta mindegyik. De a példa, az ideál, költészetének gyakori megihletője a Kosztolányi-nagypapa.

Kosztolányi Ágoston 1826-ban született. A szabadságharcban Bem hadosztályában őrnagy, ismerte Petőfi Sándor századost. A bukás után menekült, az unoka emlékezése szerint a török szultán udvarában énekelt, Amerikában - New Yorkban és Philadelphiában - szemet hordott, napszámba járt, selyemre festett. Tizenkettőig?⁵ vagy csak nyolc évig?⁶ Nem az emlékezet pontossága a lényeges. A kisfiu rajongva hallgatta szabadságharcos történeteit, hányódásait, bálványozta ezt a lobogó fehér hajú, nagy bajuszu, szakállu, kemény, túlradó életkedvű, "mindenkinél magasabb", nefelegzjcskék szemű, harsogó hangú öregembert. A szabadságharc, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, no meg Kosztolányi-nagypapa feje köré gloriolát font a gyermek képzelete. A Petőfi Társaság-beli székfoglalója is Petőfit, a szabadságharcot és a nagyapát idézi. A gimnazista naplója sokszor foglalkozik vele, verse is nem egy. Ő volt Kosztolányi Dezső első tanítómestere hazaszeretetből és politikából. Jó tanító volt. Ha később Kosztolányi viszolygott is minden politikától és forradalomtól, azt a forradalmat és azt a politikát szentnek tartotta mindig. Szentnek, de korában nem látott olyan erőt, mint nagyapja fiatalokrában. Valójában persze nem értette a 48-as forradalom lényegét: "az egész magyar nemzet" forradalmának tartotta, s ilyenre nem látott lehetőséget az imperializmusba fordult magyar kapitalizmus idején. A 48-as forradalom és szabadságharc mint időtlen, de megvalósíthatatlan eszmény lebegett a polgári társadalmat meggyűlölő, de azt mégis egyetlennek tartó Kosztolányi Dezső szeme előtt. Nagypapa is bálványozza

Szabadka

Didét. A szigorú, hallgató apának jó ellenpontja az indulatos, tréfás, nem szigorú öregember. Lakása is csodavilág a fiúcskának: itt a cukor édesebb, a tea forróbb, kap rumot és feketét is, a lámpa sárgább, a kerevet szélesebb, és nagyapa személyesen ismerte Petőfi Sándort! A nagyapa tanítására hivatkozva nem megy a hatodikos gimnazista iskolába március 15-én, gyűlöli a németeket, osztrákokat, Habsburgokat, s Kapca-ünnepe címmel ír verset naplójának április 11. ellen. De nagyapai hatás munkál abban is, hogy Kossuth Ferencet Kossuth Lajossal, a függetlenségi pártot a hajdani függetlenségi harcosokkal azonosnak látja. Sokak tévhite volt ez. A tömegek csak lassan, hosszú esztendőket mulva döbbsen rá: a "függetlenségi" a levegőt vagdalják, "harcuk" nem a haladásért, csak a nagyobb koncert folyik. Kosztolányi is csak esztendőket múltán öbrenedik illúzióiból. Nem ír többé "magyar versek"-et, hosszú ideig nem politikát is érintő cikkeket, most először utasít el az "ellenzéki" koalíció politikájával együtt minden politikát.

Kosztolányi-nagyapa Amerikában jól megtanult angolul, s hogy a műveltséget becsülte, abból is látszik, hogy fiát érettségi után a berlini egyetemre küldte tanulni. Árpád 1859-ben született Szabadkán. Gyermekéveit is itt töltötte, itt járt gimnáziumba, 1879-ben pedig a berlini egyetemre ment. Kémiát és fizikát tanult, Helmholtz előadásait hallgatta többek között. 1883-tól a szabadkai "községi kath. főgymnázium" rendes tanára, 1900 szeptembertől igazgatója. "Bölcsészettudori" értekezése /mai fogalmak szerint szakdolgozata/, Az ingamozgás elmélete stb. c. könyvecske 1883-ban jelent meg. Utána cikkek következtek a Természet-tudományi Közlönyben, a Matematikai Lapokban, a Szabadkai Hírlapban és az iskola közös értesítőjében. 1897-ben még egy 49 lapos füzetet adott ki, A kamatos kamatszámítás reformját, amivel a tudományos ambíciók lassan le is hervadtak. Igazgató korában már nem akart jó igazgatónál egyéb lenni, az sem mindig sikerült. Dezsőke úgy nézett föl erre a "titokzatos", sárga arcú, hallgató emberre, mint egy félistemre. Kosztolányi Árpád valóban tehetséges és sokoldalú ember volt. Talán túlságosan sokoldalú. Matematikát tanít egy életen át, holott nem is szaktárgya. Kitűnően rajzol, fur-farag, kísérletezik, elmés technikai játékokat ezermesterkedik össze. Hajnali ötkor már a zongoránál ül, a gyerekek félálomban Beethoven szonátáit hallgatják. A szabadkai dalárda vezető tagja, kitűnően fényképez,

Kosztolányi Árpád

iskolájában ő tanítja a fakultatív gyorsírást, emellett igazgató, különböző bizottságok tagja, aktív közéleti ember, beszédek mond, a főispán, a polgármester és más hatalmasságok elé vezeti tantestületét ünnepi tiszteletkérdésre stb. Dezsőnek példakép - és akadály. A "nagyemberség" első lépcsőfoka: meg tudja-e haladni az apát, a sokoldalút, az igazgatói irodában trónolót. Sokmindent nem örökölt a félisten-apától: határozatlan, betegeskedő, a technikát csak csodálja, de nem érti, ügyetlen.

Az apa köré tornyozott félelem akkor kezd oldódni, amikor fia rádöbben: a félisten másik fele - esendő ember. Ideges. Pisztolyt hord. Kellemetlenségei vannak az ötszáz növendékes iskola igazgatásával. Az igazgató iszik is. Ürügy bőven van: egyesületek összejövetelei, városi potentátok meghívásai, dalkari találkozók, bálak, mulatságok, prélók. Ha este elmegy, nem biztos, hogy másnap visszajön. Gimnazista fia az udvaron hebegve-pirulva figyelmezteti: neki, az igazgatónak nem szabad ilyen példát adnia...

Ivott Kosztolányi Árpád, de nem feltűnőbben a környezeténél. Sok bor termelt a határban, de itták a sört, főzték a pálinkát is. Ivott a nép, és ittak az urak. Dr. Révay József emlékezése szerint gyakran megessett, hogy "jól szituált" városi tisztviselők fényes délelőtti hőrögetve, dalolva hajtottak végig Szabadka belvárosán, és ezen senki sem, vagy legalább is az értelmiség nagy része nem botránkozott meg. Bibó-Bige György jó módú tanár sokszor rendezett mulatságot a házában. Egész éjjel ittak, reggel sorbaállította a társaságot, s az iskolába menő gimnazisták épülésére énekelve körülkerülték néhányszor a házat - aztán visszamentek inni. De az ivás mégis jelent valami lelki defektust. Kosztolányi több akart lenni, mint ami lett. Ezt jelzi a két kis könyvecske, ezt jelzik a cikkek meg az a majd hatszáz vers, amit öregkorában költött. Tehetsége elég volt a szabadkai polgárok közüli kiemelkedéshez, elég volt fizika-kémia tanárnak lenni, de nem volt elég művésznak vagy tudósnek felnőni. Ez is a kezébe adhatta a borospoharat, nemcsak a szabadkai ivódimborák.

A gimnázium értesítői pedáns, körülményeskedő, zsufolt, száraz, adatokra, aktákra, végzésekre hivatkozó stilusról árulkodnak. És szerzőjük vallásos-hazafias szemléletéről. Sokszor felzengett ez a frázisokat

Szabadka

görgető hang: értekezleteken, ünnepélyeken, temetéseken, főleg pedig felettésekhez intézett, tisztelettel fontoskodó jelentésekben. ~~xxx~~ A stilus maga az ember: Kosztolányi igazgató ur embernek, tanárnak, vezetőnek is kicsit szögletes, merev, körülményes volt. Hivatalos úgyszólván szó rögtön "igazgató ur" és "tanár ur" volt a testülettel. Megtette, hogy reggelente órával a kezében várta a későn jövő tanárokat: "Tanár ur, nyolc óra egy perc!..." Drákói szigorral harcolt a tanulók szeszfogyasztása, dohányzása és színházbajárása ellen. Ugyanakkor a szabadkai lapok arról cikkeztek, hogy a gimnazisták a szülő engedelmével igyanak csak meg egy pohár bort, szivjanak el egy-egy cigarettát. Kosztolányi igazgató ur saját otthonában nem tartotta be nevelési elveit: fia néha-néha részesülhetett az iskolában eltiltott örömeiből, színházba pedig különösen gyakran járt. Hogy tanárnak milyen volt Kosztolányi Árpád, lehetetlen ma már eldönteni. Fia ellentétesen ábrázolja. Az Aranysárkány Novák tanárja emberséges, haladó elveket vall, kapcsolatokat keres tanítványaival, de alapjában véve nem hisz a nevelhetőségben, és csődöt mond. Versben viszont:

...Ha jár a vidéki

városban, gyermekek köszöntik ősz fejét,
kicsinyek és nagyok, régi tanítványok,
elmúlt életükre emlékezve, lassan
leveszik kalapjuk.

Mindenesetre, széleskörű természettudományi és zenei, ~~és talán~~ irodalmi tájékozottságát nincs okunk kétségbevonni. Ám ez a műveltség a század elejével megmerevedik, lassan korszerűtlenné válik. Bizonyára őrá is illik fia megjegyzése "a Kisfaludy Károly, Jókai, Kemény olvasásán felnőtt nemzedék"-ről. Bóka László Kosztolányiékát "egy hazánkban ritka, nyugateurópai típusu, művelt kereskedő-polgár-család"-nak nevezi.⁸ A nagyszülőket és Kosztolányi édesanyját illetően tulzott és hízog ez a megállapítás, Kosztolányi Árpádot illetően feltétlenül igaz.

Kosztolányi Árpádné sem volt iskolázott asszony. Valószínűleg hat elemit, de legfeljebb négy polgárit járt, érettségije semmi esetre sem lehetett. "Az anyám mélyszívű és egyszerű asszony" - írta az érett költő. És: "...nem vitt magával soha könyvet." Nem Beethovent zongorá-

Kosztolányi Árpádné

zott, hanem "rossz, vidéki valcer"-t, s bizony "megbicsaklik elefántcsont ujjá a fekete-fehér elefántcsonton." Gyöngéd, érzelmes s olyan, mint egy idősebb nővér: fiánál csak tizenhétével esztendővel öregebb. Mint a neve: Eulália=szépen csevegő. Átbeszélte egy hosszú életet. Csevegés a szép szó élvezetéért, ez a legkedvesebb szórakozása. Nem szeret egyedül lenni, nem szereti a könyvet, a hallgatást, s a nagy családban mindig van is körülötte sok ember. Gyermekai imádják. Dezső levelei valóságos szerelmi vallomások, hát még a versei! A versek áldozatnak mutatják, rejtélyes bánatról, szenvedésről beszélnek:

De dus, komoly ~~harmat~~ haján, bársonyruháján
titkos jövődök szenvedése rezg.

Amikor zongorázik:

Jaj, mennyi vágy van benne, hosszú évek.
Egy szürke dalban egy szent, szürke élet.

Koporsó és bölcső közt:

Te hallgatod, mint bölcsőnél virasztó,
merengve, mosolyogva, szomorun...

A Bus férfi panaszaiban:

Neki nem volt korán könnyezni,
s könnyezni nem volt soha késő,
ha ment az erdőn, ment az uton,
ketten mentek: az élet és ő.

Sirt és dalolt bus mátkaságán,
bölcsők között sirokra görnyedt,
a képeskönyve volt az élet,
nem vitt magával soha könyvet.

Valójában nem volt itt semmiféle áldozat: az édesanya életét kitöltötte a három gyermek és a férj, a nagy lakás, a háztartás. Nem akart ő "emancipált" nő lenni, nem fűtötték titkolt vágyak, különösebb művelődési igényei nem voltak. Néha el-elment férjével társaságba, évente egyszer a Szeretet Nőegylet báljára /a Pácskai Hírlap béli tudósításában 1901 farsangján mint aszturiai parasztnő van említve/, vezetőségi tagja is az egyletnek, buzgólkodott az elmaradhatatlan jótékonycélu teá-
rest rendezésekor, és főleg és mindig rajongott gyermekeiért, akik - mint

Szabadka

minden anyának - a világ legkülönb gyermekei voltak. "Az én Árpikám, az én Mariskám, az én Diduskám." Sokat idegeskedett, fájditotta a fejét, gyomrát, de mindenre megvoltak a saját gyógymódjai. Az orvosokat mégis tisztelte, az orvosságokról sokat tudott. Konzervatív volt, de könnyen beletalálta magát új helyzetekbe. A vallás külsőségei, formái jobban vonzották tartalmánál. Vigkedélyű volt, könnyen erőt vettek rajta érzelmei. Bohém volt és szorgalmas, szelíd, de ha kellett, harcias is. Dezső fia sok tulajdonságát örökölte.

A család és a rokonság körül pedig ott volt a város, Szabadka, a Kosztolányi-művek "vidéki városa", Sárszeg. A török időkben elpusztult várost újra kellett benépesíteni. Még a neve sem maradt a régi: 1779-ben Mária-Teréziopolis szabad királyi városnak nevezték. Csak 1845-ben lett újra Szabadka. 1823-ban nem egészen 29.000 ember lakta, 1890-ben csaknem 73.000, tíz évvel később 82.122. Ekkor - Budapest és Szeged után - Szabadka volt a harmadik legnagyobb magyar város. Rohamos fejlődésében része volt a kiegyezés utáni vasutépítésnek: előbb a Fiume-Szeged, aztán a Budapest - Zimony-Belgrád vonal szelte át a várost. A század végén nyolc irányba futottak ki innen vasutvonalak. Szabadka Észak-Bácska központja lett. Ipára is fejlődésnek indult, már ahogy ez mezőgazdasági vidéken akkor lehetséges volt. A XIX. század elején működött több téglagyára, mész- és cementgyárak, butor-, keményítő-, redőny-, cserépkályha-, asztalosáru-, szóda-, ecet-, szappangyára, kőolajfinomító, gázgyár, villanytelep. Itt összpontosult a megye iparának 12,3 %-a. A szabadkai ipar gyengeségére jellemző azonban, ~~az a tény,~~ hogy a város összes keresőinek nem egészen hat százaléka élt meg az iparból, hetven százaléka pedig a mezőgazdaságból? 2.670 "ipari vállalatot" tartottak nyilván 1900-ban. E "vállalatok" közül segéd nélkül dolgozott 1.842, egy segéddel 422, 2 segéddel 176, husznál több alkalmazottal csupán 9 vállalat. Szabadka főleg az egyedül dolgozó kisiparosok városa volt. De a kisipar tengődött, fogyott, nem bírta a versenyt az éppen kifejlődő nagyiparral. "Vajha a kisipar hanyatlásának megakadályozására /az ipartestület/ minél előbb kezébe venné a kisiparosok szövetségi ügyét is..." - sóhajtott fel a Szabadka szabad királyi város ismertetése c. propagandafüzet egyik szerzője 1899-ben.

Szabadka szabad királyi város

A város 113.000 hold szántóterületéből kerekén százezer hold volt magánkézen. 235 birtokos tulajdonában volt /száz holdtól kétezerig/ 51.000 hold, 49.000 hold pedig kisbirtokosok kezében. A kisbirtokok zöme 10-20 holdas volt. Ötvenegyezer hold tartott el kb. kétezer birtokost és csalátagot, negyvenkilencezer hold pedig kb. harminckétezer embert. Jórészüik törpebirtokos, cseléd, agrárproletár volt. A mezőgazdasági népesség tulnyomórészt a tanyavilágban élt, sárban-porban, patika-orvos-csatorna-jó ivóvíz nélkül. A birtokosok be-berándultak kuriáikból, az iparosok, kereskedők, hivatalnoki kar, értelmiségiek pedig a mégis jobban kövezett, világított, csatornázott belső részeken élték életüket, s panaszkodtak a bűzölgő csatornákra, rossz utakra, gyatra gázvilágításra. A legnagyobb földbirtokos maga a szab. kir. város volt. Vermes Gábor földbirtokos-ügyvédnek nem tudni, mennyi földje volt: a város első virilistájaként évi huszonötezer korona adót fizetett. A Fernbach-birtokosok összesen hatezer, a Latinovits-örökösök négyezer holdat birtak, báró Podmaniczky Endre kétezernyolcszázat, a Vojnitsok kb. négyezret és így tovább.¹⁰

Szabadkán a földbirtok adta a tekintélyt. A városvezetés a birtokosok kezében volt. 1902-ben a törvényhatósági bizottság 328 virilista és választott tagjából 189 földbirtokos volt, ők rendelkeztek tehát az abszolút többséggel. Panaszkodik is a Szabadka szab. kir. város közigazgatása az 1902-12. években c. könyv, hogy Debrecenben, Pozsonyban, Szegeden "az őstermeléssel szemben az ipari és kereskedelmi osztály, valamint az értelmiség a mienknél jóval kedvezőbb arányban van képviselve."¹¹ És míg az uri osztály a tornyos, árkaos városházán játszotta játékait, a nagyhatáru városban pusztított a tüdővész, tüdőlob, rángörös, bélhurut, az "ezernyi fajta népbetegség, szapora csecsemőhalál." 1889-1898 között 24.939 ember halt el Szabadkán: harminckét és fél százaléuk egy éven aluli, és csak harminc százalék érte el a husz esztendőt! A szerzők igyekezzenek elkendőzni a szörnyű okot: a nyomort. Szerintük a nagy halálozási arány oka az egészségügyi szabályok be nem tartása, a beteglátogatás, a hullacsókolás: "A ragály tovaterjedésének egyéb tényezői: u. m. az igen nagy nyomor, szennyes talaj, túltömött lakás nálunk már csak ritkábban fordulnak elő" - nyugtatják meg magukat. Jó mindehhez tudni, hogy hat tisztiorvos közül egyetlen egy "gyógyította" a

Szabadka

tanyavilág harmincnégyezer lakosát /főleg azonban igazgatta Palicsfürdőt/, hogy a tanyavilágban patika nem volt, miért is a ~~xxx~~ tanyaiak "a hozzájuk közelebb eső községek" gyógyszerértáraiba mentek, ha mentek. Volt harminchat artézikut, kellett volna még huszonöt-harminc, nyilván a tanyavilágban. Továbbá: "Kedvezőtlenek azonban a lakásviszonyok a tanyákon, a szegényebb néposztály körében." Vagyis amit előbb tagadtak, azt ezzel a mondattal szépen beismerték: van nyomor, van zsúfoltság, vannak rossz lakások.¹² Csak egyetlen, de annál döbbenetesebb adat még Szabadka-Sárszeg kulturájáról: 1900-ban a város hat éven felüli népességének 50,6 %-a /35.270 ember/ nem tudott írni-olvasni!¹³ Így élt Szabadka dolgozó népe a XIX. század végén, a XX. század elején.

Tetézte mindezt a nemzetiségi ~~elnyomás~~ elnyomás. 1900-ban nyelvviszonyok szerint ilyen volt a megoszlás:

magyar	46.050	50,07 %
bunyevác	31.367	38,19 %
szerb	2.684	3,26 %
egyéb	2.021	2,46 %

Tekintsünk el a 6,2 % hiánytól. Szépitett adatok szerint is a lakosság 41,45 %-a szláv - bunyevác és szerb - anyanyelvű. A cél: a bunyevácok elmagyarosítása. Ezt a szándékot nem is titkolták. A Kolo Mladezs /bunyevác ifjúsági szervezet/ nem alakulhatott meg - közölte 1900. november 30-án vezércikkben a Bácskai Hirlap. Mért? Mert a bunyevác nyelvet akarták ápolni. Szerzőnek azonban "szent hite, hogy nincs joguk a bunyevác nyelvet megmenteni a pusztulástól." Azt a tanácsot adja: legyen inkább a magyarosítás a Kolo Mladezs célja, akkor biztosan engedélyezik... A magyarosítás legfőbb eszköze az iskola volt. Az 1868. évi XXXVIII. tc. kimondta, hogy ahol a tanulók többsége idegen nyelvű, ott az oktatás anyanyelven folyjék. A törvényt Szabadkán így "tartották be": tizenegy belterületi iskolában magyarul, egy iskolában magyarul és szerbül tanítottak, a bunyeváclakta környékeken pedig a bunyevác "kíséítő nyelv" volt. Meddig? Az alsó négy osztályban. Természetesen magyar tanítókat alkalmaztak, bunyevácokat nem. A felső osztályokban bunyevácul már nem tanítottak. A lakosságnak csaknem felére tehát az osztályelnyomáson felül nemzetiségi elnyomás is nehezedett.

Ez nem jelentett annyit, hogy a szlávok kiszorultak a közéletből. Volt a városnak két bunyevác lapja, működött a bunyevác gazdák egye-

A szabadkai bunyevákok

sülete, a Pucska Kaszina, s a közigazgatásban meg a gazdasági életben olyan nevekkel találkozunk, mint a Mamuzsichok /Mamuzsich Lázár ügyvéd tizenkilenc évig polgármesterkedett, rokonai és névrokonai ott ültek minden fontosabb helyen/, Pertich Albert, Baics Gergely, Szti-pits Márk, Antunovits József, Pulics Gergely, Vojnics P. Márk, Gresky Gábjó, Kulácsics Gergely, Mathievics Máté, Polyákovits János, Krnjaj-szky G. Máté, Czrnkovics János, Vidákovics Barnabás, Kallivoda Andor, Ognjanov György, Krnjajszky L. Radován, Rudics Vranics Jeromos stb. stb. Példáknak bőviben vagyunk. Üzleti vállalkozások, házasságok, barátságok, politikai üzemek szárai fűzték át meg át a magyar és szláv vagyonos rétegeket. A meggazdagodott, vezető szerepre is áhító délszlávok mellett verő "magyarok" voltak. Nemzeti ünnepeken elől tolongtak, nagy tösztokat mondtak a magyarságra, Mamuzsich Lázár pánszláv-sággal vádolta politikai ellenfeleit stb.

Sűrítve találhatók itt az akkori magyar élet összes problémái: a nagy néptömegek nyomora, a fonákul fejlett ipar, a rossz birtokmegosztás, az uri közigazgatás, a gyenge polgárság, a nemzetiségi elnyomás. A Kosztolányi-család mindezeket a problémákat valahonnan középről nézte. A fiatal tanár módos petikus lányát vette el, rokonságában tisztviselők, gyógyszerészek, tanítók, ő maga negyvenegy éves korában gimnáziumi igazgató. Életük a városházán, a gimnáziumban, a Nemzeti Kaszinóban, a dalegyletben folyik, a főispán, a polgármester, tekintélyes tisztviselők és vállalkozók nem egyszer látott, apjával parolázó valakik. Ebbe az életbe született bele Kosztolányi Dezső. Természetesen, ostobaság lenne számonkérni, hogy a kisgyermek, majd a tizenhat-tizennyolc éves diák mért nem látta meg ezeket az ellentmondásokat. Az azonban biztos, hogy ha tanyai tanító fia, kétholdas törpebirtokos gyereke, napszámos, cseléd, tönkremenő kisiparos leszármazottja lett volna, többet és mást látott volna meg szülővárosából. És másképp jött volna vissza az egyetemi hallgató, az újságíró, az érett költő és író a szülővárosába. Egy Nagy Lajosnak, egy Móricznak aranybánya lett volna ez a város. Kosztolányi születésekor a polgári négy fal jól párnázott világába került. Ugy ment el, hogy nem is ismerte alaposan szülővárosát. Babits nem volt rest bevallani hasonló "vétkét" Illyés Gyula Puszták népének olvastán. Kosztolányi meglátta és megírta a tüneteket: a bűzölő csatornákat, a szellemi poshadtságot, a sarat, port, a kispolgárok ostoba-

Szabadka

ságát, a birtokosok dorbézolását, de nem látja meg szülővárosában tőkések és munkások, földbirtokosok és agrárproletárok, gazdagok és szegények ellentétét, az alapvetőt, amelyből minden egyéb fakad. A négy fal, a polgári élet négy fala nem engedi. De ezeken a falakon át lehet törni, ~~in~~ a legnagyobbak áttörtek. Kosztolányi még ártalmatlan filozófai, politikai, irodalmi, esztétikai nézetek barrikádjaival is körül-tornyozta magát a következő esztendőben.

Hogyan fejlődött a későbbi költő tizedik évétől a tizenötödikig - nem sok biztosat tudunk róla. Visszaemlékezésében a költő alighanem eltulozta betegségét. Sokkal inkább Kosztolányinének lehet igaza, amikor a gyógyulást Dezső tizedik évére teszi. Illetlen beszédű, pajkos kamasz lett. Feltalálta magát a tucatnyi rokongyerek között. Verekedtek, versenyt futottak, köveket hajigáltak, bosszantották a lányokat meg a nagymamákat, békát boncoltak, titokban dohányoztak, amikre néha-néha alapos apai elnászpángolás következett. Példaképei az elegáns Brenner- és Decsy-fiúk. Megkapja kinőtt ruháikat. Első ideáljai, szerelmei a Brenner-Decsy-lányok. Legjobb barátja az esztendővel alatta járó Brenner Jóska, a későbbi Csáth Géza - meg öccse, Árpád. Most még szereti a katonásdikt: egy fennmaradt képen játékpuskásan sorakozik hattagu osztágra, ő - nyurga, hosszú kezű-lábu kamasz - a sor élén kivont karddal. Egy szüreti családi képen állógallérosan, fehér béli nyakkendőben állógállik Brenner Etelka mögött. Még egy kép: bucsut vesznek rajta a vadszölős Kosztolányi-háztól: Kisnagymama és édesanyja a lépcsőn ül, Árpád és Mariska is, a nagyfiú keresztbe tett lábbal támaszkodik a korlátnak, könyv a kezében, beletekint a gép lencséjébe. Barna körfrizurája van, arca már kezd hasonlítani a jellegzetes Kosztolányi-archoz, legalább 175 centiméter magas. A kép 1900 őszéről való. Kosztolányi-nagymama most adta el az ősi házat, velük megy az ötszobás igazgatói lakásba. A következő hónapokról sokkal többet tudunk: a hatodikos gimnazista szorgalmasan naplót vezetett.

Ez a napló egy önmagával folytatott irodalmi-színházi levelezés, a Babits-Juhász-Kosztolányi-levelek előképe. A tizenhatodik éves fiú rengeteget olvas. Kosztolányi szerint eddig alig olvasott. A napló nem ad támpontot a szellemi felbuzdulás okára. Nem tudni, apjának van-e része benne, vagy Tócs Gusztávnak, irodalomtanárjának. ~~nyaképzőkönyvi ta-~~
~~márelőzőknek~~

A hatodikos olvasmányai

Az 1900. október 22-én komolykodva, latin mottóval kezdett napló mohó irodalmi érdeklődésről tanuskodik. A fiu életéből kimaradt Verne és May Károly, mindjárt a magyar nagyokon kezdi. Olvas, olvas, áradozik, lelkesedik, rajong, reflektál, értékel, - kicsit már az "utókorra" sandítva.

"Okt. 23. Semmi nevezetesség. Türelmetlenül várom Béranger és Bürger költeményeit, melyet már vagy két hete meghozattam." 14

"Okt. 27....Olvasom Kárpáthy Zoltánt Jókaitól. S fordítom Haideschenke című költeményét Lenaunak."

"Okt. 31. Fordítom Bürgert."

"Nov. 2. Voltam Brenneréknél, hol miveltük magunkat az irodalomban. Fordítottunk Heinetől, Saphirtól."

"Nov. 5. Olvasom Petőfit, a nagy, a végtelen nagy Petőfit!..."

"Nov. 8. Fordítottam Lenautól több költeményt, azonkívül olvastam Eötvöstől A falu jegyzőjét...Jóakának becsületesre fogadtam, hogy Ziska dec. 8. meglesz."

"Nov. 11. Olvasom Eötvös József igen szép regényét, A falu jegyzőjét. Becsülöm ebben az emberben a jó hazafit, tőrdet hajtok kitűnő írói talentumának, és politikai nézetét pedig imádom. Igen, imádom benne, a báróban a nagy demokratát, a józan gondolkodásu hazafit, ki belátja azt, hogy mennyit szenved a nép, s hogy a gazdagok az ördöggel testvérek." - Lelkesültségében ide is jegyzi Viola meneküléséig való történetét.

"Nov. 21. Ma egész nap Petőfit olvastam. Isten! lesz-e ilyen költő még? Látszik, hogy szereted magyar néped, mert neki adtad a világ legnagyobb büszkeségét."

December ~~11-én~~ elsején "szent Vörösmarty"-ért ad hálát istennek, 4-én Szabolicska "gyönyörű közvetlenség¹¹-éről és "nagyszerű életfelfogás¹²-áról" ír: "...néhol még Petőfit is felülmulja, vagy legalább is utoléri. Egy hibája csak az: hogy nem tág körben mozog; tárgya nyájas ábrándozás, anyai szeretet, idillek s hazaszeretet. De ezek szépek s igen költőiek." Így sorakozik tovább ~~szenvedélyes~~ egyik irodalmi élmény a másik után. Jön Byron Don Juanja /"mi gyönyörű!"/, Hugo Victor: A párisi Notre Dame /"hatalmas, megrázó regény"/, Szabolicska költeményei, Madách Imre élete és költészete, Arany János versei /"Mennyi boldog órát szerez a könyv majd nekem!"/, Takácsok /"nagy társadalmi színmű"/. Januártól az irodalmat kicsit félreszorítja az önképzőkör, a színház és egy színésznő iránti

Szabadka

lángolás.

A hatodikos diák szorgalmasan látogatja az önképzőkört. November 3-án ironikusan számol be egy foglalkozásról: bírálja az önképzőköri titkár műfordítását és elbeszélését s egy másik nyolcadikos "kétségbeesett filozofálás"-át. Máskor "érdemleges szabadelőadást tartott Salamon Győző ur" /egy nyolcadikos/, hatására olvasni kezdi a Don Juant. Január 13-án így ír: "Néhány versificatornak megmondták az igazságot, élveztünk néhány jó szavalatot, hallottunk szellemtelen, izmélküli felszólalásokat: ebből állt az ülés. Oh, te szabadkai önképzőkör, - de kicsiny vagy!" Tetszeleg a kritikus pózában, de nem szalaszt el egy ülést sem. Kétségtelen, hogy irodalmi ambícióját a "kicsiny" szabadkai önképzőkör jótékonyan serkentette. Két díjnyertes pályázatáról még később lesz szó.

A másik nagy kulturális élmény a színház volt. Erre is el lehetett volna mondani, hogy "szabadkai színház, de kicsiny vagy!" Az épület - Pest szálloda és színház - még 1854-ben ~~épült~~ készült. Egy-két évtized múlva már korszerűsítésre szorult, de csak 1898-ban vezették be a villanyvilágítást, s eszközöltek kisebb átalakításokat. 1904-ben a díszletek "kopottak" voltak, a világítás "silány", a színháztető "rozoga", s az egész épület tűzveszélyes. Az ötvenéves jubileum előtt /ami az év decemberében volt/ sürgősen újabb javításokat kellett végezni. A színigazgatók és a vegyes összetételű társulatok egymást váltották, az újságok és a közönség nem egyszer elégedetlenkedtek. Bizonyára jogosan. De lett volna akármilyen kitűnő állandó társulat a városban, nehezen tudott volna megélni. A színház egy szűk réteg szórakozása volt. Dezső naplójába is belekerült, hogy "Pesti Iliás Lajos ur színházjegyet küldött" / P. I. volt akkor a színigazgató/, vagy: "Emberévőt adják^a színházba. Ha este apuska kapna jegyet, mi mind ~~már~~ iramodunk oda, hej!" És: "Grószitól kölcsönkérve két hatost, színházba baktattam." Kevés embernek volt igénye, akinek igénye volt rá, nem mindig győzte pénzzel, mint Kosztolányiék is. A szűkkörű közönség érdeklődését új mag új darabokkal kellett csigáztatni. 1905/6-ban 81 különféle színművet játszottak 190 előadásban, az 1906/7-es idényben 82 darabot.¹⁵ Egy-két próbával legfeljebb. Így is deficittel zárták a legtöbb idényt. A lapok nem egyszer panaszkodtak "szegényes eredmény"-ről, "szellemi meddőség"-ről; a Bácskai Hírlap 1901. január 27-én vezércikkben szögezte le, hogy a város "provincia, szűk lé-

Színházi esték

tökörrrel, kevés életrevalósággal, kicsinyes felfogással."

Az új társulatról 1900. november 21-én azt írta a Bácskai Hírlap, hogy nincs drámai hőse és szubrettje, kis létszámu, jelentéktelen nevek-ből áll. A műsor: néhány dráma, több "eredeti népszínmű", sok zenés vígjáték, főleg pedig boházatok és operettek. A színházi tudósítások gyakran szólnak "kis számu közönség"-ről, "majdnem üres ház"-ról, "csekély közönség"-ről. Mi tetszett a "provinciá"-nak? Az árendás zsidó előadásán a "telt ház jól mulatott." A szókimondó asszony "zajos sikert aratott." A Falu rossza "sűrű tápsok közt" ment. Szigligeti Két pisztolyát "szép számu közönség" látta. A legnagyobb sikert két új darab érte el: az Ocskay brigadéros /hat telt ház/ és Bródy Sándor Hófehérkéje /négy tisztes ház/. A kritikák szerint néha csapnivaló volt a szövegtudás, "a vígjátékból tragédiát csináltak", a kórus és a zenekar "üldözte egymást", sűrűn fordultak elő szereposztási baklövések stb.

Nagy élmény volt a szabadkai kezdetleges színház is a tizenöt-tizenhat esztendő diáknak: fél év alatt harminckilenc színházzal kapcsolatos észrevételt jegyzett fel naplójában. Ezt látta: Bánk bán, Aranyember, Brankovits, A párizsi rongyszedő, Vörösmarty-émlékest, Burok / az angol-bur háborút parodizálta, felháborítva a bur-rajongó diákokat/, Aranylakodalom, Szép Darinka, Gritti Lajos /Szigligeti Ede történelmi tragédiája/, Cifra nyomoruság, Rablélek, Ocskay Brigadéros, azonkívül egy bajor passiójáték.

"A magyar irodalom egyik legremekebb művét adták - írta november 10-én -, Bánk Bánt, Katona József Bánk Bánját, kinek nagyságát a magyar nép csak most kezdi megbecsülni..." Továbbá megjegyzi: "Elég jól játszottak", csak az nem tetszett, hogy a színpal mögött látszott "az öreg Szi-bi", történelmtanár és műkedvelő drámaíró, a színügyi bizottság elnöke... A Brankovits előadásától nincs elragadtatva: "...hej, de döcög ez, de rossz-szul esik látni, Shakespeare drámái után!" 1901. január 9: "Szigligeti Ede-nek Gritti Lajos c. remek történelmi tragédiáját néztük meg. A darab gyönyörű, minden ízében sikerült...Édesatyám is volt színházban, ami nagy szó, mert ő csak olyan darabokat néz meg, melyekről biztosan tudja, hogy nem silányságok." Január 31-én a Cifra nyomoruságot "pezsgő szellemességű"-nek találja. Az Ocskay brigadérosról tanárja véleményét visszhangozza, de érezni, hogy a darab alapjában véve tetszene neki: "...hogyan hamisíthatja meg egy ilyen - különben genialis író a történelmi jellemeket,

Szabadka

hogy adhat ily gyenge, hézagos, sok-sok helyen érthetetlen karcolatot. Van-
nak benne szép, sőt megragadó részletek, költői, hatásos dolgok is bőviben..."
A végén egy fanyalgó megjegyzés: "Bródy, Herczeg, Stöbér. Új írót! Oh!
Oh irodalmi recessió!" Pár nappal későbbi feljegyzése mutatja, mennyire
imponált neki Herczeg: "Az Ocskay brigadéros hírneves szerzője ma 6
órákor Vojnich Sándor equipageán izsadt lovakon robogtatott a Kossuth-ut-
cán. Estére tiszteletére díszelődés volt. Példája a modern műveltségű em-
bereknek, öltözte is erre vall: fekete ruha, frakk, fehér pöttyös kék so-
lyemnyakkendő, s arca rendkívül érdekes, homloka kidudorodó, orra göröghöz
hasonlít..." A diákban az író figyelő szeme nyiladozik.

Dezső most "igazán" szerelmes: nem kislányokba, hanem egyenesen Tar-
ján Irmaiba, a színház "drámai hősnőjévé avanzsált" drámai szendvicskébe. Hő-
napokig rajong érte, levelet ír neki, lehetőleg minden darabját megnézi.
A kis színésznő természetesen nem felelt a még kisebb diáknak, amit ő
"szüzessége fényes bizonyítéká"-nak tartott, bár tanuja volt bizalmas tár-
salgásának egy színésszel, s hallott pletykákat,amik körülbelül igazak is
voltak. De ő saját szemének se hitt, csak érzelmeinek. Áprilisban elment a
színház, s lassan kihamvadt a Tarján Irma kisasszony iránti érzés is.

A szellemi ólmányok közt nem utolsósorban a szabad lyceum: tulajdonképpen
ismeretterjesztő előadásorozat volt a gimnázium dísztermében, nem túl
nagy érdeklődés mellett. A Bácskai Ellenőr 1901. január 27-én beszámolt
egy előadásról /Dezső is ott volt azon/, s elismerően említette a fejtege-
tést. Igenis lehet élet más bolygókon - derítette ki a főmárnok-előadó -,
mert az isten mindenható. "A hallgatók teljesen lekötve voltak az előzet-
től." Ebből a megjegyzésből gyanítható, hogy a liceum tudományossága itt-
ott legalább is vitás volt. A fogékony tanulóknak mégis sokat jelentett
egy-egy felolvasás a csillagos égről vagy az emberfajokról. Magtisztel-
tetés volt neki, hogy tanárokkal, más értelmiségiekkel, felültkkel
együtt lehet hallgató, s egy-egy előadás sokáig foglalkoztatta.

A naplót perze gyermek írta, tizenhat esztendőjénél fejlettebb szel-
lemi képességű, de gyermek. Irodalmon, színházon, bölcseletkezésen, szabad
lyceumon kívül benne vannak életének apró eseményei is. Díszelőadás, mulat-
ságok, apai becsipések és kimaradások, családi és tandíri betegségek, szán-
kázás, sakkozás, korcsolyázás, az időjárás, az angol királynő halála, Pici
kutyájának betegsége és kimúlása, dolgoztatások, felelések, bizonyítvány-

Kosztolányi tanárai

osztás, tanárellenes kifakadások, ujsághirek, szerelmesek, egy bunyevác préló, csínyek, vágyak, ábrándok: benne van egy nyiladozó értelmi diák életének fél esztendeje.

Tanárairól keveset szól. Ötödiktől nyolcadikig Prokesch Ignác mennyiség-termesztantánár volt az osztályfőnöke - le se írja a nevét. A matematika "ostoba biftázását" viszont utálja: félévkor elégséges van. A magyar nyelvért rajong - valóságos szerelmi vallomást intéz nyelvünkhöz naplójában -, magyartanárját, Tones Gusztávot szereti, róla is csak háromszor esik szó. A "szép, kerekkepű Webel bácsit /klasszika filológus, Dezső görög-tanárja/ és Grohmann Vilmost /szintén klasszikus nyelveket tanított/ is csak vendégségekkel kapcsolatban említi. Az ötvenegy esztendő földrajz-történelemtanárt, Szeibenburger Károlyt kedélyesen "öreg Szibi"-nek titulálja /az ujságok "táti"-nak ~~írák~~ irták/, a német-tanárt, Gaál Ferencet "kis, képzelgő Gaál"-nak. Gaál az egyik órán "azt találta kibőfenteni", hogy Goethe Mignonját nem lehet jól lefordítani. "Nekem sem kellett több, megcsináltam, s ma kivittem neki. Azt mondta, szép, jó, de van benne verstani hiba. Ez alkalommal azt tapasztaltam, hogy a mi kis Gaálunk nemcsak az irodalomhoz, hanem a verstanhoz sem ért egy betűt sem." "Az öreg Tipka, akit én tisztelek és szeretek" - írta október 23-án. November 12-én pedig: "Nagyszerű affairém volt ma az öreg Tipkával. Minő rendesen, úgy ma is bele sem pislogtam a leckébe, s természetesen nem is tudtam felelni én, de szidtam előtte a görög nyelvet, hitvány, szimplex magolásnak neveztem az egészet. Ezért aztán dühbe jött, s megmondta édesatyámnak. Hiába kérte m őt, hogy engedjen át a másik cursusra, az irodalomra, hol eszméket gyűjtenek, s nem szavakat magolnak! - hiába minden, nem engedett." /Kosztolányi kiemelése./ Szabados, tiszteletlen, lázongó megnyilatkozások. Azt is tükrözik, hogy a fiatal Kosztolányi nem szerette a lélektelen magolást, azt is hogy a serdülők tekintélytiprásával szegül szembe bizonyos tanáraival, és azt is mutatják, hogy Kosztolányi Árpád otthonában többet megengedett, az iskolában többet követelt. Dezsőnek a módos Bibó-Bige György tanár azért is rokonszenves, mert a Grószinál együtt énekelte diákjaival, hogy

Ha felszólít a tanár,

/egész kar/ a számár!...

Egyszer esik szó a fél év alatt Matkovich Miklós tornatanítóról, aki

Szabadka

szakmája kiválósága lehetett: tagja volt az athéni olimpia torna-zsürijének, iskolája valamelyik évben országos bajnok lett a gimnáziumok között. A naplóból a tanárok iránti vonzalmak nemigen bontakoznak ki.

Irodalmi ambíciói kezdenek feltörni. Mindig gondosan bejegyzí, hogy irodalmi dolgozata dícséretes. Megcsinálja Mariskának, sőt Brenner Jós-kának a dolgozatát. "Egyébként ma írtam egy parabola-féle dolgot. Címe: Az élet" - jegyzí fel november 28-án. Másnap kész az Éjjel című verse. A tornatanárnak ünnepélyt rendeztek. "Én készítettem el az oratiót. Azt mondják, jó volt" - szerénykedik. Regénytervet forgat a fejében, aztán egy haténekes eposz gondolatát. December 15-én tudtul adja: ma írta az Árva panasza című verset. December 18-án: "Józsának /így! / adtam pár ver-set bírálni, kíváncsi vagyok rá." December 19.: "Jóska megbírálta 4-5 ver-semet. Azt mondja, hogy nagy költő leszek, s én hiszem, habár nem vagyok könnyenhívó ember, érzem a tehetséget." December 23-án két stanzát írt Decsy Margit emlékkönyvébe. Karácsonykor megírta a Karácsonyi kép című "idill"-t, január 11-én az Óh, burok, ha én most... kezdetű versét írta be a naplóba. Később a Cigánylány meg a Kapca-ünnep című költemény és egy locsolási "beszély" a termés. Fordítani is próbálgat: Bürger-, Heine-, Lenau-költeményeket. Ezek a versek és fordítások egy-két kivétellel elkal-lódtak. Jelentőségük csak annyi volt, hogy a leendő költő most próbál-gatta először a rímek és a ritmus "kalodái"-t. Később édesapjával gyakran eljátszott egy ekkori jelenetet:

-Rakosgatom a verseimet! - mondta Kosztolányi.

-Rongyok azok, nem versek! - szokta rá mondani édesapja.

1901. január 21-én hirdette ki Töncs Gusztáv tanár a Széchenyi-pályátételt: Széchenyi István irodalmi munkássága. Határidő: június 1. De-zsőt lázba hozta a becsvágy. Naponta fél ötkor, ötkor kelt, dolgozott, le akarta győzni a hetedik és nyolcadik osztályt. Még nem sikerült. A pá-lyázatra mindössze két munka futott be. Az eredmény: 1. Szeifert Ernő VIII.o., 2. Kosztolányi Dezső VI.o., nyert 30 koronát. Ugy látszik, nem kavartak nagy izgalmat az irodalmi pályázatok, mert a következő évben megint két pályázó akadt csak a Széchenyi és Vörösmarty c. témára. Most sike-rült! 1. Kosztolányi Dezső VII. o., jutalma 50 korona. 2. Brenner József VI.o, nyert 30 koronát.¹⁶ A dolgozatok valahol lappanganak. - Két pályá-zó közül másodiknak és elsőnek lenni nem nagy dicsőségnek látszik, de

Irodalmi kísérletek

az a lényeges, hogy Szabadka két íróát adott a század elején, s mindkettőre hibátlanul fölfigyelt az iskola.

Még a második pályázat előtt, 1901. október 26-án a Budapesti Napló Különfélék rovatában egy verset olvashattak: Egy sir - írta Kosztolányi Dezső. Igénytelen, nyolcsoros versike, mintha minden sorát olvastuk volna már valahol: "ábrándok", "illatlehellő fák", "bus rege", - de egy tizenhat éves fiú írta, aki tavaly még békákat nyuzott. A spondeusszal vegyített jambusok hibátlanok, sőt ~~két~~ tisztán jambikus sor^{is} akad a költeménynek: E szép, e csöndes életet. ~~xxxxxx~~ Három másik sorban a kezdő láb spondeus, a többi tiszta jambus. A rímek egyszerűek: életet - felett, alatt - marad, hiba, hogy a hitörimre névutó csap rá, aztán meg éppen névutó szólitja elő a rimpárt. De voltak már gyöngébb versek is a Különfélékben /azért különfélék!/, Szabolcska Mihály versei például mindig itt jöttek. Valamivel több, mint négy esztendő múlva, gyakran találkozunk majd itt a Kosztolányi névvel, addig - egyszer sem. Az első nyomtatott verset édesanyja kivágta, imakönyvében őrizgette életében. A "nagyvilág" után a gimnáziumban is sikerek következtek: juniushban elsőség a Széchenyi és Vörösmarty-pályázaton, július 26-án pedig "hangversennyel egybekötött zártkörű ünnepély" a gimnázium udvarán. Szavaltak-énekeltek-táncoltak-hegedültek a Kosztolányi-Brenner-Decsy-Budanovits gyerekek. A második szám: Reviczky emlékezete, felolvassa Kosztolányi Dezső, - a harmadik: A kékruhás, alkalmi verses jelenet, írta Kosztolányi Dezső. Az ötös-hatodfeles jambusokban lépegető - itt-ott persze döcögő, sántikáló - párbeszédnek cselekménytelenek, bőséges könnyezések, sóhajok, nagy szünetek, "melyek~~nek~~ használata az ihletre, s a művésznő temperamentumára vannak bízva". Az ifjú szerző nagy-komolyan felírja: első felvonás /több nem is lett/, jelenet, rendezői utasításokat ad, - de tudja már, hogy a színpalak mögött is kell életnek lenni. Van is ^{itt} több történés, mint a színen: előbb a lélekharang figyelmeztet a költő állapotára, aztán egy fiatal költő hozza Reviczky halálhírét. Kosztolányi életrajzi ismeretei fogyatékosak: a jelenet 1880 körül történik, amikor Reviczky huszonnégy éves. Ám figyeljük csak a különben nehézkes sorokat! Itt-ott alliterációk buknak a diák tollára: életét buben bolyongta át, a könny közös, semmit se sejt, szép, szelíd "Magány"; egy sor szóközi l-hangjai csengenek rejtetten össze a szóeleji l-ekkel: szellő se lebben lombjaik felett. Össze meri csengetni a szerelem és a szeretem szavakat, többször mozaikrimre talál: bus dalát - bolyongta át, babér - sirba tér, siratsz - én is azt.

Szabadka

Két szakításos rimmel él: sok csodás - rég porrá-hamvadt, fényes álmódás; s nem lesz majd aki - rá szemfedőt tudna borítani. A második fajta szakításra nem találunk három példát sem 1919-ig a verseiben. Végül - illetve az elején - ő írta a verses prológot is. "Az első három pontom tetszéssel fogadták" - ezt írta fel a büszke, fiatal szerző a meghívó aljára. A hetedikese gimnazista ma most már "visszavonhatatlanul" eljegyezte magát az irodalommal.

A napló maga is irodalmi próbálkozás, szárnybontogatás. Vannak itt novellisztikusan kikerekített történetek, jelenetek: Hogyan ölte meg durva vejét egy öregember, hajdani 48-as honvéd? - Nyüzsgő városi sokadalom. - Egy tébolyult öregasszony a gimnáziumban fiát keresi. - Önképzőköri ülés. - "Patika visitatio" Decsyéknél. - A "nagyszerű affaire" görög tanárjával. - Két történet 48-as nagyvárjáról. - Beléncház-avatás, főispáni segédlettel, "fényes" közönséggel. - Tarján Irma a páholyban. - Hajnali négykor szétoszlott vendégség a nagymamánál stb. Leírja a bunyevác "veliko prélo"-t, van benne folklór, alakrajz, esemény, minden. Néha versebe kívánczoló hangulatokat örökít meg: töprengés álmon, valón, - ha hirtelen meghalna - valomás a magyar nyelvhez - apjának korán elhalt szőke menyasszonya és más témák. Hogy megfigyel embereket! Egy gazdag patikus például ilyen:

"Egy kötött piros sapka takarja magas, boltozatos homlokát; arca, mint rendesen, piros volt, mint két bazsarózsa. Nyugodt volt, hasonlított egy szundikáló oroszlánhoz." A fia pedig: "Óriási aranylánc terpeszkedik pocakos hasán, az ujjait majd lehuzza a sok aranygyűrű. Száz kalapja, nyakkendője, hozzá siket és raccsol." Ime színésznő-szerelme: "...míg az ódai szárnyalású vezércikk fenséggel hangzott el ajkairól, a színpad tűzpiros lámpái kigyulladtak, s fekete fűrtjeire tulvilági fényt sugároztak; ott állt arany páncélban, arany tegezettel balkarján, jobbjára egy csillogó kardot szorított, mint a megtestesült Ámor..." Már visszatekint "boldog gyermekkorá"-ra, már "kiábrándult" is tud lenni: "...az asztal zöld posztóval volt bevonva, rajta egy nagy aranykereszt állt, mellette két gyertyatartó. Eszembe juttatták boldog gyermekkoromat, vad fanatizmusomat. Kis sötét teremben jártunk húsvét előtt a gyákrólátokra, kinn tavaszi fergeteg készülődött, egész sötét volt, csak a két szentelt gyertya világította meg a tisztelendő tűzben égő arcát. Majd felcsendültek a bánatos ének akkordjai. S most istenem! látom a gyertyát, tudom, hogy stearin-

A gimnáziumi tanuló

ből készült, itt meg itt lehet kapni pár krajcárért egy szálat, ebben a sarokboltban van a legjobb, a cifra keresztet bármelyik ötvös kivési, a beszéd alatt pedig felszisszenek a stylushibákra, a fültépő germanizmusokra... Oh tempora, oh mores."

Lázás tevékenységű esztendő, kicsiben megcsinál mindent, amit majd az egyetemi években: ír, költ, fordít, mint akkor, a levelezést naplója helyettesíti, két barátja is van. Abban is hasonlatosak ezek az évek a forrongó pestiekhez, hogy szinte rá sem ér tanulni rengeteg foglalatosságától. Mert nem egészen úgy van, ahogy felesége látni szeretne volna: "Az apa igazgató, s ez a fiuban nyugtalanítóbb ~~be~~ becsvágásokat ébreszt, tulfeszített munkára ösztönzi. Eddig is jó tanuló, jeles diák, most azonban hirtelen ugrással a legeslegelső sorba kerül... Féltekenyen vigyáz apuska méltóságára, nem akarja hanyagságával, rossz tanulásával gyöngíteni a helyzetét..."¹⁷ Éppen apja igazgatóságának első két évében van mélyponton, csak nyolcadikban ugrik vissza a legjobbak közé. A gimnázium első és második osztályában kitűnő volt. A második évre megkapta "tekintetes Grohmann Vilmos ~~g~~ főgymn. tanár ur 1 db es. és k. aranyát". A második év végén ajánlották a tizforintos Széchenyi-díjra, de - hét kitűnő volt az osztályban - szegényebb sorsú fiu kapta meg. 1898-ban kezdődött a visszaesés. Harmadikban jót kapott németből, történelemből, rajz-geometriából. Negyedikben magaviseletből szabályszerű /második fokozatu/, németből jó. Ötödikben magaviselete kevésbé szabályszerű /nem ment iskolába március 15-én/, németből, latinból, mennyiségtanból, természetrajzból, tornából jó, csupán négyből jeles. Hatodikban jeles a magyar, német, francia, történelem, természetrajz, hat tárgy /még a vallástan is/ csak jó, magaviselete szabályszerű. Az utolsóelőtti évben megint szabályszerű a magatartása, tornából jó, görögből elégséges. A nyolcadik osztályban színjeles, az érettségis is.¹⁸

Tehát a nyolcadikban valóban visszaugrott a legjobbak közé, akkor viszont kiespták az iskolából. Tél végén vagy tavasszal önképzőkori ülésen felolvasott egy versét. A verset a vezető tanár, Révfi Zoltán, magartalannak találta. Dezső magából kikelve kiáltott a tanár felé:

- A tanár ur ehhez nem ért, különben sem vagyok ~~kk~~ kíváncsi a véleményére!

Lekapta kalapját a fogasról, dühösen kiment, bevágta az ajtót. Össze-

Szabadka

ült a fegyelmi bizottság - természetesen az igazgató nélkül -, az ítélet: kizárás. Óriási szűgyen! Apuska háborog, anyuska kétségbeesik, a bűnös se érzi jól magát. A szegedi gimnáziumba iratják magántanulónak, aztán vissza Szabadkára, itt magántanuló év végéig. Külön engedéllyel, magántanulóként érettségizik. Az utolsó év utolsó közjátéka: az igazgató néhány betört ablakok meg elveszett kulcsok miatt nem akarja kiadni a frissen érett ifjak bizonyítványát. A "tekintetes urak" a választás- és közoktatási miniszternek táviratoznak...

A jeles érettségi jutalma: üdülés Abbáziában. A nagyfiu vigyáz két testvérére. Ősszel pedig a budapesti egyetemre iratkozik a fiatalember: a magyar-német szakot választja.

Láttuk: a műveltségben tobzódó fiatalember nem ért rá tanulni, s nem volt ideje, módja észrevenni a másik Szabadkát, nem a kispolgárit, hanem a törpebirtokosok, napszámosok, cselédek, munkások, tönkremenő iparosok városát. Pedig nem lett volna nehéz észrevenni.

Az osztályellentétek országosan is, Szabadkán is kiéleződtek ezekben az években. A Bácskai Hírlap sokszor cikkezett a kivándorlásról, a gyermekhalandóságról s más súlyos kérdésekről, követelve: oldják meg a szociális problémákat. 1903. május elsejét a szabadkai munkások is megünnepelelték. Junius elején - segédek és munkaadók megállapodása ellenére - egy boltos déli tizenkettőtől kettőig és este hét után is nyitva akart tartani: a segédekkel együtt ezernyi ember özönlötte el azt az utcát, és dőngette meg a boltot.¹⁹ Juliusban három városi birtokos aratói sztrájkoltak. A tulajdonosok "engedményeket tettek", s így a munkások felvették a munkát. Biztonság okáért tizennégy lovasrendőrt és harminchat csendőrt rendeltek ki a határba. Báró Gudenus Béla /Torontál megyé/ a "higgadt" szabadkai munkásokból fogadott husz embert - nyilván sztrájk-törőnek.²⁰ A sztrájk egész Bácskában szünőben van - értesülhettünk egy három nappal későbbi jelentésből.²¹ A városi rendőrkapitány újabb hetven rendőrrel maga megy ki a határba, bizonyára gyönyörködni a szünőben lévő sztrájkban... Julius 26-án ifj. Móricz Pál /nem M. Zs. rokona, Tisza lelkes hive, debredeni újságíró/ azt fejtegeti: a bomlás jele, hogy egyetlen konyári parasztasszony szavára háromezer arató sztrájkolt Biharban. A nehéz munka, a nyomor ennek oka, nem lehet erőszakkal segíteni rajta,

Sztrájkok az országban és Szabadkán 1903-4-ben

szögezi le Mórincz. Októberben a szabadkai nyomdászok fél napig sztrájkoltak, mire a tulajdonosok elfogadták követeléseiket. 1904. áprilisban az országos és szabadkai vasutassztrájkról írt a Bácskai Hírlap, júliusban az asztalosokéról. Ez történt egy ~~xx~~ esztendő alatt a fiatalember szülővárosában és szűkebb hazájában, a Bácskában. Olvasott, hallott róla, talán ismert vagy látott is sztrájkolókat? Lehetetlen, hogy ne jutott volna el mindennek a hullámverése a Petőfi utcai igazgatólakásba. De sem az írásokban, sem Kosztolányiné könyvében nem lelni nyomát ilyesminek. Az ötszobás lakásban egy rokonszenves fiatalember olyan buzgalommal, elszánással készül az életre, hogy a "közönséges", a "durva", a "brutális" eseményeket nem volt ideje észrevenni. Honnan ismerte a nyomort? Onnét, hogy egy szegénysorsu osztálytársát meglátogatott egyszer zsufolt lakásukban. A testi munkát? Jégpályaépítéskor kiizzadt. A népet, "amelyet ~~mi~~ imádott"? Egy bunyevác mulatságon "figyelt meg." Mit olvashatott ő az újságban? Hogy kiegészítették a törvényhatósági bizottságot. Hogy apja a népnevelési bizottság tagja. Hogy Schmausz, főispán meg a többi előkelőségek melyik egyesület bálján jelentek meg. Hogy a ~~xxx~~ Nemzeti Kaszinó választmányi tagja lett dr. Brenner József és Decsy Dezső. Hogy Mukics Simon függetlenségi képviselő belépett a frissen alakult Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesületbe. Hogy Kosztolányi Árpádné a Szeretet Nőegylet vezetőségi tagja. A költő polgári életében ezek voltak a jelentős események, a nagy dolgozó osztályok sorsa kívülrekedt azon. A napló irodalmi, színházi szenzációiba egyszer hasít bele a felismerés: "Óh, mily boldogság, meleg szoba! El-elgondolkodtam...hát skinék az Ur nem adott ilyen meleg szobát? Vanitas! Az emberek rabolják el egymástól a kenyeret, a gazdagok! igen a kövér "urak"...De ha Isten segít, lesz neked, oh, nép egykoron meleg szobád! Igen, lesz, mindég yiteknék!" A felismerésnek nincs folytatása: 1909-ig még egyszer ír gazdagok és szegények ellentétéről, a fiatal költő-író-újságíró nem látott többet az osztályharcból, mint a szabadkai kisdiák. Vagy nem akart látni?

F o r r o n g ó p e s t i é v e k

1903^x szeptemberében édesanyja kísérte föl a tizenhétéves esztendősbőlcsészt Budapestre. Butorozott szobát bérelt neki a Vámház körut 3-ban. Egy éjszakát töltöttek ott - a szoba hemzsegett a poloskáktól -, másnap már a Sándor utcában voltak, sötét udvari hónapos szobában. A Fehér Ló étteremben egy hónapra kifizette Kosztolányiné fiának az ebédet. Később a Ferenc körut ~~42~~⁴²:alatt, aztán az Üllői uton, majd a Baross utca 52-ben lakott Kosztolányi. Három esztendővel később ezt írta: "...hol a dohos, sötét, vizes szobákba / sápadt írók éjente lázban irnak..." A sötét, dohos, vizes szobáért általában havi husz koronát számított a szállásadó. A havi negyvenből élő diák így legalább is másodmagával kx lakott. Szabó-Batancs Istvánnal, a szabadkai gimnáziumban végig kitűnő parasztfiúval kx lakott együtt, 1905-ben pedig valóságos szabadkai kolónia létesült a Baross utcában: ő, öccse, Szabó-Batancs és Brenner-Csáth alkották. Vidámság, tréfák, végnélküli ugratások, a rászédett töhbnnyire a kicsit naiv, jóhiszemű Szabó-Batancs.

A vidékhez szokott fiút riasztotta is, vonzotta is a nagyváros. Sokáig alig mozdult ki szobájából. Tanult, írt, olvasott, fordított. Színházba is ritkán ment, legfeljebb egy-egy klasszikus darabot nézett meg a Nemzetiben, a kakasúőről. A lázas szellemi tájékozódás, irodalmi és filozófiai utkeresés évei ezek. Egy életre kell szellemi tőkét gyűjteni. Az irodalmi-filozófiai tájékozódás élénken kibontakozik a levelekből, de a szorosan vett egyetemi tanulmányokról kevés szó esik ~~közülük~~ bennük. Kosztolányiné könyvében az egyetemi évek a legrövidebb fejezet - a levélrészleteket nem számítva. Visszaemlékezéseiben a költő is kurtán intézi el az egyetemi éveket. "Költőhöz méltó, látszólag céltalan életet él. Közben azonban szorgalmasan tanul. Leckekönyve szerint mindig jelesen kollokvál, dicséretesen felel, jelesen dolgozik." ¹

Meddig szorgalmas egyetemista? Egy esztendőig bizonyosan. A költősségi íráság egyelőre lázas ábránd, a tanári pálya - néhány év múlva - szerény, polgári valóság. A fordulat időpontja 1904^x nyara. Julius 17-én hoz-

Egyetemi évek

za a Szeged és Vidéke a Lasciate ogni speranza! című költeményét, 31-én a Moderne deutsche Lirika c. antológia-ismertetést. Az írói ábrándok kezdenek a földre szállni. Megindul - egyelőre csupán két vidéki lapban - versei sora, októberben a Bácskai Hírlapban a heti levelek, születnek - ha még gyéren is - novellái, Budapesten is közlési lehetőségek után néz: az egyetem, a tanárság vonzása mind kisebb.

Egyáltalán vonzotta-e a tanári pálya? Inkább apja kívánsága lehetett. Annyi bizonyos, hogy pedagógiai hivatásról árulkodó visszaemlékezései, vallomásai nincsenek Kosztolányi Dezsőnek /leszámítva azt, hogy minden jó író nevelő is/, nem filiszter, nem vaskalapos tanár, "nagy ember" akar lenni már a gimnazista. Riasztó példákat látott maga előtt: kaptos, diákosinyeket üldöző, növendékeiket a vasárnapi misére cipelő, elparlagiasodó szabadkai tanárokat. A hétköznapiságot, nyárspolgáriságot először bennük tanulta meg gyűlölni a későbbi költő.

Az egyetem nem vonzotta. Száraz előadások, pozitivistá adattenger, "nemzeti" szellemű irodalomtörténet, évekig betöltetlen katedrák. Tudálékosság és magolás. Ő pedig már gimnazista korában utálta a "lelketlen, szimpler" magolást. A katedrákon "a tudomány szemérmetlen eunuchjai ülnek", írta 1905-ben, máskor pedig a katedrán ülő "tudatlan félisteneink despotizmusát" kárhoztatta, amiért az új irodalmi törekvésekről nem vesznek tudomást, vagy egyszerűen kiátkozzák az újat akarókat. Lesújtó a véleménye a Beőthy-féle irodalomtörténetről, amelyben nem talál tudományt, csak "idealistico-beőthystikus" szemléletet. "De nemcsak Beőthy nem tett semmit a szó nagyobb értelmében, hanem ez illik a többire is. A tartalom-elmondáson, az életrajz odacsatolásán túl alig-alig merészkedik egy-egy tudósunk. Nem érzik szükségét a jelenségek magyarázatának, megelégszenek azzal, ha laza és üres jellemzésekkel végeznek a korokkal és az írókkal." ² Gyulai Pálról is azt írta - némi elismerésbe csomagolva, hogy "a mi szüklátóköri elméleteink bogaiba" került, s ezért nem sikerült neki megalapítani a modern irodalomtörténetet, mint Taine-nek a franciát. ³

Kiket szeretett? Bodnár Zsigmond professzort például. Mert ő gondolkodott, érdekelte az új irodalom, olvasta Bródyt, sőt a napilapok verseit is, magyarázott, rendszere volt, ha akármilyen rendszer is. "Akárhogy is vélekednek róla, senki sem tagadhatja, hogy ő volt minálunk a

Forrongó pesti évek

legelső, ki az irodalomtörténetet tudományá akarta emelni." Ugyanebben az írásban említette Riedl Frigyeszt, akit szintén a gondolkodók közül valónak tartott. És szerette - kicsit kritikátlanul is talán - Négyesy Lászlót, aki révén az egyetemi évek legnagyobb élményéhez jutott: a stilusgyakorlatokhoz.

Körülbelül ennyi, amit Kosztolányi egyetemi tanáraitól tőle magától tudunk. Persze, fel lehetne itt sorolni - ha tudnám -, miféle szemesztereket vett fel, melyeket töröltetett, ezeket és azokat kik tanították stb. Mindez talán növelné ennek a dolgozatnak a hitelét, de kevésbé lényeges Kosztolányi sorsára. A lényeges az, hogy nem vonzotta az egyetem. Nem vonzotta Ádyt, Móriczot, Tóth Árpádot sem. S ha egyebet nem tudnánk is a századelejei egyetemi oktatásról, önmagában az is súlyos ítélet, hogy új irodalmunk nagyjai egymásra másra kimaradoztak, nem lettek diplomás emberek. Csokonai óta ugylátszik nem sokat változtak főiskolák és professzorok.

1904^x őszén Lipcsébe készül, de Bécsben köt ki. Itt is negyven koronából él. Hogyan? "Az Ostbahnhofról maga cipeli nehéz bőröndjét, s gyalog indul ~~xx~~ lakást keresni... Két lengyel s egy osztrák diákkal lakik együtt egy hónapos szobában. Közibük meggy negyediknek. Fűtetlen szobájukban télen befagy a víz a mosdótálban. Télikabátban, vastag téli kesztyűben tanul és ír a szobában... Szerzetesi életet él. Nőt nem ismer. A havi negyven koronából még könyveket is vásárol." ⁴

Nagy próba neki Bécs: hiányzik a család, Szabadka, a pesti barátok, a stilusgyakorlatok, Magyarország. Akkori állapotát így jellemzi:

"Kedves barátom ~~xx~~ /irja Babitsnak/, bocsásson meg, hogy nem rögtön válaszoltam levelére. Pokoli időkben élek: lakásváltozás, embertelen mostohaság, meglopás, társtalanság és főleg a kudarcok kudarca, a pályázattal való elkésés és be nem adhatás rokasztották le kedvemet elannyira, hogy a legbecsültebbekkel és a legkedvesebbekkel való közlekedést sem bírtam fenntartani." ⁵ Pár nap múlva, november 4-én: "Senkim sincs! Ebarcu lengyelek, önző oroszok, zsidvány osztrákok a társaim, kik egy óra társalgásért 20 fillér díjat számítanak föl, ha fölülnek nekik. Meglőptak, kiszípoloztak, barátok nélkül vagyok, - Babbitstalan és Juhásztalan idők járnak rám! Mindenki elfelejtett." ⁶ "Ebarcu lengyelek": ne vegyük nagyon komolyan. Kosztolányiné azt írja, hogy "később is tartotta

A bécsi esztendő

a kapcsolatot lengyel barátaival." Ám ugyanebből a levélből kiderül: nem egészen a környezetben van a hiba. Most ábrándult ki filozófiai ideáljaiból, ^{éppen} ~~akkor~~ teljes benne a zavar: "Mindég esküdtem valakire, s most egyáltalán nem tudok kihez fordulni. Fejetlenül bódorgok a gondolatok sikátorain, s a költészetben még remegőbb lábakkal andalgok...A sodromból kivetődtem, s még olvasni sem tudok. Mondja /e kérdés nem forma és affektáció; de komoly, nagyon komoly szükségérzetből származik/, mit csináljak? Feküdjek le és aludjak, mint a mindég alvók teszik, vagy virraszszak? Azt se tudom már, mit tudok és mit nem!"- száll a panasz Babits-hoz. ⁷ Közben küszködik a német nyelvvel, panaszkodik az "embertelen műfordítás-robot"-ra, csiszolja angol, francia, olasz tudását, de fordít is mindegyikből, verseket, novellákat ír, küldi haza a heti leveleket, rengeteget olvas, - csoda, hogy mindezeket túl még az egyetemre is eljut. Csak az Ibsen-tanulmányt író Emil Reich előadásait élvezi, no meg Ludwig Boltzmannt és Robert Reiningert tartja "számbavehető filozófok"-nak, Wilhelm Jerusalem pszichológiai előadásait "brilliánsak"-nak, egyebeket csapnivalóknak. ⁸ Kiadós karácsonyi szabadságot vesz ki, csak 1905x februárjában utazik vissza Bécsbe. Április elején újból Szabadkán van, nem megy már vissza Bécsbe. A második év végén esedékes az alapvizsgálat, nem teszi se Bécsben, se Pesten. Egy október végi levélben édesapja sürgeti az alapvizsgát, amit Kosztolányi ennek a hónapnak a végére, aztán decemberre halasztott. "Az ~~akkor~~ alapvizsgálatra készülő és elbukandó filozopterx" sosem alapvizsgázott. 1905x-6x telét nagyrészt otthon tölti. Beteg, s közben megjelent az Új versek kötet! Babitsal levelez kettejük irodalmi terveiről és Adyról. Február-március-áprilisban Szabadkáról szállnak a levelek Bajára, Babits Mihály helyettes tanárnak. Május 31-én tizsoros levél Babitsnak. Az utolsó két sorban egy bejelentés: "Sokat dolgozom. A Budapesti Napló belmunkatársa lettem. Egész nyáron Budapesten maradok." A tanári pályával, az egyetemmel végleg leszámolt: leveleiben nem esik szó többé ilyesmiről. A Naplónál havi 200 koronát keres, többet, mint Babits Baján egyetemi végzettségével. A szabadkai igazgató fia nem tanár, - újságíró, majd szabad író, költő lesz.

Az egyetemi évek nagy élménye: a Négyesy-stilusgyakorlatok. Kosztolányi így emlékezett: "Aki szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori fiatalságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét. Kürtőkalapos világfiak jönnek ide, elefántesont fogantyus sétatobbal, szép-

Forrongó pesti évek

lelkek, "merészen öltözködő" leányok társaságában, tolsztojánusok, kik krisztusszakállat, hátrafésült nagy haját viselnek, és børsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendő s szocialisták, akiknek a Mar-seillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-kávéházban Schmitt Jenőt hallgatták, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak, s Spencer Herbert nevét úgy ejtik ki a kongó, ~~monax~~ homályos folyosókon, mint valami világfelforgató jelszót." ⁹

Akik itt ültek, többségükben jelentős szerephez jutottak a következő évek, évtizedek magyar irodalmában. Antal Sándor Holnap-os, Benédek Marcell kritikus, író, esztétikus, Csáth Géza novellista és zenekritikus, Gábor Andor a könnyű muzsa mestere, itt ült Endrődi Béla, Kunz Aladár, Laczkó Géza, Mohácsi Jenő, Rédey Tivadar, Tóth Árpád és per-sze Babits, Juhász, Kosztolányi. Logkevéssé ült Juhász Gyula: mint a szeminárium titkára szervezett, bíralt, dicsért, Nietzscho igézetében lobogott, ő volt a legtekintélyesebb tollforgató a nem kevés kiváló között.

A szeminárium szabad vitaforum volt. Szóbakerült a közelmúlt és az akkori jelent irodalma: Vajda, Komjáthy, Reviczky, sőt akár Farkas Imre, Péterfy Jenő vagy éppen Ady Endre. Felolvastak értekezést, tanulmányt, kritikát, verset, novellát, fordítást, mindent. Összezsaptak a legkülönbözőbb nézetek. Vitákozni - akkor még - Négyesy Lászlóval is lehetett. Egyesek szerint azért, mert Négyesyt nem izgatta tulságosan a forrongás. Kosztolányi ilyennek látta őt:

"Ő nyugodt és fölényes. Az, aki fölolvass, mellette a dobogón foglal helyet. Minden vélemény szabad, akár egy eszményi parlamentben. Jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot. A magyar irodalom a fontos. Miután a viták elülnek, kezébe veszi a kéziratot, és pár tárgyias megjegyzést tesz. Amit mond, ^{kézzelfogható,} világos, előkelő, mint írásai...Mindenesetre egy másik nemzedékhez tartozik." ¹⁰

Igen, másik nemzedékhez. Gyulai Pál mérsékletét ajánlja a fiataloknak, s feldühödik, amikor A vár fehér asszonyát felolvassák. A résztvevőknek azonban nem az volt fontos, tetszik-e Négyesynak vagy sem. "Mi az irodalmi forradalom zászlaját bontogattuk akkor, fiatalságunk boldog májusában." Juhász Gyula írta ezt. ¹¹

Bármennyire szabad vitaforum volt is a Négyesy-szeminárium, akár-hogy hangsúlyozzák is jelentőségét a visszaemlékezők, mégis csupán akvárium volt a valóságos társadalmi harcok szabad folyóvizéhez képest. Ady Endre igazi harckokat vívott a debreceni és nagyváradai lapoknál, akkor éppen a Budapesti Napló hasábjain, Móricz Zsigmond satmári gyűjtőútjain fakadozott föl mindaz, amit gyermekkorában már átélt - ehhez képest a stilusgyakorlatok szelíd pótszer volt csak.

1903 őszén ismerkedett össze a költői triumvirátus. "Egy ilyen gyakorlaton egy-egőszemű, barnaarcu szekszárdi fiatalember olvassa fel verseit - köztük a Spinozáról szóló szonettjét is, és fűszeres, új rimeit éppen olyan egyéni módon énekli, mint manapság: Babits Mihály. Ezeket a verseket a következő héten én bírálom" - emlékezik Kosztolányi Dezső.¹² Bírálói szándékát be kellett jelentenie Juhász Gyula titkárnak. Így hát - ha addig nem beszéltek volna még - a Spinoza-szonett hozta őket össze. Babits harmadikos, Juhász másodikos, Kosztolányi "golya". Mégis egyenrangunak tekintik: Kosztolányi magabiztosan mozgott, bátran bíralt /többek között levágta Babits fordításait/, nyelvismeretben talán előbbre tartott, mint barátai. Kosztolányira mégis hízogó, hogy a két idősebb - és alaposabb műveltségű - egyetemi hallgató egyenrangunak tekintti. Juhásznak már vagy harmincöt verse jelent meg, több lapba írt, nagy tudásáért mindenki tisztelte, Babits ~~harmadikos~~ is idősebb, alaposabban és szélesebben tájékozódott. Kicsit tulzás Kosztolányiné vélekedése: "Baráti köre lassan tapad köré, mint kristályok a kristálynag köré."¹³ Ennek a kristálynak semmi esetre sem ő volt a magja...

Több volt ebben a barátságban a különbség, mint az azonosság, de egyelőre az azonosságok uralkodtak. Először is mindhárman nagy tehetségek, s ezt szinte még művek ~~műveik~~ nélkül felismerik egymásban. Rajonganak a - főleg nyugati - irodalomért, új, modern magyar irodalmat áhitanak s abban - természetesen - vezetőszerepet maguknak. Egymás műveinek első olvasói és bíráói. Gyakran feltörő bizonytalanságaik idején vigasztalók, új erőt adók. Segítik egymás szellemi fejlődését, új meg új művekről tudósítják a másik kettőt, élményeiket azon meléigében megbeszélik, kitárulkozva, vitatkozva, élvezve a szellemi tobzódást, mivel, fogékony, tehetséges voltak. Egyek az öncélú irodalom imádatában, elutasítják az irodalom társadalmi szerepéről szóló elméleteket. Irodalmi megújulást akarnak, nem látván, hogy ez csak társadalmi megújulással együtt lehetséges. Ady hatására Juhász Gyula döbben erre legelőször rá, a másik kettő

Forrongó pesti évek

élete végéig védi a "pártatlan", a "szabad" irodalom fikcióját, legmakacsabbul Kosztolányi. -Uralkodóvá tenni a népet az irodalomban, hogy aztán a politikában is uralkodják majd - ezen a fölismerésen nyugodott Petőfi és Arany barátsága. Ennek a költői hármasnak a barátságában nem volt ilyen szilárd tartóoszlop, ezért vonzalmuk meglazult, széthullott, mielőtt a különbségek feltörték, - de amíg élt, érték volt, erőt, biztonságot támaszt jelentett a három induló fiatalnak.

Az első esztendőben együtt voltak, levelezésük csak 1904 áprilisában indult meg. A levelekben sok persze a tetszelgés, a póz, a barátok nélkülözhetetlenségének és kiválóságának hangoztatása, önmaguk és kapcsolatuk rendkívüliségének bizonygatása, a lényeg mégis az, hogy egy frissen reagáló világirodalmi folyóiratot pótolnak vele maguknak, tükrözve egy jelentős kort és saját fejlődésüket. Barátságuk rendkívüliségét azzal is jelzik, hogy - nem tegeződnek. Kosztolányi és Juhász életükben nem, Babits és Juhász csaknem négy, Babits és Kosztolányi pontosan négy esztendeig magázódik.

A levelekből - minden "egyenjogúság" ellenére - Kosztolányival szemben Babits határozott fölénye bontakozik ki. Kosztolányi a fölényt nem egyszer - kényszerűen - elismori, más kérdés, hogy teljes őszinteséggel-e. Nem egy jelentős irodalmi vagy filozófiai műre Babits hívja fel barátja figyelmét, sokszor küldve is neki a művet. Csupa olyan mű, ami a fiatalabb barátira tartós - néha életreszóló - hatást gyakorolt: Poe, Verlaine, a Vörös és fekete, a Bovaryné, Julius Hart Tolsztoja, Carlyle két műve, egy Jacobsen-regény, Nietzsche-művek, a Faust, Lichtenberger Nietzsche-tanulmánya, Spencer filozófiája, Platon, Ricopin stb. stb. Babits hosszan és szívesen elemzi olvasmányai nyomán támadt gondolatait, s hogy ne legyen tulságosan tanító-tanítványi a viszonyuk, néha ~~az~~ ő is kér valamit Kosztolányitól. Ezeket azonban rendre fanyalogva nyugtázza: Schopenhauer neki "macskapofáju", Nietzsche "u.n. tanai"-t említi, Byront ostobának tartja stb. Kosztolányi hangos büszkélkedéssel sorolja olvasmányait, igyekszik minél több névvel minél jobban lenyűgözni levelezőtársát. Ítélezései felsőfokúak: ~~Rx~~ Faust "élete legnagyobb szenzációja" volt, Schopenhauert "mindenkinnél nagyobb"-nak tartotta, Leconte de L'isle az objektív lírában "a legkiválóbb", Carlyle Sartor Resartusa "a világ legértékesebb munkái közé tartozik", Byron "a világ legnagyobb költője" - a példákat hosszan sorolhatnánk. Tájékozottsága széleskörű, de véleményei nem előg megfontoltak. Babits csöndesebben, de alaposabban ítélkezik.

Juhász és Kosztolányi

Juhász Gyulával szemben viszont Kosztolányi kezdi az idősebb és tapasztaltabb ember szerepét játszani. Előbb műfordításait értékeli, hasznost tanácsokkal látja el, majd verseit bírálja szinte egy neves költő szellemi magaslatáról, később Nietzsche helyett Platont ajánlja "Zaratrusztra" Gyulának. Juhász nem a legjobb médium. Néha vall ő is, de kurtábban, ironikusan, kevésbé érzelmesen. Aztán két levélre sem felel, majd röviden válaszol, viszonylag hamar Ady hatása alá kerül, neki már nem lehet szidni "a nemes és álmodó Ady Endrét, a magyar Verlainet." Kosztolányi akkor fordul hevesebben Babits ellenében Juhászhoz - s ez nem egyszer megtörténik -, amikor közte és a szekszárdi költő között lazulnak a szálak. Kosztolányi és Juhász viszonyában mindig volt valami idegenség, visszatartottság, Kosztolányi és Babits közt - előbbi hibájából - tulaját-szottság, színésziesség. Babits és Juhász viszonyát lehet leginkább barátságnak nevezni a szó nemes értelmében.

Hányszor panaszkodnak egymásnak bizonytalanságaikról! Alkotni szeretnének, minél előbb és nagyot, s szenvednek, gyötrődnek, maguk és munkáik értékében kételkednek. A lázas nyelvtanulás, a fordítás- és olvasásdüh, a filozófiai és irodalmi ideál-keresés oájsa: elfoglalni önmagukat, ne legyen idejük, erejük költeni, mert hátha tehetségtelen, értéktelen, amit csinálnak. Panaszkodik Babits, Juhász, de talán leggyakrabban Kosztolányi. Rossz a közérzete, "súlyos életkatasztrófák és más bajok", unalmas, nyárgópolgári a szülőfárosa, irodalmi terveket fejt ki, novella- és drámacsírákat vet papírra /amiből sose lesz novella és dráma/, megvallja tettvégyát, néha szinte prófétai és messiási hajlandóságait, tehetségbeli kétségeit, bécsi tártalanságát, egy-egy boldogtalan szerelmére céloz, elemzi lelki fejlődését: s megkönnyebbülés, megnyugtató tudat, hogy hasonló bajokkal küzdő, fogékony, ~~nyílt~~ megértő, művelt barát olvassa a panaszkodat. A bizonytalanságérzés tartós állapot Kosztolányinál. Legválságosabb időszak az 1904-es bécsi ősz. Nemcsak Babitsnak és Juhásznak panaszkodik kétségbeesetten, hanem Csáth Géznak is hosszan elemzi magát. Ilyennek látja egyéniségét: "örökös lelkipurdalásban, áttalakulni vágyásban élő töredék, kinek semmi ítélőképessége és önállósága nincs, s csak érezni tud, és gondolkodni képtelen." A hosszú levélben ezeket a kitételeket találni még: "szerencsétlen ember, ki egyensúlytalan kalimpál az ég és föld között", "ítélőképességihiány", "Durchschnittmentsch"/!/, embergyűlölet, határozatlanság, dekadencia, üresség, kérdőjelek.¹⁴ Még majdnem két esztendő múlva

Forrongó pesti évek

is - s nem másnak, mint Adynak! - "életből való kiszakítottaság"ról, "ut-
szélen vergődés"-ről ír, igen, pár sorral lejjebb saját költészetének
apoteozisát formálja belőle: "...bámulom a semmit, az ürességet, ami ne-
kem mégis több, mint az egész buta világmindenségnek. Én a négy fal kö-
zött látok délibábokat, a levegőbe rajzolok perzsa arabeszkeket."¹⁵

Persze, amint gyarapodik tudásuk, szilárdulnak nézeteik, egyre-más-
ra jelennek meg verseik: úgy fogy bizonytalanságuk, nő önértékük kevesebb
lesz a panasz, a riménkodás. Nem barátjuk már a legelső olvasó és kri-
tikus, hanem a "nagyközönség", írásaikért pénzt kaptak, nevüknek súlya
kezd lenni: a barátság virágai fonnynak, barátságuk betöltötte hiva-
tását, leveleik ritkulnak, hosszú időre kihagynak. Eddig az azonosságok
uralkodtak, most a különbözőségek kezdenek munkálni.

Művek nélkül ismerték fel egymás tehetségét. A másik kettő szaporo-
dó írásait, sikereit, mégis mintha idegenkedve, értetlenül, hidegen, fél-
téken néznék. Kosztolányi "nem győzi bámulni" Babits nyelvét. Am
hozzáteszi: "a verselésben azonban, mint rendesen, hanyag. Mért nem keres
jobb szavakat és jobb rímeket?"¹⁶ Máskor dicséri Babits darabjait, de
"a technikára lenne néhány megjegyzése." Műfordításait megterkéltnak, esi-
nálnak tartja, különösen ezeken venni észre, hogy "formailag még mindig
nem igen erős." Úgy véli: "pohos, nehéz" szavakat használ barátja, melyek
"komikusan és sután" illeszkednek be a szigorú mértékbe. Aztán: "Nem ál-
lithatom, hogy a darabok nagyobbak, értékesebbek, mint azok, melyeket
már eddigelé ismertem tőle, nekem azonban mindegyik sora mégis egy ked-
ves lelki szenzáció volt."¹⁷ 1908. februárban: "A versek újra igen tet-
szenek...nem is merem őket összehasonlítani a prózáddal - írja Kosztolányi
Babitsnak. - Te született versíró, mértékember vagy, egy költészetig fel-
emelkedő filológus-szójátszó, s ebben van az eredetiséged, a létjogosult-
ságod, a nagyságod. Még a drámaid emberei is a te nyelvedet beszélik, a te
ideges, bizzar és furcsa ötleteidet morzsolgatják."¹⁸ Babits persze meg-
sértődött a dicséreten: tehát nem költő, csak filológus-szójátszó, drámá-
ja, prózája se jó? Így zsörtölődik Juhásznak: "Kosztolányi írta a műveim-
ről, röviden és mérsékelten dicsérve, de például drámámat lerántva, s ál-
talanban prózámat. Előtte filológus vagyok, 'aki néha költői magasságokba
emelkedik'." ¹⁹

Ami a szójátszást illeti, Juhász véleménye alapján Kosztolányiéval
egyezik: "...én is küldök magának egy okos levelet, t.i. a Babits versei van-

Lazuló barátságuk

nak benne, és ezek nagyon okos versek. Babits Mihály, a mi nagy barátunk par excellence nem lírikus, és ezért a versei olvasása igen 'tanulmányos', hogy az ő szavával éljek." A két barát - de főleg Kosztolányi - nincs tehát tulságosan elragadtatva Babits költészetétől. De lapozzuk végig Kosztolányi Babits-kritikáit: idegenkedés nincs, fenntartások is alig-alig, liráját, prózáját, fordításait egyaránt elismerően ítéli meg.

Kosztolányi mérlegén Juhász se nyom többet, sőt. Egyenesen magyar szonettjei plagizálásával gyanúsítja: "ellopta, átgyurta, elrontotta" ezeket. Kiss Ferenc nagyon meggyőzően bizonyította be, hogy jellegzetesen Kosztolányi, illetve sajátosan Juhász-versek a kétféle magyar szonettek, legfeljebb a témaválasztásban érintkeznek - ami valóban Kosztolányi hatása.²⁰ 1905. november 2 és 1906. augusztus 24 közt öt csunya, sértegető, személyeskedő ~~kirak~~ kirohanást intéz Kosztolányi - mindig Babitsnak címezve - Juhász Gyula ellen. Az ellen a Juhász ellen, akinek rá egy rossz szava soha nem volt, aki a kezdő költő utját a Szeged és Vidékéhez meg a Virágfakadáshoz egyengette. Babits - ha bizonytalanul, tétován is - védelmezte Juhászt: nem olyan tamulatlan, gyöngé ~~magány~~ legény - ugymond -, lehet, hogy csent, de legfeljebb öntudatlanul. Kosztolányi Juhász-kritikái nagyon melegek, elismerőek, csupán az elsőben kifogásolja a "tulságos könyvtárszagot" /51/, a magyar versek Ady-szineit. ~~De minden elismerés mellett~~ ~~Felesége könyvében viszont~~ makacsuk kétszer is visszatér a csenés vádja.

Persze, Babits se rajongott Kosztolányi költészetéért. Gondolati poéma Az örült? Hogy gondolat is volna benne, azt Babits "még nem ért rá észrevenni." Ellenben valamivel élénkebbnek találja a képet "Kiss Ferenc amateur fényképeinél /~~az új idők~~ ^{és Békegyűlés} fotográfusa/ vizfejű embereinél." Enyhítésül hozzáteszi: Boldog, aki így képzel, aki így képez. Adja nekem a festékesládáját, ha igazán megunta. De dehogy is unta: lehet azt megunni?"²¹ "A látásnak éppen ellentéte a gondolás" - ~~az~~ elmélkedik pár sorral arrébb. Márpedig a gondolkodás magasabbrendű az észrevevésnél. Ő - Babits - a gondolkodó fő, Kosztolányi az észrevevő. Agy-ember és szem-ember... Nem tulságosan hizelgő gondolat, de igaz. Most még Kosztolányi is elismeri igazát. Később kellemetlen, hogy valaha meghódolt.

Az ujságírókról a "szűzekedő" Babitsnak rossz véleménye volt. Kosztolányi átvette. Együtt szidták a "nagyon ujságíró" fiatalokat. Aztán megindultak a Bácskai Hírlapban Kosztolányi heti levelei. Szerzőjük tudja, hogy

Forrongó pesti évek

"ezek inkább zsurnalisztikaiak, mint irodalmiak", - de szóljon róluk Babits pár szót, "ha érdemesnek találja." Kellemtelen feladat. Babits így oldja meg: "végtelenül meglepték"öt a heti levelek, tetszettek. A legtöbb saját gondolatát -Babitsét - mondja el népszerű formában. Kivált a költészetről és a hazáról szólók teljesen beleillenek az ő rendszerébe - így Babits -, "amely ugyan csöppet sem filozófiai, hanem csak olyan műképzelgés." Ez is kétélű dicséret: a babitsi "műképzelgés" ~~személyes~~ mesze esik a valódi filozófiától, milyen messze van hát a "népszerű formájú" Kosztolányi-tárcasorozat? S hogy kétség végképp ne maradjon a tárcák értékét illetően, hozzáteszi: "De minden 'gondolat'-nál többet ér a nagy, tisztes melegség, mely minden során végigömlik." ²² Ugyanebben a levélben Babits a Kosztolányi-verseket is bírálja. Az árkádok alatt "kétségkívül egyik legszebb költeménye", a többiek is mind méltók. Ám bőven kifejti ellenérzéseit: "De lehetnek e versek között, melyek idegennek, dagályosaknak, sőt sablonosoknak tűnhetnek, azit hiszem, valamennyit csak Önt személyesen ismerve lehet igazán megérteni. Azt hiszem, így lehetett hajdan Byronnal is; mert az ő kisebb költeményeinek s lyrai beszélyeinek szépségeibe ma már csak olyan rokon lélek tud behatolni, mint Ön, vagy olyan tág érzéköpesség, mint Arany János; én alighanem csak nagyon részlegesen élvezem." ²³ Magyarán: sablonosak, dagályosak a verseid. Nekem mégis mondanak valamit, mert ismerlek. De aki nem ismer és az utókor hogy fog megérteni?...Egy későbbi Babits-levél szerint "Kosztolányi Árkádok alattjával, Órultjével, Fastijával, Magyar Sonettjeivel meg van alapítva a modern magyar lyra", - amihez Juhász "igaz és szép verseit", no meg a saját "csekély, de mégis kétségtelenül némi tehetségét és tanulmányát" is hozzáveszi. De milyen ellenszenv és irónia szól a továbbiakból! "Nagy egyéniség ő, s nagy egyénisége akkor tűnik fel leginkább, ha utánozza Puskit vagy Herédiát." Bizik benne, hogy Juhásznak talán "veszély nélkül" megirhatta benyomásait erről a könyvről, ²⁴ ami tulajdonképp "ujsból kivagdalt versek összeragasztott gyűjteménye." Babits még Kosztolányi-nekrológiájában is megvallotta ellenérzéseit. Az utolsó nagy versekig kevés kivétellel "hanyag ujjgyakorlatok"-nak, "szenvelgő, könnyű versek"-nek, "hevenyészett műfordítások"-nak tartotta hajdani barátja alkotásait, - s mindebben kétségtelenül sok igazság volt. ²⁵ Juhász nem sokszor nyilatkozott a levelekben Kosztolányiról. Tulzásait, színészi pózait nem szerette. Hogy a költészetét se, arra bizonyíték

Vége a barátságnak

az a levél, amit az elragadtatott Négy fal között-kritika után írt Babitsnak: "Mit szólsz most Kosztolányihoz és mit az én kritikámhoz, amelyről fogalman sincs, hogy igaz-e, jó-e, szép-e?"²⁶

A Budapesti Naplóhoz szerződött fiatal ujságíró boldogan, büszkén, öntudatosan és mind rövidebben ír barátainak. "Az érvényesülés, az elismerés, az ismertetés levés és a dicsőség korát" éli. Magabiztosan, valami gazdag pártfogó fölényével vigasztalja a vidéken rekedt Babitsot. Juhásznak szerkesztői üzenetben ad hírt magáról. Rendezni kezdi első kötetét, ő, a legfiatalabb. Babitsot meglátogatja. "Látogatásom célja az, hogy összes kéziratait lássam s olvassam." Nem a barát, a Napló belmunkatársa s állítólagos vmersrovat-vezetője akarja olvasni Babits munkáit, a jelentős ember, akinek ítélletétől közlés és tiszteletdíj függ...1907 őszétől Kosztolányi kurta, tárgyias, józan leveleket ír: kötetet küld, kritikát vár, barátai küldjenek verseket, közöltetni fogja azokat stb. Egy meghalt barátság fájdalmas dokumentumai ezek a rövid-rövid s néha több esztendeig elmaradó levelek.

Ennek a barátságnak szükségszerűen meg kellett halnia. Hogy egymás költészetét nem szerették, az is csak tünet volt. A mélyebb ok világnézeti volt. Indultak mint Nietzsche-rajongók, az egyéniség bajnokai, a l'art pour l'art dicsőítői, de utjuk hamar elvált. Juhász Gyula erősebben kötődött a néphez. Hamar Ady vonzókörébe került, nagyságát fölismerete, halála után pedig ő volt igazában a nemzeti költő, Ady és József Attila között a híd, a nemzet lelkiismerete. Babits az állandó lelkiismeretvizsgáló és önelemző, nagy erkölcsi felelősséggel és komolysággal gyötrődött kora nagy kérdésein - más kérdés, hogy konzervatív nemzeti-katolikus nézetei miatt belegabalyodott a problémákba. Kosztolányi élni-érvényesülni-élvezni akart. Minél előbb és akárhogyan. A fiatalon felszívott ~~fix~~ vélekedésekhez makacsul ragaszkodott, azok ellenére hozott létre - nem túl sok - maradandó művet.

Amikor a szabadkai fiú Budapestre jött, az ország és a főváros - és körülötte az egész kapitalista világ - gazdasági-politikai-erkölcsi-világnézeti válságban élt. A XIX. században forradalmak viharoztak végig Európán. Ahol nem, ott felülről, reformokkal toldozták-foldozták meg a társadalmi rendszert. De a polgári forradalmak és a reformok nem oldották meg a bajokat. Nem köszöntött be a jólét és az általános boldogság kora, no meg a zavartalan osztálybékéé: a tömegek ezt várták - mind

Filozófiák

csüggedtebben -, a burzsoázia emezt áhitotta. De gazdag és szegény közt sose volt ilyen kiáltó különbség. Gazdasági válságok, sztrájkok, 1871-ben a Párisi Kommun, munkanélküliség, kivándorlás, parasztmozgalmak, fenyegetően szervezkedő munkásság, egy ~~fax~~ fiatal tudomány, a tudományos szocializmus: mindennek láttán megrettent a burzsoázia. Fokozta hát a burkolt és nyílt elnyomást, maga erősítésére pedig végigkóstolatta a szellemi pálinka minden fajtáját: egyesek a hagyományos valláshoz menekültek, mások keresztényszocializmust fabrikáltak, közgazdaságtanokat bujtak, filozófiáktól ittasultak. Csak a legkövetkezetesebbek találták meg filozófiában és társadalmi cselekvésben az utat a jövőt hordozó osztályhoz: a munkássághoz. Az általános válság Magyarországon az új század elején volt a legerősebb. A néptömegek nem akartak, az uralkodóosztályok nem tudtak tovább a ~~régi~~ régi módon élni. Mindehhez még számítsuk hozzá, hogy nálunk nem is ment végbe következetes polgári forradalom, hogy félgyarmati függőségben kéttucatnyi, egymást maró nemzetiség élt a Duna-medencében. A szabadkai igazgató fia ebben a történelmi pillanatban iratkozott be az egyetemre, kezdett el tájékozódni.

A tájékozódásnak értékes dokumentuma megintcsak a levelezés. Persze, ne úgy vegyük kézbe, hogy most három "nagy ember" súlyos gondolatait olvassuk. A gyümölcs nem érik meg mindjárt, soká zöld. Három, művészi tehetséggel, érzékeny lelkelettel, fogékony elmével megáldott fiú lépked té-tován, cikk-cakkosan, kapkod erre-arra, bontogatja szellemi erőt. Jó ez a levelezés: nagyjából tudjuk, mit olvastak, mit gondoltak, mi foglalkoztatta őket esztendőig. De meggyőződése, hogy nem szükséges Lengyel Béla és Kiss Ferenc ²⁷ tiszteletreméltó jegyzetapparátusával közeledni a levelekhez. A sokszor megalapozatlan, meggondolatlan vélekedéseknek, félmondatoknak nincs akkora jelentőségük, hogy centiről centire idézgetni, cáfolni, értékelni kellene őket.

Filozófusok neve röpköd, pattint szikrákat az ifjú lelkekből. A levelek tanúsága szerint Kosztolányira Nietzsche tette a legnagyobb hatást, de olvasta Schopenhauer, Spencer, Stirner, Kant, Platon egyik-másik művét is. Nietzsche 1900-ban örülten halt meg, s ezekben az években Európa érdeklődésének központjában áll. Nálunk ezekben az években volt a második Nietzsche-hullám. A Négyesy-szemináriumon is sokszor szó esett róla, s a három barát éjszakába nyúló sétákon beszélgetett a tragikus sorsu, de zavaros ember-ről. Kispéter András Juhász-monográfiájában idézi erről Kosztolányi vissza-

Nietzsche-rajongás

emlékezését. Az idézetet ott hagyja abban ahol a legérdekesebb: "Nietzsche-ért rajongtunk mindnyájan - és igazat szólva - akkor még egyikünk sem olvasta." ²⁸ A levelek szerint 1904 májusában olvasta Kosztolányi az első Nietzsche-könyvet: a Jenseits von Gut und Böse-t. Egyetlen műve ismeretében beszél arról a nemzedékről július 21-én, "amely Ibsenből, Nietzscheből, Spencer Herbertből szivta fel a szellemi kiképzéséhez szükséges talajtáplálékot." /Mellékesen: Spencert csak pár hét múlva fogja valamelyest megismerni./ Augusztus 3-án: "Mindennél több Ibsen és Nietzsche; ők a mai kor megváltói." Augusztus 11-én hül a rajongás. Csalhatatlan biztonsággal állapítja meg, hogy "gondolatainak kifejezése tekintetében ezerszer több Hume, mint Nietzsche." /Angol tudásáról maga vallotta ezidőben, hogy szótárral kinlódva fordít verseket, - a szintén nem egyszerű filozófiai műveket tökéletesen értette volna?!.../ Augusztus 24-én Schopenhauert "mindennél nagyobbra" tartja. November 4-én azt írta, "szétpukkadt, minden szellemi gáza elpárolgott": amíg a vonat Budapestről Bécsbe ért, "összeomlott" benne Ibsen, Nietzsche és Tolsztoj. November 20-án megint Nietzsche-hívő: a Vörös és feketében felfedezik az Übermenschet. November 30-án - még mindig csak egy Nietzsche-könyvet ismer! - Henri Lichtenberger Nietzsche-tanulmányát olvassa. December 29-én óvja Juhász Nietzsche-nek minden homályos és különködő kitétele előtti hasraeséstől. 1905. január 2-án pedig már "nem tud egy lépést se tenni, hogy Platón ne jutna az eszébe." - "Dobja el Nietzsche-t és vegye elő Platón-t!" - tanácsolja Juhásznak. De ne féltsük Nietzsche-t, nem lett végleg kegyvesztett. Ha türelmünk lenne, tovább böngészhetnénk, hányszor hidegült el, és hányszor lelkesült újra érte. Még egy Nietzsche-művet bizonyosan olvasott: a Zarathust-rát, kritikát is írt róla.

Kosztolányi tehát jóideig egyetlen Nietzsche-mű ismeretében rajong, ítélkezik, nyilatkoztat ki. Felületesség ez, nemcsak rá jellemző, de arra a sietős korszakra. Nagy földrengéskor rémülten kapkodnak az emberek, s a földrengést mindenki érzi idegeiben. A Nietzsche fordító Babits - pedig ő általában alaposabb - 1905. január 5-én félig olvasottan adta be a könyvtárba A tragédia születését. De "azért tudnék róla beszélni egyetmást, mert ítélkeztem magamban fölötte" - írta Juhásznak. Barátjuk, György Oszkár - franciaszakos bölcész, fordító, költő is - kijelentette, hogy "Leconte de Lisle hibátlan formájú verseket írt." Biztosan végigolvasta verseit. - De hogy! "Eddig ugyan kevés versét ~~ismertem~~ ismertem, Párizsban olvastam ~~azokat~~"

Forrongó pesti évek

néhányat.²⁹ Kosztolányit is idézhetem: "A kor irányát mutató könyveket el se kellett olvasnunk, csak a kirakatban láttuk, már jobban tudtuk, miről van szó, mint akik elolvasták." Akinek kedve van, sok példát összehozhat még a levelezésből.

De talán elég ennyi. Ezért nem jegyzetelgetjük aggályosan Schopenhauer, Spencer, Kant, Platon "tündöklését és bukását", mellesleg Kantot kivéve azt is nehéz lenne megmondani, mit olvasott tőlük Kosztolányi. Célravezetőbb a művekből kiáradó felfogást vallatóra fogni, nézeteiben a szellemi forrást megkeresni, ha lehet. De előbb még Nietzsche-ről.

Mi fogta meg Kosztolányit és számos kortársát Nietzsche-ből? Aki ma - a marxizmus iskoláján átmenve - kézbeveszi Nietzsche "ugynevezett tanait" /Babits találó kifejezése/, megdöbben: nincsen ennek a tanításnak semmi köze a tudományhoz! Nietzsche kijelent, ígét hirdet, letaglóz, gyűlölködik, jövődőt mond - egy őrut és részeg próféta zavaros, egzaltált, de olykor lengűgöző pátozával. Kinyilatkoztat, de a logikai levezetéssel, a bizonyítással nem bíbelődik: vagy hiszel neki, vagy nem. Érdekes Lengyel Béla kis füzetét elolvasni: micsoda szélsőséges vélekedéseket támasztott Magyarországon is. Nietzsche mindent támad: vallást, erkölcsöt, egyházakat, liberalizmust, nacionalizmust, munkásmozgalmat, tudományos szocializmust. Eszménye az Übermensch, a felsőbbrendű ember, Kosztolányi szavával: a Tul-ember, aki a magasba tör, nem köti erkölcs, részvét, szánalom, hazugság, nyáj-szolidaritás, nemzet, haza, ember-szeretet. A felsőbbrendű ember számára nincs más, csak a hatalom akarása. Kosztolányit a ragyogó színyalás babonázta meg. Hányszor röpültek legalább ábrándjai versenyt a csillagokkal! Álmában tüzes csikóként száguldozik, be akar térni minden kunyhóba, fölírni, vezetni az embereket. Nietzsche adott ennek az ábrándnak ködös, de ragyogó formát. Mert hogy milyen is valójában az Übermensch, Kosztolányi se tudta: "Ő /Nietzsche/ sem mondta, milyen az Übermentsch /igy/, ő is egy hídrol beszélt, amely az Übermentschet" és a magasabb ideált összeköti.³⁰ Neki Nietzsche magasabb ideál, tökéletesebb erkölcs hordozója, felszabadító példája, minden avult megkötöttség lerombolója.

Ha jobban odafigyel, láthatja: hamis prófétára hallgat. Nietzsche mindent lerombol, hogy mindennél iszonyubb rabszolgaságba döntse az embert. Nem kell a nyájerkölcs, nem kell a kereszténységből liberalizmussá, aztán szocializmussá alakuló társadalom, - mi jön helyette? Jön "az egész-

séges arisztokrácia", mely - nem tudni, mikor, hogyan, milyen erők-törvények alapján jön létre - "a társadalom előjének, legfőbb igazolásának érzi magát, - s ezért könnyű lelkiismerettel áldozza fel az emberek óriási tömegét, kiket önön kedvéért tökéletlen lényekké, rabszolgákká, eszközöké kell nyomorítania...Az élet lényegében kisajátítás, a gyöngébbek és idegenek megtámadása, leigázása, könyörtelen elnyomása, a magam formáinak másokra kényszerítése, tehát legalább is kizsákmányolás." ³¹ Jól olvasta ezt el Kosztolányi, s ezt megértette: "A 'kizsákmányolás' nem a romlott, tökéletlen és kezdetleges társadalom jellemvonása, hanem az élet lényegéhez tartozik, melynek szerves alapfunkciója; következménye a hatalomra törő életakaratra, mely maga az életakarát." ³² Nietzsche "főntibb elvei": kizsákmányolás, kegyetlenség, a tömegek - a "nyáj", a "csorda" - elnyomorítása, a gátlástalan pusztítás. Nietzsche ideológiája az imperializmus mitizálása.

A lágy, érző lélek, az emberekhez oly gyöngéd részvétellel lehajló Kosztolányi nem ezt vette észre Nietzschében. Az ő tul-embere csak szárnyal egyedül a kábitó magasban, hogy aztán dalával leereszkedjen a "durva", "közönyös", "érzéketlen" tömeghez, amely külön-külön érző, gondolkodó, szenvedő emberekből áll, mint ő. Osztályok és osztályharc helyett felsőbbrendű és alsóbbrendű emberekben gondolkodni Nietzsche tanította meg Kosztolányit.

A művekben kitapogathatóan fölöttébb kevés a Nietzsche-hatás /ezen az általános hatáson kívül/. Legkiütőbben a Bácskai Hírlap heti leveleiben mutatkoznak Nietzsche gondolatai. Kosztolányi ezekben többször gunyolja a "megvalósíthatatlan" társadalmi egyenlőséget, helyesli a szellemi egyenlőtlenséget, a "legkiválóbbak" uralmát, kárhoztatja a szocialistákat és a forradalmakat, várja a tul-emberi társadalmat, megveti a tömeget, gyűlöli a nyárspolgárokat, a költészetet a kiváltságosok előjégének hirdeti, az idők ismétlődéséről, "esztelen és gyönyörűen perverz" halálvágyról beszél stb. stb. Költményeiben a - Kiss Ferenc kifejezésével - hősi vadság a Nietzsche-hatásból fakad. Ilyen hősi vad költeménye nem sok van: A bal lator /a Bácskai Hírlapban még "Übermenschen - Nietzsche" mottóval jelent meg, később keresztényiesítette/, a Gyilkosok, talán a Pán ébredése, a Vészfék gátlatlan robogása, a Közelgő vihar büszkén bőduló himoroszlánja, egy-két paraszतालakja /Alföld, A magyar paraszt/, pár történelmi ~~alak~~ alak. Cikkeiben, értekezéseiben valami huszszor említi 1909 elejéig Nietzschét. 1907-ben a Pényes Samu fordította Zarathusztá-

Forrongó pesti évek

ról már a higgadtabb, a Nietzschét inkább csak stilusművészként értékelő Kosztolányi nyilatkozik: "Egy egész élet van belesűrítve ebbe a könyvbe; aforizmákká jegecedett hideg igazságok, egyéni szeszélyekből, ősrült hőbortokból emberi és túl-emberi szépségekké nemesült esztétikai értékek szivárványlanak, kápráztatnak..." Nietzsche "fanyar, kapkodó, keserümandulaizú" nyelvét szerinte nem tudta visszaadni Pényes Samu merésznek tartott kísérlete.³³ A hősi vadság hamarosan kikopott a lírikus Kosztolányi tartásából, a Nietzschés-cikkek is elmerültek az idők árjában. De az összegereblyézhető, apró vonatkozásoknál fontosabb hatás: az idealista társadalomszemlélet és a gáttalan individualizmus Kosztolányi világnézetének eltérhetetlen sajátja lett.

Ami Nietzschéből beleivódott, Platont, Schopenhauert és a többi XIX. századi idealista filozófust forgatva csak még jobban megrögződött benne. Mert a különbségek árnyalatiak, a lényeg azonos: mindegyik megdönthetetlennek hitte az osztálykülönbségeket, a természetből, az emberi pszichikumból származónak hitte azokat. Kosztolányi különben hűséges, fogékony olvasójuk volt a filozófiai munkáknak. Azokat is úgy rohanta-élvezte végig, akár egy-egy regényt, drámát. Egyiknél a merésznek tűnő gondolat hőkentette meg, másiknál a kifejezés bővölte el, harmadiknál az ügyes hazugságot bocsátotta meg. Ugy volt ő irodalmi, filozófiai élményeivel, ahogy Babits írta róla más vonatkozásban: "A megállapodott a megállapodásszerű emberi életformák, amelyeket legszebb költeményei később a lét mélységeinek, szorulemnak és halálnak eszméivel is társitaniként tudtak, olyasminek tűntek fel előtte, mint a versek rímei. A rim ére néha fontosabb, mint a tartalom. Így fogadta ő el a konvenciókat és külsőségeket, s nem kereste hozzájuk az erkölcsi vagy értelmi igazolást."³⁴ Platont olvasva döbbenve érzi: aranyat kevert belé is születése előtt az istenség. Carlylenél azt olvassa, hogy vannak hősök, akiket mindig időben elküld a gondviselés, s vannak nekik szívesen engedelmeskedő hősimádók. A hős: félisten, próféta, pap, király, író és költő. Ő is a köz hősök közül való, hiszen költő!... Schopenhauer szerint az emberek öthatodát szellemi képességekkel mozdítván áldotta meg a természet. Ő a kiváló egyhatodba tartozik, lángelme, aki "a dolgok létét és lényegét egész teljességében fogja fel, és egyéniségéhez képest művészet, költészet vagy filozófia útján törekszik mélységes felfogásának kifejezést adni." Spencer is alacsonyabbrendű és magasabbrendű fajokra osztja az emberiséget.

A társadalmi egyenlőtlenség örök?

De mindegyiknél ragyogóbb Nietzsche bátran, büszkén - és kegyetlenül - magasba törő Übermensché.

Ha istentől, természettől, sorstól egyenlőtlenek vagyunk, ésszerűtlen, lehetetlen változtatni rajta. Platon szerint a legnagyobb igazságatlanság, ha a három osztály ide-oda kapkod. Nem érdemes változtatni az életen: bizonyította Schopenhauer, hogy az ember unalom és szenvedés között hányódik. Akarjon minél kevesebbet, akkor boldog lesz, ha egyáltalán lehetséges a boldogság. Carlyle azt prédikálja: át kell nevelni az embereket. Ez a hősök dolga. Hinni kell istenben és a szellemi fölényű hősökben, különben jön a bomlás, a zűrzavar, a forradalom, - amiből azonban új hősök emelkednek ki. Spencer meg azt igazolta, hogy felesleges a forradalom. A társadalom - mint egy nagy természeti lény - alacsonyabbrendűtől a magasabbrendű felé, - minek a fejlődést siettetni? És Nietzsche, hogy gyűlöli a liberálisokat, a "hamis szabad szellemeket", akik "nevettetően fölületesek... a társadalom eddigi formáiban keresik minden emberi ~~xxx~~ balsiker és szenvedés okait... a szenvedést magát olyasvalaminek tekintik, amit meg kell szüntetni."

Mi akkor az élet célja? Keresd az igazat, jót, szépet! - tanít Platon. Ideáik a látszat-valóság mögött rejtőznek, csak a bölcsek fogják fel azokat. Élünk az érzékenység élvezeteivel: szemlélődünk, gondolkodunk, tanulunk, olvassunk, távol a tömegtől - így Schopenhauer. Nietzsche is Platont visszhangoztat: csak a művészet képes arra, hogy "a lét borzalmas és képtelen voltán érzett csömörünket" képzetekké mesterkedje át, amelyekkel el lehet élni; ezek: a fenségesség, amelyben a művészet leküzdö a lét borzalmas voltát és a komikum, melyben a művészet megszabadít bennünket a képtelenség utálásától.

Igy zuhognak az egymást igazoló-erősítő hatások az ifjú Kosztolányira. Csupa idealista gondolkodó, mindegyik megdönthetetlen osztálykülönbségeket hirdet. Azt hirdet Platon a maga ókori egyszerűségével, Schopenhauer keserűség szellemességével, Spencer az ő "tudományos" nyelven és Nietzsche, "keserűmandula-stílus"-ában. Az osztályelnyomás, a forradalom hiábavalósága megdönthetetlen igazság lett Kosztolányi tudatában.

De nemcsak azért fogadta el "igazságaikat", mert egyformán - ha más szavakkal is - szajkózták. Azért is, mert társadalmi tapasztalataival meg-

Forrongó pesti évek

egyestek. Igazgató fiának lenni: az iskolában kiváltság, a városban is előny. Osztálya, a kispolgárság, nincs ugyan a hatalom pölcsein, de valami neki is jut. Nincs felül, de alul sincs. A fizikai munka, éhség, sztrájk, csendőrök erőszakossága, rossz ivóvíz, vályogház, csecsemőhalál az isten, a sors, a véletlen kegyéből az alul lévőeknek jut. Szánni kell őket rossz sorsukért, segíteni nem lehet. Nagyon sokan vannak. Jó, hogy messze élnek. Külvárosokban, gyárakban, tanyákon. Az ő világa a szerkesztőség, körutak, színházak, kávéházak, művészek, civilizáció, kultúra. Fűrge tollát jól fizetik. Vannak bajok, de alapjában véve szép az élet. Ó, élet, élet, roppant költemény!...

Feltűnő, hogy levelekből ismert olvasmányai sorában egyetlen természettudományos könyv sincs. Irodalmon, társadalomtudományon kívül nincs számára érdekes. A középiskolában szerzett szerény természettudományi műveltsége halványul. A modern természettudomány viszont lényegében a XIX. század végén, a XX. elején kezd kialakulni. Új felfedezések, új tudományos elméletek - rádióaktivitás, elektronelmélet, relativitáselmélet stb. - zuzzák szét a mechanikus materialista anyagfelfogást, bizonyítják a dialektikus materializmus igazát, s támasztanak zavart értelmiségi fejekben. Még sok fizikusban is. Ekkor születik a "fizikai" idealizmus nevű - Lenin által élesen bírált - irányzat. A zavar, a tudományban való kételkedés Kosztolányinál is jelentkezik. Olyan cikkekből látható ez, mint a Karácsonyi ének /Bácskai Hírlap, 1904. XII. 25./, az 1905. III. 11-i heti levél, vagy az Égő könyvtár /Budapesti Napló, 1906. IX. 12./, A gondolkodás halottja / B. Napló, 1906. IX. 15./, Körbe-körbe / A Hét, 1908. VII. 5./, Szellemek / B. Hírlap, 1906. III. 11./. Különösen élesen a Fekete lobogók c. Strindberg-regény kritikájában. Az író titkos erőket lát, mindenre az okkultizmus fagyját borítja, de Kosztolányi nem ítéli el. Megérti Strindberg szkepszisét, mert "a filozófia újra ismeretlen problémákkal vesződik..." A "századváltozás" már a lélektanon és az orvostudományon is otthagya "spirituális nyomát?" ³⁵

A Kosztolányi forgatta filozófusok közt Spencer a "legtudományosabb". Kosztolányi bizonyára olvasta az Alapvető elvek című munkáját, filozófiájának valóban alapját. /Babits olvasta, s nem volt elragadtatva tőle./ A 669 lapos könyv hemzseg a "meghatározás"-októl, "osztályok"-tól, "alosztályok"-tól, "al-alosztályok"-tól, spenceri "törvények"-től, "tudományos" műszavaktól. Spencer Darwin fejlődéseméletét "alkalmazta" a tár-

Spencer evolucionizmusa

sadalomra, sőt érdemeit igyekezett Darwin elé helyezni. Spencer filozófiája valójában tudománytalan, idealista locsogás. Szerinte a tér, idő, mozgás, az emberi személyiség megismerhetetlen. A végső természettudományos szubsztanciák megismerhetetlenek, a valóságnak csupán szimbólumai. Az anyag elpusztíthatatlanságát nem lehet kísérletileg igazolni, a nehézkedés igazi természetéről semmit sem tudunk stb. A jelenségek mögött titokzatos erők állnak, melyeket ~~így~~ éppugy nem ismer a tudomány, mint a valóság. Éppen ezért a tudomány és a vallás között nincs ellentét, sőt a legteljesebb összhang áll fenn – papolja Spencer. Hozzáteszi még, hogy az ő becses filozófiája se nem materialista, se nem idealista... Szerinte a társadalom differenciálódását az éghajlat, táplálék, lelki jellemvonások, izlés, politikai érzelmek hasonlósága stb. hozzák létre. A termelésnek semmi szerepet nem ad, meg sem említi. Alacsonyabbrendű és magasabbrendű fajokat tart számon, a társadalmi egyenlőtlenséget természetesnek, a forradalmat viszont társadalmi betegségségnek tartja. A spenceri evolucionizmus ellentmondások nélküli, minőségi ugrásokat nem ismerő, megismerhetetlen törvényektől szabályozott fejlődés.

A spenceri filozófia "bonyolultsága" arra volt jó, hogy eltakarja üreségét, arra volt jó, hogy Kosztolányit megtanítsa kételkedni a tudományokban általában, a természettudományokban különösen. Kosztolányi is úgy volt a természettudományokkal, mint Spencer. Részleteiben elfogadta, egészében használhatatlannak tartotta. Kosztolányi patikuscsaládból származván, széleskörű ismeretekkel bírt a gyógyszerekről-mérgekről, érdekelte az orvostudomány, a biológia, csodálta a technikát, magát az életet azonban érthetetlen csodának tartotta. Nagyobb csoda, hogy az orrunk arcunk közepén van – mondta, – mintha egy villanykörte égne ott. Érthetetlen, hogy élünk, az is érthetetlen, hogy meghalunk, érthetetlen, hogy a Föld száguld az űrben, mi pedig ezalatt nyugodtan alszunk, minden érthetetlen, félelmetes, titokzatos, a tudománnyal föl nem deríthető.

Mi jutott el hozzá a materializmusból? Alig valami. Marx és Engels nevét egyszer említette egy heti levélben: a méltóságos liberálisnak és a pálinkásbutikban ivó, Marxot és Engelset enalegető péklegénynek egyformán "megmagyarázta" egy heti levélben, mi is a hazafiság... Ebből én nem következtetek arra, hogy Marxot, Engelset olvasta is. Rész Pál szerint /Utószó az Irók, festők, tudósok II. kötetében / az ifjú Kosztolányi olvasmányai közt volt Marx is. Állítását nem bizonyítja. 1917-ben – egy Arany-

Forrongó pesti évek

emlékbeszédben - említette Kosztolányi, hogy "történelmi materializmus már van, irodalomtörténeti materializmus még nincs." Ez sem bizonyíték a marxizmus tanulmányozására. Először is, nem értette meg, hogy a történelmi materializmus minden tudományra alkalmazható módszer, nem csupán a történelemtudományon belüli eljárás. Másodszer, irodalomtörténeti materializmuson tulajdonképpen valamiféle biológiai determinizmust ért: a vizsgált egyén pszichikai alkatából és életkörülményeiből magyarázná műve problémáit. A beszédben csak utalt az "irodalomtörténeti materializmus"-ra, de megfogalmazása sejtelmes, hogy a vizsgálódást nem a társadalom fejlődésével összefüggésben képzei el, hanem attól elszakítva, az "életkörülmények"-et a mindennapi apró cselekvésekre szűkítve le. Jó volna tudni - jegyezte meg -, hogy egy költőnek mi volt a kedvenc étele, milyen ruhában járt, min bosszankodott stb. stb. De ez már 1917-ben volt. 1903-tól 1909 elejéig semmi jel sem mutat arra, hogy Kosztolányi Marx vagy Engels valamelyik művét olvasta volna. Amit a marxizmusról tudott, inkább folyóiratokból, hallomásból, többnyire eltorzítva tudhatta. A marxizmus is akkoriban még valamilyen proletár közgazdaságtannak, merőben gazdasági-politikai jellegű tanításnak látszott, filozófia-volta nem domborodott ki. ^{Materializmus és} ~~Lenin~~ Empirikriticismus című alapvető munkája csak 1907-ben jelent meg, s ugyan mikor jutott el Magyarországra? Az idealizmus viszont élt és uralkodott. A könyvtárak idealista művekkel voltak tele, a középiskolák idealista szellemben tanítottak, az egyetemi professzorok idealista filozófiákat ismertettek, ~~az~~ a magyar tudományos élet módszere a metafizikus idealizmus volt. Materialista tudósok ritka kivételként akadtak. Így szükségszerű volt, hogy Kosztolányi idealista filozófiákkal ismerkedjék meg.

Volt valami Kosztolányi életében, ami közelebb vihetné volna őt a materializmushoz, a haladáshoz: a Szabadgondolat. A Budapesti Napló tudományos melléklete volt ez. Pontos társadalmi és természettudományi problémákat tárgyalt becsületes színvonalon. Ha mai fogalmakban gondolkozunk, azt mondhatjuk, az akkori idők Élet és tudománya volt ez a melléklet. Lengyel Géza mondja el könyvében /Ady a műhelyben/, milyen nagy hatással volt Ady Endrére a tudományos melléklet munkatársaival, dr. Madzsar Józseffel, dr. Jászi Oszkárral és másokkal való közvetlen érintkezés. A Budapesti Napló újságírói szorgalmas olvasói voltak a mellékletnek. Kosztolányi ugylátszik nem. Sőt egy levelében mintha a Szabadgondolat

Világirodalmi tájékozódás.

felé vágna: "A tudománytalan Szabadgondolat korában mindenkinek össze kell tartani a tudományos konzervativizmus és a nietzschei reakcionarizmus jegyében" - írta Juhász Gyulának 1906. augusztus 24-én.

Az első pesti években Kosztolányi lázas sietséggel tett szert filozófiai ideálokra. Költészete, novellái, cikkei, levelei arról vallanak, hogy az annyiszor panaszkodott zavart, bizonytalanságot nem tudták eloszlatni az általa sokszor és büszkén emlegetett szociológiai tanulmányok. Kosztolányinál filozófiai rendszerről tulajdonképpen nem lehet beszélni, inkább filozófiai rendszerrelenségről. Nézeteit innen-onnan, tetszik-nem tetszik alapon gyűjtötte össze. Eklektikusan összehányt, alapvetően agnosztikus, szubjektív idealista nézetek alkotják az ő filozófiai gondolkodását. Ebben az időben írta az Égő könyvtár című glosszát. Egy üldözési mániás ügyvéd felgyújtotta a könyvtárát, majd szíven szurta magát. Ősei kereskedők voltak - magyarázta Kosztolányi -, őt pedig elkapta a kultura sódra. De nehéz volt neki a szellemi táplálék, nem tudta megemésztetni. Kapkodó, tudákos lett, végül megölte magát. Helyesebben: a könyvek ölték meg, "a kultura, az isteni, a csábító és hazug." ³⁶ Az arckép nemcsak a modellre, a festőre is hasonlít egyben-másban. Három esztendő alatt szedte fel filozófiai ismereteit, harminc évig fogja felejtani azokat. De egészen sose lábal ki belőlük. A társadalmi egyenlőtlenség mindig áthághatatlan törvény, a forradalom mindig értelmetlen vérontás, a háború még 1933-ban is "természetes" dolog számára. A filozófia tájékozódás nem sikerült.

A világirodalmi annál inkább. A szabadkai nagydiák a klasszikus magyar irodalomban nézett szét alaposan. A pesti újságíró a kortársi magyar és világirodalomban. Babits irodalmi tájékozottságán kívül senkit sem lehet hozzámérni. Német szakos bölcsész létére a francia irodalom bilincselte le jobban. Elragadtatva vallott a Bovaryné-ről, a Vörös és feketéről. Igen nagyra becsülte Leconte de Lislet /ebben tévedett/, kevésbé értette és szerette Baudelairet /ebben is tévedett/. Verlaine-t, Mallarmét, Hérédiát, Sully Prudhomme-t, Anatole Francet, Jean Rictust és persze Maupassant-t ismerte meg leginkább a franciák közül. Zola bátorágát becsülte, művészetét kevésbé. Balzac-ról hallgatott, Hugonak egy versét fordította le.

Az angolok közül Shakespeare a hálvány meg Byron. A modernek közül Wilde és Swinburne foglalkoztatta, áradozott Dickens-ről, Thackeray-ra

Forrongó pesti évek

nem figyelt föl, Poe nagy élménye, Carlyleért rajong, Sartor Resartusán - nem tudni mért - "csurognak a könnyei"...

A németek közül a Faustot életreszóló élménynek tartotta, Goethe más művei nem hatottak rá különösebben, Schillerért lelkesedett, Heinet szerette, úgy érezte, mint költő is köszönhet neki egyet-mást. Rilke 1908-ban került érdeklődési körébe. Az olaszokat nem szereti különösebben, Dantét kivéve, akit Goethével és Shakespeareval együtt a legmagasabbra tesz. Ibsent rögtön melléjük, "ő a mai kor megváltója." Tolsztoj is a megváltók közt van, de olvasási élményekről vele kapcsolatban nem számol be, ugyilátszik inkább a "ne állj ellent a gonosznak!" filozófia érdekelte. Csehovot szereti, később fordítja is, Gorkijra -pedig világhírű már - nem figyél föl. A többi nagy orosz mintha nem is létezne, illetőleg Dosztojevszkijt sokszor emlegeti, de a Bűn és bűnhődésen kívül mást nem említ tőle. A svéd Strindberget tulértékeli, Jacobsen Niels ~~iki~~ Lyhnéjétől - "lány, férfiatlan" főhőse miatt - nincs tulságosan elragadtatva. Érthető, hogy a nyugati irodalmakban otthonosabban mozog: eredetiben élvezheti a műveket. Arra nem is gondol, hogy a nyugati nyelvek mellett egy szlávot is meghódítson, mondjuk Tolsztoj és Dosztojevszkij nyelvét.

Az irodalmi képből a közvetlen környezet - csehek, szlovákok, románok, szerbek - meg az Európán kívüli világ hiányzik. A magyarral rokon "oláh, szláv ~~hírszóró~~ bánat"-ot nem fedezi fel élete végéig, még közvetítő nyelven sem. Ahhoz József Attilának, Franyó Zoltánnak és másoknak kellett jönni, hogy a szomszédnépek irodalma magyarul megszólaljon. Ez a hallgatás Kosztolányi önkénytelen-tudattalan adója a magyar "kulturfilény"-nek. Kosztolnik-Kosztolányi nem hajlik vissza Hviezdoszlávéig. Tulságosan közel vannak. A költő a nagyvilágba, nyugatra tekint.

Kosztolányi Dezső az irodalmi inas éveket a szabadkai Bácskai Hírlap-nál töltötte. 1904. október 16-án jelent meg benne első munkája /Poe: Hol-16/, utolsó írása pedig 1906. június 10-én. A közbeeső husz hónapban száznyolc írását - verseket, novellákat, fordításokat és ötvenkét cikket - közölte a ~~iki~~ lap.

Szabadkán mindig sok ujság volt: akadt esztendő, amikor egyszerre hét szórta átkait egymásra, és hirdette "minden pártpolitikától független, egyéni" meggyőződését. A szabadkai lapok sokat marakodtak egymással.

A Bácskai Hírlap

Gyakori volt a nyílt tér, a mosdatlan, sőt utszélien durva, fenyegetőző, személyeskedő írás bennük. A legmértéktartóbb, legrokonszenvesebb ujság a hetente négyszer megjelenő, 1904-től napilap Bácskai Hírlap volt. Jó értelemben szabadelvű orgánum, amely felfogásában nem a Tisza-féle "szabad-elvűek"-hez állt közel, hanem a függetlenségekhez. 1906. június 17-től hivatalosan is függetlenségi lap lett. Szerkesztője évekig dr. Csillag Károly liberális ügyvéd, saját lapja első számú tárca- és versírója, akire jellemző, hogy május elsején a szociáldemokraták ünnepségének szónoka volt, máskor függetlenségi képviselőjelölt. 1903. augusztus 15-től Braun Henrik /a Szeged és Vidéke későbbi szerkesztője/ vette át az irányítást. A lap komolyan, felelősségteljesen írt a nagy társadalmi kérdésekről. Nem egy vezércikke foglalkozott a - Bácskában is égető - kivándorlással, követelve: oldják meg a szociális kérdéseket. A munkások, parasztok sorsáról megértéssel, részvétellel írt. Volt egy állandó rovata, A szocializmus a Bácskában. Itt bérmozgalmakról, a szociáldemokrata párt szervezkedéséről, pártgyűlésekről adott hírt, 1904 áprilisában az "elvtárs" szót is használva. Beszámolt sztrájkokról, a parasztság türehetetlen helyzetéről, hangoztatva, hogy a nyomorgó parasztságot nem lehet erőszakkal megfékezni. Persze, a megértés nem ment túl egy - nagyon becsülendő - határon. Egy cikk például leszögezte, hogy "a szocializmus a mi természetes szövetségünk... Törekvéseink egyik, céljaink is..." De: "Mi előbb akarjuk Magyarországot függetlenné tenni..." és csak azutánra gondolták - ha gondolták - a társadalmi reformokat.³⁷ Az 1904. május 1-i vezércikk minden rokonszenv mellett tagadja az osztályharcot: "Nem az elnyomottak és elnyomók közötti harc folyik nálunk, Magyarországon..." Hol van még Hitler, de már feltalálták a nemzeti szocializmust: "Magyar szocialistákra van szükségünk..."³⁸ Általánosságban rokonszenvenett a munkásság és parasztság követeléseivel a Bácskai Hírlap, de az elvek aprópénzre váltásakor kiderült polgár-volta: ha arról volt szó, dolgozzanak-e a sztrájkoló aratók, vagy nyitva tartsanak-e a szabadkai üzletek este hét után, rögtön a polgári vállalkozás szabadságát védelmezte.

A B.H. rajta tartotta a szemét a városvezetésen, a közéleten. Állandóan követelte ugyan, hogy a városi közéletben "ne legyen politika", de ez olyasmint jelentett, hogy demokratikusabb légkört, szorítsuk háttérbe a földbirtokosokat, tisztakezü polgármestereket és tisztviselőket kérünk. A nemzetiszógi kérdésben "hazafi" volt a Hírlap: helyeselte a szabadkai iskolák magyar oktatási nyelvét, örömmel üdvözölte a DEMKE megalakulását, Magyarfaló nemzeti-

Forrongó pesti évek

ségek című rovata rendszeresen közölt ellenséges híreket, koholt vagy valódi leveleket. A lap helyesebb címet adhatott volna rovatának: Nemzeti-ségfáló magyarok...

Jó vers, olvasmányos tárcsa alig-alig volt a lapban. A szerkesztő bőven ontotta dilettáns "tárcsái"-t, hazafiaskodó verseit, s kivüle is ismeretlen, kistehetségű vidéki "nagyságok" értekeztek a vonal alatt. 1904. október 16-án kis hír jelentette be, hogy "Kosztolányi Dezső, a kiváló fiatal író belépett lapunk munkatársai sorába." Mellette Poe Edgár: A holló. Fordította Kosztolányi Dezső. - Egy hét múlva a Lenau című vers meg egy majdnem oldalnyi naplójegyzet: Utastipusok. Felvonult az értő utas, a félénk, a protekciós, a szerelmes, az étkező; a könnyedén csevegő, friss, irónikus-humoros rajksorozatra fel kellett figyelniük az olvasóknak. Év végéig még kilenc írása jelent meg "a kiváló fiatal író"-nak, január 1-vel pedig átvette a Heti levélnek nevezett tárcasorozatot. Sokáig külön cím és aláírás nélkül jöttek a cikkek, de kétség nem férhet hozzá, hogy az ő írásai.

Mit jelentett Kosztolányinak a Bácskai Hírlap? Végre valóságos nyilvánosságot, rendszeres közlési lehetőséget, "igazi" olvasókat, visszhangot, elismerést, ha mindezt csak egy poros-boros vidéki város lapjában is! Az írásait ritkásabban közlő Szeged és Vidéke mellett ez volt sokáig egyetlen otthona, az a biztos pont, ahol lábát megvethette, ~~ahol~~ önállóbb prózaírói hangját próbálgathatta. Itt vette a lendületet, hogy másfél év múlva egyenesen a Budapesti Naplóhoz ugorjon, onnan pedig tovább, a magyar irodalomba.

És mit jelentett Kosztolányi a Bácskai Hírlapnak? Nyert benne egy jó-tollu, művelt munkatársat, akinek tárcái nem nyögdcseltek, nem kedélyeskedtek, de olvastatták magukat, skinak az írásaiból Carlyle, Kant, Bentham, Dante, Lenau, Platon, Nietzsche, Biró Lajos, Bodnár Zsigmond, Verlaine, Leconte de L'isle, Tolsztoj neve ütötte főbe a piros borhoz és zsíros vacsorákhoz szokott szabadkaalakokat. Kosztolányi a nagyvilágra, de legalább is Európára nyitotta Szabadka bezárt ablakait, Bécsbe, Svédországba, Pétervárra vive el az önelégült földiket, a francia enciklopédistákról, a nőemancipációról, a militarizmusról, erkölcsről, nevelésről, főleg pedig irodalomról beszélve nekik.

Neki az élet már ekkor kultúra és benne főleg az irodalom. 16 irodalmi, 9 egyéb kulturális, 12 különböző kérdésekről bölgelkedő, 6 szorosabban politikai témájú, 9 pedig egyéb tárgyú a heti levelek között. Közvet-

Heti levelei a Bácskai Hírlapban

lenül helyi kérdéshez egyetlen heti levél sem nyult! Pedig milyen aranybánya lett volna a város: éjszakai kő lövöldözések, részegeskedés, sajtópárbajok, csaló gyógyszerész, uzsorás orvos, rossz ivóvíz, gyermekhalandóság, tanyai tragédiák, sztrájkok, iskolai esetek, városvezetés, a bukott polgármester üzelmei, agrárproletárok és földbirtokosok, a bontakozó-szervezkedő munkásmozgalom, alacsony tanári fizetések stb., stb. Lehet, hogy a Heti levél-sorozatot kifejezetten kulturális jegyzetnek szánta a szerkesztő. De egy Ady, Nagy Lajos vagy Móricz képtelen lett volna a szabadkai porban-sárban valóságosan ott heverő témák mellett elmenni. Ehhez Kosztolányi kellett, a maga kizárólagosan kulturális-irodalmi érdeklődésével, Kosztolányi, akinak a fenti bajok kiestek a szemhatárából. Ő csak szépet, érdekeset, könnyűt, szórakoztatót, szellemeset akart írni, nem hűsbavágót, társadalomra hatót. Az írás szép játék, csövegünk kellemesen, szellemesen, magáért a beszédért – ki is fejté ezt hamarosan a Budapesti Napló-ban. Bizony, négy fal között született írások a heti levelek. Menti persze a dolgot, hogy egy esztendő Bécsben töltött Kosztolányi, ha akart, se tudott volna a szabadkai életből meríteni. A második év jórészt viszont Szabadkán töltötte, ugyanolyan életidegenek az ekkori írásai, mint a bécsiek. Az öncélúság nemcsak a témaválasztásba szólt bele, a jó témát sem engedte kibontakozni. Egy glosszája a Courrieres-i bányászmozgalmatlansággal foglalkozott. /1.200x bányász pusztult el a francia bányában, Ady is megglosszázta./ Kosztolányinak a tragédia nem munkás-tőkések ügy, ő felfedezik benne az – esztétikumot: a halál – ugymond – underitó. De az Illusztráció hősei legalább az égre tekintve haltak meg, míg azok a szemencétlenek ott lenn? Megjeleníti utolsó perceik szörnyűségét, s így fejezi be: "Nem a munkásokat siratjuk bennök, hanem az embert, a gondolkodó, vívódó, hatalmas és mégis olvesző, mulandó embert..." Ady a felelőtlen tőkéseket gondatlansággal vádolta, Kosztolányi nem tartotta elég esztétikusnak a bányamélyi halált. Homo politicus és homo aestheticus – már akkor...

Irodalmi cikkei egy tanuló fiatalember dolgozatai. Lenau csatái szobrához kapcsolódik a kérdéssel: miért nem Mikszáth, Gárdonyi után ismer bennünket a külföld, miért az itt született, de nem magyar Lenau csatáiban-huszáros-sarkantyús-cigányos verseiből. Védelmébe veszi Makai Ödönt, a pár éve elhalt, Kiss József köréhez tartozó költőt a Budapesti Szemle kritikával szemben. Hogy merik elítélni "ezt a lázadó zsidó fiút" a B.Sz. "semmit sem alkotó klasszikusai"? Hogy merik Herczeget, Szilágyi Gé-

Forrongó pesti évek

zát, Bródyt és Tóth Bélát kimosolyogni?! - teszi fel a kérdést. Tanulmányosak a nevek. Makai Emil A Hét körének rokonszenves, Heltainál sokkal komolyabb, formailag is igényesebb költője, de aligha lázadó, mondanivalója nem sok volt. De ő mégis inkább védelmet érdemelt, mert az új, polgári, városi élet megéneklője volt. Az persze naiv tulzás, amikor Kosztolányi a legnagyobbak közé emeli, akik az irodalomtörténetbe bekerülnek. De mit szóljunk ahhoz, hogy a két esztendő Pesten és Bécsben töltő Kosztolányi Herczeg Ferencet és Tóth Bélát, az irodalomnak ezt a kötekedő fenegyerekeit, aki nem is író, csak ujságíró az ujakhoz sorolja. A négy közül Bródy Sándor hozott ujat, ő érdemelt egyedül védelmet, Szilágyi Gézánnal erősen vitatkozni lehet, Herczeg és Tóth Béla a multhoz tartozott már akkor is. Bizonytalan nézeteit jól tükrözi két másik tárca is. Az egyiket egy bécsi kiállításról írta, megjelent 1905. május 28-án. A kiállítás két szobrát a dekadencia legjelesebb alkotásai közé sorolja. /Ne feledjük: 1904 augusztus elején a dekadenseket még "lelke mélyéből" gyűlölte./ "A dekadencia lényege mindig az volt, hogy a dolgokat a legsötétebben fogta fel, s már ~~minx~~ eleve elvetette." Persze, nehéz dekadensnek lenni: "óceán-mély kedély, nagy elme és nagy költői tehetség" kell hozzá! Fel is sorol hat művészt /Baudelaire mellett a mi Reviczky is bekerült az óceán-mély kedélyűek közé/, akiket dekadensnek tart. A dekadencia most a művészet csuca neki. Egy jó hónap múlva - Andrejev Vörös kacsájáról írva - mi derül ki? Az, hogy "ma a tartalmatlan üresség tobzódik a költészet berkein." Ehhez nyilván köze van a multkor szentté avatott dekadenciának. "A dekadencia csenevész gyermekei végképpen kipusztultak, s a vérbe élethez kell fordulnunk" - szögezi le. Dekadencia helyett irányköltészetet követel: a költő gyógyítsa a társadalom sebeit, legyen modern, értse meg korát, dalolja ideáljait a megvalósítás minden igénye nélkül. De hogyan lehet társadalmi sebeket gyógyítani, ha a költő dalolta helyes ideák megvalósításáról leteszünk?...Következetlen, egymást agyonütő, végig nem gondolt kijelentések. Van itt egy súlytalan kis írás Jókairól /halála évfordulóján/, az öngyilkos Bródyt úgy parentálja el, mintha meghalt volna, Hazafi Verczi János halála jó alkalom a népköltészettel kapcsolatos téveszmék kifejtésére és a "tömeg" elleni kirohanásokra, az öreg Gyulai Pál, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Heine, Bodnár Zsigmond professzor kerül sorra meg Bíró Lajos novelláira. A más témájú cikkek közül tízben vannak irodalmi vonatkozások. A játékról egy Thury-novella kapcsán elmélkedik,

Heti levelek az orosz forradalomról

a kártyaszenvedély alapjait Bernstein-darab estéjén bogozza, az orosz-japán háború Tolsztoj miatt érdekli, a tekintély kérdésénél Shakespeare, Goethe, Dante jön elő, a nyelvtanulmányokról írva Petőfire, Bérangerre, Hugóra és másokra hivatkozik, a bányászhalottak az Iliász haldoklóit asszociálják. Neki a világ az irodalmon át tükröződik.

Ezeknek az éveknek az orosz polgári demokratikus forradalom a legfontosabb politikai eseménye. Ady több mint ötven cikkében visszhangzik rá, állapította meg Földessy Gyula. Kosztolányi három cikkben és egy versben. 1905. január 22-én az izléstelenségről értekezik. Izléstelen dolog a japánokat pártolni - mondja-, csak azért, mert gyengébbek. Van-e japán tudomány és művészet? Nincs, csak utánzás, fordítás. De az oroszok művészete: Puskin, Turgenyev, Nyekraszov, Lermontov, Gogol! Legyünk tehát oroszbarátok! - ajánlja. Cikke a majdan talpraálló, "művelt, jószágos, óriási" orosz nép költői vízióját festi meg befejezésül. Amennyire rokonszenvez Kosztolányi cikkének befejezése az elnyomott orosz néppel, annyira izléstelennek tartja, ha "az otromba és ügyetlen tömeg fel akar emelkedni az átlagember nézetei fölé."³⁹ Ekkoriban írhatta a forradalmat üdvözlő Egy forradalomhíre című gyöngécske versét, amely - nem tudni, miért - 1906. február 11-én jelent meg ugyancsak a Bácskai Hírlapban, amikor költőjük már régóta nem lelkesedett az orosz forradalmárokért. A többi, forradalommal kapcsolatos megnyilatkozása ellenséges és értetlen. Március 12-én így ír: az orosz forradalom "a szennyes emberi indulatok céltalan civakodása." És: "Az ily tusa nem a jövő küzdelme. Nem egyéb, mint egy XX. századba áttett francia forradalom, amely hivatva lesz beigazolni, mennyire nincs igaza a győzőnek. Több eredményt semmi esetre sem várhatunk tőle, mint a többi demokratikus mozgalomtól, melyeknek természetes kisugárzása." Gunyolja a tömeget, amely szerinte sosem alkotó erő, nagy alkotások mindig csak az egyenlőtlenségből származnak. Lélektani szempontból a cár hős, mert ellenáll a tömegnek. Egyuttal leszögezi /mintha csak Adyt akarná sérteni már most/: "az eredetieskedő forradalmár-cikkecskék tulajdonképpen rozsdás ódonságok, hazugságok, melyekben egy szemernyi megszívlelni való sincs."⁴⁰ Azzal "természetesen" nem bibelődik, hogy bebizonyítsa az orosz forradalmár-cikkek állítólagos hazugságait. A magyar parasztságra, munkásságra, de az értelmiségre is óriási hatással volt az orosz forradalom. Kosztolányira így hatott...Negyedik, forradalommal foglalkozó cikke már a Budapesti Naplóból való: "gonoszul, kegyetlenül" ugatnak az orosz ágyuk. Péterváron azon-

Forrongó pesti évek

ban löverseny van. Az ember, a tömeg a forradalom alatt is él."Az éhes ember nyugodtan rendel most is, borjucotelettet, rosbef a l'anglaise-t, tükörtojást és langyos kávét. Habbal vagy anélkül."⁴¹ Egész kedélyes dolog a forradalom. A glosszátor csak azt felelji el közölni: mások vére folyik, megint mások rendelik a kávét habbal vagy anélkül...

A szocializmus érdeklí Kosztolányit: féltucat cikkben ír róla. Éppen olyan értetlenül és ellenségesen, mint az orosz forradalomról. E tekintetben mélyen a Bácskai Hírlap színvonala alatt marad. A B.H. cikkei több megértéssel és rokonszenvvel írtak a szocializmusról, mint Kosztolányi. A fentebb megemlített, az izléstelenségről értékes cikkében "a szocializmus végleges csődjét" jósolta. "A magukat hamar lejárató szocialista áramlatok" megingatták "hires és hírhedt" hazafiságunkat, mondja máskor.⁴¹ A militarizmusról gondolkodva is vág egyet a szocialisták felé, "aki egy nagy obaival oldják meg a problémát." Az ő tanácsa: ne csináljunk semmit a militarizmus ellen... 1906.február 25-én a honfibu mibenlétét magyarázzák el "a pálinkásboltban Marxot és Engelsemet emlegető péklegénynek és a liberális méltóságosnak is." Elme-futtatásából azonban csak annyi derül ki, hogy fogalma sincs a hazafiság tényleges gyökereiről, azt -Stirnert visszahangozva- ösztönnek mondja. A Szeged és Várad-ban 1906.március 28-án azt bizonygatja, hogy Petőfinek semmi köze a szocializmushoz, a munkásosztály ne hivatkozzon rá, ne sajátítsa ki magának. A Budapesti Napló-ban aztán megszűntek a szocializmus elleni kirohanások. Vagy változott valamelyest a véleménye, vagy rájött - ez a valószínűbb -, hogy így hogy ebben a lapban nem lehet a bácskai hurokat pengetni.

A hazafiság probléma Kosztolányinak. Hányszor nekirugaszkodott a megmagyarázásának! Hazafisága átlagpolgári hazafiság: az osztályharcot elmosó "örök eszme" szolgálata, kiváló és különös voltunk büszke hangoztatása, osztrák- és németgyűlölet, királyellenes zsörtölődések. A hazafiság neki érzés, az értelemnek nem sok köze hozzá. Állati ösztön. Az iskolai nevelés misztifikálta. Mutassuk be valóságosan! - követeli. A jó bácskai olvasók bizonyára helyeselték, mikor felemelte "dacos haraggal telt szavát" a Kossuth-szoborért érdeklében, jól odamondogatva Ferenc Józsefnek, "a szomorú öreg embernek, aki gyakorta sir..."⁴² Látványos külsőség neki Kossuth neve, az Kossuth Ferencé is. A "fáradt", "művelt" Kossuth Ferencre furesán bámultak a bécsiek. Majd a politikája megmutatja, milyen kemény magyar emberi - bizakodik naivan. Költői képekbe burkolni a pohos független-

Heti levelek a hazafiságról

ségi vezért, fokost a kezébe, elsütni egy osztrákellenes fenyegetést: a polgári olvasó kellemesen érezhette magát reggeli kávéjánál. Németgyűlöletet hirdet: "Fajunkon ősidők óta rajta ül a germán átok...", ervossága "természetes dolog": az a logika, hogy "a világ legelső népe a magyar, a legutolsó meg az a német." A német "átkot" és a világelsőséget nem indokolja semmivel, azt ajánlja helyett: a német kulturától forduljunk a francia felé. Természetesen nem azért, mert a francia polgári demokrácia mégis csak vonzóbb a porosz-junker kaszárnyaállamnál, hanem mert a francia nyelv "tisztá, könnyű, érthető", a francia kultúra fejlettebb a németnél. Igazoláskul Molièret és Kotzebuet, Hugot és Blumenthalt állítja párhuzamba, - Goethével és Schillerrel mégsem bizonyíthatja képtelen logikája igazát.⁴³

A hazafiság számára osztályokfeletti valami, állítottam. De kénytelen észrevenni, hogy nincsen nemzeti egység, hanem van másvalami: "szájaskodás", "pártoskodás", "széthuzás". S ezt megszüntetni szerinte is csak csodával lehetne: ha Szent István keze megmozdulna, akkor "egy táborba forrna a széthuzó magyarság..." Egy heti levélben követeli: adat és számhalmaz helyett az állami életet mozgató erőkről, a békéről, a háborúról, a jelen főkérdéseiről adjon magyarázatot a történelemtanítás. Ezek helyes igények. A következő sorokban azonban a kótelkedő Kosztolányi érvel: mert erről nem beszéltünk, ne is tanítsunk történelmet, tanítsuk inkább helyette a művészetek élvezését...Ebből világos: Kosztolányi el sem tud képzelni helyes, igaz eredményekre vezető történettudományt és történelemtanítást.

Carlyle nyomán kedvenc eszméje osztályharc helyett a nemzedékek küzdelme, aztán a tömegeket vezető hősök elmélete. A társadalom megjavítása nemzedéki, biológiai probléma szerinte: a negyvenen fölülieket a sör meg a tekejáték érdekli leginkább. Vezetőink pedig - Kosztolányi igazgató ur, Tisza István házelnök, Wekerle miniszterelnök, hogy I. Ferenc Józseftől ne is beszéljünk - öregek. Tennivaló: negyvenen aluliak vezethessenek csak... A hőstisztelet, a tekintélyek keresése "örökemberi". Persze, vannak igazi nagy emberek és hamis tekintélyek. Csak az nem derül ki fejtegetéseiből, hogyan lehetne az "igazi nagy emberek" kezébe adni az államvezetést.

Visszatekintve erre a fejlődési szakaszára, Kosztolányi is "a gondolkodás bárányhimlőjé"-ről beszélt. Zavar, zavar, idegen gondolatok ismételtetése, érvek nélküli kijelentések, polytonos önellektmondás: ez a heti le-

Forrongó pesti évek

velek politikai fejtegetéseinek lényege. Nézzük még vélekedését a militarizmusról. "Két osztály"-ról beszél: az egyik a civileké, a másik az őket fékentartó katonák osztálya. "A katonák iránti oktalan ellenszenv" - ő nem tudja mért -, élesedik. Pedig a katonák tartják féken "mocskos ösztöneinket." Ők, a barbárok, vigyáznak ránk, "a műveltség és tudomány bölcs, de hazug" fiáira. A katonák célja az emberölés /aha, tehát van oka az ellenszenvnek!/, hibás az őket eldurvító társadalom. A megoldás: jön majd egy társadalmi átalakulás, nem tudni, hogyan, mikor, minek következtében, azt várjuk be, addig már ne csináljunk a militarizmussal semmit...⁴⁴ Kosztolányi "szociológiai tanulmányok"-ról írt Babitsnak. Nos, szociológiai ismeretekkel felszerelkedve így gondolkodott forradalomról, szocializmusról, hazafiságról, militarizmusról, tömegekről, kiemelkedő személyiségekről.

Keresztury Dezső helyesen célzott arra, hogy Kosztolányi igen korán megtanulta "a semmiről csevegés" művészetét. Már a Bácskai Hirlapnál. Akár csak a költőt, az újságíró is minden cikke csiklandja: évszakok, napszakok, évfordulók, betegség, irodalmi élmények, napi események, utcai esetek. Valamivel kapcsolódva gyorsan, lelkesen, elragadtatva, hosszan leírja, ami eszébe ötlik. Egy hét múlva másképpen. Újságírói ars poétikáját is ezidőben fogalmazza meg először: légy eleven, könnyed stílusú, őszinte. Rögtön hozzáteszi: őszinteségen nem feltétlen igazmondást ért. "Milyen a zsurnaliszták sokszor bizony kénytelenségből és kedvetlenül is ír, nem egyszer a saját meggyőződése ellenére is." A kedvetlenséget úgy lehet legyőzni, ha "hajlékonyak" vagyunk, a más ügyét is magunkévá tesszük, - legalább, amíg írjuk a cikket. Amit most megfogalmaz, az a lényeget tekintve változatlanul asong vissza akár 1921-ben, akár élete végén. Az újságíró szolgálhat minden ügyet, tulajdonképpen nem felelős semmiért. Végtelen "hajlékonyság"-gal mindenről ír, de semmiért sem felelős...

Amíg Kosztolányi a tömegek és a hősök szerepéről, a hazafiságról, forradalomról, szocializmusról bölcselkedett, a tömegek kezükbe vették sorukat, Magyarországon forradalmi helyzet volt. 1905. januártól szinte állandóan lobogott a sztrájkok tüze. Beszüntették a munkát fővárosi üzemekben, de egész sor vidéki nagyvárosban is: Nagyváradon, Szegeden, Kecskeméten, Pécsen, Eszéken, Kaposváron. Májusban 30.000 vasas sztrájkolt, szeptember 15-én, a "vörös péntek"-en százazres tömeg követelt választójogot a parlament előtt. Júniusban Tolna, Somogy, Veszprém földmunkásai sztrájkoltak. 1906.

Forradalmi helyzet az országban

januárban a munkások országszerte gyűléseken ünnepelték az orosz forradalom évfordulóját. A tömegmozgalmak nyomán a politikai élet is viharzott. Tisza István 1904 novemberében puccsszerűen új házszabályt szavaztatott meg az ellenzék megbénítására. A képviselők összetörték a képviselőház berendezését. Ez Tisza pártja széthullott, új választásokat irtak ki. 1905. januárban az ellenzéki pártok szövetsége, a koalíció győzött. Ferenc József azonban nem a győzteseket, hanem Fejérváry Gézát, a királyi testőrség kapitányát bízta meg a kormányalakítással. A "darabont-kormány" ellen is fellángolt a harc. Fejérváry Géza általános választójoggal és társadalmi reformokkal fenyegetőzött. Erre az ellenzék feladta "nemzeti" követeléseit, behódolt Bécsnek, vállalta a néptömegek megfélemezését, amiben a szociáldemokraták is segítségére voltak. 1906. áprilisban megint választásokat irtak ki. Ezen a függetlenségi párt abszolút győzelmet aratott. Wekerle elnöklétével koalíciós kormány alakult. Az egymást váltó kormányok politikája leleplezte a koalíciót. A hatalomra jutott "ellenzék" a nagybirtokosok érdekeit kúségesen szolgálta, folytatta a szakszervezetek elleni támadásokat, a nemzetiségek elnyomását, nem adott általános választójogot stb. A tömegek elfordultak a koalíciótól, amely 1910-ben meg is bukott.

A társadalmi-politikai harcok hullámai Kosztolányi Dezsőhöz is eljutottak. Bács-Bodrog megyében a századeleji években 13 szabadelvű és 4 egyéb képviselő volt. 1905-ben ez az arány 8:8-ra változott. Szabadkán mindkét szabadelvű jelölt megbukott, függetlenségi képviselőket választott a város. Az egyetlen 1904 őszi Tisza-ellenes tüntetések voltak. Kosztolányi Bécsből sietve írt Csáth Gézának november 27-én, "hogy még életben találja." Nemzeti büszkeségének jól esett, hogy a pesti tüntetések jobban "sikerteltek", mint az ugyanakkori bécsiek. Bécsben csak víz folyt, Pesten vér is.⁴⁵ 1905 őszi a pesti egyetlen szünetelt a tanítás. Kosztolányi-papa aggódva intette fiát minden tüntetéstől való tartózkodásra,⁴⁶ amit az gondosan be is tartott. Kosztolányi attól félt, hogy a zavargások miatt mindenkinek elvesz a fél éve. 1906. márciusban újabb megmozdulások, rendőrök törtek be az egyetemre, Juhász Gyula Babiüssal beállt a tüntetők közé, s egy rendőrkard mély sebet ejtett a kezén. Kosztolányi a telet otthon töltötte, betegeskedett, fordított, versekkel ostromolta a ~~pesti~~ Budapesti Naplót - és gondolkodott. A viharos politikai élet felvetette problémákat elméleti síkon próbálta tisztázni, mint láttuk, sikertelenül.

Forrongó pesti évek

Közben Kosztolányi Dezső – még előbb, mint a Bácskai Hírlaphoz – bekerült a Szeged és Vidékéhez. Ez radikális politikai napilap volt, szerkesztője dr. Balassa Ármin ügyvéd. A harmadik évét élő ujsághoz Juhász Gyula szerezte be barátját. Versekét kivételes ritkasággal hozott a Vidéke, tárcákat, novellákat gyakrabban. Sok volt benne az apró történet meg a ~~gri~~ glossza. Néhány név a szerzők közül: Thury, Krúdy, Lovik Károly, Erdős Renée, Mikszáth, Ady, Kipling, Csehov, Prévost, Dosztojevszkij, Roberto Bracco, Grazia Deladda, aztán ismeretlenségbe süllyedt emberek, mint Gyárfás Ernő, Prém József, ~~Lévai~~ Mihály, Herczeg János, Lux Terka és mások. Utóbbiak voltak többen. Mindenesetre olvasmányosabb, frissebb, irodalmibb, bátrabb lap volt a szabadkainál, joggal örült Kosztolányi, hogy bejutott "az előkelő vidéki lap"-hoz.

A szabadkán ujságírást tanuló fiatalember Szegeden már mint író-költő lépett fel: a lappal való folyamatosabb kapcsolat husz hónapjában 30 verse, 3 novellája, 2 értekezése, Childe Harold-fordításának több részlete és mindössze egyetlen tárcacikke jelent meg. Verseiből itt jelent meg először az Egyedül, az Egy átok, az Utolsó versek több darabja, a Fűz, a Tánc, Karácsony, Busvét, Pünkösöd, Pán, Agamemnon és Odisszeusz, A zsidók kivonulása, A határ felé, Kisasszony, Szent László jelenése, A Mohács három része, Zrínyi, a költő, sőt a Budapest is.

Petőfi, a szocialista c. értekezése /1906. március 28./ ~~ix~~ szembeállítja Aranyt, "a legmagyarabb költőt" Petőfivel. Szerinte Petőfi szláv alkat: szláv lobogás, tulsok szenvedély, szerb féktelenség és tót melankólia. Viszont "a magyar tulajdonságok": ~~gri~~ bonhómia, tépelődés, lelkiismeretesség, ezek Arany jellemzői. Helyesen ismeri fel, hogy Petőfi az általános haladás szellemében cselekedett, azért "olyan szent azoknak is, akik egészen más meggyőződés katonái", vagyis a szocialistáknak. Mégis képtelen megérteni, hogy a polgári forradalomért elesett Petőfit a szocialista munkásság éppen az általános haladás szellemében ünnepli és folytatja. Kosztolányi úgy látja, a munkások "esküd ellenségei" annak az ügynek, melyért Petőfi elesett. Okfejtése szerint Petőfi senkié: azoké sem akik, ma az ő akkori jelszavait ismételik, azoké sem, akik új társadalmi rendért küzdenek. Néhány frázis még a magyar nép "királyszerető" természetéről, Arany férfias szemérméről, becsületes józanságáról: ennyi a Petőfi-értekezés. Most Petőfitől ~~xix~~ vitatja el a magyarságot és a költői nagysá-

A Szegedi és Vidékénél

got, huszonhárom év múlva a beérkezett költő Petőfi XX. századi utódját, folytatóját, örökösét akarja majd detronizálni.

A prózairó két lélektani novellával /Kifelé, Különös látogatás/ s egy lírai rajzzal /Az árkádok alatt/ mutatkozott be Szegeden. A Különös látogatás Juhász szerint nagy figyelmet keltett szegedi értelmiségiek, főleg orvosok között. Mikor az utolsó Kosztolányi-vers megjelent a szegedi lapban /1906. február 18./, a költő már a Budapesti Naplót ostromolta versekkel, műfordításokkal. Hamarosan a pesti lap belső munkatársa, és rendszeresen nem dolgozik többé vidéki lapoknak. A vidéki fiatalember véglegesen pesti író, költő, újságíró lesz.

1906. május 31-én rövid levelet írt Kosztolányi Babitsnak. A levél utolsó két sora: "Sokat dolgozom. A Budapesti Napló belmunkatársa lettem. Egész nyáron ~~in~~ Budapesten maradok." Junius 24-én azt írta ifjonti diosok-véssel, hogy "a versrovat vezetője". Felesége könyvében is ez áll. Lengyel Gézáttól tudjuk, nem így volt. Később Kosztolányi is másképp emlékezett: "Íróasztalt kaptam, havi fizetést, elsőosztályú szabadjegyet... Ezenkívül nem megvetendő hatalmat a színházi-irodalmi rovatban." ⁴⁷ Tehát "nem megvetendő hatalmat", de nem rovatvezetést. Vészi József mindössze annyit hallott volna felőle, hogy "vidéki újságokban megjelent pár verse?" A Naplóhoz szerződése előtt két vidéki újságban 77 költeménye jelent meg. "Első nap, mikor leültem íróasztalomhoz, az öröm után elfogott a félelem. Bevallom, én addig iskolai dolgozataimon kívül még sohasem írtam prózát." ⁴⁸ Nem egészen igaz: 16 novellát és ~~33 kritikát~~ 56 cikket, kritikát, értekezést írt.

1906 elejétől a Budapesti Naplóban is jöttek munkái. Baudelaire-, Heine-, Byron-, Deconte de Lisle-, Tennyson-, Verlaine-fordítások. Március 29-én az első költemény, a Lidéronyomás, utána még nyolc vers meg egy novella. A költemények, fordítások többnyire hátul, a Különfélék rovatban, Hegedüs-Bite Gyula, Juhász Gyula, Madarász Emil, Mohácsi Jenő, Babits Mihály, aztán Szabócska Mihály, Király Gizy, Telekes Béla, Bodrogh Pál, M. Korniss Aranka társaságában. A Különfélék a Tárcarovat szintjét el nem ért munkák rovata volt. Szabócska Mihály versei mindig ide kerültek. Hegedüs-Bite, Juhász Gyula, Babits, Mohácsi többször került előre, mint Kosztolányi. A tárcarovatot versekkel, novellákkal Ady Endre

Forrongó pesti évek

uralta, rengeteg cikke, jegyzete is jött. Kosztolányi pedig fogcsikorgatva hátul, a Különfélékben. Juniushan aztán az új munkatárs betört végre a hős áhitott vonal alá, ott jött legtöbb munkája 1907 novemberéig. Kosztolányiné szerint Adyval felváltva, valójában Ady után legfeljebb másodikként.

A Budapesti Napló radikális polgári napilap volt, a polgári napilapok közül a legbecsületesebb. A ~~Népszava~~ kormánypárti Pesti Napló-ból vált ki az újság gárdája, ma már senki sem tudja, miért. 1896. augusztus 20-án jelent meg a B.N. első száma. Az éppen országgló Bánffy-kormány politikáját élesen ellenezte a lap, az utána következő Széll Kálmánt viszont támogatta. 1901-től Vészi József főszerkesztő szabadelvű képviselő. Az marad. Tisza István kormánya alatt, Tiszát támogatja 1904 decemberében az obstruáló ellenzékkel szemben, sőt azután is. Vészi csak 1905 juniushában lép ki Tisza pártjából, hogy újságja "félhivatalosa" legyen a Fejérváry-kormánynak. A főszerkesztőt 1905 októberében miniszteri tanácsossá és a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökévé nevezik ki. Mindezekről függetlenül - ismételni kell - becsületos radikális polgári lap volt a Budapesti Napló. Antifeudális, antiklerikális, földreformot, általános titkos választójogot, ingyenes közoktatást követelő. Mindennél többet mond, hogy 1905-7-ben Ady Endrének kizárólagos otthona volt az újság, innen kiáltotta elxx Ady:

Szabad-e Dévénynél betörnöm

Új időknek új dalaival?

A B.N. a Fejérváry-kormányt támogatta a koalíció ellen. A Fejérváry-kormány általános titkos választójogot, némi kis birtokparcellázást, ingyenes közoktatást, szociálisabb politikát ígért, - ezért. Fejérváryék nem gondolták mindezt komolyan. Ők csak sarokba akarták szorítani a nemzeti hadsereg, az önálló vámterület és magyar nemzeti bank megvalósítását követelő ál-ellenzéki pártokat. A csel sikerült. A - nevében - ellenzék sietve lemondott "nemzeti" követeléseiről, megjegyezett Bécs-cesel, átvette a kormányzást. Fejérváry mehetett. Vele bukott Vészi sajtófőnök és lapja, a Budapesti Napló.

Ami Fejérvárynak csel volt, azt a Budapesti Napló körüli polgári radikálisok komolyan fogták fel. Ezeknek az éveknek a politikai zsibvásárában a Népszava és a Budapesti Napló volt az egyetlen tiszta, becsületos hang a budapesti sajtóban. Tudományos melléklete, a Szabadgon-

dolat, szerényebb keretek között az akkori idők Élet és Tudománya volt: a társadalom és a természettudományok legfontosabb problémáit tárgyalta materialista módon. A Huszedik Század folyóirat munkatársai írták, mint pl. dr. Madzsar József, dr. Jászi Oszkár, dr. Szabó Ervin és mások. Szóba kerültek itt a kapitalizmus és a munkásmozgalom mag a leendő szocializmus kérdései, Marx, Spencer, Darwin, Nietzsche és mások elméletei kaptak itt teret és bírálatot, behatósan bírálták a kereszténységet és egyéb vallásokat stb. stb. A főszerkesztő, Vészi József, kitűnő politikai vezércikkeket írt, egyébként is nagyműveltségű és -munkatársai kiválasztásában - jószemű ember volt. Biró Lajos novellista és drámaíró, Kabos Ede ugyancsak novellista, Ady Endre, Thury Zoltán, Papp Dániel, Lyka Károly, a Napló világát visszaemlékezéseiben megörökítő Lengyel Géza és sokan mások dolgoztak a szerkesztőségben. A fiatal Kosztolányi jobb helyre nem is kerülhetett volna.

Kedvére való volt a hely. Tizenhét hónap alatt -ideszámitva az előzetes "ostrom"-ot is - mintegy kétszáz írást adott közre: 56 verset, 28 novellát, 19 műfordítást, a többi tárcacikk és színházi tudósítás, kritika. A versek közül itt jelent meg például A zongora, a Néma vidéki ház, A komédiás dala, A holtak vonatja, a Clementi-szonáta, a Holnap, a Sürgöny, A csillagokhoz, az Üzenet haza és sok más.

Kosztolányi, a novellista ebben a két évben érett meg. Mennyiségiileg is itt jelent meg a két év termésének a fele. Többek között A cseh trombitás, a Párbaj, az Istenítélet, A boszorkány, a Téli reggel. Első színházi kritikáját 1906. június 3-án közölte a lap. Ezt tudósítások és kritikák hosszú sora követte. Végül tárcacikkeivel itt lett igazában újságíró Kosztolányi Dezső.

A tárca. A régi újságokban az első oldalak vonalja alatti részét nevezték tárcarovatnak. Minden, ami itt jött, tárca volt: a csevegés, a szabályos elbeszélés, irodalmi vagy képzőművészeti, zenei bírálat, emlékezés, elmélkedés, beszámoló, még a vers is "tárca-vers" volt. Az írások előtt sokszor ott az értékét emelendő megjegyzés: "A Budapesti Napló eredeti tárcája." A tárcanovella rövidebb a hagyományos "beszély"-nél, de különösebb műfaji különbségek nincsenek köztük. A glossza, híreleji cikk, fejhir, hírel tulajdonképpen nem azonos a tárcával: a glosszátornak feltűnt valami érdekes, különös, megrázó, nevetséges, bosszantó,

szóval valamiért figyelmet érdemlő eset, személy, dolog, amire a hírek elején, nem túl hosszán, nem túl röviden felhívja az olvasó figyelmét. Néha majdnem szabályos történetre kerekedik, máskor egy-egy érdekes figurára bontakozik ki, legtöbbször egyik sem. A glosszáiról szellemesen, szórakoztatón cseveg, igyekszik persze magvas lenni, általános tanulságot kibontani /ha nincsen, akkor beleerőltetni.../ a tárgyból. Mindezt addig, amíg a reggelijét iszogató polgár ráér. A tárcacikknek nevezett Kosztolányi-írások jórésze /itt is, A Hétben is/ glossza. Mintha egyenesen Kosztolányinak találták volna ki.

Első glosszája, a Circenses, 1906. június 2-án jelent meg a Naplóban. Cirkuszba visz forró nyári estén. A legizgalmasabb pillanatokban rajzol artistát és nézőt, kicsit bölcselkedik a cirkusz történetéről Rómától máig, kifejti, hogy "a borzalom kéjé"-ért megyünk cirkuszba - ennyi az első írás. Júniusban még tizenegy glosszát írt. Tömörebbek, rövidebbek, fordulatosabbak ezek az írások, mint a Bácskai Hírlap iskolásabb, hosszadalmasabb, irók, filozófusok nevével telezsufolt, idegen gondolatokat megemésztetlenül hurcoló cikkei. És nem fulladnak bele annyira az irodalomba. Kimondottan irodalmi témájú csupán négy. Tizenhárom más kulturális kérdéshez nyúl, a többi apró, napi esetekhez kapcsolódik. Ír Kosztolányi a cirkuszról és az emancipált nők gyűléséről, tolakodó ficsurról és tudóvész szérumát kutató professzorokról, kenyérlopó öregemberről és Zeppelin kísérletéről, bilincsét sirató rabról és az eszperantóról, a koldulásról és az öngyilkosságról, ami éppen eléje villan utcán, villamoson, kávéházban vagy akár a napihírek között. Ady is glosszázik: Jegyzetek a napról. Ő nem magyaráz. Jegyzeteihez sokszor előzetes ismeretek kellenének meg utánnyomozás. Ady komoly, nem egyszer komor, neki a glossza, a jegyzet is fegyver, mindig sújt vele valahova. Jegyzetei sokszor egész rövidék, nem csemegét ígérők. Kosztolányi az átlagolvasót látja maga előtt. Témái jobban körülhatároltak, nem kell hozzájuk előzetes ismeret, sokszor miniatűr novella ~~haz~~ bujik meg írásaiban. Az olvasó rögtön tudja, miről van szó. Izgalmas pillanatok a cirkuszban. Felmálházott, rokanó, nevetséges turisták. Magára gyújtotta könyvtárát egy üldözési mániákus ügyvéd. Egy féltékeny nő megverte hűtlen lovagját. Évekig udvarolt menyasszonyának, az orvosi diploma után nem vette el. Az alaphelyzetből minden világos, jöhetnek a szellemes, érzékletesen, csattanósan megfogalmazott, sokszor meghökkentő reflexiók. Színesek, könnyedek, libegők a Kosztolányi-glosszák, akár a szap-

panbuborék. Olyan hamar szét is pattannak. Ady jegyzetei inkább elhajított kövek: magasabbra repülnek, hamarabb leesnek, nagyobbat ütnek. Ady glosszáiban is osztályharcos, Kosztolányi "morál-ember". Érdemes lenne mondjuk egy hónap glossza-jegyzet-termését összehasonlítani ket-tejüknél, annak bizonyítására, hogy abban is Ady alkotott jelentősebbet. Jellemzésül csak egyet. Mindegyikük írt a halálbüntetéséről. Kosztolányi /Heti levél - Bácskai Hírlap, 1905. május 21./ barbárságnak, természet elleni bűnnek tartotta. Azt javasolta, zárják be a gyilkos, engedjék öngyilkossá lenni a zárkájában, s így "az elítélte mindenki úgy tekinthet, mint emberre." Ady a nyugdíjba tett nyaktilórról /Guillotine doktor kése - Budapesti Napló, 1906. augusztus 26./ azt írja: ölés lesz ezután is, gyilkolhat a csábitó, a rendőr, a gyarmatosító, a tőke. Mert "...egy sztrájkos aratáskor egy Csekonits-birtokon például két perc alatt több embert ölnek meg, mint amennyit Európa bírái két év alatt halálra ítélnék. Egy gondatlan gyárban több ember hull el, mint Macedóniában. Nagyurak automobilja se hasznátalanul rontja a levegőt." Ady jegyzetei antifeu-dálisak, antiklerikálisak, a munkássággal, a szocializmussal rokonszenvezők. Kosztolányi viszont - Kosztolányi maradt glosszáiban is.

Nem sok politikai vonatkozású glosszáját számolhatni össze a Napló-ban, s minthogy ezek időben közel esnek a ~~Heti~~ heti levelekhez, szemléleti változás alapján nincs bennük. Óvatosabban nyilvánít véleményt, nem jósolja a munkásmozgalom és a szocializmus esődjét, illet a Napló-ban nem lehet. A lázadók című hosszabb cikkét október 6-ra írta.⁴⁹ Az idealista történelemszemlélettel írt cikkben sok a zavar: forradalom és lázadás, forradalmárok és lázadók között nem tud különbséget tenni; az ő "lázaói" valami "örök eszmét" szolgáltattak, de azért voltak nagyok, mert "belehelyezkedtek a kor áramlataiba," ezek szerint az "örök eszmét" a kor mégis módosítaná? Az eszme, az igazság "mindig egy volt. A gyengék és elnyomottak küzdöttek az erejében tobzódó zsarnok őshazugság ellen." Az igazság tehát a gyengék, az elnyomottak oldalán van. Ám mi történik, ha a "gyengék", az "elnyomottak" kiharcolják szabadságukat? Kosztolányinak minden hatalom, minden elnyomás gyűlöletes. Egy évvel előbbi bácskai cikkében a győztesnek látszó orosz forradalmárokat máris gyűlöletes zsarnokoknak látta.

A Költő-protektorokban arra figyelt föl, hogy németek, amerikaiak meg akarják szűlni a maguk hatalmát, gyarmatosítását megéneklő új Kip-

Forrongó pesti évek

lingeket. A militarizmus nem rokonszenves neki: "könyökig véres, tűz-koszorus militarizmus", "a militarizmus vértől és sártól szennyes vas-szekere" utal erre, - de a gyarmatosítás ellen nincs szava. Így fejezi be ugyanis: "Kiplingeket nem lehet kinevezni, azokat "a gyarmatok természetes élete" termi...⁵⁰

Jó írás a Fehérek és feketék,⁵¹ mert minden stilisztikai ügyeskedés, minden "csevegés" nélkül is társadalmi töltése van, valóban alkalmas általános érvényű következtetésre. A fehérek lenézik a feketéket - indit. /Helytelen általánosítás: bizonyos fehérek nézik le a feketéket/. A feketék gyűlölik a fehéret - folytatja. /Ami megint nem igaz./ Most pedig fekete és fehér proletárok együtt küzdenek a Fokföldön a kizsákmányoló angol uralom ellen: "...ma már Afrikában is minden harc komoly társadalmi és gazdasági szükséglet folytán keletkezik, s nem középkori léha sallangok, a bőr s azx zászló színe miatt. Az emberiség két kasztra szakadt a jóllakottak és éhezők szövetkezetére. A színekkel való játék végleg megszűnik. S ez nagy diadala lesz az egész művelt világnak." Persze, a középkorban sem középkori léha sallangok miatt voltak társadalmi harcok, de ne akadjunk fönne ezen. Örüljünk inkább a materialista felismerésnek: társadalmi és gazdasági szükséglet folytán keletkezik - ma már - minden harc. Örüljünk, hogy Kosztolányi örül fekete és fehér proletár szolidaritásának, a kizsákmányolás elleni harcának. Sajnos, ilyen példát többet nem talált. Még külföldön sem, pedig itthon Dunát lehetett volna rekeszteni velük. Ha ebben a harcban ő is megkereste volna a maga szerény helyét, s tollával szolgált volna, akkor teljesedett volna ki művésze. A helyes utra nem talált rá, nem is akart: "A költő nem szobalány!" - mondta Vágó Armandnak a Négyesy-szeminariumon.

Sajnos, a Fehérek és feketék magányos példa. Sokszor a téma-adta lehetőséget is elszalasztja, mert nem ás a jelenség mögé. A Törvénykező cseléd azzal indul, hogy tölakodó ficsur ment a cselédlány után, aki rendőrért kiáltott, lopással vádolva a férfit. Ne büntessék meg a hamis vádért, legfeljebb formailag! - kéri Kosztolányi. Osztályharcos szemléletű, nem polgári író tovább ment volna: hány cselédlány van kiszolgáltatva a gazdának, otthon, ahol nem lehet rendőrért kiáltani. Ha nem enged, mehet. Ez sokkal súlyosabb és tömegesebb jelenség azx utcai erőszakosságnál.⁵²

A koldulásért egyenesen a koldusokat és az adakozókat vonja felelősségre: "Az alamizsna-elfogadók...valóságos bünt követnek el maguk és az emberiség ellen. Az emberszeretet nevében krajeároskodó magyelkuskódók kétszeresen bűnösök..."⁵³ Mit ajánl Kosztolányi? Tüneti kezelést. A "mintaszerű" angol szegényházakat /amelyeknek elődjéről szeretett Dickense megszívlelendő dolgokat írt/, a lübecki és a párizsi "példát": Lübeckben tilos adni, emitt "egy előkelő lap" hadakozik a koldulás ellen. A koldulás okáról, a nem-kolduló koldusok jövőjéről szerényen hallgat.

Nem egy írásában kiábrándultság, pesszimizmus, halálszenvelgés van. Egy ügyvéd magára gyújtotta a könyvtárát, egykori bécsi professzora is öngyilkos lett. Mért? Az ügyvéd rádöbbsent, hogy "a tudományban sincs harmónia." A könyvek ölték meg, "a kultúra, az isteni, a csábító és hazug." A professzor? "Belátta, hogy csak a szintetikus látás, a költők és bölcselők magaslata méltó hozzá..." Arról a magaslatról pedig "minden nagyság, minden tudomány, egész életünk bámult műve egy nyomoru ponttá zsugorodik..."⁵⁴ A tudomány káros, az élet értelmetlen, csunya, a szépség hasznossá torzul: Természetanyánk gyermekkorunkban még poéta, s l'art pour l'artot játszik velünk. Később üzletember lesz, átgyur bennünket, belelök az életbe, zavaros izgalmat lop szemünkbe, sunyi vágyakat, titkos tüzeket, kemény akarást az agyvelőkbe... és elterzítja szépségét." A szépség hasznossá válik, ami egy öncélú költőnek rettenetes. "Az életünk végén ^{mindnyájan} azt látjuk, hogy a bennünk szunnyadó gyermek olyan ígéretet tett, amelyet sohasem vált be."⁵⁵ Csehov "egy szegény, beteg ember...unja az élet buta, badar céltalanságát, mi un mindent."⁵⁶ Egy rablógylkos három évi rabság után megsiratta bilincseit. Kosztolányi felfedezi a gyilkosban "a szenvedő emberiség askétikus szépségét." Felsóhaj: "Mindnyájan ilyen rabok vagyunk!"⁵⁷ A glosszák kesernyés cseppjei a Négy fal között nagyobb medencéjéből valók. Derű, szépség, mosoly, optimizmus nincs a glosszák világában, ahogy alig akadtt abban a kapitalista világban, amelyet visszatükrözött. De Kosztolányi a kapitalista életet "az élet"nek hitte, az élet értelmében, az ember erőiben kételkedett már ekkor is. A polgári filozófiák mérge átjárta művének minden részét, kis cikkeit is.

A glosszairó mellett csakhamar megszólal Kosztolányi, a színikritikus is. 1906. október 13-án a János királyt ujitotta fel a Nemzeti Színház. A felujítást sikertelennek tartja, mert "a hazug klassziciz-

mus hős pátoaszával" játszottak, hogy elidegenítsék Shakespearet a közönségtől. Több színészt elmarasztal kongó játékaért, dicsőri Pethes Imre és Odry Árpád "egyszerű és értelmes" hangjait. A kezdő szinikritikus a Naplónál hatvan kisebb-nagyobb színházi beszámolót, kritikát írt. E tevékenységét A Hét-nél folytatta: 1907 októberétől 1909 elejéig egy tucat színházi írása jelent meg, néhány pedig egyéb lapokban.

A szinikritikus Kosztolányit elsősorban a leírt mű érdekli, csak aztán minden egyéb. Közhely, hogy "elragadtatott" szinikritikus volt. Elragadtatásra ebben az időben nem sok oka lehetett. A magyar színpadokat "hazafias" történelmi drámák és selejtes, nyugati, kozmopolita társasági vigjátékok, bohózatok özönlötték el. Azok többnyire dilettáns szerzők frázisöblögető munkái, ezeket ügyes mesteremberék tetszetős technikával fércelték össze, csak éppen a mondanivaló hiányzott legtöbbször belőlük. A nemzeti-hazafias fércelményeket mindig elutasítja, a polgári darabokkal szemben nem egészen következetes.

November
október 21.-én Bakonyi Károly darabjáról azt írja, hogy "sablonos, drámaiatlan, kínosan vergődő fércmű." Rákóczi "diszmagyarban, peckes, emberietlen merevségben jelent meg...Stilizálták, eltorzították, meghamisították."⁵⁸ A Delila című darabtól a történelmi levegőt, a logikát, a lélektani átalakulást, a tömör jellemzést kéri számon. Talált benne hiábavaló lőtást-futást, "néhány halvány ködképet" és szétfolyó gondolatot. Egy-két igaz szót, pár megkapó részletet azért dicsér, és biztató mondatokkal zárja bírálatát. Hogy a darab valójában milyen lehetett, ez az ironikus cikkrészlet talán érzékelteti:

"A drámaíró érzi, hogy alakjainak cselekedniök kell, tudja, hogy sok cselekménynek kell leperegnien, s ennek a cselekménynek érdekesnek, mozgalmasnak, jellemzőnek kell lennie. Az ihlet egy pillanatában meg is születik a hősnő, kilép a kéziratpapirosából, sőt leugrik az íróasztaláról, és mozgásba hozza a drámai mechanizmust, s zakatol, dübörög, mint valami pokolgép, magával rántva az összes szereplőket, a szerzőt is; szerző az ötödik felvonás után...észreveszi, hogy nem ért oda, ahova akart, sápadtan tekint maga elé, s mi kérdőn nézünk reá, és követelőzve kérdezzük, ~~miért nem~~ mit akart mondani, miért volt tulajdonképpen ez a hiábavaló lőtás-futás?"⁵⁹

Herczeg Ferencről hangfogóval, de leplezetlen idegenkedéssel ír. Wolfner-Parkas Pál darabjában kaszinó-alakok, kártyások, világfiak. Mint-ha Herczeg, Brieux, Bernstein írta volna - jegyzi meg a kritikus. Herczeg-

A fiatal szinikritikus

re magára is sor kerül. A Déryné ifiasszony színes milliőrajzát méltányolja, de megállapítja, hogy a darab epizódokra hull szét, "a dráma gyöngé uton halad, a nagyon gyakran szól a zene, sok benne a szavalmány s a melodráma, ami mindenesetre rossz jel." Sovány, elmosódó szerelmi történet ez, "erősen kigömbölyített, szónokiassá köpcösödő" mondatokkal teli. Elismerését igen szűkösen méri: "egy-egy szin, egy-egy kedves ötlet" villan fel néha. A darab közönségsikeréről is véleményt formál: tetszett a játék, de a kritikus füle "a lassan nekihevelő tapsfelbuzdulásckban a régi Herczeg zajos dicsőségü" visszhangját hallotta. Ő a legnépszerűbb magyar író, tudja, mi kel "a felemás, gondolkozni nem igen szerető és akaró közönségünknek." Mindezen felül szükségesnek tartja leszögezni, hogy "Herczeg Ferenc olyan tisztes piedesztálon áll, hogy tőle a közönség csak vár, követelni emeennel szemben a saját joga és kötelessége. Mondjuk ki nyíltan, hogy ebben az esetben túl elnéző és engedékeny volt..." Herczegnek - ha nem is e darabja révén - az irodalomban a legelső között van a helye - próbálja tempítani elmarasztaló kritikája élet Kosztolányi.⁶⁰

Küzd a semmitmondó polgári - főleg francia - színművek ellen is, de nem a fenti következetességgel. Kritikájába megboosató, megértő hangok vegyülnek. Molnár Ferenc, Heltai Jenő darabjai ezekhez állnak közel, velük szemben mégis elnéző.

A felületes francia darabokat "gall szemét"-nek nevezte. Gumyval írta a Vigaszínházról, hogy "arany- és ezüstitálcán szokta feltálalni a gall szemetet." Ilyen a Nincs-e olvasolni valója? is. A szerzők a közönség színvonala alá szállva, "művészet- és izléstelen ötletekből" varrtak össze egy darabot - írja. Aztán Kosztolányi-módra elmeséli a darabot. Vonaton vagyunk. Vássutaspár a fülkében. A finác - intim pillanatban - mindig a cimbeli mondattal nyit be hozzájuk. A férj két hónapig képtelen teljesíteni férji kötelességét. Ő egy kokottal, az asszony egy fiatal fiúval kerül gyengéd kapcsolatba, aztán kibékülnek... Izléstelen darabok helyett "nagykoponyájú európaiakat" hozzon a Vigaszínház - követeli Kosztolányi.⁶¹ Ez következetes kritika. Emaz már "megértőbb": egy angol darabról megállapítja: igénytelen, sablonos, kedves, cukros, könnyes, de "szerelem és mély humor" is van benne. Ugyanezt a szerzőt máskor a félreértéketlen "szemét" címszó alá sorolta.⁶² December 2-án egy "friss, ötletes" vígjátékot látott, szerelemmel és házasságtöréssel. A mű "szellemes és tűz-

telen", mélység, emberi titok, eredetiség és megrázó hatás nélkül. Schmitzleert és Courtelinét említi, akiknél mindig találni valami többletet a könnyedség, a vidám felszín máza alatt. Kosztolányi tulbecsülte ezt a két darabgyártót: középszerű mesteremberek, a többletet 5 lelkesedte belsájuk. 1907. január 13-án nagy kritikát ír Henri Bernstein A tolvajáról. Ez nem irodalom - mondja a maga módján elnevelt darabra. Mért kellett akkor jelentős műnek járó terjedelmet pazarolni rá?!... ~~Egy másik irodalmi műve, a Székesfehérváriak, szintén nem sikerült.~~

A fiatal kritikus feltűnatsszor írt az ugyancsak fiatal színházi vállalkozásról, a Tháliáról. Vállalkozás? Lehes és pénztelen ifjak, egyetemi hallgatók, tanárok, még névtelen színészek, műkedvelők és egy rendező összefogása volt a Thália, azaz a jelszóval: igazság a drámaírásban, igazság a színjátszásban! Minden darabot a neki megfelelő sajátos felfogásban játszani - ezt akarta, ezt valósította meg a kis társulat. Megalakulása abba a sorba tartozik, ahova a századelő lapkisérletei és a Nyugat, Bartók és Kodály népdalgyűjtései, Ady Endre és Móricz Zsigmond új művészete. A Thália 1904. április 20-án alakult meg. Alapítói közt volt Hevesi Sándor, a társulat rendezője, Lukács György, Benedek Marcell, Balázs Béla, Kodály Zoltán, Márkus László, azután akkor még ismeretlen, a Thália színpadán feltűnő tehetségek sora: Gellért Lajos, Kürti József, Forgács Rózi, Törzs Jenő, Somlai Artur, Dajbukát Ilona. Játsszottak Strindberget, Ibsent, Hebbelt, Heyermanst, Courtelinét, Gorkijt, Hauptmannot, Wedekindet, Goethét, Molièret, nem rajtuk múlt, hogy magyar művet alig. 1908 végéig 27 szerző 35 művét mutatták be nemcsak Budapesten, hanem tizenkét magyar városban is. Rendszeresen tartottak munkáselőadásokat, Ibsen Nóráját például ötször mutatták be munkásokzönségnek. A hatóságok mindent megtettek a Thália munkájának akadályozására. A társulatnak Budapesten nem volt állandó helyisége. Rosszabbnál rosszabb épületekben dolgozhatott, három esztendő után pedig vidékre kényszerült. De elveit lassan átvették a fővárosi színházak, legjobb erőit szétkapkodták, - a Thália betöltötte a magyar színház megújításában vállalt szerepét. ⁶³

Kosztolányi Dezső fölismerete a Thália jelentőségét. Első tháliás bírálatát 1906. november 5-én írta: Egy új Nóra-előadás volt a címe. A társulatnak a Nemzeti Színház jó Nóra-produkciójával kellett versenyeznie. Annál nagyobb dicséret volt hát, hogy "új hang, új irány, egy-

Bírálatai a Tháliáról

séges, egészséges felfogás csendült ki belőle...A Thália sokkal közelebb hozta lelkünkhöz Ibsent, mint a nagy apparátussal, nagy hangorgánumokkal dolgozó Nemzeti Színház. Mindenekelőtt megtaláltuk az egész előadásban az ibseni levegőt, a diszkrét önmérsékletet..."⁶⁴ Annyit jegyez meg csupán, hogy sokszor vázlatos, kezdetleges, tulhabzó még a produkció. A színészek közül Forgács Rózsit, Törzs Jenőt, továbbá a rendező Hevesi Sándort emeli ki.

1907.március 5-én magyar darabról ír. Lengyel Menyhértet figyelemre méltó tehetségnek tartja, amely megállapítást Lengyel világsikere később igazolta. Három év után ez volt az első, egész estét betöltő magyar mű a társulat műsorán! Talán ezért elnéző Kosztolányi: mindössze annyit említ meg, hogy a mű emlékeztet Ibsen Népgyűlöljére. Más kritikák szerint a darabnak lényeges fogyatkozásai voltak. Cselekménye kifulladás a második felvonásra. Az alakok szinte légüres térben mozogtak, a környezet nem élt. Lukács György szerint a darabban "van valami elkecseregelt, demagógszerűen népgyűlésszerű pátoz. Leleplezés. Leleplezése annak, hogy tulajdonképpen mindenki gazember, panamista, megvesztegethető, önző vagy - legjobb esetben - ostoba."⁶⁵ Tulságosan józan, tételszerű is volt a mű. Mindezek a hibák rejtve maradtak Kosztolányi előtt, vagy - nem akart ünneprontó lenni a magyar darab ~~maximalká~~ bemutatóján.

A társulat 1908 októberében tért vissza vidékről a Rottenbiller utcai népszínpadra, ahol elkezdte munkáját 1904-ben. A fűtés, az akusztika, még rosszabb volt, mint valaha. A fiatal művészeket ez sem zavarta. Elővették régebbi darabjaikat, újakat is tanultak: a Kisérteteket, a Hagyatékot, Henschel fuvarost. Pesten és környékén még negyvennégy előadást tartottak, mielőtt megszűnt az együttes. - Ekkor emlékezett meg róluk Kosztolányi A Hétben.⁶⁶ Leszögezte: szükség van a Thália bátorságára, új stílusára az irodalomellenes megalkuvás idején. Az irodalom legjavát adják /azért ebben ~~nem~~ némi tulzás van.../, s ő jobban szereti őket, mint "a diszes és izléstelen színházakban" ágáló, zsirosan fizetett "állami kanonokokat." Még három tháliás darabról számol be Kosztolányi, ezekről is már A Hétben: Sven Lange A gyilkosáról, Schnitzler Hagyatékjáról és újra magyar szerző, Mohácsi Jenő Hamu című munkájáról.

Időrendben előrébb esett D'Annunzio művének, A holt városnak bemutatója. A szerző "hamis gyémántjai" őszintén csiszoltabbak sok eset-

Forrongó pesti évek

len drágakőnél. Tulzó, szertelen, szélhámosra emlékeztető, de így is érdekes, vonzó. Kosztolányi ítélkezése itt nem megbízható: D'Annunzio rossz drámaíró volt, fogalma sem volt a színpad törvényeiről, ösztöne sem segítette ki. Az előadás méltatásakor Kosztolányi csak a tünetekre mutat rá: a cselekménynek se eleje, se vége, fejlődés nincs, csak ideges rezgés, végzet. A kritika végén indokolatlanul odacsapottnak tűnik, hogy "a bemutató a Thália idei működésének csúcspontja." A megállapítást más bírálók is megerősítik, egyhangu lelkesedéssel fogadván a sok buktatójú darab rendezését és színészi alakításait. Hevesmi Sándor megteremtette a mű hangulat egységét, a színészek pedig nem igyekeztek a darab stílusát naturalista játékkal megtörni. A rendezésnek, a játéknak szól tehát a kritika utolsó félmondata: "komoly, jelentős irodalmi esemény."⁶⁷

Kosztolányi Dezső tehát következetesen hadakozott a frázisos, magyarkodó magyar darabok ellen és /némi ingadozással bár/ a felszínes, sablonos, kozmopolita külföldi színpadi termékek ellen. A Thália jelentőségét - sokadmagával persze - látta, kritikáival végigkísérte 1906-1908-beli pályafutását.

Irodalmiak ezek a kritikák, mondtuk. Irodalmiak, mert elsősorban a leírt művel foglalkoznak. Írásai első részében a szerzőt ismerteti, jellemzi, másokkal párhuzamba állítja Kosztolányi, egy-egy, darab közben támadt vagy éppen hazafelé felötlött benyomásból sarjztatva. A tulajdonképpeni bírálat sokszor a kritika közepén kezdődik. Néha még ott sem. "Kosztolányisan", fanyarul, iróniával vagy elismeréssel, lelkesedéssel fűszerezve elmeséli a darabot. Mindig úgy, hogy kedve támad megnézni az olvasónak: csakugyan olyan rossz, igazán olyan kitűnő a darab?... A színészi alakításokra röviden tér ki: egy-egy találó jelzővel, esetleg félmondatokkal. Név szerint ritkán ró meg színészt, csak az "ordító"-kal tesz kivételt. A rendezésről röviden szól. Műveltségét szereti meg-megcsillogtatni, de nem tudákos, nem körülményes, nem unalmas. Tudja, hogy beszámolóit nem drámaírók, kritikusok, irodalomtanárok és színészek, hanem átlagos olvasók olvassák. Némelyik mai kritikusunk is eszébe vehetné ezt... Némely értékelési fogyatékoságáról szó esett már. Író, irodalmi ismeretei széleskörűek, azért inkább a szőmára biztos területen időzik. A színházi társművészeteket - rendezés, színészi játék, szcenika, jelmeztervezés - illetően különösebb ismeretei nemigen lehettek. Ezért keveset szól róluk.

Két darabot világnézeti korlátai miatt képtelen volt megérteni és helyesen bírálni. Az egyikben: kinn forradalom, benn a színpadon a jakobinus alezredes és a maquise szerelme. Kosztolányi szerint csak a szerelem érdekel bennünket, a forradalom nem. A francia forradalom emberei - világosít föl - "theátrális emberek", lázbetegek voltak, komédiát játszottak, egy véres kánkánt, s a drámaíró gyakran komikus lesz, amikor színpadra viszi őket...⁶⁸ Egy olasz darab főhőse "elvakult materialista", aki Voltaire hevével hisz a tudományban. "Természetesen" ellenkezésbe kerül saját fiával és összeroppan. Miért? Mert nem tud feljutni a "tudományban való bölcs kétkedés magaslatára", ahova - emlékszünk - Boltzmann professzor feljutott az előbb említett glosszában, meglátta az élet hiábavalóságát, és öngyilkos lett. Szép, de ellenszenves, mert hazug képpel vezeti be a bírálatot: "az elfogult és gőgös atheizmus sziszegő kigyói." Szerencsére ~~xxxx~~ ferde nézeteit ilyen direkt módon ritkán fejtette ki, így csak ez a két kritika teljességgel sikertelen és hamis.⁶⁹

A kritikákban nem kevés idegen szó van: premier, technika, reprezentál, karakter, kvalitás, evolúció, architektura, paradoxon, aforizma, aperçu, aisthesis, parfümös, filozofál, cocotte, patetikus, diszkrét, szimpatikus, verve, apparátus, mechanizmus, produkció, orgánus és mások. Javárészüket megfelelő magyarral helyettesíthető volt. Különösen a francia kölcsönözavakat szereti, ezeket gyakran francia helyesírással is írja: nuance, operateur, ~~millieu~~ millieu. A majdani nyelvtisztító most még gátlástalanul nyúl idegen szavak után. Glosszáiban, értekezéseiben nem, még kevésbé szépprózájában. Az idegen szavak használata nem feltűnő a századélőn. A főváros alig-alig szivta még fel az idegen elemeket. Az ipar, a technika, a tudományok, a művészetek szaknyelve, de a köznapi, társalgási nyelv is rengeteg idegen szót hurcol magával.

Kisterjedelmű, nem jelentős kritikák a fentiek. Mégis érdekesek, mert egy, életén keresztül színházba járó és bíráló író fejlődését indítják el. Ezért nem volt igaza Illés Endrének, amikor a Színház című Kosztolányi-kötetbe egyet sem vett be belőlük. Valószínűleg nem is tudott ezekről az írásokról, mert a kötet előszavában - Kosztolányi, a szinibíró - A Hét huszonöt éves szinikritikusról beszél, aki "most két évig sűrűn ír majd bírálatokat."⁷⁰ Kosztolányi pontosan két és negyed évvel előbb kezdett szinibírálatokat írni A Hétbe, négy évvel előbb pedig a Budapesti Naplóba.

Forrongó pesti évek

Kosztolányi 1907 novemberében vált meg a Budapesti Naplótól. A lap akkor már nem volt a régi. Népszerűségének sokat ártott darabontsága. És persze radikálissága is. 1906. július 1-vel árát 10 fillérről 6 fillérré szállították le. Reggeli lapból késő délutáni lett. Tudományos melléklete indult, a Szabadgondolat. Semmi sem segített. 1907. október 31-én Vészi József megvált lapjától, az dr. Pályi Ede kezébe került. Kabos Ede és Biró Lajos is más laphoz ment. Ady 1908 nyaráig kinlódva maradt. Sok munkatárs elment, Kosztolányi is. Hogy neki fölmondtak-e, ő mondott-e fel, nem tudni. 1907. december 3-án azt írta Babitsnak, hogy már nincs a Naplónál, "különböző lapoknak firkál." Emlékezése Vészi Józsefről világosan mutatja, mit jelentett neki a Budapesti Napló és személy szerint Vészi József.

1907. ~~szepember~~ november 24-től már Kiss József lapjában, a Hét-ben sorakoznak Kosztolányi írásai. Első verse, A megállt óra, még 1906. december 9-én jelent meg benne. A tárgyalt időszak további részében ez a lap jelenti neki az otthont.

Kiss Ferenc nem éppen elismerően említi Kosztolányi "szereplési láz"-át. A költő maga is írt arról, mennyire vágyik szerepelni, élni. Mégis indokolatlan valami tulhajtott szereplési kórról beszélni. Kosztolányi Dezső 1904. júliustól 1906. júniusig, a Budapesti Naplóba lépéséig két lapba dolgozott: a Bácskai Hírlapba és a Szeged és Vidékébe. Ott belső, itt külső munkatárs. Sikertelen kísérleteket tett a Pesten való megkapaszkodásra. A Jövendőben mindössze egy fordítása jött - névtelenül. A Virágfakadás és a Figyelő hozta néhány írását, mindkettő hamar megszűnt. A következő szakaszban - 1906 júniusától 1907 novemberéig - újból egyetlen helye van, a Budapesti Napló. Belső munkatársa még az 1906 júniusában feltámadt, de már októberben meg is szűnt Magyar Szemlének. A Politikai Hétiszemlével való viszonya időben hosszú /1906. július - 1908. július/, természetben nem számottevő: 15 írás. A Magyar Szóban egyetlen írása volt, a Magyar Nemzetben kilenc verse. 1907 novemberétől 1909-elejéig otthona a Hét. 1908-ban mintha igaz lenne a szereplési láz: kilenc lapba ~~írt~~ dolgozott. A Hét mellett csak a 25 írását közlő Népszavával meg a 26 munkáját hozó Pesti Naplóval számottevő a kapcsolat. A munkáslapba 1908 után nem írt, a Pesti Naplóba viszont 1918 végéig. A többi lapok: Az Ujság 1 vers, A Polgár 6 írás, Új Idők 6, Vasárnapi Ujság 4, Nyugat 2 írás. Az Ujság és a Magyar Szó kivételével Ady is írt mindezen lapokban. Ju-

A többi lapok

hász is írt, anóva csak lehetett. Velük kapcsolatban mégsem beszélünk megrovóan szereplési lázról. És ha valóban úgy lett volna? Nem az a természetes, hogy a tehetségét érző fiatalember "egét" keressen magának? Babits ~~írt~~ "szüzekedése" a helyes, Babitsé, akit erőszakkal kellett nyilvánosságra vonni, közben majd meghalt a publikálásért? Nem azért gyujtanak gyertyát, hogy véka alá tegyék.

Az a vád is érte Kosztolányit, hogy kétkulacsos volt: nem válogatta meg a lapok pártállását, mindenhova dolgozott. Jellemző, hogy 1924-ben vádolta ezzel az Élet egy cikke, a Népszavát hozva fel"elrettentő" példának. A századelőn a lapok hovatarozása nem volt egészen egyszerű dolog. Sok lap hangoztatta, hogy pártonkivüli, nem szolgálja senki érdekét, vagy ha igen, a "nép", a "köz", a "nemzet", a "társadalom", a "haladás" ügyét. A lapokat nem cégérükről, nem nyilatkozataikról, tartalmukról próbáljuk megítélni. Az persze csak illúzió volt, hogy senkit sem szolgálnak, valamennyi szolgált egy-egy társadalmi osztály vagy réteg érdekét, ha pártát esetleg kifejezetten nem is.

A Budapesti Naplóról és az azt megelőző lapokról már volt szó. A Magyar Nemzet előbb szabadelvű, 1906-tól pártonkivüli függetlenségi lap volt. Ellenségesen írt az orosz forradalomról, de az orosz reakció erőszakosságait is leleplezte. Kedvezően fogadta Ady Uj versekjét, Oláh Gábor, a Holnapot. Helyettes szerkesztője Gábor Andor volt, ez is mond valamit, ha abban az időben nem is túl sokat. A Magyar Szemle 1882-ben alapított katolikus társadalmi és irodalmi folyóirat. Ezekben az időkben színvonalas szépirodalmi, művészeti és kritikai képes hetilap volt, 1906 októberében megszűnt, előfizetőit átadta az Uj Időknek. A katolikus jelző nem határoz meg sokat. Igaz, írták a lapban, hogy szabadság és szocializmus ellentétesek. De támadták a Petőfi-, a Kisfaludy Társaságot, Herczeget, Berzeviczyt, Endrődit, Prohászka stb. "Lapunk nem ájtatossági lap!" - írták gúnyosan egy klerikális kritizálónak. Írtak a kivándorlásról, gúnyolták a harminc millió magyar ábrándját, várták a nagy "társadalmi robbanást", sokszor hozták Komjáthy Jenő írásait, Dutka Ákos, Harsányi Kálmán, Szép Ernő, Kárpáti Aurél, Cholnoky Viktor, Juhász Gyula, Hevesi Sándor, Gárdonyi Géza, Mohácsi Jenő, Csáth Géza, Ady Endre is írt a lapba. Kosztolányi belső munkatárs volt. A Politikai Hetiszemle megértéssel írt az orosz forradalomról, a művészet és a munkásság kapcsolatáról, közölte Ibsen, Gorkij, Jaures írásait, gúnyosan tudósított a Petőfi Társa-

ság üléseiről, ironikusan foglalkozott Szabolcskával. Ady, Babits, Juhász, Mohácsi is irt ide. A Polgár Vázsonyi Vilmos alapította ellenzéki lap. Az Ujság is ellenzéki - szélsőjobbról: Tisza Istvánék lapja. De: innen indult Móricz Zsigmond, 1908. január 5-én itt jelent meg Szilágyi Géza nagy kritikája a Vér és aranyról, Tolstoj nyílt levele, a Nem hallgathatók! Dolgozott bele Herczeg, Kóbor Tamás, Váradi Antal, Kenedi Géza, Kozma Andor, Mikszáth, Krudy, Ambrus, Biró Lajos, Elek Artur, néha Ady is. Kosztolányinak egyetlen versét közölte Az Ujság.

A Pesti Napló valaha a Deák-párt lapja, ekkoriban mérsékelt ellenzéki volt, Bánffyval súlyosítva. Írógárdája inkább olyanokból állt, mint Lendesz Elek, Pekár Gyula, Zöldi Márton, de irt benne Molnár Ferenc, Tömörkény István, Krudy Gyula is. Egy 1908. március 27-i cikk Marx-szal foglalkozott. A szerző szerint Marx "romantikus volt". Legnagyobb érdeme - ugymond -, hogy a boldogság hitét lehozta az égből a földre. Zagyva írás, de a bőséges tőzsdei és kereskedelmi rovat szomszédságában. Kosztolányinak főképp fordításai jelentek meg ebben az újságban, belső munkatárs a világháború éveiben lesz, főleg Hatvany Lajos főszerkesztőse alatt. A Vasárnapi Ujság a Franklin Társulat konzervatív családi képeslapja. Bársony István, Pekár Gyula, Lampérth Géza, Sas Ede, Erdős Renée, Palágyi Lajos, Farkas Imre, Szabolcska Mihály Endrédi Sándor, Sajó Sándor, Vargha Gyula gyakori szerzői, főmunkatársa Mikszáth. A modernebb hangok: Krudy Gyula, Cholnoky Viktor, Schöpplin Aladár, Ady Endre, Móra Ferenc, Dutka Ákos. 1908-ban Kosztolányi négy versét közölte. A V. U. elismeréssel irt a Vér és aranyról, sőt Ady novelláiról is, Juhász Gyuláról, Kaffkáról, Oláh Gáborról, a Négy fal közöttről. Az Új Idők ~~XX~~ hiába ígért címében újat, szerzői gárdája harmad-negyedrendű írók konzervatívabb együttese: Czobor Minka, Pekár Gyula, Sebők Zsigmond, Bársony István, Csathó Kálmán, Ábrányi Emil, Pósa Lajos, Alba Nevis, Krúszelyi Erzsébet, Farkas Pál, Farkas Imre stb. Ám nem egyszer feltűnt írásaival Ady, Bródy, Gárdonyi, Dutka, Heltai, Krudy, Ignó, Móra, Gábor Andor, Juhász Gyula is. Kosztolányi 1908-ban öt verssel szerepelt Herczeg folyóiratában. A Hét már nem az volt, ami a század utolsó évtizedében, de még nem volt az a minden újat megmorgó, Adytól tehetséget is, értelmet is megtagadó, háborút dicsérő lap, mint 1914-től. Érthetetlen, hogy az akkor megindult Nyugatban Kosztolányi 1908-ban mindössze két írással volt ott.

A többi lapok
~~A Népszavában~~
~~XXXXXXXXXX~~

A lapok futólagos ismertetéséből, de még inkább írógárdáikból látni, mennyire nem lehet egyiket a haladó, másikat a reakciós skatulyába gyömöszölni. 1904-8-ban a frontok - az irodalmiak, művészetiek főképpen - össze voltak keveredve. Sok jelentős alkotó éppen elindult pályáján, a legtöbbről nem lehetett megmondani, mi lesz belőle később. A lapok általános iránya tisztázott volt, de ettől jobbra és balra jelentős kilengések is történhettek. Adyt kezdetben - még az Új verseket és a Vér és aranyt is! - elismeréssel fogadták éppen azok, akik később kiátkozták. A Hét krajeár kötet után Adyn kívül kevesen sejtették a jövődő Móricz Zsigmondot. Ha nem is igaz, hogy minden író irt minden lapba, sok jelentős - vagy akkor jelentősnek látszó - író, költő dolgozott ahány és milyen lapba csak tudott. A választóvíz konzervatívok és modernek között a Nyugat lett, de ez is csak a XX. század közepéről visszatekintve olyan világos, akkor esztendőig nem volt az. Kosztolányinak is természetes volt különösebb válogatás nélkül sok orgánumba írni. Hangot és nézetet nem kellett cserélnie, amikor egyikbe vagy másikba írást adott. A Népszavában nem kellett "vörös" Kosztolányinak lenni, az Ujságban Tisza-pártinak, az Új Időkben dzsentrí-majmolónak. Adhatta önmagát. 1907 végéig határozottan baloldalon-balközépen álló orgánumokban dolgozik. Az 1903-tól némi középre-tolódás észlelhető: A Hét munkatársa. A következő évben a katolikus Életé, de ugyanakkor a szabadkőműves Világé is. 1914-től balra lendül majd: a radikalizálódott Pesti Napló és a Világ munkatársa, 1918-ban a Batvány-féle Esztendő egyik szerkesztője. Az Életből 1914-ben, A Hétből és az Új Időkből 1916-ban kimarad. Kosztolányi ingadozásai pontosan tükrözték a társadalmi-politikai helyzetet. Az 1900-as évtized középső éveiben erős volt a néptömegek harca a rendszer ellen, forradalmi helyzet volt: ekkor Kosztolányi a baloldalon foglalt helyet. Nagyjából 1907-1914 között csendesebb esztendők voltak, a reakció megfékezte a társadalmi mozgalmakat, átmenetileg megszilárdította hadállásait: Kosztolányi ezekben az években középen volt. A háború hatására polarizálódás lett: Kosztolányi megint balfelől helyezkedett el. Ez a "helyezkedés" nem kiszámított, karréerista manőverezés volt. Kosztolányi, a politikailag közömbös, de a társadalom minden rezdületére élesen reagáló közpolgári művész nem tehetett mást, követte ezeket a

Forrongó pesti évek

rezdüléseket.

Azt mondtuk, nem kellett hangot és szemléletet cserélnie, ha egyik lapból a másikba lépett. A Népszavában közölt írásaira mégis hang- és szemléletváltás, bizonyos jószándéku, erőlködő igyekezet jellemző. A szociáldemokrata párt és a Népszava régóta reformista párt és reformista lap volt. Mutatja ezt a szerkesztők személye is: Garami Ernő és Weltner Jakab. A nagy marxista - Marx mellett - Lasalle volt, a forradalmakról Kautsky cikkezett. A főcél: kiharcolni az általános, titkos választójogot a fennálló társadalomban. A tüntetések fegyelmezett demonstrációk legyenek, elég gazdasági előnyökért harcolni. A párt és a lap valójában a munkásosztály fékentartójának diestelen szerepét töltötte be. Ha ilyen volt is a szándék, a Népszava - szerkesztői ellenére - mégis lázított, forradalmasított. A higgadtságot prédikáló vezércikkek, a Kautsky-írások stb. tözsomszédságában ilyen hírek sorakoztak naponta: Anti-szemitizmus Romániában - Munkássors - Csendőrkard - Amig az apácák alszanak - Keresztényszocialista erkölcsök - Burzsoá erkölcsök stb. Volt Pártügyek, Szakmozgalom, ~~xxxxxxxx~~ Tőke és munka rovat. A hírek, tudósítások puszta tényanyaga - minden ujságírói hozzászólás nélkül - izgatás volt a feudálkapitalizmus ellen. A novellák, versek megmutatták - sokszor kezdetlegesen "agitálva" - a munkások, az elnyomottak életét, bajait. Folytatásokban jött Diderot Apácája, Nexo nem egy írása, értékes volt A tudomány műhelyéből rovat és a Tudósítások a Társadalomtudományok Szabadiskolájából. A Népszava vezetői reformizmusán tulnövő, becsületes, bátor lap volt.

A Négy fal közöttről 1907. szeptember 15-én jelent meg benne /b.e./ - Bresztovszky Ernő - elismerő kritikája. Szeptember 29-én már ~~maxxxx~~ jött is az első Kosztolányi-költemény, a Fekete tornyok. Révész Béla, a lap főmunkatársa, sokszor megfordult a Budapesti Naplónál, Kosztolányi mégis csak kötete kedvező fogadtatása után fordult hozzá. A következő tizenöt hónapban hét verse, nyolc lírai rajza és novellája, három értekezése, hét fordítása jelent meg itt. Az írások jórészen érzik az alkalmazkodás szándéka. Dekadens kedvencei helyett olyanokat fordít, akik egyszerű embereket, a proletárélet nyomorúságát is ábrázolják: Arno Holzot, André Rivoirét, Dehmelt. A Bácskai Hírlapban nemrég kikelt a kirívó tendencia, "a munkások éllemezését szorgalmazó versek" ellen.

Most a fordításokban olyan alakok tűnnek fel, mint a szobalány-gyermekére nevetségesen rátarti narancskofa, sötét szobában robotoló varga és folyton kötögető felesége, három síró, aztán esőndesen elpusztuló gyermekükkel, ~~xxxix~~ az öngyilkosságba induló sápadt, hallgatag leány. Mért kellett meghalniok, mért van gazdag és szegény?!...Strindberg-ről értekezik, aki - régen volt, homályos sejtés - "megsejti a jövőt, amely piros lángokban erjed, fő és forrong." Wedekindről, aki észrevet-
te "az emberiség univerzális nemi nyomorát." A fordításokat, az értekezéseket egy polgári humanista írta, aki eddig finnyásan az öncé-
lu költészetet dicsőítette. Most szemet nyit a nyomorra is. Bármily ro-
konszenvvel ír azonban a Proletárköltészetről,⁷¹ elárulja: a munkásélet-
ben új témákat lát csupán: mért ne énekelnék meg a költők a várost,
a nyomort, a hétköznapiakat, a technikát. A költő belerohan a viharba,
ma már nem lehet elzárni "az élet gyönyörű és szomorú teljességétől."
Ugy gondolja, proletár mindenki, aki ezt elhatározza: "Proletárok, az új,
elfinomult érzések és gondolatok kivertjei vagyunk mindannyian, akik ma
hangot keresünk e különös, ezerarcú, energiátlan, modern élet kifejezésé-
re, s szavunkat is csak az újra éhezők és szomjazók hallják meg, akiknek
a lelkében ~~xxxix~~ a jövő rejtett energiája alszik." Témabővülés, új
közönség, életteljesség: ezt jelentik a proletárság Kosztolányinak. Meny-
nyivel többet Adynak! "Veletek száguld, viv, ujjong a lelkem, / Véreim,
magyar proletárok." Igaz leírta ezt is: "...akiknek a lelkében a jövő
rejtett energiája alszik", a gazdagok-szegények ellentétét ábrázoló
egyetlen novella hőse mégis egy közelebből meg nem fogható, halálo-
san csüggedt munkanélküli, aki négy-öt éves gyerekekre emel kezét.⁷²
Versei a szokottak. Kettő kivétellel. A Fekete tornyok fenyegető, söté-
tét, keményebb hangütése ritka Kosztolányinál:

Bezuzlak titeket,
szentéjetekbe berontok,
fekete tornyok!
Bár az éj egyre széled,
és sápadoz a hold,
szívembe új zenének
harangmoraja kong.
Azt zugja, virrad egyszer,
s épülnek ifju tornyok,
szabad napon pirosuló,

Forrongó pesti évek

miken a bus rabember
tűzglóriában áll.

A vér és tűz dala 1908. május 1-én jelent meg a Népszavában. A nevükön nem nevezett proletárok tulságosan szenvedők, ugyanakkor nagyon is hőökké mitizáltak, de nem ez a fontos, hanem az, hogy a költő "meztlen testünk"-ről beszél, s győzelmüket jósolja:

Üzhet rabosor, sápadtarcu kin,
urak lesztek ti poklok kapuin.

A lelkeim küldöm csatasorba ma...

Vegyétek, ez a vér és tűz dala!

Végre nem magányos szenvedés, halálos elomlás, hanem közösségvállalás, erő, bizakodás. A későbbi költő nem vállalta a verset: kötetbe nem került. Magányos hang ez Kosztolányi lirájában. A részvétre össze szavai voltak, a bizalom nem szólalt meg többé.

Írásai a lap kulturális mellékletében, az Olvasótárban sorjázta. Milyen neveket találni itt? Mohácsi Jenő, Peterdi Andor, Göndör Ferenc, Ady Endre, Farkas Antal, Gyagyovszki Emil, Csizmadia Sándor, Lengyel Géza, Nagy Lajos, Csáth Géza, Csehov, Gorkij, France, Baudelaire, Strindberg és mások nevét. Egy pártküldött-gyűlésen felszólalt a szabadkai küldött is: "A Népszava olvasótárát nem lehet a proletárcsalád szellemi táplálékául odaadni, mert ez kordély-irodalom. Ide degenerált ifjak firkálnak, s talán az ő polgári családjukban megjárja az irodalomnak az a fajtája, de nem való a munkásoknak." Az előbbi hevenyészett névsor mutatja ennek a felszólalásnak a korlátoltságát. A küldött bizonyára a két szabadkai íróra célozott.⁷³ Lehet, hogy az ilyen sértődések is szíttették a kapcsolatot végét, Kosztolányi itteni elhallgatásának oka nyilvánvalóan világnézeti természetű. Ő az öncélú szépség poétája volt, a társadalom mozgásának törvényeit nem ismerte, a tömegek és a munkásság történelemformáló szerepét nem ismerte föl. Nem harcostársat, nem szövetséget keresett, csak új témát, új közönséget. 1908 után nincs már írása a Népszavában. Marad A Hét-nél, az Élet-nél, marad a polgári élet és a polgári világszemlélet négy fala közt. Költészete látta ennek kárát.

Kosztolányi irodalmi cikkei közt vannak terjedelmesebbek /pl. a Baudelaire, a háromrészes Strindberg, a Leconte de L'isle/, a legtöbb egy-egy

alkotóról vagy műről szóló kisebb bírálat, néhány pedig Kosztolányi alkotóműhelyébe enged bepillantást. Kezdjük ezekkel, magyarázzák amazokat.

Ő az irodalmat a társadalomtól, különösen pedig a politikától teljesen független valaminek fogja fel. Fejlődését önmagából kell magyarázni, minden kapcsolattal csak elrontható. Elmélkedik arról, hogy a ~~mai~~ mai írók gyorsfényképészek, kicsiny részleteket adnak, analizálnak, intinkednek. Baudelairenek szonett-tárgy az utcán haladó nő, Verlainének "néhány álomrongy", "pár részeg ábránd". Flaubertet, Ibsent, Zolát is pepecselő példának hozza fel. De mivel magyarázza ezt? A tudatossággal. Sok mai íróra kiábrándítóan hat, hogy tudatosan alkotunk, tisztában vagyunk a mesterség fogásaival. Szembeállítja a mával Goethe-t, Madáchot: a Faust, Az ember tragédiája "az egész életet fejezte ki." Vajon -kérdőzhetnénk Kosztolányitól - azért, mert Goethe nem tudatosan, hanem ösztönösen alkotott? A század első felében Balzac, Stendhal, Hugo is "az egész életet fejezte ki", a századforduló után sok nagy író, főleg nyugaton "pepecselni" kezd. Tisztán mesterségbeli eltévelyedés ez, vagy az irodalom anyagának, az életnek, a társadalomnak is van hozzá köze? Ezt a kérdést ő makacsul elhallgatta. Nem akarta vagy képtelen volt megérteni, hogy a "nagy átfogóju", kritikai realista és romantikus művek egy felfelé ívelő, forradalmaktól terhes történelmi szakaszban születtek, a "pepecselők" a polgári forradalmak - sokszor az elmaradt polgári forradalmak - után. A tartalomtól elvonatkoztató, formalista vizsgálódó Kosztolányi ezt nem értette meg. ⁷⁴

Az alkotásban nem az élmény a lényeg, hanem az ihlet - állítja. Az ihlet vezeti az írókat az életanyag, az élmény selejtezésében, a gondolatok, érzelmek izzó-porrá törésében, a szükséges anyag szoborba öntésében. Az élet csupán a "masszát" adja a művészetnek. Arany János nyomán járó igaz gondolat. Csak azt nem teszi hozzá Kosztolányi: azért nem mindegy milyen a "massza". A művészet ott kezdődik, amikor még hozzá se fogtunk: a művészt társadalmi helyzete, egyéni képességei, műveltsége, érdeklődési köre stb. stb. által meghatározott élmények ragadják meg. Ez az első selejtezés. Ő például kispolgári értelmiséginek született. Világából már ezzel sok minden kiesett még akkor, amikor eszeágában sem volt költőnek lenni. Kosztolányi azonban az első selejtezést, a társadalmi meghatározottságot nem számítja a művészeti alkotó folyamathoz. Középkori

Forrongó pesti évek

alkimisták módjára azt hiszi: ólomból is lehet aranyat csinálni, ha ügyes az ember. Az alkotás Kosztolányinak nem ott kezdődik, hogy milyen életanyag, mekkora probléma, miféle élmény kényszeríti alkotásra a művészt. A "massza" valahogyan megvan, az őt nem érdekli, csak a selejtezés, a "zuzás" pillanatától. A művészet itt kezdődik. Shakespeare az "elcsépett szerelmi történet"-ből Romeo és Juliát írt. Mert ő nagy művész volt!... Asztalosok nyelvén így hangzana Kosztolányi érvelése: mindegy, hogy tölgy, bükk, cédrus, ébenfa, fenyő vagy fűz. A megformálás a fontos! Lehet, hogy a te fűzfatilinkód szebben szól az ébenfa-zongoránál. - Lehet, mondja az asztalos, de fűzfából nem faragunk zongorát, ébenfából tilinkót. Mindegyik fa másra alkalmas... Tulajdonképpen arról van itt szó, hogy az ő négy fal közötti polgári élményei és egy Adynak a század és a magyar nép legnagyobb problémáit átélő élményei között nincsen különbség. Mi dönt akkor? A szózsonglörködés, az ügyes rímek, találó hasonlatok, kellő pillanatban felröppenő alliterációk, - a lényeg a forma. És ebben /csak ezt nem meri kimondani huszonkét esztendeig! / ő a nagyobb, nem a "műveletlen", "tudatlan", nem poéta doctus versenytársa... Mi végül is az ihlet Kosztolányi szerint? A véletlen. "Egy üres piperkőc éles megjegyzése, egy csekély semmiség, egy pillanatnyi pénzzavar..." Véletlen, mit látunk meg az életből, véletlen, hogy mi indítja meg az alkotást, a többit a költői tehetség dönti el, ami - ugyebár? - megint véletlen adománya istennek, természetnek, sorsnak. A Kosztolányi-bírálatok erre az ars poétikára épülnek.⁷⁵

A szubjektív idealista nézetekkel megírt bírálatok nem a törvényfeltárás igényével íródtak. Kosztolányi nem keresi a törvényszerűt, nem is hiszi, hogy van. Beleérző olvasó, aki az élmény hevében bírál. Kritikái írói alkotások, lírai rajzok, portrék, művek újraalkotó elmesélésai. Olvastatják magukat, ellenállhatatlan vágyat érez az ember elolvasni a megbírált könyvet. Hideg kritika helyett a saját élményét nyújtja át. Bodnár professzort kertjében, könyvoi között, íróasztalánál szelíd mosolygósságában mutatja meg. Megszeretjük ezt a szerény embert, bár jó lenne tudni, miért mosolyogták ki Juhászék, milyen volt az az irodalomtörténeti rendszer, amit Kosztolányi éppen csak futólag megemlít. Gyulai Pál, az "örök ellenzéki", kezeivel hadonászva vitatja Jókai nagyságát. Nem felejtjük el a jelenetet, de kíváncsiak lennénk, miféle "szüklátóköri elméletek bogaiba" került, miért nem sikerült megalkotnia a modern magyar irodalomtörténetet.

Kritikák Gyulairól, Herczeigről, Gárdonyiról

Krudy-ismertetése egy, a multból ittmaradt biedermeier házacska rajzával kezdődik, s vallomás szakítja végét. Felidézi a Krudy-művek hangulatát, ám arra nem kapunk választ, miféle társadalmi okai lehettek következetes multbafordulásának. Szó esik Thury Zoltán szürke kisembereiről, s halvány kétségeink támadnak: ~~22~~ Thurnak "ugy volt megalkotva a szengolyója", hogy a szürkét, az aprót, a kisembert vegye észre? A problémák nem tisztázódnak, sőt szaporodnak. Jobban megismertük Kosztolányit, érdeklődve figyeljük, akit megbírált, ez az egész. Nem kritikus, nem esztétikus, aki eligazít. Karonfog, sétál velünk, lebilincselően, szellemesen magyaráz, egy-egy félmondattal sejtetve, hogy talán nem is egészen így igaz, nem érti egészen ő se, vagy meg sem magyarázgató, amit magyaráz... Könnyed, csapongó, saját élménye sokszor a mű elé tolakszik. Verssorokkal, konkrét példákkal, többoldalu elemzésekkel nem igazolja állításait. Kinyilatkoztat husz-huszonkét éve biztonságával, s követeli, hogy higgyünk neki. Befejezésnek étnyújt egy képet, egy emléket, egy hangulatot, s magunkra hagy. Kitűnő megsejtései, ráhibázásai, részigazságai vannak, kritikája a maga egészében hamis és romlandó.

Magyar írókról három csoportba sorakoznak kritikái: a konzervatív nagyokról, a jelentős ujakról és a mindenféle kisebbekről irottakba. "Elmult nagyságok"-ról 1913-14-től kezdve ír majd többet és megértőbben, Pósról, Endrődiről, Rákosi Jenőről, Kozma Andorról és másokról, most még csak háromról és szigorubban ítélkezve. Gyulait alapjában véve sikertelen kezdetnek itéli: csak "megtermékenyítette" az esztétika és az irodalomtörténet "töretlen ugarát". Botlásait, merevségét "hajlékonytalan, feltétlenül nagy egyéniség"-ével, az "önállóság vágyá"-val, a "tömeggel-nemzet-tással" magyarázza, tehát tértől, időtől független, jellemben gyökerező "nagyemberi" ellenzékiiséggel. "Az író természeténél fogva eredeti, önálló akar lenni, s nem igen szívesen látja a nagy tömeg egységes, durva küzdelmét: bírálni akar. Ez mindenütt egyformán van. Ezért lett Heine száműzött, ezért dorongolta Schopenhauer a németeket, s ezért mondott Byron annyi rosszat az angolokra..." Hogy ellenzékiiségével Gyulai a középneemesség érdekeit fejezte ki ~~kétsz~~ korában, szó sincs. Gárdonyi idealista szemlélete miatt írt rossz regényt: "Mintha szivárványos templomúvegen át nézné ezt a fekete világot." És: "Nagyon sok színes ruha" és "keyés ember" van az Isten rabjaiban. Igen megszívlelendő tanulsága: "Jó törté-

Forrongó pesti évek

nelmi regényt írni tulajdonképpen annyit jelent, mint jó társadalmi regényt írni." ⁷⁷ Leghatározottabban Herczeg Ferencen veri el a port elfelejtett bírálatában. ⁷⁸ Nem a csehovi könnyes légysághoz, hanem az ellenkező pólushoz, a maupassantihoz áll közelebb - állapítja meg. Herczeget nagyon pontosan jellemzi, ha közben Maupassantot igazságtalanul azonosítja is vele: akik ide, "Maupassant formálisabb művésztéhez" tartoznak, "inkább a technika erejével, az ötletek játékaival győznek. Mindenesetre kevesebb van bennük Csehov puha, könnyes légyságából, de ennek ellenében ők uralkodnak a bábszínházon, s nem a bábszínház rajtuk. Nem melegek, nem bensőségesek, nem sok tűz van bennük, de ők a tűzmesterek." Herczeg figurái - állapítja meg - egyszerűek, ő rétegzett lelkeket nem ismer, művészete "nyílt könyv - egy fiatal színes meséskönyv - mindnyájunk számára." Hogy Herczeg csak eltanulta - amikor eltanulta - Maupassant technikáját, hogy társadalmi szándékai reakciók, hogy figurái azért egyszerűek, mert főhadnagyai, szoknyavadászai, léha urai, kacér lányai a társadalmi valóságban is szimplenek, egyszerűek, Kosztolányi nem láthatja. S azt sem, mennyi szeretet van Maupassant "hidegség"-ében csavargók, parasztok, utcalányok, gyerekek, szenvedő emberek iránt, hogy Maupassant csak a gombostűre tűzött kispolgárhoz hideg, ironikus. De ha a társadalmi okokat nem is, Herczeg művészetének felszínességét világosan látja, a tüneteket felsorakoztatja.

A kisebb, ma már elfelejtett vagy éppen akkor jelentkező szerzők elé elég magas mércét rak. A kilencedik kötetével jelentkezett Palágyi Lajos /mellesleg kétszerannyi idősebb, mint fiatal kritikus, és a magyar szocialista irodalom kezdeteinél helye van/küzdelme szerint "nem érdekes és nem értékes része" a magyar irodalomnak. ⁷⁹ Négy verseskötvet mutat be A Hétben 1908. július 26-án. Az első "taplós, hináros" jelzőért, a másikat régies-modoros fogásaiért, harmadikat "rim és értelem nélküli" verseiért ítéli el; csak a negyedik költő szárnybontását tartja szimpatikusnak, izlésesnek. Erről a kritikáról később még szó lesz.

Hogy ír az általa is annyit áhitott "modern irodalom"-ról? Igen melegen Biró Lajosról, Krudyról, Thuryról kétszer is, Juhász Gyuláról, a Holnapról, biztatva, előlegezve ~~ők~~ Dutka Ákosról és - ugyancsak két ízben, ugyancsak melegen - Ady Endréről. A prózairókról kevesebb fenntartással, a verskritikákban több a tüske.

Komlós Aladást szerint Kosztolányinak az Írók ellenségei című cikke⁸⁰ mintha már az Ady-pamflet csiráit tartalmazná. Kosztolányi ebben fölvetette: miért nem voltak Vörösmartynak, Aranynek, Petőfinak - méltó - ellenlábasa? Aki például "hangos szóval tiltakozna Petőfi demokrata-izál művészetének plebejusi kinövéséi ellen." Az egyetemen is dicsőítik íróinkat, de nem merik megírni lángeszünk "bátor, természettudományos életrajzát." Azonos gondolatot fejtett ki Gyulai Pálról írva: "A lángeszű írók mellé mindig nagy kritikusok kellenek, s nyugodtan kimondhatjuk, hogy Aranyt és Petőfit ma biztosan nem értjük tisztán, s nem látjuk teljes nagyságukban, ha ő /Gyulai Pál/ nem születik, hogy a kezéből vegyük két legnagyobb költőnket." Az ellenlábások, a nagy kritikusok tehát azért kellenek a nagy költők mellé, hogy nagyságukat még tisztábban lássuk, hogy fogyatékosságaiktól megtisztítsák őket. Kosztolányi aligha ilyen szerepet szánt magának vagy más Ady-kritikusoknak.

Az Ady-pamflet mégis itt gyökerezik. Kosztolányi és Babits 1906. februári levélváltása soká nem volt ismeretes. De böngészésük végig az új írókról és az Adyról szóló kritikákat, szép kis gyűjtemény kerekedik ki belőlük. Kezdjük az Ady-kritikákkal.⁸¹ Mindkettő elismerő, sőt hódoló. Ady életteljessége a reneszánszt juttatja Kosztolányi eszébe, s az ő /Kosztolányi/ lámpása sokkal gyöngébb, semhogy be tudna világítani Ady költészetének izzó konyhájába...Nemes, diadalmas poéta, róla csak lírát lehet írni. Ám a hangos hódolatba ügyesen elrejtett szurások keverednek: "holmi ~~hímnemesség~~ furcsa külsőségek s bizarr eredetiség", "szavakat keres, csengő, különös, sejtető szavakat, melyekkel mondani sem akar semmit", "gőgös hite a méltóságos magyar paraszté...senki különbet nem ismer el maga fölött", "minden szépség és elnagyoltság, nagyszerűség és naivság", "betegesen nagy költői öntudat". Juhász Gyulában fáradt és csendes ember közeledik hozzánk. Nekünk kell hozzá zajt ütnünk, "mert a mi földünkön ma még csak a lármázókat vesznek észre."⁸² Továbbá: Magyar versei ...hidegen hagynak, és ha halljuk, más versek visszhangzanak a fülünkben. Ezt a gondolatot, az utóbbi ~~évek~~ husz év legnagyobb költői revelációját, Ady Endre hozta hozzánk, nekünk - ha ily kétségek bántanak - el kell némulnunk." Juhász legyen csak a Maris, a De profundis, az Ár Ave költője.⁸³ Krúdy Gyulában "semmi kiabáló magyarság sincs". "Ritkán tévesztett meg valakit annyira az új papok ígéje", mint Dutka Ákóst, "aki a zene keresésében mérges és lápos bozótokba

Forrongó pesti évek

tévelyedik, s a tarka külsőségekért feláldozza a vers daloló lelkét, a gondolatot." Aztán: "Néha, mikor elfelejti a kis és nagy kátét, a revüket és főleg az a poétát, akinek szemmelláthatólag nyomában jár... sikerül egy-egy igaz hangot megütnie önmagáról is..." Még tovább: "Bánt ugyan, hogy a Szajna partján termett ő is, s az új időknek "szomorú" új dalai-val akar betörni, és csak ~~xxxxxxkönyv~~ a könyvespolcra kell felnyulnom, hogy ráolvassam egy másik poéta nevét; Dutka Ákos azonban ezek ellenére is annyit és oly izléssel ad magából, hogy bűn lenne mosolyogni bombázó, hangzatos szavain..."⁸⁴ A Holnap-kötetről azt írta, hogy az új líra jelentkező öntudata ez. De fölösleges, izléstelen, természetlen arról vitatkozni, "kicsoda ⁸⁴ legény igazán a magyar líra csárdájában?" Adyról és Juhászáról egy ügyes fordulattal nem mond semmit. Miklós Jutkát, Dutka Ákóst és Emőd Tamást éppen megemlíti. Balázs Bélánál és Babitsnál időzik hosszabban, - a kritikát egyik sem érezte találónak, Babits szinte megsértődött érte.⁸⁵ A Négy verseskönyvben Hangay Sándor szimpatikus, izléses, de "idegen, vizekre ~~istávan~~ téved, "melletverő hősködés" is van költeményeiben, Drózdý Győző pedig "összegyúrta a mai, modernnek csufolt irodalmi tolvajnyelv szótárát, azokat a poshadt, éme-lyítő és gerinctelen motívumokat, amelyeket néhány irodalmi kiszaladó új poézisnek árul. Hallunk a 'szomorú' éjszakáról, a magyar zsombékokról, a lányról, a 'nagy' Életről és nagy társairól." Szerinte Drózdý ad absurdum viszi "a közzsájon forgó izléstelenségeket".⁸⁶ Az Ady-pamflet - a levelek nélkül is készen van - csak jó alkalom kínálkozzék, csinos csokorba köti majd a szétszórt tüskéket. De ahhoz még Adynak még kell halnia.

Kosztolányi nem adott verset a Holnapba, mert nem érezte már "vidéki" költőnek magát. Még talán, mert ott ~~rik~~ volt Ady. A Nyugatba alig írt 1908-ban, Ady ott is a fő-fő. Igazi otthona az Élet meg a Hét lesz, mert ott nincs Ady. Barátjai Adyhoz pártoltak. Az új magyar irodalmat ő lassan úgy figyeli már, mint egy kívülálló. Mit nem tudott megbocsátani Adynak? Az első kritikát? Vagy azt, hogy Ady költőnek a legelső Magyarországon? Kosztolányi, a poéta doctus, a vájtfulú olvasó, aki a világot bejárta "benső szenzációk"-ért, aki a legvastagabb köben is meglátta az ércet, ő nem vette észre a Petőfi óta legnagyobb magyar költőt?!...

N é g y f a l k ö z ö t t

Mind változunk zokogva, vágyva,
és nem találjuk önmagunk.

Kosztolányi Dezső költői pályája - a diákkori zsengek, kísérletek után - abban a pillanatban kezdődött meg, amikor a Szeged és Vidéke közölte a Lasciate ogni speranza! című költeményét: 1904. július 17-én. A költői-írói inasévek inmentől 1909 elejéig tartottak. E négy és fél esztendő alatt az ismeretlen szabadkai diákból ismert és elismert költő, prózairó, műfordító és újságíró lett. Másfél tucat lapban hozzávetőleg 500 írása jelent meg, újságírói pályája a szabadkai Bácskai Hírlap-tól a Budapesti Naplóig és A Hétig ivelt, 1907 májusában adta ki verskötetét, a Négy fal közöttet, 1909 januárjában fordításai szerény részét, a Maupassant összes verseit, 1909 júniusában pedig az 1904-8-as évek novellatermésének javát, a Boszorkányos estéket. Ezek az évek a Szabadka-Budapest közti "zakatolás" éve, az egyetemi esztendők, Babits, Juhász és Kosztolányi barátságának ideje, "az ismertté levés és a dicsőség kora", az induló költőnek talán legmozgalmasabb életszakasza. Az 1904-8-as esztendők mégis nem képeznek külön részt, beletartoznak Kosztolányi Dezső művészi fejlődésének első szakaszába.

Kosztolányi Dezső pályája három nagy korszakra oszlik: az első 1904-től 1909-ig, a második 1920-tól 1928-ig, a harmadik 1929-től haláláig tart. Az első korszak szokatlanul hosszú: 16 esztendőt ölel fel, a költői pályának egy esztendő hiján a felét. Főélménye - Szabó Lőrinc szavaival - "az érzéki világ vad és értelmetlen ~~szerep~~ színpompája". A formailag szinte kész, de gondolatilag éretlen költő válogat témákban és költő-mintákban, majd ^{Imre és Lőrinc korszakától} ~~valamelyik~~ kötetével önálló hangjára lel. A Mágiával valami lassu, alig észrevehető fordulatot észlelni: ocsudik, józanodik a tulzottan irodalmias, nihilista, neuraszténias magatartásból.

Négy fal között

A költői minták követése és az önálló hang kikísérletezése, a dekadencia eluralkodása és a józanodás, ocsudás időben szétválaszthatatlanul, egyszerre megy végbe: a legdekadensebb kötettel, a Kártyával egy esztendőben jelenik meg a Mágia, melynek jelentős része - negyvenhat versből tizenhat - még 1909 előtt született. A Mágia után - Mák, 1916, Kenyér és bor, 1920 - félreérthetetlenül folytatódik a józanodás, tisztulás /ugyanakkor maradandó novellák és radikálisabb cikkek is születnek/, de ez a nyolc esztendő minőségileg mégsem annyira más, hogy külön pályasszakasznak foghatnánk föl.

A forradalmakkal tetőződik és törik meg Kosztolányinak ez a sok szempontból pozitív fejlődése. 1920-tól 28-ig levonja a háború és a forradalmak tanulságait, leszámol a kispolgári életformával, költészetébe pedig szeretettel és szánsalommal ábrázolt kisemberek tudulnak be, nemcsak ő tud már versének hőse lenni. Az új mondánivaló új formát követelt: a regényt és a szabadverset. 1929-től haláláig összegez, bucsuzik, a most már nem rémkép, de fizikailag is közelebb halállal küzd, zárt formákban verselő költő és novellista.

A vizsgálódás most csak a Négy fal között időszakára korlátozódik. A Lámpafény, A fekete asszonyhoz, a Finale, a Fehér leányok ^{és az Utolsó versek} számokkal elkülönített részeit - megírási, megjelenési és formai különbségek miatt - külön verseknek tekintem, viszont a Plate olvasása közben, A Lenau Gasse-n és A csillagokhoz címűeket egynek-egynek. Így a kötetben 133 verssel számolok. A 133-ba beleértem az Öreganyót, a Clementi-szonátát és a Halottak napját is. A Négy fal közöttbe nem került versek közül később ötöt A szegény kisgyermek panaszaiba, tizenhatot a Mágiába sorolt be a költő; ötvennégy pedig hagyatékában maradt. Ezeket is ide veszem, úgyhogy összesen 205 verset számítok a pályakezdésre. Az 1962-es Összegyűjtött versekben van kb. ötven olyan töredék, zsenge, rimjárték, amelyeket ezidőben írt Kosztolányi. ~~Ezeket figyelmen kívül hagyom.~~

A Négy fal közöttből egy szenvedő, vergődő, zokogó, álmokkal, víziókkal, halállal viaskodó fiatalember lép az olvasó elé. A bánat, a sirás, a vér, a halál, a szenvedés átítat mindent. A kötet versei ennek a szenvedő fiatalembernek egyetlen, de iszonyu hosszú, kínosan vergődő-vérző-zokogó-halálos-fáradt pillanatát örökítik meg. Tulajdonképpen mi baja lehet? Nem tudjuk. Ő se tudja. Nem is kérdi, miért. Csak mene-

A szenvedő lírai hős

kül "véresre horzsol" szívvvel, "égő, száraz" torokkal. Sápadtan fekszik a végtelen kék ég üvegharangja alatt. A márciusi mezőkön fekszik "téli butól bágyadt" arccal. Futna, menekülne magától is, mert dantei kxxx kinokat hord. Zokogva járja a vihartépte vadont. "Vérző kebellet" vergődik a bánatban. Szerelmei is némák, fehérek, meredtek. Vad álmaiból "zokogva és riadva" retten fel. "Jeges vihar"-ral küzdött, "véres kudarc" érte. Verskötetben nem révült föl annyiszor a halál, az egész könyv csupa zokogás, könny, sirás, - de hiába forgatja át újra, nem lesz okosabb az olvasó. A költő csak a szenvedő állapotot részletezi, képtelen a fájdalom okát kitapogatni.

Ez a zokogó, halállal, szenvedéssel viaskodó fiatal férfi elidegenedett környezetétől. Komédiásnak érzi magát a "durva emberrengetegben", "vad rőhej" közepette. "Vad tülekvés"-t lát maga körül, "kába dőrök" megsebeztek, "gaz, törpe lelkek" gunyolják, a küszködő, tolongó emberárban egyedül van. Olyan világ ez, ahol a gyáva csuszómászó boldogul: "...más feljutott görnyedve térden, / csak én maradtam lenn: az érdem." Körülötte "a nép vigad kopár rőhejjel", ebből az ellenséges környezetből a természethez kiált vigasztalásért:

Vizek, vizek:

zengjétek szörnyű bánatom...

Hegyek, hegyek; kix

ti büszke sziklapaloták,

kecsegyen az erdőtök orma

nagy bum alatt, szörnyen, csikorgva...

Tűzek, tűzek:

szikrázások, s a kormos ürbe

írjátok a bumot letűnve...

/Vizek, vizek.../

A természetbe menekülne, fák, fecskék közé, a tiszta ég alá, de:
 "Egyszerre az ~~az~~ ősfélelem legyűr, / a lég üres, kihalt a szó, a hang, /
 s én sápadottan fekszem itt alatt. / A föld szorít, s fölém végetlenül /
 tágul ki, mint egy kék üvegharang, / a végtelenbe nyuló kékes ür." A nyugtató csönd fehér sirboltként borul fölé, a márciusi mezőn meredten, fáradtan fekszik, akár egy halott, az estbibor "borus közönnyel" nézi a fegyverét szorítgató férfit: nem lehet elmenekülni, a természet is közö-

Négy fal között

nyös, félelmetes, ellenséges. Titokzatos, rémekkel teli a holnap, az é-lom, az ősz, az elutazás, a jövő, az egész élet, ő maga is. Hogy tudná megragadni a szenvedés okát, mikor saját magát sem ismeri:

Mind változunk zokogva, vágyva,
és nem találjuk - önmagunk.

/Plato olvasása közben/

A költő nem köteles kórismét adni, tényszerűen rögzíteni, mi miért bántja. Más költők verseiben is gyakran homályban vannak az előzmények. De egy-egy kötetben mindig vannak fényesebben ragyogó lapok, amelyek megvilágítják a sötétben gomolygókat is. Tóth Árpád Hajnali szerénája is jórészt a bu, a szenvedés tüneteit részletezi. Az olvasó előtt mégis világossá válik lassan a szenvedés forrása: szerény, de Tóthnak elérhetetlen vágyak, betegség, bizonytalan jövő, az apa tragikus árnyéka fiatal életén, nem utolsó sorban a túlekedő kortól való viszolygás. A Négy fal között lírai hőse nem olyan konkrét vonásokkal megrajzolt alak, környezete meg éppen elmosódó, és hiányoznak a fogódzót jelentő versek. Mégis, nem lehet másképp, az ő fájdalmait is a személyes életsors meg a korviszonyok magyarázzák. Bármekkora fejlődött is Szabadka, Kosztolányi Dezső mégis egy elmaradott, áporodott levegőjű vidéki városban nőtt fel, vagyonukra gögös, tunya, jól~~any~~ evő-ivó, kulturálatlan emberek között. Apja drámája úgy játszódott le előtte, hogy arról a drámai hősnak talán fogalma sem volt: egy jóképessé-gű ember, aki alapjában mégsem bizonyult elég tehetségesnek, hozzászür-kült a kisszerű körülményekhez, nálánál műveletlenebbeknek, városi ha-talmasságoknak, ujságszerkesztőknek, egy zsiros-boros város közvéleményé-nek kiszolgáltatva, s talán boldognak is tudta magát. A fiu Budapest-re röpült, a viharosan fejlődő kapitalista nagyvárosba. Kevés pénzzel, nagy tervekkel. Egyszerre bizott is, meg kételkedett is magamagában. Lá-ta, hányan hajszolnak művészi ábrándokat, nem egy erősebb, tehetsége-sebb is mála. A félbenhagyott egyetemről egy napilap szerkesztőségé-be csöppent. Az "ismertté levés és a dicsőség" korszaka? Irhatott kis színházi tudósításokat, verseit, novelláit jobban közzölték, mint külső munkatárs korában, de lényeges dolgokba nem sok beleszólása volt. Ki tartja ma számon Vészi Józsefet, Bíró Lajost, Kabos Edét az irodalomtörté-neten kívül? Tőlük függött, mik kerül be, mi marad ki a lapból, Koszto-

A szenvedés gyógymódjai

lányi szerényen javasolhatott. Pedig a tehetség ismerte már önmön értékét. Mindehhez számítsunk hozzá egy túlérzékeny, neuraszténias, sokszor féltékeny és kisebbségiérzésekkel is bíró alkatot, osztályát, a cselekvésre egyedül képtelen kispolgárságot meg a kort: a politikában, filozófiában, tudományban, erkölcsben, mindenben hallatlanul kusza és forrongó századelőt. Mindez ott munkált Kosztolányiban, amikor verset írt, ez csapódott ki a sok könnyben, bánatban, vérben, halálban, szenvedésben. A bizonytalanságok, félelmek, vad nekirugaszkodások és ernyedtt elomlások nemcsak a versekben örökltek meg, a levelek ugyanazt a dallamot visszhangozták. A zilált, de még szilárdnak látszó, ám minden ereztékében recsegő feudálkapitalista társadalom ellentmondásai ütköztek meg Kosztolányi Dezső "ideges" költészetében. A fő ellentmondásokat nem élte át, a munkásság és parasztság életét nem ismerte, nagynéha sejtett meg csak belőle valamit, társadalmi bázisa, a kispolgári értelmiség nem esett a társadalmi mozgás főszórába. De a lázat, a forrongást, a közeledő rengést a maga korlátozottabb polgári módján fölfogta, művészetében közvetítette. Ez volt életének és költészetének mélyebb valósága, a felszín: vidám, boldog, buzgalmas, sikeres újságíró-karrier, egy józanon is mindig életmármoros fiatalember sikeres indulása. Magatartása és költészete közük között olyan kiáltó az ellentmondás, hogy hajlandók lennénk a folytonos könnyezést, vért, szenvedést, halált mérő póznak hívni. Van benne póz, szenvedély is. De a gyötrődés, a fájdalom annyira átjárja ekkori költészetét, hogy nincs okunk kételkedni: belső életének há tükre ez a művészet.

Hogyan válaszol a költő a szenvedésre?

Például úgy, hogy megadja magát neki. Az osztálytársadalomban sokaknak jutó szenvedést örökre hiszi. Vakon tomboló sors, kegyetlen végzet uralkodik az életben. Tusakodni hasztalan ellene, aki küzdelem nélkül lemond, tulajdonképpen sorsa urává lesz: bánattól, csalódástól kiméli meg magát, sőt a fatalista megadásban "édes-nyugodtság", "fájdalmas-édes" mozzanat is van:

Tanuld meg, poreMBER, a sorsod: lemondás,
s lemondani nekem oly fájdalmas-édes.
Ura a végzetnek, ki ezt megtanulta,
bánat és csalódás nem fér a szivéhez.
S tudok lemondani: oly édes-nyugodtan

Négy fal között

hajtom le fejemet siri nyoszolyámra.

Hajoljatok meg a tomboló sors előtt,
mert az ő hatalma zabolátlan, örök,
Ha nem hajolsz, ledönt, mint vihar a tölgyet,
s ravatalod ormán kárörvendve röhög.

/Sorsunk/

A sors ellen hiába küzdesz! - hirdeti a huszéves költő. De tovább-
megy ennél: kidolgozza azt az elméletét - s emellett kitart életé-
ben -, hogy a művészi alkotásnak egyenesen alapfeltétele a szenvedés,
a gyötrődés, a fájdalom. A művészek, tudósok legyenek szegények,
különbben képtelenek alkotni. "Vért ont sajogva oldala", "vergődik a bá-
natba vesztég", de mazochista kéjjel tűri, hogy a "törpe lelkek" ezer
"bosszus átkot" szórjanak rá, hiszen:

Nem háborítjátok meg álmod,
mert bu szüli legszebb dalom,
a sorscsapást rajongva áldom,
s a bánatot magasztalom.

/Bölcsesség/

Nemcsak feladja a küzdelmet szenvedése okai-okozói ellen, hanem
kéjjé, örömmé, áldássá varázsolja a szenvedést. Akárcsak Tóth Árpád,
aki "mint tulédes, setét, unt kávéházi lórét..." szürcsölte a bánatot.
Ha néha fel is lángol harci kedve, mintha a harc fájdalmaiért, sebe-
iért, ütéseiért szállna csatába:

Nincsen veszély, mely összerontson,
a vérnyomon, a hullaroneson,
hol a remény, hit, kedv ledől, -
én álmodom új lét felől.

S amíg a hareporondra gyász nyom,
és sárba hajlik büszke zászlóm,
és porba omlik mindenem,
én felkiáltok: - Győzelem!

/Győzelem/

A keresztényi "lemondás" és a tolsztoji "ne áll ellent a gonosz-
nak!" elv nem áll messze ettől a bölcselkedéstől. Ez is, azok is

Hősi vadság

a gyöngeség filozófiái.

A fájdalomnak meghódoló, sőt azt gyönyörrel elviselő magatartásnak pontosan ellentéte az, amelyet Kiss Ferenc találóan hősi vadságnak nevezett el. Nem kétséges, a robbanó-véres-vad-tüzes száguldás Nietzsche hatása. Gáttalanul kiélni az életet: ez a hősi vadság nem éppen vonzó tartalma. De érdekes megfigyelni: nem a Kosztolányi-versek lírai hőse a hősi-vad, mindig valaki más, vagy valami más. Az elfogott vadállatokként viasorgó Gyilkosok, a vasdereku later jéggefagyott szótlanságával, a váratlanul - és indokolatlanul - fölé magasodó "összeköppött zsidó", a véres szemekkel és maró fogakkal közelgő Pán, a Tűz elszánt tűzoltói, akik "reszkető és kéjes borzalmat" éreznek, aztán a szikár, izmos, erős és szikkadt arcu magyar legény, a hus istenként feltűnő magyar paraszt, a gáttalanul robogó honfoglaló ősök. És állatok, csillagok, sőt ember-csinálta tárgyak is: a haragvó, zöldhaju szörnyetegként közelgő erdő /Pán ébredése/, a vadul rohanó, "hörögő kéjet" érző tűzakoltó-lovak /Tűz/, A Közelgő viharban a természet ~~sz~~ /"Az ég tüzet vad örületbe hány", "a szülni vágyó bolti vadul hörög"/ s a viharral szembeszálló himoroszlán /"vad harsogás kel véres ajkain"/, a karcsu és sovány magyar ló, a Szent László jelenésében felrémlő lángoló agancsu, véres szügyű szarvasgim, a Vészfék gáttalanul rohanó mozdonya /a vonat sokszor "tűzszemű vadállat", "vérszemű szörnyeteg" stb./; ideszámít a sivitó, bösz, viharosan száguldó nyilvessző, amelyet az ismeretlen lökött ki, s a végzet kényszerít röpdülni, ábrándjainak lángolva cikázó rakétái és a csillagok is:

Ó, hogyha rátok lelkemet kötözném,
s száguldanék rohanva véletek,
a végtelen síkján, mint ifju, bösz mén.

/A csillagokhoz/

Ebbe a csoportba tartozik az Egy örülthöz származás, de visszatartó hőse is: egy parancsoszításra és alázatos engedelmességre berendezett társadalomban örült meg, s mentsége csak az, hogy képzeletben viszi véghez, amit egyeseknek a valóságban is lehetett:

Elöttem állsz, hadarsz: király vagy,
vért szomjazó, vad, gyilkos ur.

Ti a hírért véres csatában

Négy fal között

rabolva nyultok máshová, -
de ő hatalmát képzelemből
s roncsolt agyából alkotá.

Ti vértívó szörnyek, falánkul
oroztatok száz életet,
te csak tüzes lázálmáidban
ölsz, győzöl, ó, sápadt beteg.

A "sápadt beteg" csupán annyiban más, mint a megvetett "vértívó szörnyek", hogy képzeletben öl, győz, vad, gyilkos ur. Az ember értetlenül fogadja a költő hódolatát:

Te vagy királyom, én a szolgád,
ints, és ha kell, én meghalok!
Én, én, a bölcs... én, én, a költő...
a te első alattvalód.

A költő leborulását egyáltalán nem érzi "bölcs"-nek az ember. A hősi vadsággal itt azonosítja magát legnyíltabban a versek lírai hőse, meg Mr A bal latorhoz esetében: "Lantom favázát megszögezem vadul, / s vas-szívvel és csontos marokkal / zord zivatart kavarak nagy öblén." Egyéb-ként sosem a lírai hős a vadul rohanó, csak rokonszenvvvel bámulja a vadságot. A magatartás lehetetlen, követkehetlen voltát azzal hangsulyozza, hogy a történelemben, a mitológiába, az állatvilágba vagy éppen a világegyetembe látja bele a hősi vadságot. Ellenszenvesek, zajosak, kongók, bombasztikusak a hősi vad versek. Érezhette ezt Kosztolányi is /vagy talán a válogatásban segítő Füst Milán?/, mert az 1936-os összegyűjtött versekben három van csak belőlük: A bal latorhoz, a Gyilkosok meg a Vészfék.

A tehetetlen belenyugvás és a hősi vadság mellett a magány meg a halál a menedék. A költők akkor kezdtek magányosságról panaszkodni, amikor a kapitalizmus mindent áruvá tett, atomizálta a társadalmat, a szabadverseny túlekedése lett a legfőbb törvény. Juhász Gyula és Tóth Árpád a gyöngék fájdalmával húzódtak vissza a "garázda ~~je-~~len"-ből a kényszerű magányba. Kosztolányi is, de magányát misztifikálta, arisztokratikus különállássá festette. Egy heti levélben / B. H. 1905. febr. 12./ még elviselhetetlen, áldatlan, természetellenes, minden borzalom és szomorúság fészke neki a magány, bár hozzáteszi, hogy

Magány

"a magány szent." Már ebből az írásból kiderül, hogy a magányt védekezésnek tartja a "hajbókoló piperkőc vagy a fecsegő nyárspolgár" ellen. Ő nem osztályokban gondolkodik, hanem tömegben és egyénben, "községes" emberekben és hősben, magány-verseiben a konfliktus a kiváló egyén és a durva tömeg összeütközése. Ő kiváló, érzékeny lelkű, jó, művészetkedvelő, azok a "többiek" viszont éppen az ellentéte. Egy megoldás van: elmenekülni előlük. El a kiválóak elefántcsont-tornyába. Művészi arisztokratizmusa Nietzsche, Schopenhauer, Platon hatása? Mindenikből kiolvasható, de a hajlam megvolt az őket nem ismerő, tizenöt-tizenhat éves diákban is. Az igazgató fia, a - nem mindig- kiváló tanuló, a költő filozófusok nélkül dédelgette saját kiválósága, jövő "nagyember-sége" ábrándját, a bölcselek legfeljebb tudatosították azt. A toronyból letekintő magány példája az Ünnepnapon. Egyedül van a költő a tolongó, küszködő, pénzért vett szórakozás "hig kéjét" szárcsölő tömegben. Ő lehuntyja szemét, bezárkózik magába, "s lelkében játszik a tündéri színház..." Egy elvont, tolongó, de csak kezekből, lábakból álló, fejnélküli tömeg ez. Majd a szábadversek korában veszi észre, hogy "emberek ők mind, nincs egy se, ki ne volna érdekes vagy nevezetes", gyerekek, dajkák, cselédek, rokkant katona, beteg pincér, özvegyek apák, anyák. De még akkor is azzal fejezi be: "Tömeg...mily rettenetes vagy..." Menekülő magány-versei: Csönd, Egyedül, A földön, Üres erdőben, Erdőben stb. De rá kellett döbbennie: a menekülés illúzió csak. Az ellenséges társadalom ütötte sebeket magával hurcolja a magányba, s legfőljebb csak a költeményben sikerül, hogy

Sártól szennyes valóm tisztára mosdva
lebegjen a felejtés büvkörén,
s ne bántson a bűn, a sár és a rozsda.

/Csönd/

A magány-versek eléggé egy kaptafára szabottak. Az Erdőben kerete egy pompás természeti kép: enyhe, zöldes márciusi éjszaka, fűszeres szél, párásan gőzölgő föld. A hős bágyadtan, meredten, moccanás nélkül, csukott szemmel fekszik, mint egy halott. Jól megrajzolt egyetlen helyzet, de a fésző tavasz és a halottian merev férfi ellentétéből nem pattan elő semmi gondolati mag. Kosztolányinak a ~~xx~~ magány nem társadalmi érvényű állapot, hanem ~~szubjektív~~ szubjektív magatartási forma: ha bezárkózik szobájába: magányban van, ha kilép a nyüzsgő utcára: magá-

Négy fal között

nya megszűnt. Kedvenc filozófusaival úgy gondolja, a magány szeretete csaihatatlan jele a szellemi kiválóságnak. A zseni, a tulember, a kiváló boldog, ha magányban lehet, az ostoba, a "tömeg", a "csordaember" összebujik. Van egy lírai rajza /Magány, a Boszorkányos estékben/, amelyben "a boldogságtól szinte lihegve, lázasan" megy célja felé, a szobájába. S mikor odaért: "Hallgatózom. A csend dalol, csilingel. Valami templomi érzés hatja át a szívemet. Reszketve tárom ki karjaimat, mint az áldozó pap, és az ágyra roskadok. Majdnem felsikoltok a gyönyörtől. Magam vagyok!..." Fogadjuk el inkább a versek vallomását: a társadalom okozta szenvedés elől nem lehet magányba menekülni.

A halálhoz való menekülés aztán igazán szenvedélyes. Atlétatermetű, makkegészséges fiatalember, és a halálról töpreng. Tőtnél a tudóbaj megérteti a halálbamenekülést, a sokkal rosszabb idegzetű Juhász Gyula öngyilkosságot kísérel meg nemsokára, Ady Endre se kötélidegű, rengeteg szesszel él, betegsége fokozódik, hozzájuk képest Kosztolányinak semmi - vagy nem sok - egyéni oka a halállal foglalkozni. Legfeljebb annyi, hogy egy felmorzsolódó társadalmi réteg, egy, a történelem színpadáról történelmileg belátható időn belül lelépő társadalmi osztály fia. 1905. január 15-én kax heti levelében a katonatemetésekről elmélkedik. Egyesek szerint erkölcstelen, hogy katonák temetése után a katonabanda harsogó zenével járja végig a várost. Kérdéseiben irracionális és polgárpukkasztás keveredik: "Tudjuk, milyen a halál? Mért fogjuk rá, hogy éppen szomorú, amikor talán éppen az ember legnagyobb diadala?...Mért nevezzük erkölcstelenségnek hát örömrünk kitörését, hogy a földi bajok elmúltak?" Fahangan bölcselkedők Az árkdok alatt és A gyászmenet jó c. versei. Az elsőben szembenállítja az életet, mely jelentéktelen semmi, az örök halállal. Az élet,

Hol fogcsikorgva, lázadozva, sirva,

nevetve s elfulladva küszködünk mi,

csak látszatélet, a halál az igazán létező, a valóságos. A halál

az életet jelképezi nekünk,

a változatlant, a tökéletest.

A másodikban - mint hajdan Komjáthy - gyászmenettel találkozik. A gondtalan járókelőket felszólítja: boruljanak le, mert

Jön a menet, s nem sejted mégse, mégse,

hogy ez királyodnak megérkezése!

Egészségesebb hangok

Aztán megalázkodásra és esztelen vezeklésre szólítja fel az embereket: "Láncot - s zuzzátok főtöket vele, / aranyhaját mindenki tépje le, / és győzőn a vezeklő gondolat, / szörkémzsa tépje lomhaságtokat... / Verjétek melleitek s zokogjatek, / szegény helóták... Jő az uratok! - Verset ír Az öngyilkosokhoz: bámulja "ércerejük"-et, ahogy Dante éremását csodálja, de mi gyávák vagyunk, nyérspolgári összeroppanás, rothadás, "közönséges" halál vár csak ránk. A halálmotivum divat, tartalmatlan játék Kosztolányi ekkori költészetében, majd csak a háberuval, nagyanyák, barátok halálával válik kitapintható valósággá, s nyer érzelmi fedezetet.

Ha gyéren is, de egészségesebb hangok is felzendülnek ebben a költészetben. A levelekben megismert tettvágy szólal meg a Lázban. Olyanféle türelmetlenség izzik Kosztolányiban, mint hajdan a fiatal Petőfi-ben. A hasonló hevület társadalmi töltése egészen más. Petőfi társadalmi cselekvésre vágyik:

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek

Az emberiségért valamit...

Kosztolányi is sietne: "Sietni kell! Munkára gyorsan! / Nincs késni percem, éreznem, / oly messze még a hír babérja, / és oly rövid az életem." Őt csak az individuális dicsőség hajtja, nem a társadalmi elkötelezettség: "vágyam dicsőség s élet, élet..." A közösség hasznát nem célzó munka teher, robot, a tömeg, amelyből ki kell válni, leküzdendő közeg:

Már int a lángoló dicsőség,

vezess: követlek reszketeg,

s így zugjuk együtt a tömegnek:

Engedjetek, engedjetek!

Akármilyen indítékkal, mégis könny, vér, bánat helyett tettvágy. S amint találkozik a munkássággal - csak a Népszavával -, a pillanatnyi, esztendőnyi kapcsolat terem néhány olyan verset, aminek kár, hogy nincs folytatása. A vér és tűz dala 1908. május 1-én jött a Népszavában. Háromrészes, szép vers. A tavaszt festő első rész csupa szín, hang, mozgás, erő. Minden vörösből játszik: vérvörös tavasz, vérnél vörösebb ~~körök~~ ^{vörös} álmok, a nap, a vörös álmok, vörös a levegő, sötétbibor tűzben ég a világ. Hangok: acélszárnyu szelek riognak, kacag a zengő tavasz, harsonáz a levegő.

Minden sötétbibor tűzben ragyog,

a vér, a láng, az élet és a csók.

Négy fal között

Tüzes káprázat fekete odunk,
és tűz a párna, melyen álmodunk.

Félreérthetetlen rokonszenvvel, tisztelettel és már kicsit magát is odaszámítva rajzolja meg a munkásságot - le nem írva a szót - a második rész. Kicsit elvont, heroizált, sok benne a palást, a király, a korona, de olyan költő festi az elnyomott osztály erejét, aki ilyen sorokat most ír le először:

Igen, ma lázadozva dörgöm én:
királyok vagytok pincék börtönén.

És látom a kaján homályon át
bus főtökön az arany koronát.

Koldus, kirugdalt, rongyos, halavány,
s királypalást leng mindnek oldalán.

Győzelmeiket jósolja a harmadik szakasz. Itt meg egyházas motívumok: papként harsog feléjük, eddig oltárokon égett tüzt nekik szórja, amerre mennek, zengő kürtszavára lerogynak a falak, győznek a poklok kapuin: a feudális-egyházas képzetkincs most a proletárok erejét, elhivatottságát festi.

Testvéri kéz és forradalmi csók;
egy ércgyűrűbe forrnak milliók.

Mezitlen testünk fénybe tündököl,
és égre lázad a kemény ököl.

Ki szolga volt, ma fényes, glóriás,
ki törpe és rab, bátor, óriás.

Tudta-e Kosztolányi, hogy verse politikai tett, állásfoglalás a munkásság mellett? Lehet, úgy gondolta, ő csak egy senkit sem szolgáló verset írt. Az emberek érdekesen gondolkoztak akkor. Schöppflin Aladár szerint például Ady Endre nem politikai forradalmat akart, hanem társadalmi, ami őszintén kétféle. Akármit gondolt Kosztolányi, versével a jövőt jósolta, győzelmet a munkásosztálynak, a szocializmusnak, s ez az ő ~~maximalizálására törekvő~~ versének erőt, zengést, távlatot adott. Kár, hogy csak egyszer. Kár, hogy ő is "szűklátókörű elméletek bogaiba" bonyolódott, s egy szűkhatáru élet deszkapalánkjaitól nem

ismerhette meg a nagy dolgozó osztályokat, az üzemi munkásokat és a parasztokat. Akihez ő meglátott -házmestereket, vicénéket, cselédeket, elnyomorodott tisztiviselecskéket, tengődő boltosokat, szölgákat -, azok többnyire a kispolgári élet periferiáin tengődő emberek voltak. Ezekből a - részvétellel, szánnal, melegséggel ábrázolt - emberekből állott X az a "tömeg", mely verseit néha előnti, s amely valóban nem volt társadalomformáló erő. Hogy másfajta tömeg is van, azt a történelemből nem tudta megtanulni.

Apolitikus költő volt. Kora nagy politikai problémáiba verssel csak egyszer szólt bele, az orosz forradalmat üdvözlő Egy forradalom-hirre cíművel. Az is tizenhárom hónappal a forradalom kitörése után jelent meg. A vér és tűz dala becsülendő kiállítás volt, de eltekintve attól, hogy a Népszavában és május elsején közölte, elvontsága miatt az összes elnyomottak iránti szolidaritásnak is tekinthető volt, s Kosztolányi később bizonyára annak is tekintette versét. Már fiatalon hangoztatta, hogy nem érdekli a politika, nem is ért hozzá. Az ő gondolkodásában hazafiság és politika két különböző dolog volt. Írt egy-egy cikket Szent Istvánról, II. Rákóczi Ferencről, Kossuth Lajosról, verset a 48-as honvédekről, Mikesről, egy pillanattig sem gondolva rá, hogy István király, Rákóczi vagy Kossuth Lajos a maga korában politikus volt, akinek éppugy volt ellenzéke, akit éppugy támadtak, mint kora politikusaikat. Ugy gondolta, hazafiúi eszményei tiszta emberek voltak, korás pedig törpék, cselszövők, pártérdekekre sandítók, akiktől el kell fordulni. A történelmet idealizálta, osztályharc helyett tökéletes egységet látva benne. Ezt az egységet kereste korában is. Talált helyette szövevényes osztályérdekeket, valóban sok cselszövést, árulást, aljasságot. 48-as illúzióiból a pesti évek eszméltették, s azt a tanulságot vonta le: el kell fordulni a politikától, minden politika undorító. Kora uralkodóosztálya és pártjai valóban undorító politikát folytattak. Tisza Kálmán uralma egyetlen -úgyesen álcázott - nagy csalás volt, Tisza István már nyíltan megmutatta a benne rejlő kiméretlen despotát. A "függetlenségi", a "néppárt", a "nemzeti párt" neve csak cógér volt. A szociáldemokraták régen lemondtak a társadalom forradalmi megváltoztatásáról, pillanatnyi előnyökért - főleg a vezetők személyes előnyeiért - fékentartották a munkásosztályt, sorsára hagyták a dolgozó parasztságot. Kosztolányi ettől a politikától ~~forrad~~ fordult el csalódottan, undorral, kiábrándultan. Akkor tévedett, amikor azt a politikát a politikának hitte, amikor kora népellenes, csaló politi-

Négy fal között

káján kívül becsületes, haladó politikát elképzelni sem tudott. Elkeseredve, megvetően félreállt, művészetében szót sem ejtett politikáról. Elkülönült a kor politikai zsidvánárától, ezt becsülni lehet magatartásában. De mert nem szegezett szembe vele pozitív eszményt, mert csak passzívan félreállt, mert a politikai harcban nem keresett helyet magának, akaratlanul kiszolgáltta őket. Vétkesek közt cinkos, aki néma, - Kosztolányi néma volt. Aki nem szolgál ki semmiféle politikát - kiszolgál mindenfélét. Ennek igazsága 1919-ben mutatkozott meg, amikor a politikailag közömbös Kosztolányi egy könnyed mozdulattal belépett a proletárforradalom tetemén tortülő ellenforradalmi-klerikális ujság szerkesztőségébe, az Uj Nemzedékbe.

A heti levelekből és barátaihoz írt leveleiből világos, hogy a fiatal Kosztolányi gyűlölte azt a társadalmat, amelyben élt. "Korhadt"-nak, "velejéig rothadt"-nak, "züllött"-nek, "közönséges"-nek, pusztulásra ítéltnek tartotta. Hogy másnak kell jönnie, nem volt előtte vitás, csak a hogyan és a milyen. A társadalomban nem osztályok küzdelmét látta, hanem "nagy emberek" és "közönyös" tömegek, kiválóak és ostobák, becsületesek és becstelenek, - ritkán pedig - gazdagok és szegények harcát. Azt hitte, az őt körülvevő társadalom mindenestől gonosz, halálraítélt. Nem látta benne semmi új és jó csirait. Ha gondolt valami átalakulásra, nagyon határozatlan kép rémlett föl előtte. A forradalmat esztelen, kegyetlen, fejvesztett vérontásnak képzelte, viszolyogva elutasította. Az ~~átalakulásban~~ átalakulásban a kulturának, iskolai nevelésnek, művészeteknek szánt nagy szerepet. Ábrándozott "az általános műveltség korá"-ról, neki a "tul-amberek társadalma" ezt jelentette. Elképzelt egy nem tudni, hogyan, mikor létrejövő társadalmat, amelyben a műveltek, jók, kiválóak vezetik az életet, s ennek a homályos elképzelésnek a jegyében göggel intette le a munkásmozgalmat, utasította el a tudományos szocializmust. A régi uralkodóosztályok, régi hazafiság, régi erkölcs, régi művészet korhadtágát látta, az új, a korában születő feltörő erőket nem vette észre. Így hát gyűlölködve, keserűen, félrefordulva - mégis csak az egyedül lehetségesnek hitt társadalmi rendben élt. Elhelyezkedett benne, nem is rosszul élt, igyekezett mámoros és boldog lenni, nem gondolni az alul lévőkre, a szenvedőkre. De a költőt nem tudta félrevezetni magában, az érzékeny szeiz-

Dekadencia

mográfként fogta fel - ha csak egy szűkkörű polgári életbe ágyazva is - a nagy társadalmi rengéseket. Azért volt korában modern, s azért olvassuk ma is, mert művészete az élet egy szeletén hitelesen tükrözte a társadalmi mozgást, s azért marad el messze Ady, és nemcsak Ady mögött, mert a néptömegek és kora nagy problémái kívülestek látóhatárán. Eszmények és távlatok nélkül pedig csak kisrealizmus születet bármilyen tehetség erőfeszítéseiből is.

A társadalommal kapcsolatos helytelen nézeteit átvitte az irodalmpolitikába is. A Beőthyek, Endrődiek, a Budapesti Szemle köre, a konzervatív irodalom ellen hadakozik irodalmi cikkeiben, kritikáiban. De azt nem ismeri fel, hogy a konzervatívok nem hasonló izlés vagy cimboraság miatt csoportosultak, hanem meghatározott társadalmi osztályok képviselői. Az új irodalmat - amit sokszor emleget, de körvonalazni sosem tud - is osztályokfölötti alakulatnak képzei el. Az érte vívott harcot gazdasági-társadalmi-politikai céloktól függetlennek ^{tartja} ~~megszokott~~.

Dekadens költészet ez. Dekadens a folytonos szenvedés, dekadensek a haladó társadalmi tartalmak nélküli vad nekilendülések, a passzivitás, az egészet átfelhőző pesszimizmus, az álmokkal, víziókkal való folytonos viaskodás a közösségi célokat elutasító, a tömegeket arisztokratikusan lenéző magatartás. A dekadencia: hanyatlás, bomlás, rothadás, visszaesés, süllyedés. A dekadencia: a betegség, az öncélú szépség, az adott valóságtól való elfordulás kultusza. Általában, tértől és időtől függetlenül így igaz. De abban a pillanatban amikor az új irodalom megszületett, az objektive reakciós dekadens magatartás szubjektive haladó mozzanatot is foglalt magában. A feudálkapitalizmust védelmező konzervatív írók, a Szabolcskák, Rákosi Jenők, Endrődiek, Hercsegek jól érezték magukat abban a társadalomban. Ők voltak "az egészségesek", nekik voltak "pozitív eszményeik", szilárdnak, örökösnek hitték a korhadó, idejétmúlt társadalmi rendszert. Velük szemben Ady, Kosztolányi, Juhász Gyula, Szép Ernő, Babits és mások dekadenciája fájdalmat, tiltakozást, szembenállást is kifejezett. Szubjektive igaza volt Kosztolányinak, amikor azt írta, hogy "a rothadó társadalomban a betegség az egészség, s az egészség, az több, mint a halál: elpohosodás, közönségeség, nyárspolgáriság." De vele szemben a szabadkai szociáldemokrata küldöttnek objektive volt igaza, amikor a munkáscsaládokat a Népszava

Négy fal között

olvasótárának némely dekadens irodalmi termékétől óvta: azoknak ott már más kicsengésük volt, ernyesztő, pesszimista, l'art pour l'art-es szemléletükkel leszerelték, elzsongították, a lényeges társadalmi problémáktól elfordították az olvasókat, egyértelműen ~~zakar~~ reakciót jelentettek. Amikor a konzervatív irodalom az új irodalmat támadta, elsősorban Ady forradalmisága ellen ~~hadakozott~~ hadakozott és csak másodsorban Ady és a többiek dekadenciája, "érthetetlensége" stb. ellen. Ez is segítette tévuttra vinni a társadalmi célokra kevésbé figyelő írókat. Szemléletükben a dekadencia ugyanolyan fontos jegye lett a haladásnak, mint a forradalmiság vagy a radikálisság. Növelte tévedésüket, hogy a burzsoázia hatalomban osztozó vékony rétege a dekadens moderneket tekintette igazán újaknak. Ennek a rétegnek a társadalmi haladás tovább nem volt inyére, sok volt neki Ady Endre forradalmisága. A szegény kisgyermek vagy a Hajnali szerenád dekadens újdonsága teljesen megfelelt neki.

Kétségtelen, hogy a XX. század eleji magyar irodalmi és művészeti dekadenciára erősen hatott a francia dekadencia. De szellemi áramlatokat - mint a forradalmakat is - csak akkor lehet importálni, ha egy országban megvannak rá a feltételek. Ugy tűnik, Magyarország importálta a reneszánszt, a felvilágosodást, a 48-as forradalmat, a dekadenciát, sőt később a proletárforradalmat meg a népidemokráciát. Valójában csak ösztönzést adtak a külföldi hatások, segítették a hazai talajban meglévő csirákat kibontakoztatni. Az irodalomban maradvai hiába próbáltak volna buzgó fordítók 1867-ben Baudelaire-kultuszt, 1896-ban Verlaine-rajongást meggyökereztetni Magyarországon. Előbb a magyar feudálkapitalizmusnak meg kellett erősödnie, ellentmondásainak meg kellett érnie, a magyar ipari munkásságnak és agrárproletárságnak számban, erőben, öntudatban annyira megerősödnie, hogy a magyar társadalom egy, szántóföldön kinnfelejtett, rothadó-érő-széteső dinnyéhez hasonlítson; ebben a szakaszban fogadta be a francia dekadenciát, mert a kiegyezési idők lendületében, a millenium görögtüzes optimizmusában még nem volt rá szükség.

Az új magyar irodalomban kezdetben az egység volt erősebb. A lényeg az új akarása volt: kevésbé számított, hogy forradalmi vagy radikális ujat, társadalmi ujat vagy csak művészeti ujat, eszmeileg ujat

Dekadencia

vagy csak dekadensen ujat akart valaki. Amikor a nemzetire mázolt koalíció megbukott, Tiszások megint hatalomra kerültek, s a tömegek forradalmi lendülete alábbhagyott, a modern irodalomban a dekadens ujat akarás kerekedett felül. Adyt és Móriczot ki kell innen venni, 1913 után Tóth Árpád is lassan, de biztosan kezdi leküzdeni dekadenciáját, de a polgárságra, kispolgárságra támaszkodó írók, költők most kerülnek bele igazán. Legtöbbjüket csak a háboru ébreszti majd föl. Kosztolányi Dezső eleinte nem is tartotta magát dekadensnek. Ám 1904 augusztusában a dekadenseket "lelke mélyéből" gyűlölte. Emberiségrontóknak tartotta őket, akik "cél híján csavarognak, fejük tetejére állanak, s panaszkodnak, hogy - fölfordult a világ" - írta Babitsnak. Felháborodott, amikor Babits dekadensnek mert nevezni Arany Jánost. Tombolt benne a tettvágy, a munkakedv, a karrierláz, ami persze társadalmi töltés híján ugyancsak a dekadencia egyik megnyilvánulása volt. Az Őszi koncertet már így kezdte: "Beteg vagyok, szépségektől beteg, /nem is vagyok más, egy beteg poéta." Addigra már kikopnak tartásából a hősi vad allűrök, s ugyanaz a fájdalmas elomlás jellemzi, mint az induló Tóth Árpádot.

Kosztolányi költészetének alapélménye "maga az élet, de nem az egyéni létén és tudaton tulnyuló értékek foglalatában, hanem önmön keletkezésének, izgalmainak, mindennapi kalandjainak, elmulásának s megújulásának bűvöletében." /Szauder József/ De milyen lassan talál rá az alapélményre! A Négy fal között éveiben alig néhány versben zendül meg a főtéma. A Plato olvasása közben gondolatát már a hatodikos gimnazista följegyezte naplójába: "Való-e a világ körültem, / vagy tán az álom a való?" Az egész vers mégis Vajda-utánzatnak hat, de mennyivel megkapóbb Vajdáé: a Nédas tavon feltűnő-eltűnő természeti képei, a csónak szelíd hullámozása, a hármaskör, a filozófikus tartalomhoz addig szokatlán hangsúlyos versforma. Kosztolányi iskolás jambusában a Vajdánál is meddő kérdések untatják az olvasót. A gyászmenet jő egy Komjáthy-vers, a Gondolatok a halálról utánérzése. Alapötletük egy: mindegyik költő temetést lát, összeborzad, gondolkodni kezd életről és halálról. Mindketten arra a képtelen következtetésre jutnak /csak Komjáthy sokkal tömörebben fogalmazza meg/, hogy: "Halál az élet, s az élet halál!" A bölcselkedő versek egy tanulgató költő Vajda-, Reviczky-, Komjáthy-

Négy fal között

másolgatásai. Mi ez a rejtély? - kérdezi az En c. vers elején. Aztán halmozza a testével kapcsolatos érzeteket: feje zug, idegei sajognak, nézi, tapintja magát, csodálja a "titokzatos" gépezetet, máskor borzad saját hangjától, a tükörből "idegen" arc bámul vissza rá. Kétszer is hangsúlyozza: ~~XXXXXXXXXXXX~~ "rejtély" mindezt! Végre az utolsó sorokban - már az olvasó türelme is fogytán - rádöbben: "s rémülve érzem, hogy az ő-s-titok, / az ő-si rejtély, ő-si sejtelen, / amit ennen-kezemmel érzek, / amit csodálva hallok en-fülemmel: / az én vagyok! - A költő élményében nincs semmi titokzatos, ő misztifikálja azzá. Nem titokzatos, hogy érzékszerveink megbízhatóan működve érzetekben, észleletekben, képzetekben, emlékképekben rögzítik a világot, senki sem csodálkozott még azon, hogy ha ő belenézett a tükörbe, ~~szikár~~ saját ~~sziká~~ arcába tekintett vissza rá. "Titokzatos"-sá, "rejtélyes"-sé, "érthetetlen"-né, "megmagyarázhatatlan"-ná "költőiesíteni" /sajnos, kénytelen csupa idézőjelet használni az ember/ a pszichikai jelenségeket: ut az idealizmus, tapogatózás a freudizmus felé. A költő keletkezése pillanatában igyekszik megrögzíteni, versbe önteni a rágyűlő benyomásokat, a lelki jelenségeket csirájukban megragadni, így talán kifejezhető a "titokzatos", az egyébként "kifejezhetetlen". Ez a "keletkezés pillanatában rögzíteni" szubjektív idealista fikció: a művészet éppen ott kezdődik, hogy a költői ihlet, a tudatos értelem, az alkotó pszichikai koncentráltsága rendet teremt az érzetek, észleletek, képzetek kaoszában, kiválaszt, elhagy, tömörít, csoportosít, szerkeszt: ahogy azt Kosztolányi máskor kifejtette. A Boszorkányos estékkel kapcsolatban írta egy kritikus, de az Enhez hasonló versekre is áll, hogy az író "saját átlátszó énjét ~~misztifikálja~~ misztikus ködbe burkolja, s ezen át nézi a valóságot. S ezért eltorzítja lelki világát, és torznak látja a külsőt is."¹

Az élet-témának nem az elődök utánzó bölcselkedések s a misztifikált költőiségek a sikeres feldolgozásai, hanem az élet szépségét minden titokzatosság nélkül elénk tárók. A kötet egyik legszebb életverse az összegyűjtöttékből méltatlanul kihagyott A hídon. A vers mindössze annyi, hogy egy fiatal ember - a költő - lenéz a vízre, fel a csillagos égre, rádöbben az élet nagyszerűségére és könnyörtelen elmulására. Felidézi öregkerát: vajon akkor látja-e majd ezt a nagysze-

A visszahozhatatlan idő

rű csillagos estét és visszahozhatatlan fiatalságát?

A vers egyszerű, közvetlen, tárgyias motívumokkal indul:

Husz éves voltam és egy éjjel
tíz óra tájt, színház után
a nyári csillagokra nézve
haladtam által a Dunán.

Ebben még semmi költészet, maga a hétköznapi élet szinte minden szó. De már az ötödik sorban felzendül a csodálatos kórus: színek, fények, lángok, villódzások, habok zokogása, szellő susogása, sóhaj vonaglása, perc illanása, egyik pillanatban téveteg hajóval hintázol a vízben, majd ott állsz a költővel a lüktető mélység felett, a te szád is sirástól ~~remeg~~ remeg, színek, hangok, illatok, alig érezhető rezzenések áradnak: érzed az élet nagyszerűségét:

...köröttem minden oly csodás volt,
a híd, hogy tűzzáporba lángolt,
alant zokogtak a habok,
s egy téveteg hajó a vízben
hintázva ballagott.

És én megálltam álmodozva az
a lüktető mélység felett,
fejem a hidkarfára nyomtam,
szájam sirástól reszketett.
Szellő bujálkodott a habbal,
beszélt a víz susogva, halkal,
titokzatos, bus volt az éj,
s a selymes és szagos víz árja
hullámos, tiszta, mély.

Csak állunk a látási, hallási, mozgás-, sőt tapintási képzetek záporában, s teljesen osztjuk a költő elragadtatását. Ez most nem beleügyeskedés, titokzatoskodás, "mélységek" hajszolása: maga az élet, a természet, a város minden költői hozzátétel nélkül csodálatosan szép, a költő csak rányitja szemünket. Milyen bravurosak a mozgások! Néha alig észrevehetőek: illan a perc, a sóhaj vonaglik, reszket a mély, lüktet a mélység, máskor vontatottak, határozatlanok, lassuak: tévedez,

Négy fal között

hintázik, ballag a szá hajó, a költő bámul, végyődik, - megint más-
kor lendülettel robbanóak: a hid, a hegy lángolt, hullám feszült
fel, eltűnt a hajó. Önkénytelenül mozgunk magunk is: a hajó hintázó
ballagását a sz fedélzetén állva, a mélység remegését a hidkarfáiak
dőlvé érezzük, a selymes és szagos vizet megsimítjuk és beleheljük,
a felfeszülő hullám hajóstul feldob minket, s ahogy eltűnik a hajó,
a fénytől elvakulva bámulunk utána. A sok benyomásból mégis a színek
izzása, lángolása, tüze ragadja meg legjobban a lelket, az élmőt és
élettelent, szervest és szervetlent, tüzet és vizet összeházasító, ra-
gyogva pompázó metaforák: lángtaréj, tűzvírág, tűzápor, lángpántlika,
lángözn. Kosztolányi metaforái, szóösszetételei általában dűskálnak
lángban, tűzben, izzásban, vérben. Hányszor érezzük erőltetetteknek őket!
Itt nem, mert valóban lángolt, izzott, ragyogott a kivilágított vá-
ros, az ég, a hajó, a világ. Néhány vonással festi most a letört,
társtalan, elfakult, megrogyott, bus aggkort, és háromszor lendül neki
a kérdésnek: hogyan látja akkor ezt az éjszakát?

Sírok, avagy csak ámulok tán
a könnyű pere hamar lefolytán?
Vagy tördelen eres kezem,
s a habzenére, lángöznre
nem is emlékezem?

Lényegében azonos a fogás a Most harminckét éves vagyokéval: ugyan-
azt a nyarat idézi fel, előbb jelenként, aztán múltba képzelve, hal-
doklás közben. De míg ott a két két tulajdonképpen egy kép, csak a
történet ideje különbözik, ez a vers inkább az öregkor szomorúságát
festi, a hajdani éj képét csak töredékesen adja.

Eddig kitűnő a költemény, az utolsó versszak azonban agyoncsap-
ja az egészséget, hitelét lerontja, költői bűvészkedéssé teszi. Mert ta-
lán nem is történt meg az egész, a ragyogó éjszakai képet a
képzelet villantotta föl:

Ki tudja?...Mostan is gyakorta
ugy rémlik, mint egy költemény
az én sirásos nyári éjem...

s ma sem tudom, hogy az az ifju
én voltam-e?....

Felsejlő szimbolumok

Ugy kell ide az utolsó versszak, mintha Petőfi a Szeptember végén fájdalmas édességgel suhanó anapeszatusait megtoldotta volna egy negyedik szakkal: nem igaz a zöldelő nyárfa és a hegytetőn felsejlő tél, az ifjúság nyara és az öregséget idéző őszülés, nincs is felesége, az egész nem történt meg, talán nem is ő volt az a férfi... Az utolsó szakig valóban a magyar lírai impresszionizmus ünnepe ez a szinpompás, rövidsoros, jambikus, dalszerű költemény.

A hídon tekintett a fiatal költő először a csillagos égre: "a nyári csillagokra nézve" haladt át a Dunán. Ez a csillagos ég még nem hord semmiféle más jelentést, egyszerűen - a csillagos ég. Tuláságosan nem figyel rá a költő, földi ragyogások vonzzák a szemét. A hajnali csillaghoz csillaga már több "közönséges" csillagból: "Haló csillagfény, ő tekints le/ az éj sötétjiből ma rám.../anyhítsd tusakró éjszakám.../ Nagy bánatom felett mosolygva/ezüstözd meg betegszobám... Haló sugarad lágy ezüstje/ hintsen vigasztaló kegyet..." Ebben a versben a csillag már önmagán tulmutató, tőle különböző erő hordozója. A csillagokhoz csillagos ege már szimbolum is: az élet, a nagytörő vágyak, az egyéni életen tulmutató lét jelképe:

Ti vagytok a fény, én a föld pora,
ti lángokat sugárzotok örökre,
de én megyek, szép csillagok, tova.

A csillagos ég ott ragyogott a gyermek rajongó vágyai, az ifju reményei fölött, látta könnyezni, bukni, a némán, fonségesen ragyogó csillagos ég változatlanul berult az ő föllángoló-változékony-pislákoló élete fölé, magába szívta a költő képzeletében minden célját, álmát, örömét, csalódását, valami ki nem mondottnak, pontosan ~~köz~~ körül nem határolt nagyszerűnek a hordozója lett. Versek sorában - az egész életművön át - ott ragyog az egyszerre konkrét és absztrakt, önmagát és önmagánál többet hordozó csillagos ég: Diákkoromban, vékony kis le-gényke, Milyen messze van éntőlem már az ég, Milyen közeli most a nyári ég, Vidék nappal, éjszaka, Hajnali részegség, Szeptemberi áhitat.

Az élet nem végtelen, az életen való ámuldozó csodálkozást be-árnýékozza a betegség, öregség, az elkerülhetetlen halál. Nem a személyes halál, a mindenki életét fenyegető halál öltözik szimbolumba a Megállt az óra soraiban. A megmerevült szerkezet háromsoros leírása az első kép:

Négy fal között

Megállt az óra és a mutató
 halotti csöndben a hatosra néz,
 Az óra áll, mindig hat óra van.

A halotti csönd jelzi a közömbös bejelentésben, hogy többről van szó egy éppen nem járó óránál. Sejtelmünk bizonyosság lesz a következő mondatokban: az üveg alatti inga "oly szóttalanul nyugodt, mint a halott, kit a koporsó ablakán tekintsz meg." Az óra egyszerre halott és miniatűr üvegkoporsó is. Egy puritán puszta mondat szűgezi le még egyszer a tényt: "Az óra áll." Aztán két bővített mondatban rohannak a pillanatok, a napok, az évek, a század, ezred, s a tíz emberöltőt átölelő fokozást még kibírhatatlanabbá teszi az illanó idő remegve lüktető szivdobbanása, amit nyomatékosan ismétlő mondat vág el: "és nincsen semmi, semmi nesz, csak némaság." Az óra a halál, a poshadó tétlenség, az öröklétnyi megsemmisülés fagyos-néma szimbolumává merevedett. Az utolsó sor hidegen, szenvtelenül, megfellebbezhetetlenül ismétli: "Az óra áll, mindig hat óra van." A rimtelen ötös és hatodfeles jambusok jól illenek a tartalom komorságához. Nincsenek szinpecsétás jelzők, zenei ügyeskedések, csupa egyhanguan kopogó kijelentő mondat. Az első két sor tisztán jambusi lábaival gépiesen kopog, tisztán jambikus sorok írják le az idő kérlelhetetlen rohanását /"a század, ezred és az óra áll" - "remegve lüktet által a szobán"/, csak egyetlen magánhangzós alliteráció töri meg a dísztelenséget, kiemelve az illanó idő megállíthatatlan suhanását. A száraz bőrű, kék erű, ráncos arcú, egyiptomi gráciájú Öreganyó a nemzedékekben megörökülő végtelen élet jelképévé nő, az "örök újra bujtó" lámpagyújtó ugyan szelíd fényeket gyújt, de a "vad tüztenger", a "lázadó világ", a ~~titkosváros~~ "tüzsugáros, vörös szemekkel" intó város fenyegetőre növeli az utcasarkon szerényen eltűnő kormos ember alakját /A lámpagyújtó énekel/. A "sulyos"-nak szánt filozófiai versek eltűnnek Kosztolányi költészetéből, az élet ámuldozó dicsőrete és a tárgyakba, alakokba szimbolumokat belelátó szemlélet most csúszik ki, s jellemzi egész pályáját.

Kosztolányi az emlékezés és a családi költője. Most még alig. Magában a kötetben csak három családi vers volt /Öreganyó, Halottak napján, Clementi-szonáta, vagy ~~később~~: Miért zokogsz fel oly fájón, busan.../, mindegyiket áttemelte A szegény kisgyermek panaszaiba. 1907-es

Családversek

a Künn a sárgára pörkölt nyári kertben: valóságos leltárat ad edényekről, ennivalókról, használati tárgyakról, ember nincs benne a zsöllyében szendergő öreganyón kívül, csak egy kutya, dongók, hőség. 1908-ban írta az Apámmal utazunk a vonaton és az Anyuska régi képe kezdetűeket. Az apa a vonatos versnek csak kezdősorában jelenik meg /eredetileg úgy kezdődött: "Kék hold cikázik a fehér havon."/, egyébként a fagyba dermedt, hóba vesző, sejtelmes neszekkel átszűrt éjszaka rajza a költemény. Az Apámmal utazunk... és a Miért zokogsz fel... emlékező vers, a többi a kisgyermek alakjába bujt költő szerepjátszó verse. Mind közül kétségtelenül a Miért zokogsz fel oly fájón, busan a legszebb. Ha A hidonban színek szivárványlottak, itt hangorgia zeng: zokog, pereg, gyöngyözik, zeng, suttog, sirdogál a szonáta, suhan az évek árnya, szállnak az ábrándok, enyhe szél viszi az álmod, az illatos, édes, ezüstös, ábrándos hangok felejthetetlen hagulattal szövik-mossák át a költeményt. Szín csak kettő: az égő gyertya fénye meg a hófehér szoba némasága. Az első versszak, a nyitány, felzendíti határozóival, jelzőivel s a felidézett halállal a - most valóban! - fájdalmas-édes hangulatot:

Miért zokogsz fel oly fájón, busan
csöndes szonáta, álmodó szonáta?
A kert mögül mostan felém suhan
az évek árnya, tűnt idők halála.

A második szakaszban a néma anya és a szűz, hófehér szoba kitűnő ellentéte a zongorából felbugyborékoló szomorúságnak:

Egyszerre látok. Látom az anyám.
Némán ül a szűz, hófehér szobában.
A gyertya ég és vár a párna rám,
és sir a pergő, gyöngyöző szonáta.

A gyermekujjak alatt zokogó dal a visszahozhatatlan multat idézi:
Kis ujjaim alatt zokog a dal.
Sok régi ábránd újra visszaszáll ma.
Anyám nevet és újra fiatal,
s csak zeng az édes, illatos szonáta.

Ez volt a vers csúcsa. Az anya felkacagott, egy pillanatra megfiatalodott, de most már minden lefelé megy, a varázslat nem tarthatott soká. Az utolsó versszak fokozatosan sötétülő ~~határozó~~ hasonlataiban árnyék után felrémlik a halál, sötét keretbe zárva a verset:

Négy fal között

Az éjszakába suttogón beszél,
és sirdogál fáradtan meg-megállva.
Ma álman elviszi az anyhe szél,
s az ábrándos, ezüstös, halk szonáta.

Olyan, akár egy kisgyerekkacaj,
akár a holdas jegenyéknek árnya,
akár haló ajkon a tempa jaj,
hogy egyre halkul, meghal a szonáta.

Ady Endre azt írta a Négy fal között szerelmi ciklusáról, hogy nem hiszi, hogy hus-vér asszony lenne akármelyik szerelmes verse mögött. Meg ezt: "Ha olcsó emberrel volna dolgunk, majdnem ráfoghatnók, hogy az eggyel-több ciklus kedvéért írt szerelmes verseket."² Adynak igaza lehet. Kosztolányi csak elképzelte a szerelmet. Testi részével ugyan a "pólmái lány" segítségével tizenhat esztendősen megismerkedett, némely cselédhistóriák is történtek, leveleiben négyszer olvashatni "súlyos életkatasztrófák"-ról, "ott meg nem nevezhető csapások"-ról stb.³ Kosztolányiné könyvében pedig két gyerekszerelmről 1908-10 között.⁴ A kislányok 14-15 esztendősek voltak, Kosztolányi 22-24. Ők aligha voltak a Négy fal között szerelmi ciklusának muzsái, másokról nem tudunk. Kosztolányi Dezsőné csak 1910-től ismerte későbbi férjét, a megelőző esztendőkről - különösen szerelmi tekintetben - igen gyér értesülései vannak. A szerelmi ciklusban megőnekelt "veszedelmes" asszonyokhoz hasonlókról mindenestre nem tud semmit. Egyet feltételezek: akinek 14-15 éves kislányok "súlyos életkatasztrófát" okoznak, nem sok szerelmi tapasztalattal bírhatott. Utcalányokról nem egy verse szól, komoly szerelmi ciklus muzsáinak aligha lehettek alkalmasak.

Milyen nők mozognak A fekete asszonyhoz ciklusban? A Lidérványomásban /amit így kezd a költő: ~~Á~~ "Álmodtam ezt..." / "némák, fehérek és meredtek" voltak. A Viziókban megint nem feketék, de "nagy, fehér nők", "holt-fehér, nagy asszonyok" lengték körül az ágyát, de ők se valódi nők, "bus látományok" voltak csupán. Az Éjjélkorban "kacagva, sirva ködgomolyba tűnő vészfellegben ül egy bus, kékszemű nő." De "érzi, álmodja csak az egészet." Képzelt utazás, képzelt pokoljárás,

A fekete asszonyhoz

képzelt nász a pokolban egy közelebből nem ~~is~~ ábrázolt nőalakkal. Megint egy leány, aki "virágtivornyában, gyönyörsikolyban" meghalt gazdag vőlegényéről zokogott, aztán megint halvány, fehér, szőke, kék-szemű leányok, habtestű, szüzi, gyenge gyermekek, virágos, ifju, tiszta arcok, rózsakeblű lánykák: talán ezek lesznek - megszőkítve, mert amazok feketék voltak - a tizennégy-tizenöt esztendő s csitrik, a súlyos életkatasztrófákkal. A cikluson belül megint csak A fekete asszonyhoz címmel találni négy verset, Szeptemberben címmel ötöt. A fekete asszony veszedelmes démon: "Te vagy az éjjel és a z örvény, / a kárhozat és a menyország." Aztán: "Rubinpiros, parázsos ajkad, / mivel iszod éjjente vérem." Mégsem lehetett ez a szénfürtű, liliomarcu asszony vérszívó vámpír, mert

Mint egy viharcsapott verébfi
omoltam a te lábaidhoz,
mert tudtam, a te szived érti
költőszívem, s sebére irt hoz.

S elmondtam, ó rejtélyes asszony,
mit szenvedtem titkon miattad,
s bozontos fém és lázas arcod
aztán sokáig simogattad.

Pár versszakkal később megint "sápatag, gonosz cherubja a szenvedésnek és gyönyörnek", akit arra biztat ifju barátja: "Ó, fojts meg, ölj meg, semmisíts meg, / ez a bucsuzás éjszakája." A Szeptemberben hősnője vas-karu, gögös ajku, vért köp, mindezek ellenére rimánkodó gyermekszeszélylyel panaszkodik, szelíd leányként csókol, hogy egyszerre eltűnjön, s két "álmatlan és sötét szem", másutt két "tűzes szem" maradjon csak belőle. Az Utolsó versek asszonya ismét a fekete, "a vérvívó, halvány, szelíd," tűzőle van, fiurabló lidérő, átkozzák a féltő anyák, két sorral lejjebb pedig halott, "meredt, fehér, szederjes" arcú, de hirtelen feltámad, és minden eddiginél veszedelmesebb: "Megfojtanak parázsló csókjaid, / és eltemetsz sötét hajadba."

Tehát nem egy asszony, több is. Nemcsak asszonyok, lányok is. Ezek is azok is ellentmondóan, következtetlenül megrajzolva. Az asszonyok fojtogatnak, marnak, ölnek, csókjaik életveszélyesek, felemelnek és le-sujtanak, szerelmükben több a keserű, a kín, mint a boldogság. Ezek az

Négy fal között

asszonyok a Léda-verseket idézik, azok elhalványított másolatai.

Ha a dolgozó osztályok képviselőit, a munkások és parasztok életét keressük ebben a könyvben, rájövünk, mennyire kifejező, mélyen szimbolikus a Négy fal között cím. A költő bizonyára arra céltott vele, hogy szobája négy fala között álmodott, vizionált, merengett el irodalmi hősökön, járt be képzeletben multat és kr idegen világrészeket. Nekünk a polgári élet négy falát is jelenti, amely eltakarta előle a társadalmat fenntartó nagy dolgozó osztályok életét. Három parasztalak tűnik fel az egész kötetben. Kettőt vonatablakból látott, egy lánnyal vonaton találkozott. "Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe!" - írta Petőfi hatvanegynéhány éve, aztán: "Bé-bekalandoztam tüzes paripámon, S midőn már ott jártam, Hol fizetésért sincs emberi lábnyom...", meg ezt: "Fölrepülök ekkor gondolatban, Tul a földön, felhők közelébe..." Petőfi a nép szemével tekintett szét az Alföldön. Kosztolányi a néptől idegen polgár szemével.

A gyorsvonat az Alföldön fut át,
s az utasok a zörgő ablakokból
bámulva nézik, mint egy új csudát

- írta az Alföldben. A vonat rohan, unják az unalmas utat, ki-kinéznak az ismeretlen tájra, ahol nem szokott a vonat megállni, s ha megállna is, Pestre száguldo kereskedők, hivatalnokok, nadrágos emberek, eszük ágában se lenne itt kiszállni. De néha érdekes kinézni, "csuda"-ként bámulni a vidéket, egy-egy tanyát, lovat, embert. Így nézték az amerikai polgárok a vonatnak kiabáló indiánokat, így bámulták a prérit. Lehangelő a kép:

Az élet alszik, mindent tűz aszal,
tikkadó kazal, szinte szikrát hányó buza, ödöngő gulya, hevülő föld,
fáradtan álldogáló juhok, por, forróság, még a dőlő is köddé fakulva tűnik el. Fölrémlik egy-egy Petőfi-foszlány a jóllakott polgárfejekben; hogy tudott erről a nagy, unalmas, csunga lapályról olyanokat írni...

De a lehangelő díszletek elé hirtelen kilép fajtája legjobb tulajdonságait hordozva

...egy szikár legény,
izmos, erős és szikkadt arca barna.

Parasztok

Vad, idegen tűz villan a szemén.

Hogy is mondta Bismarck? "Különös nép a magyar, de nekem nagyon tetszik." Az Alföld közepén fekvő nagy parasztvárosban nőtt fel Kosztolányi, és neki éppolyan különös a magyar paraszt, mint a népellenes ~~kancellárnak~~ kancellárnak. Szikár és szikkadt arcu a legény, napszám után ér rá ballagni, vagy máma nem is kapott, lehet, hogy a rózsája lakáshoz ballag, vagy a kivándorlási hivatalba, de mindenképpen izmos, erős, hiába a látástól vakulásig kapálás megerősíti a szervezetet. Valóságos überparaszt, überló dukál hozzá:

Majd jó egy karsu és sovány magyar ló,
s horkanva nyargal el, mint tünemény.

Voltak ugyan zörgőbordáju, éhes kis magyar lovak is, némelyiket a kocsirod óvta meg az összeeséstől, de ide ideges, karsu, sovány, horkanva elrohanó paripa kellett, méltóan kiegészíteni az izmos, erős legényt. Mégst még egy lehangoló kép: minden teng, alszik, álmodik, csak öt t-hang alliteráll két sorban, hogy némi zeneiség is akadjon a versben, aztán felrémlik az árnypallósos, pogány mult: az ősök is azt akarják, hogy ez a föld ne nyugat legyen, hanem kelet, Ázsia maradjon, amely szent célért mindent el is követett különben gróf Tisza István miniszterelnök ur bölcs vezetésével a magyar uralkodó osztály:

Ez itt kelet. Hiába küzd nyugat.

E vérvirágos föld ma is a régi,
az ősök itt kinyujtják karjukat.

A szörnyű harcok marcona vitézi
őrzik ma is a multak csarnokait,
vén várak árnypallósuk éle védi.

S a föld is Ázsiáról álmodik.

A sivár jelenre ráterped a mitikus mult, ezen a földön nem változhat, ne változzék semmi - ilyesmit olvashat ki az olvasó, ha mindenáron eszmére vadászik a tercínában. Ady is kinézett a vonatablakon:

Ugy érzem, halottak vagyunk,
És álom nélkül álmodunk
Én s a magyar tanyák

- írta A téli Magyarországról. És ekkoriban kérdezte:

Hej, égignyuló giz-gazok,

Négy fal között

Hát nincsen itt virág?

Mennyivel igazabb, mennyivel fájdalmasabb az ő falujai

A magyar parasztot hányszor és hányan idézték már a hamis és hazug parasztábrázolás iskolapéldájaként! Ha a társadalmi tartalomtól eltekintünk, jó vers ez a szonett. Azt a pillanatot választja ki, amikor a szürke éjszaka tejszínű hajnalba hajlik. A vadul száguldó vonaton kívül semmi sem mozdul az alvó tájon. De egyszerre feltűnik a szántógató paraszt:

Merengve megy előre, méla, álmos,
lovát magára hagyja szántani,
olykor kitarja karját, mint a tálto,
villognak inge hőszin fodrai.

A megfontolt, higgadt, királytisztelő magyar paraszt mélán mereng, akár egy lírai költő. Hőszin inge megvillan a tejfehér hajnalban, mikor ki-kitárja, hogy fölröppenhessen a pogányságot idéző tálto szó. Ez a hőszin ingű paraszt nem tudja, amit minden valódi paraszt tud: erősen kell tartani az ekeszarvát, különben azonnal kiugrik az ekevas a földből.

Roskadt inakkal lassan ballag aztán,
bölcс mélabu van napsütötte arcán,
de szem nem látta őt könnyezni még.

Mint egy bus isten jár a zöld mezőben,
föbbsenve nézem, mint halad előttem,
és nem tudom, mi bántja nagy szivét.

Erő, keménység, bölcsesség és mélabus légység van ezen a napsütötte parasztarcon, amelyet a ~~két~~ költő őt másodpercig ha láthatott. Fehér ingében bus ~~ix~~ istenként magasodik a zöld mező fölé a titokzatos, különös magyar paraszt, ugyan mi bánthatja nagy szivét? A gazdasági válság? ~~xxxx~~ A nagybirtokénál sokkal magasabb adó? Azt számíthatja, ki kellene menni Amerikába? ~~Kik~~ tudhatja azt? A huszonegyéves költő nem sejtette, A Hét olvasói nem voltak rá kíváncsiak a vasárnapi kávénál.

A vonatablakban gyorsan ~~rátkísérte a nagyvilágot~~ feltűnik a világ. Hátha a tartósabb együttlét rányitja a költő szemét a valóságos, hétköznapi, prózai, elgyötört magyar parasztra. Nem.

Biedermeier parasztlány

A határ felé alkaioszi hibátlanul sorakoznak, de a versben nincs egyetlen igaz hang, ebből a versből kiabál, hogy költője fényévnyi távolságból illúziók ködén át látja a népet, ez a vers elejétől végig hazug. Ügyes, igényes művész alkotása, de szemlélete a lagémelyítőbb népszinművekével ikertestvér, meg Szabolcska tiszteletes ur csodálatos kisfaluival, Paulini Béla gyöngyösbokrétájával. Lehangelő a külső és belső környezet: kinn február, köd, hó, bent a kupében szürkesség, unalom, fakó batyuk, elmaradt kedvesek, hazagondoló utasok. A sivárságban váratlanul lobban be egy parasztlány, de milyen lány! Éjjél-szemü, tejarcán rózsák, haja lágyan omlik hattyunyakára, szende és igéző, természetesen büszke is. A költő úgy érzi, a Kosztolányi-őcsányák bája sugárzik róla. Köréteremti a hű szeretőt, az elhagyott ~~farm~~ falut, a mezőt, az aratást imigyen:

Tudom, faludba hű szeretőd sirat,
ki vágyva szállott szüzi lakod elé,
s virágos udvartoknak alján
sokszor elálmodozátok estve.

Bugán daloltad népdalainkat és
a délibábok lenge enyelgését
sápadva, mosolyogva nézted,
s hó aratáskor a markot verted.

Egy polgári fiatalember elképzei - s milyen rosszul képzei el! - a parasztot. A "vágyva szálló" hű szerető, a "délibábok lenge enyelgése", a "szüzi lak" a Kazinczy-korabeli fentebb stílt idézi emlékezetünkbe. Arról nem is beszélve, hogy "hó aratás"-kor a parasztnők arca husszinű-re pirul, s nem lesz abból rózsás tej-arc többet. Aztán a nép nem tudván, hogy ő a "nép", nem is "népdalokat" mond, de nem is "dalol", nótázik, énekel, nótát énekel, ha napszám és kivándorlás közben kedve van rá. Nem lehet mondani, hogy nem rokonszenvvel, érdeklődéssel, szeretettel idézett fel parasztalakokat Kosztolányi ebben a három versben, de életidegenség sugárzik minden hangjából. Az ő parasztverseiben aztán igazán egy nem-népi valaki zengi el a nem-népnek, ~~mi~~ milyennek gondolja a parasztot, a falut. Ilyen paraszt, ilyen falu nem volt Magyarországon. Mennyire mások, mennyire igazak Ady, Juhász parasztjai: a kunfajta, nagyszemű legény, Acsa, a kis szolgáló, Maris, a dolgos cse-

Négy fal között

léd, a Floriádáját sirató oláh legény, s az ő faluk: csöndes, bus falusi házak, álom nélkül álmodó tanyák, zsúfolt tetők, elnyomorodott életek, lehangelő háttér. Az ő szemük a népből jött, a nép bajait ismerő értelmiségig, Kosztolányi tekintete a néptől távol élő, jóindulatú, megnyugtató életképeket kedvelő polgáré.

A városi versek sem sikerültek.

Ó, mint imádlak, mint szeretlek,
csordult szívem bálványa, Pest;
ha rámfuval szízzsinű lelked,
a vér ereiben újra pezsg

-kezd a szerelmi vallomást buzgó igyekezettel a vidéki fiú. De amit felsorol, nem szerelmi vallomásra váltó: ellenszenves nyüzsgés, egymásra zsúfolt, költői hangulattól át nem itatott élet-darabok, olvastuk-ra lelkesedésnek érezzük a költő lelkesedését, csinált, kívülről behozott, indokolatlan érzésnek. Szines napernyők alatt számító, büszke, hallgatóg urinők, tolongó járókelők, süvöltő hajósip, korcs, vézna, németül gagyogó gyerekek, béna honvédek, harsány rikkancs, zajos, felszínes, füstös kávéházi sürgés, félkeze hegédűs, személtládán bosztonozó négyéves lánykák, raccsoló piperkőcök: inkább egy újságíró versbe ömlesztett megfigyelései ezek, a költő meddón erőlködik, lelkesedik, vall megint:

Ó, én szeretlek áhitattal,
tornyos, kavargó, büszke Pest!
Ha elpihensz, s fáradva halkkal
leszáll a csókos, s csöndes ést,
édes gyönyörtől fuldokolva
megyek ki a körutra nyomba.

S mit fog látni imádott városának utcáin? Vörös lámpát az utcasarkon, izzadó embereket, nyomort, üzleties sürgést: az összehalmozott mozaikok egészen más hangulatot árasztanak, mint amit a költő ki akar izni belőlük. Ha Kosztolányi őszinte akart volna lenni, kimondta volna: éppen olyan idegenkedve figyeli a várost, mint hajdan Arany. De költői eszményképe az idegenkedést nem tagadva, észrevette a pesti kisenberek, észrevette a pesti tájat, érzékeltetni tudta a kapitalizálódó nagyvárost a maga ellentmondásosságában. Kosztolányi

Versek Budapestről

tulsokat hordott össze, nem selejtezett, nem komponált, az egészet le-
öntötte előre megfontolt lelkesedéssel, - verse nem sikerülhetett.

A Budai idill világa, emberei anakronisztikusak. Csengetyűjével,
vén butoraival, ódon edényeivel, terítőivel, megállt órájával, avult
könyveivel egy gondosan berendezett kispolgári menyország ez, ahol
megállt az idő. A tisztos, hálósipkás és pápaszemés házigazda, a kulcz-
csomót csörgető, jókat főző háziasszony meg a szótalan, félénk, piruló
leány nem is a múlt század második felébe, de a reformkorba való. Ju-
rátusokat, diétára érkező követeket, táblabírákat, céhmestereket és le-
gényeket, arszlánokat, tutuló postakocsit, télire szétszedett hidat kép-
zelünk körük, nem a lázasan növekedő, iparosodó, politikai, iro-
dalmi stb. életében nap-mint-nap változó magyar fővárost. Mondjuk,
a behavazott, ezüstös mesevilág elfedi - legalább a költemény pil-
lanataira - a kapitalizálódó nagyvárost, de hogy embereit sem érin-
ti, az a század elején kizárt dolog. Ez a budai idill inkább - szabad-
kai idill: Kosztolányiék apró butorai között a halkszavu Brenner nagy-
apa és felesége, ők is bizonyára sokszor németre fordították a szót.
A Budai idillből hiányzik az új lelke, új városa, ami - távolban - föl is
tűnik belőle, milyen ellenszenvesen zajog a ~~hax~~ biedermeier kispolgá-
ri menyországig:

A közelbe s mégis messze,
a folyón túl zajba veszte,
fénybe, ködbe, kőjbe, könnybe,
küzdve, nyögve és hörögve
villámtűzbe kél az est.
Rongyselyembe kárhozottan
hadd vergődjön, sirjon ottan
háborogva, zúgva Pest.

A költő minden rokonszenve a kispolgári idillé, de némi bujkáló
iróniával fűszerezve. Kedves, vonzó, meghitt neki ez a zárt világ, de
tulságosan finom, játékos, kicsiny, jelentéktelen. Szeretettel, de elné-
ző fölényvel ábrázolja a régimódi otthon ~~szukix~~ régimódi embereit.
A bujkáló irónia csak egyszer csordul ki nyíltan, itt:

józan márték, égi nedv,
gyöngé doh-bűz, kis csiriz-szag,
otkolon- és szappan-illat,

Négy fal között

csöndbe foly egymásba által,
mint ó parfüm illatával
a konyhába fejtva föl
káposztának illata.

Nem a Budapest-ciklusba sorolt, de idetartozó vers A nagy bérházba történt valami. Felépítésében erősen Babits versét, A világosság udvarát követi. Kétségtől hatott rá a korábban keletkezett Babits-költemény: erről 1905 augusztusában nézetet cserél a két költő, a Kosztolányi-vers meg 1906. április 8-án jelent meg a Budapesti Naplóban. Erre és más versekre céloz Szauder József: "...de mennyire magvatlan, érzelmen-általános átfogalmazásai...Babits lázadó s nagyvárosi ihletésű költeményeinek." E két verset én egyszerűen magvatlannak tartom.

Babits hosszadalmas alapossággal, súlyos mondanivalót sejtetve gyürkőzik neki a témának. "Ismeritek a bérházak fonákját...?" "Ismeritek a négyszög-mélyedést...?" "Ismeritek zugán a tört árnyékot...?" "Ismeritek az árnyas mélyedést...?" Aztán egyszerűen, "költőietlenül" leírja az építkezést, ami örökre elsötétítette a világosság udvarát. Két hosszú szakaszban tengernyi szemét gudul a mélyedésbe, végül a kép a háromemeletes bérház rajzává bővül. Az is piszokkal tele: nyüzsgő lakók, unottan gubbadó családok, polcskás ágyak, nyomor és céda gyönyör, folyton nővő piszokhalmaz. Visszataszító környezet, ellenszenves emberek, a költő nem sok közösséget vállal velük. Reménytelenül mocskos a világ, az egész élet! - sugallja a költemény. Babits nem is tud mit kezdeni a folyton nővekvő piszok halmazával, határozatlanul, kérdésekkel szakítja végét, s csak az utolsó sorban rezdül meg valami szánalomféle:

Miért mondám el ezt? Nem is tudom,
csak gyakran oly nyomasztón jut eszembe,
ha járok a bérházak folyosóin
s kinézek holmi keskeny ablakon,-
s nem tehetém, hogy egyszer el ne mondjam -
Mi van benne? Mi bánt úgy engem benne?

Két vers jut eszünkbe: az Egy dög és a Külvárosi éj. A francia költő a bűzlő dőgtől szárnyal fel az éteri szerelemig, a magyar a külváros mocskában felfedezi azt az osztályt, amelyik - papok, katonák, polgárok után - eltekartítja azt a mocskot. Babits beleful a feltornyezott mocskokba.

A nagy bérházba történt valami

Kosztolányi is nagy lendületet vesz. "A nagy bérházba... történt valami" - állítja a vers első fele. A kijelentés két része közt tizenhét mondat torlódik egymásra, elmondandó, milyen is hát a nagy bérház! Nem olyan embertelen, mint Babitsé. Itt is minden és mindenki boldogtalan. A fák tengenek, sötétek a szobák, bűz-por-piszok-füst-zaj terül a házra, sir a gyerek, háziur és lakó egyként fogoly /fontos a határozó! Háziurnak se jobb lenni, mint lakónak.../, pör, zavar, veszekedés, életzaj van mindig: ilyen a ház. Két dolgos embernek van kibírhatóbb élete: "...a nótás cseléd ruhát porol" és "...a sötét, dohos, vizes szobákba sápadt írók éjente lázban irnak". ~~Miközben az emberek~~ Mért teng az élet, mért szenvednek itt az emberek? Az írónak nem okoz ilyesmi fejtörést, ő csak rakja a képeket egymásután. S a képek azt sugallják: a város "természete~~ellenes~~" élete a boldogtalanság oka, a nagyvárosban mindenki - háziur és cseléd, szegény és gazdag - egyformán szenved. Ilyen ez a bérház általában. Milyen volt azon a délutánon, abban a pillanatban, mikor az a valami történt? Most fokoz a költő: sejtelmes, titokzatos, bus hangulatba áztatja be az előbbi szürkét, prózáit, lehangolót:

Bus őszi délután borult föléje,
unalmasabb, miként az éjek éje,

a szél nehéz, bus álmokat hozott,
egy zürzavar volt a homályos udvar,
a házalók döngték be bus dalukkal,
s csak nőttek a szívek fájdalmai...

Csupa bu, könny, éj, homály, fájdalom, zürzavar, - most már igazán meg kell történnie a valaminek:

Halk reszketés fuvalma szállt oda,
s belésírt e homályos zürzavarba,
titokzatos bubánatot kavarva,
halkan, busan a méla zongora.

Ennyi történt hát: megszólalt valahol egy zongora. Ezért a nagy előkészítés, a mellékmondatok gyűrűzése. Nem változott semmi: a háziur - háziur, a nyomorult nyomorult maradt, de a művészet egy pillanatra kibírhatóvá tette az életet. Főlmásztunk Kosztolányival a vers csúcsára, s ott - nincs semmi. Babits tanácstalanul áll a világítóudvar

Négy fal között

mocskánál, Kosztolányi a művészet segítségével elviselhetővé varázsolja a lehangoló valóságot: ~~ix~~ tehetetlen mindögyikük. Bizony magvatlan költemény ez is, az is. De Kosztolányi bérházában nyomor, reménytelenség közepette némi emberség és szív is van. S az sem mellékes, hogy a költő nem hideg objektivitással, undorral félrehuzódva figyeli a nyüzsgést, de hozzájuk tartozónak ábrázolja magát is.

Az Üllői uti fák egyetlen fájó sóhajlás a tovatűnő ifjúság után. Az első versszakban szinte semmi nem árulkodik a lassan beszivárgó s végül mindent elöntő fájdalmas hangulatról. Egyetlen virágtenger ez a pár sor:

Boritsa lombos fejetek
szagos, virágos fergeteg,
ezer fehér virág.

Csak az egész verset elolvasva döbbenünk rá: nem valóságos virágok ezek, a költő álmodta a fákra, őszre jár...A fáka az ifjúság, ~~xxxxxxxx~~ azonosítunk a költővel, nem is igen figyelve még az áruló mult időre:

Ti adtatok kedvet, tusát,
ti voltatok az ifjúság,
Üllői uti fák.

~~xxxxxxxxxxxxxxxx~~ A virágfergeteg után illatárba burkol a költő:

Másoknak is így nyiljatok,
Üllői uti fák.
Szívják az édes illatot,
a balzsamost, az altatót,
az est óráin át.

De az árnyékok feltarthatatlanul nőnek: feltűnik a kedvenc Kosztolányi-fogalom, a bu, párosítva a halált idéző ciprussal:

Ne lássák a bu ciprusát,
higgyék, örök az ifjúság,
Üllői uti fák.

"Higgyék, örök..." Tehát nem örök, mulandó az ifjúság, de higgyük ma-kacsul, talán-talán tovább tart. A harmadik szakasz döbbsent rá: a virágos fergeteg meg az édes illat csak az emlékezetben él, mert

Haldoklik a sárgult határ,
Üllői uti fák.

Üllői uti fák

A "busan dudoló szél", a "nyugvó kedv", a "megölt csirák" után felsajdul a feleletet sem váró kérdés: hova repül az ifjúság? Hogy tudnának rá felelni a virágtalan, kopaszodó, bus lombu Üllői uti fák? A természeti jelenség és az emberi élet döbbenetesen összevág: a szagos, virágos fergeteg sárguló határra, lombtalan fákra vált, a fiatalság a kiméletlenül közeledő öregségbe és halálba zuhan. Az ifjúság, tágabban az egész élet szimbolumává magasodott fák refrénje átöleli a költeményt. Egyszerű a vers, tiszta rimek ninesenek, mind asszonánc. A lényegét hordozó fák és ifjúság ott oseng mindhárom versszakban: Üllői uti fák - ezer fehér virág; Üllői uti fák - az est óráin át; Üllői uti fák - megöl minden csirát; kedvet, tusát - az ifjúság; bu ciprusát - az ifjúság; ifjúság - bus lombu fák. Négyes jambusok váltakoznak hármassokkal, a jambikus lábak erőteljes lüktetését néha szakítja meg egy-egy lomhább spondeusz. Az emberben azért ott kajánkodik a kérdés: mért bucsuzkodik annyira ez a huszonegy éves fiatalember az ifjúságtól? De ne kérdezzük. Azért, amiért a huszonnégy éves Petőfi azt dalolta, hogy "a tél dere már megüté fejemet..." Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a varázslatos hangulatu versből, a virágfergeteges fák körül hiányzik a viharosan nőző város, Budapest, villamosaival, gyárakba siető munkásaival, magukat kellettő széplányaival. Ez az Üllői út néptelen, nem létezik itt semmi, csak a költő meg a fák, a tűnő ifjúság. Ezek a fák lehetnének Szent István út téri fák /a Szent István tét Szabadka főtere/, vagy akár Szabolcska kisvárosának akácai. És még valaki hiányzik Kosztolányi összes városi verseiből: a nagyüzemi munkás, a jövőt hordozó proletár. Esett kisemberek - cselédek, vicénék, mosónők, özvegyek, koldusok, pincérek, kalauzok - folyton nőző serege kezd beáramlani ebbe a költészetbe 1909-től. Ezek a részvétellel ábrázolt, erőtlén emberek valahol a kispolgárság és a proletáriátus között lebegnek. "Ó, én szeretem a bus pesti népet" - vallotta Kosztolányi A bus férfi panaszzai kötetben. "Én láttam a munkást és lázra bujtott, sápadt arcát, hogy rossz szivarra gyújtott...", de a környezet nem "az új nép", nem a "másfajta raj" vidéke: tépett ruhájú emberek, ámolyognak-szédelegnek a kávéházak körül, ferde cipősarkok, kávémérésbe bujnak hallgatag, kopott, fáradt, éhes lányok, - félbenmaradt kispolgárok, ezeket gondolta proletárnak Móricz Zsigmond is. A feltörő új osztályt nem lehet egy-egy járdaszéli találkozásból megismerni, ahogy a parasztot sem elegendő a vonatablakból

Négy fal között

szenitgyre venni. A munkásság és parasztság hiányos ábrázolása Koszto -
lányi életművének - a korai szakaszának méginkább - legnagyobb gyengéje.

A jelent nem értő költő mit tud mondani a magyar multról? Az
Álmodtam én is a tíz magyar szonett bevezető verse. Ahogyan bácskai
cikkeiből, ebből is hangos, patétikus, nacionalista hazafiaskodás szól:

s zokogva zengem, hogy magyar vagyok.

És ujra látlak, daliás nagyok,
s könnyesem szemem előtt harogva, bugva
vonul el a mult győzedelme, buja.

A vers különben "fényes Ázsiá"-val, harcra vágatató magyarokkal, hősseb-
bel kezdődött: ismerős hangok a kor átlaghazafiságából. Három szonett
- Kisasszony, Honfoglalás előtt, Virágének - a történelmi előidőkből való,
a többi történelmi kíván lenni. A Szent László jelenése c. szonett
két hatásos kép. "Viharra dördül az ég alja távol" - közli az első sor,
előkészítve a tercettek hangulatát. De most még béke van, Szent Lász-
ló sátorában olvasót morzsol, bibliát olvas. Ájtatos, vértelen szent,
inkább I. István ábrázolták ilyennek /holott ő sem egészen ilyen volt/,
a keménykezű, kunverő, pápai követeket kikergető, új tartományokat szerző,
drákói törvényeket hozó Lászlót nehéz folyton imádkozó, szenteskedő,
passzív alaknak képzelni. A második quatrain végén előírásszerű tar-
talmi-hangulati fordulat: villám lobban, mire László arca elsápad s
megreszket, mert

...az ég kékes, ferde kancsal
tüzét veté el a felhőn vadul,
ugy, mint midőn még háborgott Hadur.

S vér-csapta szüggyel a fénykődbe fent
a karcsu gim könnyezve megjelent,
halálra válva, lángoló agancssal.

László /majd utána Könyves Kálmán/ szilárdította meg véglegesen a ka-
tonai demokráciánál, a kalandozó-pásztorkodó kezdetlegesebb s halálra i-
télt társadalmi formánál sokkal fejlettebb új rendet, a hűbériséget. Ve-
le együtt ideológiáját, a kereszténységet is. S ime a semmitől sem ri-
adozó, bátor király retteg a hirtelen fellobbanó villámtól, szinte bün-

tudatosan Hadur kezét és a pogányságot jelképező szarvast látja benne. A pogányság és a vissza nem hozható, bomladozó osztálynélküli társadalom valami vonzó, magasabbrendű berendezkedésnek sejlik a hübériséggel szemben, amiből egyébként semmi sem látható a vers világában - az ájtatos Szent Lászlón kívül. "Kosztolányinál a korlátlan nomádság iránti - Nietzsche által is táplált nosztalgia dominál. Nagyon hasonló ez a nosztalgia ahhoz, amely Herczeg Ferenc Pogányok c. regényéből árad. A karsu gim és Seruzád asszony lényegében egytestvérek" - mutat rá találóan Kiss Ferenc.⁵ Kosztolányi a szonettben ügyesen komponált két történelminek látszó jelenetet, ám a korról és László királyról hamis, hazug képet festett. Mohács összefoglaló címmel három szonettet írt. Meg sem kísérli, hogy azoknak az időknek a lényegét, a feudális anarchiát valamiképp is érzékeltesse, nincs egyetlen szava, a jobbágyságról, az uralkodó osztály züllöttségéről és ostobaságáról, ~~magának, jókisszavittok, kőgát, kapuk, x~~ Színes, feszült, lélektanilag hiteles, történelmi kosztümökkel felszerelt tablók ezek, úgy történelmiek, ahogy némelyik, sok millióba került, történelmi témájú film az: csak a kor lelke hiányzik belőlük. A csata című szonettből - az összefoglaló cím hiányában - lehetetlen kitudni, hogy éppen a mohácsi csatáról szól. Tárgya lehetne bármelyik, a törökkel vívott véres ütközet. Az első nyolc sor visszafojtott izgalom. Csata előtt vagyunk, az utolsó pillanatokban. Villog az ezüstös kereszt, villognak a meztelen kardok, a sápadó sereg nyüzsgő rajként zug. Nyomott hangulatuak a harcosok, komorak az urak, letört és bus a király. Micsoda fokozódás az emberek lelkiállapotában: sápadtak - komorak - bus, letörtek, milyen fokozás a mozgásokban: sietség - nyüzsgés - nyargalászás. Valami szörnyű, baljós esemény készülődik. Az első tercett matematikai pontossággal hozza a fordulatot: "Egyszerre, mint ezüst kigyó, lassan görög" feléjük az ellenség, a második tercett maga a csata: felragyogó pengék, halált köpő ágyuk, fröcsögő vér, hulló huscafatok, az utolsó sorokra időzített irtózattól kétségbeesve fordul el, "s felhővel fogja be dicső szemét a nap." Így is történhetett. De ilyen lehetett volna Hunyadi János, Zsigmond, Ulászló valamelyik véres, vesztett csatája. Az a különbség, az a többlet nincsen benne a versben, amely a mohácsit a többi csatáktól megkülönbözteti, csak egy véres csata. Ugy érezni, a költő nem érti jobban, mi történt Mohácson, mint olvasói,

Négy fal között

nem próbál leásni a nemzeti tragédia gyökeréig, a költő csupán kifejezésben mulja fölül olvasóit, az átlagos olvasó történelmi ismereteit drámai feszültségű képekbe öltözteti. Ezek a magyar szonettek a szemet, az érzékeket foglalkoztatják, az utolsó sorig fokozódó lelki feszültséget teremtenek az olvasóban, de nincs bennük gondolati mélység. Szubjektív hitelű, impresszionista pillanatképek csupán. Pedig éppen Kosztolányi mondta Gárdonyival kapcsolatban, hogy "jó történelmi regényt írni annyi, mint jó társadalmi regényt írni." Kritikai elvét a költő nem tudta valóra váltani. Áll ez minden történelmi alakkal dolgozó versére, a Zrínyi, a költő, ~~mint~~ a Mátyás választatása, az Agamemnon és Odisszeusz, a Dante a 'Croce del Corvo'-ban címűekre és még néhány, külön nem említettre. Ady is nem egyszer fordult a multhoz. Ő a XVI. században Dózsát, a XVIII-ban a kuruc szegénylegényeket fedezte fel magának. A kuruc versek valósággal történelmi versek: annak a közösségnek a nyelvén - vagy legalábbis nyelvi izeivel -, gondolkodásmódjával akkori panaszokat hánytorgatnak. De döbbenve eszmélünk rá: a szegénylegények utódainak nagyurak utódaival kell harcolni ma is, Ady a multról a mának beszél. Kosztolányi verseiben nincs eféle kettős beszéd. Magyar szonettjei ügyes költői gyakorlatok, jelentős tartalom nélkül. Érezhette ezt a költő, mert összegyűjtött verseiből kiselejtezte magyar szonettjeit. Ha később a multba nézett, 48-at és szabadságharcos nagyapját elevenítette meg, a háború első évében pedig Virág Benedeket, Róla szóló versét, nem bélyegezném Kardos László módján⁶ mindene stül ~~szegény~~ nosztalgiának.

Ma, hogy a föld vérünk, könnyünket issza,
szeretnék futni viSSza, viSSza, viSSza

-írta a költő 1915. március 1-én. Más kérdés, hogy a multat idealizálja: az áhitott nyugalmat, békét Virág Benedek korában sem találta volna meg. Át is tör ez a felismerés az illúzión, hiszen

Akkor sem ismerték nálunk a költőt,
futó, szegény vad, elbujt reszketeg...

Kosztolányi Dezsőre ezekben az években erősen hatott a francia parnasszizmus. Menekülés volt ez a valóság elől. A forradalmak előtt és alatt a kritikai realizmus tudományos alapossággal igyekezett behatolni a társadalmi fejlődés titkaiba, a romantika pedig hatalma-

A parnasszizmus

san megnövelt alakjaival, végletesen kiélezett helyzeteivel nagy szerelmi tragédiákat, társadalmi megrázkódtatásokat stb. ábrázolt. A forradalmak vagy elmaradtak, vagy leverték őket, vagy csak felében-harmadában valósították meg azt, amit zászlójukra tűztek. A néptömegek csalódtak a burzsoáziában, a burzsoázia is csalódott önmagában. Csalódottságában a polgárság elfordult a megoldhatatlan problémákat hordozó valóságtól. A művészetben úgy érezték, a nagy érzelmeket festő romantikának nincs létjogosultsága, a kritikai realizmus is "csődöt mondott" /e vélekedésektől függetlenül sokáig vigan élt még mind a kettő, s él egészen máig/, a parnasszisták meghirdették a szenvedélytelenség meg a személytelenség elvét. A művész legyen "hideg", "objektív", forduljon el korától. A parnasszistáknak témátár volt a mitológia, a klasszikus és a középkori történelem, a természet, a növény- és állatvilág, vagy akár embercsinálta tárgyak is. Theophile Gautier Zománcok és kámeák címmel írt egy kötet verset. Mások is kedveltek írtak szobrokról, festményekről, épületekről stb. Természetesen, a társadalmi valóságtól való elfordulás csak a parnasszisták képzelgése volt, mitológiai, történelmi, "állati" témáikon át szólalt meg csalódottságuk, társadalmi változásoktól való rettegésük, pesszimizmusuk. Lebecsülve a jelentős tartalmat, tulbecsülték a formát. Végletekig csiszolták a formákat, verslábakat, rimeket, mondatokat. A már ugyanis kisiszolt, hajlékony francia nyelvet még csiszoltabbá és hajlékonyabbá tették. Ez érdemük.

A parnasszista költők vezérének Leconte de Lisle-t tekintették, az ő költészete ragadta meg leginkább a fiatal Kosztolányit. Már 1906-ban értekezett róla a Magyar Szemlében. Találó portrét rajzol a költővezérről, helytállóan elemzi a parnasszisták művészi ~~fel-~~ felfogását, alkotó módszereit, de fejtegetései szorosan az irodalom, a művészet körén belül marad. A társadalmi összefüggéseket mellőzi. Szerinte a parnasszizmus visszahatás volt a romantika érzelmi tobzódására és a tulhajtott egyéniség-kultuszra. Ez persze igaz, de csak úgy, ha hozzágondoljuk: az érzelmei meghatározott társadalmi alapon szabadultak fel, az egyéniség kultusza sajátos társadalmi viszonyok között tengett tul. Kosztolányi fejtegetéséből úgy látszik, mindkettőt a romantika meg a német idealizmus hozta létre. A parnasszizmus nála ki-

Négy fal között

csit Leconte de Lisle egyéni leleménye: "Míg a francia romanticizmus virágkorát élte...nyugodtan két szót vetett a jelen forrongó és erjedő kohójába. ~~Im~~ Impassibilité et impersonnalité. Szenvedélytelenség és egyéniségtelenség. E két szó egy új irodalmi evolúciónak lett megindítója."⁷ A szenvedélytelenség problémáját képtelen megoldani. "Az állatvilág a mi gondolatunktól s érzelminktől lelkesedik át, s a megvetett nyersanyag költői tárggyá válik, és lebilincseli érdeklődésünket." Vagyis: igazában nem létezik szenvedélytelenség. Az értékezés végén viszont az áll, hogy "költészete nagyon hidegnek és lelketlennek tetszik...a költő a hosszú kethurnustól és a szabályosan ráncozott, ~~tágas~~ merev tőgtől nem mozdíthat szabadon." Tehát: mégis csak szenvedélytelen? Ugy látszik ez maradt Kosztolányi véleménye 1913-ig, amikor így írt: "Hiába hitt a poétai elvében, az impassibilitében, mégse szenvedélytelen és mégse egészen hideg."⁸

1906. októberig hét lírai költeményt fordít Kosztolányi Leconte de Lisle-től, és átülteti Oresteia-ját. 1909 elejéig aztán egy verset sem fordítja. Az 1913-as Modern költők antológiában tizenhat Leconte de Lisle-költemény van. Hogy hatott a parnasszista Kosztolányi saját verseire? Ötleteket kap tőle verstárgy-választásban. Ő is bekalandozza a mitológiát, az antik világot, Icarusról, Mózesről, Mahometről, a ballatorról, Demosthenesről, Agamemnonról és Odüsszeuszról, Páruól, a zsidók kivonulásáról ír verset, részben az ő ösztönzése a magyar történelem felé fordulás, a magyar szonettek. Idetartoznak az irodalmi, képzőművészeti ihletésű költemények is, mint a Danteről írott versek, ~~im~~ a Byronhoz meg a Közelgő vihar. A parnasszizmus ihletését kereshetni az olyan, természeti jelenségeket, napszakokat, jeleneteket megörökítő versekben is, mint a Téli alkony, a Néma vidéki ház, a Gyorstűz vagy a Tánc. Parnasszista személytelenségbe rejtőzhet a költő a tájversekben /Apámmal utazunk a vonaton, A magyar paraszt/ s az interieurökben /Empire-szoba, Nyolc óra tájt, A gyógyulók stb./ Azt lehet mondani, kevesebb versben vall nyíltan a lírai én, mint ahányban mitológiai meg történelmi helyzetekbe, alakokba, tájakba, pasztellekbe, interieurökbe rejtőzik. A Boszorkányos estéről írva jegyezte meg Juhász Gyula: most derült ki, mennyire lírikus Kosztolányi Dezső.

Leconte de Lisle-től, Hérédiától és más parnasszistáktól témabeli

Szonettek

változatosságot és témák mögé rejtőzködést tanult Kosztolányi, szenvedélytelenséget nem. És ők adták költészetének a szonett-formát. Kosztolányi leggyakrabban használt strófaszerkezete a Négy fal között éveiben a szonett. Költői termésének csaknem harmada - hatvanegy - a szonett, negyvenkilenc került belőlük kötetekbe. ~~Niki~~ Ezidőben egymaga több szonettet írt, mint Ady, Babits, Juhász, Tóth Árpád együttvéve. Ady négy szonettet - fordított. Babits első kötetében nyolc a szonett, Tóthéban szintén nyolc, Juhászéban huszonkilenc. Az igazat megvallva, unalmasak ezek a futószalagon gyártott szonettek. Néhány emlékezetes közülük - Téli alkony, Néma vidéki ház, Karácsony és még pár -, a többi: vázlatok, rajzok, torzók egy tanuló költő albumából. Jelentőségük inkább az, hogy Kosztolányi megtanulja mondanivalóját a tizennégy soros versforma kötött és mégis változatos keretei között kerekdedé formálni, rimet és ritmust biztosan kezelni, gazdaságosan szerkeszteni. A magyar irodalomban nem sok szonett született előtte. Kazinczy írt néhányat, s ki hitte volna akkor, hogy még ilyen költőietlen, köznapi dolgokat ír le valaki Petrarca és Shakespeare formáiban:

Az udvaron csipog kívül a baromfi,
bágyadt közönnnyel andalog a nap.
A vén kutyánk is lusta már bolyongni,
elnyul a langyos kőlépcsők alatt.

/Délután/

Kosztolányi - és utána méginkább Juhász Gyula - a "fentebb stil"-ből lehozta a szonettet a hétköznapi világába, sokféle tartalomra, témára felhasználva. József Attila szonettjei nélküle és Juhász nélkül alig születtek volna meg.

Kosztolányi a szonettet gépiesebben, pedánsabban használja, mint kortársai. Sorai szigorúan tiz-tizenegy szótagosak, egyetlen esetben nyolc szótagúak. Rimelhelyezései változatosak, de hétrimű szonetteket ír. Hat rimpáru szonettje mindössze egy akad. Babits szigorubban építkezik: hat ízben 3t-öt rimet, kétszer pedig hármat-hármat használ; sorainak szótagszáma viszont lazább: tiz és tizenhárom közt változik. Tóth nagyvonalúan kezeli szonettjeiben a jambust és a szótagszámot, de négy-öt rimpárosakat ír. A Juhász-szonettek állnak talán legközelebb Kosztolányi-éihoz: versei többnyire hét rimre épülnek, öt-hat rimre kevés a példa.

Négy fal között

A Juhász-szonettekben tíz-tizenegy-tizenkettő a sorok szótagszáma, változóbb, mint Kosztolányinál.

A kedvelt és tultengő versforma hiányzik a következő három kötetből. A Mágiában ismét feltűnik, de már nem a régi egyformasággal: kísérletezik vele a költő. A négy szonettből kettő szokott szótag-számu, egy kilenc-nyolc, egy pedig nyolc szótagos. A jambikus szonettek mellett néhány trochaikus is találni. A Mákban két szonett van, a Kenyér és borban hét. Ezekből három szigorubb: öt rimre épül. A bus férfi panaszaiban egy szonett van, a Meztelenülben - szabadversek - egy sines, a Számadásban tíz. Közülük nyolc a négyrimes, kettő pedig ötrimes. Nincsenek itt már - mint hajdan - színekben dúskáló pilanatok, egy élet tragédiája zeng komoran Kosztolányi elszigorodott szonettjeiben.

Tárgyban és versformában hathatott a parnasszizmus Kosztolányi Dezső költészetére. De már a személytelenség látszólagos csupán, hidegséget, objektivitást, szenvedélytelenséget, impassibilitét hiába keresünk nála. Költészetében a forró szubjektivitás dominál. Kosztolányi érzékeinek rabja, impresszionista költő. Az impresszionizmus a polgári művészetnek éppolyan menekülési formája, mint a parnassien vagy a naturalizmus. A naturalizmus túlságosan közel hajolt a valósághoz - s eközben felfedezte a prófétárt -, azt mintegy mikroszkóp alatt vette szemügyre. Fényképszerű hűséggel tükrözte vissza a valóság belátott részét, lemondva a sűrítésről, válogatásról, tipizálásról, szándékosan keresve a durvát, visszataszítót, közönségeset. Az impresszionizmus a naturalizmusból, ennek visszahatásaképpen fejlődött ki. A naturalizmus másolt, az impresszionizmus válogat. De hogyan? Nem tudatosan. A művész hagyja magára zuhogni a valóság impresszióit, benyomásait, s a legmegragadóbbakat illeszti be művébe. A válogatást ösztönére, a véletlenre, az érzékeire bizza. De az érzékek csak az élet szűk körét foghatják át, az impresszionistának ennyi a valóság. Az érzékelést nem követi gondolati feldolgozás, általánosítás, az impresszionizmus megmarad az élet felszínén. De ez a felszín ezer színben ragyog: színek, hangok, illatok, mozgások, a legkülönbözőbb érzetek és képzetek szövődnek össze az impresszionizmusban. Az új ábrázolási mód filozófiai alapja a szubjektív idealizmus Berke-

Impresszionizmus

leytől Machig. Berkeley szerint "az elmén kívül" nem léteznek tárgyak, a tárgyak csupán "érzetek kombinációi."⁹ Amit az angol filozófus 1710-ben állított, azt melegeitette fel az empiriakriticizmus a XIX. század utolsó harmadában. Mach azt hirdette: "Nem a dolgok és /testek/, hanem a színek, hangok, nyomások, terek, idők /az, amit közönségesen érzetnek nevezünk/ alkotják a világ voltaképpeni elemeit."¹⁰ "Csak az érzetet lehet létezőnek elgondolni" - vélte Avenarius.¹¹ Ennek a filozófiának művészi megvalósulása az impresszionizmus.

Az impresszionistának a világ annyi, amennyit kifinomult érzékei felfognak, visszatükröznek belőle. Nem érdekli maga a modell, nem hasonlítja össze tükörképével, hiszen a tükörkép más dőlben, mint este, jóllakottan, mint éhesen, ingerült állapotban, mint boldogban. A tükörkép, az érzékletek, képzetek, emlékképek - ez az impresszionista művésznak a legigazibb valóság. S hogy ez az érzékelő szubjektummal együtt folyton változik, az impresszionistát nem zavarja. Az érzékek mögötti világ "titokzatos", "félelmetes", "csodálatos", "érthetetlen", egyszóval: megismerhetetlen. Az impresszionista látásmód Kosztolányinál egészen korán föllelhető. Naplójában leírja egy diáktársa temetését, így: "Esős, csunya idő volt a temetésen. Csuromviz voltam, mire hazaértem. Oh, mily szép ez a halotti mars, lelket rázó, valóban érzi az ember azt, hogy halhatatlan írója, Beethoven, mennyire felfogta a themát."¹² Eső és lelket rázó halotti mars: érezzük a testünkre tapadt, vizes ruhát, vacogunk, fülünkbe bömbölnek a trombiták, csak éppen az maradt ki a pár sorból, hogy egy ember befejezte életét, eltemették, pedig ez megrázóbb esőnél és halotti marsnál. Egy heti levelében jellemzően arról elmélkedett az író, hogy Verescsagin számára a tenger, az ágyufüst csak színhatás volt.¹³ Kosztolányinak az impresszionizmus erénye, de gátja is. Stílusának frissességét az adja, hogy mintegy a tudatába hatoláskor festi meg a világot, de a friss benyomások mégis csak egy széttört tükör darabjai: a nagy egész sosem adják vissza. Erre nem volt képes, tehát nem is akarta. "Jobb is nekem nem nézni az egészbe, Beléfogózni egy-egy csonka részbe" - vallotta. És: "Mert idegen és örült ~~valamennyi~~ az egész, de nyájas és rokon velem a rész." Lemondott róla, hogy értelemmel fölmérje a számára "elbirhatatlanul-zavart" világot, esztétikát kovácsolt belőle: az értelem művészetellenes, hassunk az érzékekre, az érzésekre, ne hir-

Négy fal között

decsünk "eszme" -et, fogjuk fel, sugározzuk tovább, élvezzük az érthetetlen életet szépségeiben. Ha csak ennyi lenne művészete, senki sem olvasná. De mért élete egyediségén túl társadalmilag tipikus volt, egy polgári értelmiségi élete, mert szerencsés pillanataiban ~~szívesen~~ társadalmi érvényű alakokat, helyzeteket, problémákat látott meg és ábrázolt, művészete -egyes elemeiben - túlnő impresszionizmusán, többet olvasunk ki belőle, mint amit szerzőjük látott.

A pasztellek között van néhány impresszionista remek. A Téli alkony prózában elmondható tartalma: bealkonyul, esni kezd a hó. Hogy festi meg a költő ezt a milliószor tapasztalt jelenséget? A szonett két quatraine-je csupa szín, hangtalan mozdulatlanságában visszafojtottan vibráló remegés.

Aranylanak a halvány ablakok,...

Küzd a sugár a hamvazó sötéttel,
fönn a tetőn sok vén kémény pöffkel,
a hósik messze selymesen ragyog.

~~Aranylanak~~ A besötétedés előtti utolsó pillanatokat kaptuk el. A nap már nem is látszik, csak a halvány ablakok fognak fel valamit aranyos sugaraiból, meg a selymes hósik szívott be belőlük, mert ragyog. A selymes jelző hosszan kiterített puha selyem képét villantja fel, s az ember vagy lehajol - képzeletben - megérinteni tenyerével a selymes sikot, vagy a szeme érzi selymes puhaságát. Embernek is kell itt lenni, az figyel a sugár meg a hamvazó sötét küzdelmét. Különböben minden mozdulatlan, csak a vén kémények pöffkelnek, egyszerre mozgást és hangot vive a színes - de álló - képbe.

Egy pillanatra betérünk a házba, s talán onnan nézzük a nappal ~~ex~~ legutolsó s az alkony első pillanatát:

Beszélget a kályhánál a család,
a téli alkony nesztelen leszállott.
Mint áldozásra készülő leányok,
csipkés ruhába állanak a fák.

Egyetlén pillanatra élénkül meg a vers: emberek beszélgetnek a kályhánál. Nem tudni közelebből, kik, nem is fontos: a család. Odakint közben egyetlen - szinte nem is érzékelhető - suhanás: a téli alkony nesztelen leszállott. Megint nem mozdul semmi, ember schol, de egy hasonlat s egy megszemélyesítésféle lelket lehel a behavazott fákba:

Téli alkony

csipkés ruhás, áldozó lánykák Ők, fehér /s tán apjuk utolsó pénzén vett/ csipkecsodában, sápadtan, mereven várják a misztériumot.

A hazatérő félve, csendesen lép,
retteg zavarni az ut szüzi csendjét,
az ébredő nesz álmos, elhaló.

A mozdulatlan, csendes alkony /előírás szerűen, a tercett első sorában mindjárt!/ megelégnék: valaki közeledik, lába alatt ropog a hó, megtörik - az előbbi, áldozó lánykákra is visszautaló - szüzi csend. Tétova kis nesz ez azért: ébredő is, álmos is, durcásan ébredő, álmosan tovább szundikáló gyereket idéz fel nekem.

S az ónszin égből a halk éjszakában
táncolva, zengve és zenélve lágyan,
fehér rózsákként hull alá a hó.

Még egy sor csupa sötétség, csönd: ónszinű az éj, halk is, egészen gyöngye neszek szűrődnek el az hallgatózóhoz, de a következő sor csupa muzsika. Lomhán lépő spondeusz után tiszta jambusok szökkennek a sorvégi, érzékeltetve az először bizonytalan, aztán határozottan nekikeseredő hóesést. Zizzen a zengve és zenélve z-je, minden szóban van egy-egy, hosszan, zöngésen hangzó n, a lágyan l-jére két szóbelseji l csendül vissza már előzetesen /de csendülését, légyságát csak a 'lágyan' elhangzása után fogja fel a hallgató, akkor sem olyan szembe-fülbetűnően, mintha szókezdő ~~ax~~ l-ek alliterálnának/, s mindenen túl abból is valami sajátos szépséget érez ki az ember, hogy a sor eleje és vége csupa palatális magánhangzó /táncolva...lágyan/, a sorközépen viszont a fehérséget hangszínével is előkészítő veláris magánhangzók sorakoznak / zengve és zenélve/. A szómu-
zika kicsit csitul, most fehéret festünk fehérrel: fehér rózsákhoz hasonlóan hull a hó. Nagy, fehér, tulérett, kései rózsák ezek - sugallják a sorkezdő, ráérős spondeuszok, a sorvégi két jambus pedig a most már visszavonhatatlanul, határozottan meginduló hóesést utánozza, az l-ek selymes puhaságot adnak neki. Az egész sor egyben Petőfi egy csodálatosan szép képét villantja föl: "Mint tiszta hó a téli rózsaszálon..." Hogy milyen soká gyurta-formálgatta benyomásait Kosztolányi, arra jó példa az utolsó két sor. Szinte ugyanígy megvolt már a Szerenádban, két esztendővel előbb: "mert zsongva, ~~zongva~~ sugva és zenélve / halkán szitál alá a hó", és: "Fehér rózsákként hullj az éjben /

Négy fal között

rá reá, te szálló, tiszta hó."

Kitűnő impresszionista vers: sok apró ecsetvonás áll össze egyetlen pillanat képévé. Mintaszerűen szerkesztett, előírások szonett, ember alig van benne, semmi drámaiság, csupa leírás, de semmi köze a parnasz-szizmus hidegségéhez: egyetlen forrón remegő életpillanat zeng a tizen-négy sorban. Elsősorban látási impressziókban gazdag, festői a költemény, de hallási, mozgás-, sőt tapintási képzet is fordul elő benne, egyszerre igyekszik megragadni az emberi pszichikum minden érzékterületét. Festőiségét, képszerűségét legelőbb is jelzőivel éri el: halvány ablakok, sok vén kémény, hamvazó sötét, téli alkony, csipkés ruha, áldozásra készülő leányok, csipkés ruha, szüzi csend, ébredő, elhaló, álmos nesz, ónszin ég, halk éjszaka, fehér rózsák. De mennyi szint, zenét, hangulatot hordoznak a jelzőkön kívül a határozók is! Selymesen ragyog a sik, nesztelen leszállt az alkony, csöndesen lép a hazatérő, a második tercettben pedig valóságos határozózuhatag - akár a hó - zeng-zudul az olyasóra: táncolva, zengve és zenélve lágyan, fehér rózsákként hull alá a hó.

De mi a vers mondanivalója? Kosztolányi szerint bizonyára az égvilágon semmi. Ő tiltakozna a 'profán' feltételezés ellen, hogy a vers husától-velejétől eltérhető külön mondanivalóról beszéljünk. De nem is a külön, hanem a vers egészéből kisugárzó eszmeik tartalmát keressük. Ez pedig a rajongó-ámuldozó rádöbbenés: csodálatosan szép a téli alkonyat! A pesszimista, halállal-vérrel-álmokkal vívódó költő belefogozott "egy csonka részbe", s abból a részből az élet szépségét olvastta ki. Azon ritka versek egyike ez, amelyekből szinte teljesen hiányoznak a szokásos Kosztolányi-képzetek: a vér, tűz, bu, könny, halál. /Mintha egyetlen helyen egyikük fölrévülne: az ébredő nesz álmos, elhaló, de inkább bizonytalan, gyengülő, azonnal elcsöndesülő. értelmében fogjuk föl, nem konkrétan a halálra, elmúlásra gondolunk./ Gondolatilag semmi a vers, de ahogy eljutunk a közhelyes tartalomig, a természet szépségéig, az - művészet. S feltűnő, hogy a tiszta rimek virtuóz artistája itt egyetlen tiszta rimet se pendít meg, csupa ~~zirkusz~~ asszonáncot illeszt versébe. Ezek mássalhangzói eléggé eltérnek egymástól, magánhangzói viszont két vagy három szótagban pontosan egyeznek. Ennyi festőiség, zeneiség mellett a tiszta rimek csengés-bongása már valóban sok lett volna, jól tudta ezt a költő.

Karácsony

A Téli alkonynak éppen ferdítottja a Karácsony: a külső világ csak nyomokban szűrődik be a meghitt interieurbe.

Ezüst esőbe száll le a karácsony,
a kályha zug, a hőesés sűrű;
a lámpafény aranylik a kalácson,
a kocka pörg, gőzöl a tejsűrű.

A tárgyak, dolgok költészete a versszak: a friss kalács sárgás-piros, ráterül a lámpafény aranya, a párolgó tej fehérsége, morajlik a meg-rakott kályha tüze, pörög és halkán koppan a kocka, a tüzet rakó, kalácssütő, kockapörgető embereket hozzájuk kell képzelnünk. Körül pedig a hőesés: ezüst eső. Nemcsak a szókezdő e-k csendülnek össze világos szinnel, de a két szó csupa veláris magánhangzója is erősíti az ezüstös fehérség képzetét. Az apró mozzanatokból összerakott képet logikai közlés lendíti tovább:

Kik messze voltak, most mind összejönnek
a percet édes szóval ütni el,

aztán megszemélyesítve révül ~~xx~~ föl - talán csak gondolatban - mint valami jégkörű szörny a tél:

amíg a tél a megfagyott mezőket
karcolja éles, kék jégkörmivel.

A tél rideg, embertelen voltát az utolsó sor keményen kopogó h hangjai fokozottan vésik belénk. A külvilág éppen csak megvillant, újra a szoba:

Fenyőszagu a lég és a sarokba
ezüst tükörből bókol a rakott fa,
a jó barát boros korsóihoz van.

Mindent betölt a karácsony elmaradhatatlan illata, a fenyőszag, a kezdősor ezüst esőjére csendül elkésettlen az ezüst tükör, a bor buggyanását idézik föl az alliteráló b-k, hogy a második tercettben csucsára lendüljön a vers:

És zsong az ének áhítatba zöngve...
Csak a havas pusztán, a néma csöndbe
sir föl az égbe egy-egy kósza mozdony.

A meghitt családi hangulatnak, az áhítatosan zengő-zsongó éneknek jó ellenpontja a kietlen éjben fölsíró mozdony ideszűrődő füttye.

Négy fal között

A "zsong" és "zöng" nemcsak zöngés hangjaival zeng a verssorban, de rokon hangjai szinte rimelnek egymással, erősítvén a sor zenei hatását. A külső világ kietlenségét a havas, néma, kőszá jelzők, meg a zsong-zöng után különösen kellemetlen sir adja vissza.

Belsőleges, meleg családi életet fog körül a sűrű hó ezüst esője. Ugy, ahogy Petőfinél, A téli estékben. De míg Kosztolányinál az "ezüst eső" szép látvány csak, amabban a koldulás, rongyosság, meztelenség, didergés, inség képzelei is hozzátapadnak. Ami a szabadkai költőnek esztétikum - mert a családban mindig jól futott azobája volt-, az a kiskőrösinek vacogtató élmény. A Petőfi-vers annyival is nagyobb, hogy ott a pipa, palack, kandalló, kártya, étel-ital csak a couleur locale, az emberek - milyen elevenen előtűnő emberek - a lényeg: a háziak, a vendégek, a fiatalok, a gyermekek, cseléd, kocsis, valami lámpás járókelő. Kosztolányi embereinek nincsen arca, szava sincs: "kik messze voltak, most mind összejönnek" - kik ők? "A jó barát boros korsóhoz von" - képtelenek vagyunk lelket lehelni a "jó barát"-ba, nem sokat mondó két szó marad. A Kosztolányi-vers kiszámítottan gazdálkodik a szonett-adta szűk térrel. Az első két sor a beszűrődő, ezüst esős külvilág, utána négy a barátságos szoba, negint kettő a jégkör-mével ~~kaparó~~ kaparó testetlen fantom, újra négy a derült belsőség, s ismét csak két sor a havas-néma téli világ, ami most sokkal világosabb, mint a költemény elején. Mintha az a sejtés lappangna benne, hogy a tél azért mégsem mindenkinek "ezüst eső", soknak gond, ridegség.

Egyetlen verset írt ezidőben kétsoros strófákkal: az Apámmal utazunk a vonaton. Pedig a kétsoros szak kiválóan alkalmas arra, hogy mozaikszerűen visszaadjon futó benyomásokat. Később - a háromsorossal együtt - kedveltebb strófája lesz Kosztolányinak. A költemény az éjszaka általános képéből indul ki:

Apámmal utazunk a vonaton.

Hideg, sugáros, éji nyugalom.

A szunnyadó csöndesség lomha, mély,

de ébredsz, hallucinál az éj.

Kitűnő kezdősor, a vonaton utazva tolnak fel s hullnak vissza az éjszakába, szinte spontánul, szerkesztetlenül az impressziók. Az ere-

Apámmal utazunk a vonaton

deti kezdősorért /"Kék hold cikázik a fehér tavon"/ mégis kár: merész színkezelésével nagyszerűen érzékeltette a hallucináló-szunnyadó-ébredező éjszakát, s a vers végén keretként visszatért. A sor végleges változata /"Apámmal utazunk a vonaton"/ talán csak a gyermek-versek közé illesztés szüleménye. Furcsa, feje tetejére állított világot látni a vonatról: a dolgok körvonalai bizonytalanok, összemosódik palánk, oszlop, ember, kint rekedt szekér, csak két ~~szó~~ valami ugrik ki a sötét-fehéres-szürkülő világból: a sárgazöld ég alj és egy fekete, nagy, ijesztő szélmalom. A hangok, mozgások is tetővén észlelhetők:

Valami zaj, valami halk sírás,

Egy csillag árnya? Vagy valami más?

A csontkemény földön, a dermedő ég alatt élet alig mozdul. "Egy ember", többet nem tudni róla. "Benn a konyhókba késő lámpaláng." Semmi több. Kik élnek ott, mi fáj nekik ebben a dermedő-sárgazöld éjszakában? - a költőt nem érdekli, csak maga az éj, a fagyos, hallucináló világ. Ige csak az első-második strófában van, meg az utolsó sorban. Cselekvéstelen, kemény ecsetvonásokkal megfestett ~~impressziók~~ impressziókat dobál elénk, hogy utoljára a hold kék fénye pásztázzon végig a hóba dermedt világon. Akár egy impresszionista festő sajátos, egyéni színei.

Szépek a Kosztolányi-versekben föltűnő tájak, de nehéz elhesegetni az érzést, hogy kissé jellegtelenek, parnasszista költeményeken, irodalmi és képzőművészeti példákön iskoláztak. Sajátos magyar levegőjük nincs, ellentétben pl. Juhász alföldi verseivel, tiszai tájaival, nyomott hangulatu kisvárosaival, vagy Adynál a Hortobágy, a behavazott Alföld az Érszék, a Szilágyság képeivel. Kosztolányi tájain az ég túl ragyogó vagy tulságosan fekete, minden levél és fűszál tökéletesen a helyén van, nagyon kiszidolozott minden csillag. Később majd az ihlető minták halványulnak, félretolja őket. Fel fog tűnni itt-ott egypár fölismerhető magyar vidék is: a Balaton, Tihany, Szabadka, Palics, - Józsefváros.

A témák, tartalmak egy négy fal közé zárt polgári világot mutatnak, amelyben a kor nagy kérdései alig-alig, közvetlenül szinte sosem kaptak hangot. Milyen alakok tűnnek fel Kosztolányi Dezső ekkori verseiben? Rangeteg fáradt, bus, beteg, szenvedő, letört, erőtlenség ember.

Négy fal között

A busmosolyu beteg, az uri szőnyegekre félve lépő paraszt, a tömeget mulattató komédiás, siró gyerek, sápadt írók, az önmagától futó, halvány és finom fejű költő, a maga házában is rab háziur, bus dalt döngő házalók, árva, bus menyasszony, halottat vivő gyászmenet, iszákos munkás és diák, az özvegy anyja, a tűnő partra néző hajós, öregségtől riadozó huszéves ifju, fiatalságára emlékező, megtört agg, bus, nagy, fehér, hideg nők, bus, lefátyolozott fekete asszony, bus, kékszemű nő, hideg, fagyos, vért köpő asszony, tűzőlő, sötét szépségű, kegyetlen, csókos asszony, szelíd, hűs, halovány, panasztalan leány, egy habtestű, szüzi, gyenge gyermek, rózsakeblű, halvány, kékszemű lányka, áldozni készülő leányok, féltő anyák, sok néma lány, mákvirággal, sötétruhás orvosok, hánykolódó szenvedők, haldokló ifju, némán előre bukó katonák, a zokogó menyasszony, megtört, busz honvédek, adományért hajlongó félkezű, kores, vézna gyermekek végeláthatatlan sorban. A szomorúnak látott élet szenvedő alakjai felé mindig részvéttel, megértéssel fordul Kosztolányi. Sorsuk reménytelen, erőt legfeljebb a csoda /Jézus, az összeköpött zsidó, a ~~kárfikar~~ fényes sebekkel felszálló istenember/, az örültség /a kényszerképzeteivel viaskodó örült, a halott kedvességét váró örült cigánylány/ vagy valami mazochista szenvedés-vállalás kölcsönöz nekik /a tömeget mulattató komédiás/. De ez az erő csak pillanatnyi, arra jó csak, hogy a gyűlölt, ellenséges valóságból a a tulvilágra vagy az örültség birodalmába meneküljenek.

A szenvedők áradatával kevés "hósi-vad" figura áll szemben. Ezeket azonban ritkásan fedezi fel az élet valóságában /rohanó tűzoltók, zord cselédek, zordon aggok, zord apák, a nagy, vasizmu szolga az örültek házában/, olyankor is járvány, tűzvész, örület vagy titokzatos tragédia környezi őket. Hósi-vad alakokért a mitológiába, a vallási hiedelmek világába, a középkorba, az erkölcs világán tulra, az állatvilágba, vagy az irracionálisba kell szállnia a költőnek. A "hósi-vad" sor: a vasdereku later, barna, pogány szüzek, a vastrombitás, haragos angyal, az Ázsiában vágató magyar, pogánykori magyar pásztor és a deli, erős magyar lány, vadul viesszorgó gyilkosok, a mennydörögve lépő Pán, vasfogu manók, vigyorgó csontváz, sápatag és gonosz cherub, zord vitézek, a félelmet szimbolizáló fehérleples, szörnyű férfi, a viharba bődülő oroszlány, a vadul rohanó tűzoltó-lovak. A képzeletnek ez az

elszakadása a valóságtól arra mutat: korában, abban a társadalomban, osztályában nem látott erőt, lehetőséget az élet megváltoztatására. "Hősi-vad" figurái - ritka kivétellel - ellenszenvesek, embertelenek, ki-méletlenek, erejük, rohanásuk, hangosságuk, zordságuk rájuk erőltetett póz, társadalmi fedezet nélkül.

A megadással szenvedők és a hősi vadak között menetel egy sze-rényebb csapat: a közömbösebbeké. A nótázó, nevető, "szemérmetlen" cse-lédek, hangtalanul ki-bejárók, ásitó utasok, a sinek közt várakozó va-suti tisztek, utasok a vonatablakban, napernyős, hódító asszonyok a pesti utcán, sürgő borfiu, nyüzsgő kávéházi nép, harsány rikkanos, a tisztes, pápaszemes öreg, kulcsosomós felesége és piruló, szórtalan lánya: ezek ennek a költészetnek a realisabb alakjai. Később kivesznek e költé-szetből a hősi-vadak, megritkulnak a dekadensen szenvedők, megsza-porodnak rokonszenvvvel ábrázolt "szürke", "hétköznapi" kisemberek, tük-rözvén Kosztolányi világának egészségesebbé válását.

A Budapesti Szemle kritikusa azt írta, hogy "könyvespolcok ár-nyékában, antológiák segítségével" született a Négy fal között.¹⁴ A ver-seket meg vizsgálva inkább Németh Lászlónak adhatunk igazat: verseit ol-vasva nem kell lexikonok, szótárak után kapkodni, nem kiáltozik be-lőlük a műveltség.¹⁵ Babits Mihálynak két versében /In Horatium, Him-nusz Iriszhez/ több klasszikus műveltség-tartalom van, mint Koszto-lányi egész kötetében, Juhász költészete is sokkalta gazdagabb ilyen szempontból. Mérjük föl, milyen irodalmi, történelmi-földrajzi, mitoló-giai és egyházi, képzőművészeti, zenei és természettudományos képzetek bukkannak föl a versekben.

Nem sok irodalmi vonatkozás bukkán föl az 1909-ig írt költemé-nyekben: Petőfi háromszor, Zrínyi kétszer említődik, előfordul még Arany, Kisfaludy, Kölcsey, Mikes Kelemen és Petur. A világirodalomból: Byron, Odysseusz, Horatius, Dante /háromszor/ és Beatrice, Lenau. Folklorisz-tikus izü az Óperencia és a Hetedhét-ország említése. 1919-ig nemhogy szaporodnának, gyérülni fognak az irodalmi vonatkozások.

Történelem és földrajz: Álmos és Árpád, honfoglalás, Szent László, Mohács, II. Lajos, Perényiné, a Csele patak, Mátyás király /háromszor is/, a 48-as szabadságharc /ez is háromszor/, Adria, Ó-Buda, többször a Du-na, Budapest neve. A külföldről ez szerepel: Kolumbus, cézár, orosz, Ázsia, Niagara, Ujvilág, Trója, a zsidók kivonulása, helóták, Tantalusz, Firen-

Négy fal között

ze és /köznevként/ a Szahara. 1909-19 között megkészszerződik majd a történelmi-földrajzi fogalmak száma.

Mitológiai és egyházas képzetek: a bal later, Jézus /kétszer/, triton, Themis, Selene, Pán /két izben/, Icarus, Vénusz, Ámor, Mors, Hadur, Mózes, Mahomet, szirinx, kő-Bábel, Atlasz, biblia, pokol, husvét, pünkösd, karácsony /ennek a háromnak egészen megkopott az egyháziassága, inkább naptári fogalmak/, cherub, bosszuangyal, mártir. 1919-ig szaporodnak ezek a fogalmak, de tartalmilag semmi szerepük nincs, inkább a stilust teszik ünnepélyesen zengővé, a hasonlatok, metaforák, képek alkotóanyagai. Pl.: "Lalláz az ősz lassu litániát", "arany alapra festénem arannyal örök iniciálém", "és telj be aztán bus malasztal", "verdesem a mellem a tövises kálvária-uton" stb.

Feltűnő, milyen jelentéktelen a képzőművészeti vonatkozások száma: "Egy kép alá" alcimmal a Közelgő vihar. 1919-ig még egy lesz: a sápadt alt-Wien porcelán, Érintkezések a zenével: Chopin-keringő, Chopin-mazur, szonáta, Weber. A Prológ c. vers a szabadkai filharmónikusok első hangversenyére készült, zenei ihletésű a Zongora-dal és valamelyest A nagy bérházba történt valami. A versek zenei világa Chopinből és Beethovenből áll három évtizeden át. 1919-ig megint Chopin, Beethoven és Mendelsohn neve szerepel, meg a Nagy társaságban hangszerek nevei és közismert zenei műszavak /ária, solo, fortissimo/.

A természettudomány vonatkozásai ugyyszólván teljesen hiányzanak ebből a korszakból. Egyszer az atom szó, néhányszor a csillagokra tekint a költő. De a csillagok korántsem valóságos égitestek, - a visszahozhatatlan, ifjúság, a száguldó idő, a magasbatorés éterivé finomult jelképei. A technikát a sokszor emlegetett vonat, kétszer a távírógép, valamint az - ábrándot szimbolizáló - rakéta képviseli. 1919-ig nincs fejlődés ebben: néhány mérge- és orvosságnév, drágakő, elektromosság, Reaumur, oxigén, Pharmacopoea. A reáliák nem érdeklik a szépség világába zárkózott költőt.

Milyenek Kosztolányi hasonlatai?

Az új költészet jobban kedveli a sejtető-összemosó metaforát, mint a hasonlatot. Adynál hagyományos, mint-re épülő hasonlat szinte nincs is, Babitsnál, Juhásznál is alig. Tóth Árpád sok mint-es hasonlatot alkalmaz. Kosztolányi kevesebbet Tóthnál, többet amazoknál. A Négy fal között hasonlatai konzervatívabbak, mint az "elburjánzó"

Kosztolányi hasonlatai

Tóth-hasonlatok: a hasonló és a hasonlított legtöbbször nyelvtanilag egyensúlyban van, egyik sem hurjándzik el a másik rovására, s a hasonlóság rendszerint egyetlen mozzanatra korlátozódik:

Fakó, hideg tekinteted most,
mint a halott megtört szeme.

/A tükör/

Vagy:

Mint áldozásra készülő leányok,
csipkés ruhába állanak a fák.

/Téli alkony/

Vagy:

Én eltűnök, mint gyenge szélfuvát.

/A csillagokhoz/

Sokkal ritkábban fordul elő, hogy nemcsak két dolog közt van hasonlóság, hanem a dolgok cselekvései, történései közt is: "S az ég, mint szemfedő, befed" - itt nemcsak az, ég hasonlít egy óriási szemfedőhöz, hanem a befedés is megfelel. Vagy: "Állnak komor homlokkal, egy csoportba, mint elfogott nemes vadállatok" - ez esetben nemcsak a gyilkosok és az elfogott vadállatok komorsága hasonlít, hanem összetömörülve állásuk is. Az ilyen még különösen ritka:

Hamvas, fehér, szűz arcú uszott
ezüst vizedbe hallgatón,
mint alkonyfényes, csendes este
a hattyu ring a tiszta tón.

Itt hármas a megfelelés: az uszás és a ringás, a hamvas, szűzi arc és a fehér hattyu, végül a tükör ezüst vize és a tiszta tó közt. De a hasonló és a hasonlított most is szigorúan arányos, ha minijárt három hullámu is. Van eset, hogy a párhuzamba állított dolgok önmaguk nem, csak cselekvéseik, történések hasonlók. Például: "Az élet... száll mint az onlatag homok." Az élet meg a homok egészen különböző valamik, de ami történik velük, közel áll: száll, gyorsan száll ez is, az is. És: "Én /vagyis a költő/ dolgozom rajt, mint a pók a hálón." A fiatal költő meg a pók nem, de szorgalmas dolgozásuk hasonlít. A Négy fal közöttben a hasonlatok lényege inkább a főnevekkel és melléknévekkel kifejezett tagok közti meg egyezés, mint az igék közti, ezért Kosztolányi hasonlatai kevésbé mozgalmassak, statikusabbak, mint

Négy fal között

a Tóth Árpádéi.

Ahogy Kosztolányi szenvedő-halálos dekadenciája hősi-vad hangokkal vegyül, úgy formáiban sem uralkodnak el a dekadens jegyek. Bár költészetében még nincsenek ~~xx~~ Tóth Árpád-féle, dekadensül tul-
tengő hasonlatok, az elburjánzásnak bizonyos kezdetei kimutathatók. "Jön, mint haragvó, zöldhaju szörnyeteg": a hasonlított csupán harmadik személyű igében rejlik, a hasonlónak két jelzője van. "És zug, mint a köpü, mely nyüzsgő rajt ereszt": a hasonlítottra megint csak harmadik személyű ige utal, a hasonló viszont mellékmondattal képpé bővül. Emitt a hasonlítottal két hasonló áll szemben, ez is burjánzás: "Olyan a lámpa, mint egy bus kisértet, mint egy fehér árnyékfolt a falon." Vagy: "Az a szobor mindig fagyos, komoly, akár a tenger szürke pusztasága, akár az éj sötétlő gyász-színe." A tulnövésre ilyen szelíd példák akadnak a Négy fal közöttben.

A tartalom dekadenciájával párhuzamost nő a formai, nő a hasonlatok túlépítettsége is. Már A szegény kisgyermek panasza első versében felborul az egyensúly:

Mint aki a sinek közé esett...

És általérzi tűnő életét,

míg zugva kattog a forró kerék,

cikázva lobban sok-sok ferde kép,

és lát, ahogy nem látott soha még:

-ilyen részletezett a hasonló, a hasonlított viszont csak ennyi:

a végtelent, a távol életet bucsúztatom... A Groteszkben

/Mágia/ van egy hasonlat: "És bolyongtam, mint egy bujdosó királyfi...

Aztán öt sor - benne kettős jelzőjű szinonima, melyet négy jelzős

mellékmondat árnyal - mondja el, milyen is a ~~hxx~~ bujdosó királyfi.

A Mint a beteg gyerek /Mágia/ tizenkét soros vers - egyetlen hason-

lat. Az első nyolc sor ~~xx~~ a hasonló: a beteg gyerek, akinek visel-

kedését hét, egymásba gyűrűző jelzős mellékmondat bontja ki. A ha-

sonlított csak négy sornyi, viszont három mellérendelt mondat:

E forró, beteg, nyári délelőtt

éppígy kerülget és szédít a bánat.

Éppígy fogom meg langyos kezédet,

s így csókolom meg nedves, enyhe szádát.

A Mágia utáni köteteket a tartalmi józanodás, a dekadenciából való

A Kosztolányi-hasonlatok

ocsudás, hasonlattechnikában némi egyszerűsödés jellemzi. A Meztelenül versei mondanivalóban, szemléletben tovább tisztulnak, ugyanakkor a költő széttöri a zárt formákat, hasonlatai most burjánzanak el szertelenül. A Repülő ifjúságot két nyugtalanító kérdés vezeti be /hat sorban/. A további huszonegy sor egyetlen hasonlat. A hasonlított, a ki sem mondott "én", tizennégysoros mondat-kolosszuska van ágyazva:

"Mért látom a nőket, az alvó lányokat s a már rég-főlébredt, minden-tudó, éber bölcsős és koporsós asszonyokat sovány
cumbjaikkal, boros kupáknál kacagni kétesen, táncolni,
cserezsnyevirággal, virrasztó szemükkel és fehér
koszorúval, mézes mellükön egy hosszú harapással,
derengő erdőkön mosolyogva édes és szifinkszes bánattal, s az undok
találkahelyeken selyemsuhogással beszökni a tilos ajtókon, a kertes
kávéház lámpái alatt, ifjúságom,
s még egyszer a földet, egyszerre-egészen, kavargatva
teljes csodás zürzavarral, felülről tekintve, oly ropant magasból úgy közeledve..."

- eddig a hasonlítottat magában foglaló mondat. Benne a hasonlított a nőkre, az ifjúságra, a földre közeledve lenéző "én", aki olyan,

"mint a repülő, ki
már hull lefelé a gépből kiesve, egyedül a légben szélesen
ívelő, kitárt karjaival,
hogy mikor lebukik, még egyszer ölelje a zuhanó bucsun,
haló szerelemmel, halhatatlan csókkal, holtában is élve, még egyszer ölelje
az egész világot?"

A hasonló minden bonyolultsága dacára is egyszerű: /olyan vagyok, úgy zuhanok/, mint a gépből kiesett, kitárt karokkal zuhanó, a földet halálisan átölelő repülő. A jelzősorozat határozókkal gazdag mellékmondatokká szakad szét. De sokkal gazdagabb nála a hasonlított. Látszólag teljesen elegendő lenne a helyett a tizennégy sor helyett egyszerűen annyit mondani: "úgy zuhanok én, úgy hanyatlik lefelé életem, mint..."

Négy fal között

Ez esetben a hasonló, a repülő zuhanása magyarázná-gazdagítaná a költő élet-zuhanását. Mielőtt azonban sejtenők, hogy élet-zuhanása hasonlítani fog valahoz, szinte szerkesztetlenül, gazdagor árasztja elénk, mit lát zuhanása közben: nőket, alvó lányokat, bölcsős és koporsós asszonyokat, boros kupákat, erdőket, találkahelyeket, kávéházakat, az ifjúságot, az egész életet, - s most jön a mint, most csap le a hasonlat, de ilyen előkészítés után a földre zuhanó repülő tragédiáját kevésbé fájdalmasnak, kevésbé megrázónak érezzük, mint a költő élet-zuhanását. Most a hasonlított gazdagította a hasonló fogalmi-érzelmi jelentését. A Meztelenül utáni hasonlatok terjedelmesebbek lesznek ugyan a Négy fal között hasonlatainál, mégis aránylag rövidek, nyelvtanilag egyensúlyban állók.

Az e korban írt versekben Négy fal között, A szegény kisgyermek panasza s a Mágia kötet 154 versét értem/ kerekén száz hasonlat van. Kétharmaduk szemléleti, s csak egyharmaduk érzelmi-hangulati jellegű. A szemléleti hasonlatok leggyakrabban látási képzeteket, de néha hallási vagy motorikus képzeteket idéznek föl. A fekete asszony feltűnik, "mint egy éjsziniu lepke", a behavazott fák csipkés ruhája, áldozó leányokat juttatnak eszébe, "mint befagyott tó, fénylik a tükör", a török "mint ezüst kigyó", lassan mozog a magyar sereg felé, az ábránd-rakétákat így biztatja: "ragyogjatok, mint száz izzó, csodás nap!" Azután: "Hajunk, ma éjszini, mint a holló", a megállt óra ingája, "mint a halott, kit a koporsó ablaként tekintsz meg" stb. A hallási képzeteket kapcsoló hasonlatok ritkábbak: egy lány ~~xxx~~ beszéde olyan, "mint zenélő-óra hangja", a tűzoltó-kürt hangja úgy járja be a tájat, "miként az éj sikongó vészmadárja, a ~~körökxxx~~ mohácsi magyar sereg zug, "mint a köpü, mely nyüzsgő rajt ereszt", a Mátyás királyra várakozók zaja "tengerzugásként csapja a falat." Mozgást, tapintást asszociálnak ezek: "Mint vészharang ver dobbanó szivem", "Ágyam szorít, mint egy fehér koporsó", egy meg éppen szagokat, illatokat: úgy folyik itt egymásba "háziasság, régi kedv...otkolon- és szappan-illat", "mint ó parfüm illatával a konyhába fojtva fölő káposztának illata." Nem tudjuk pontosan elképzelni, mégis valami benső szemléleti képet ad ez: a sürgöny hirt "mint a puskacsó golyója, szívenbe forog, s fut, rohan felém." Persze e hasonlatok szemléleti jellege csak annyit jelent, hogy kitapintható bennük az elsődleges szemléletiség. De minden szó hozza magával hangulatát egy bizonyos stílus-

Hangulati jellegű hasonlatok

rétegből, és belekerül a vers szövetébe, egy másik stilusrétegbe, hangulatot hoz, hangulatot nyer, a régi hangulat felerősödik, elvész, az új eluralkodik stb. Az áldozó leányok ruhája fehér és csipkés: ezek látási képzetek. De a fehérség, csipkesség csak egy pillanat, a velük járó tisztaság, ártatlanság, báj, szelidség sugározza be a sort. S mindez behavazott, téli tájon! "Olyan fehér vagy, mint a hősik": itt is látási képet kapunk. De egyuttal megcsap a korlátatlan szabadság levegője, kitárulkozik a lelkünk, szállni szeretnénk a "végtelenben elvesző" /mellesleg: orosz/ sikon, vagyis az elsődlegesen szemléleti jellegű hasonlat sokminden mást hordoz magában.

Vannak azonban Kosztolányinak elsődlegesen érzelmi-hangulati jellegű hasonlatai is. Ezek nem a hasonló alakjával, nagyságával, plasztikusságával, szépségével, valamely szembetűnő ~~tan~~ tulajdonságával magyarázzák-egésztik ki-világítják meg a hasonlítottat, hanem logikailag pontosan körül nem írható hangulatot csapnak hozzá. "Sirok, mint-hogyha minden összedülne." Összedült már minden? Tudjuk ennél fogva, hogyan sirnánk, ha "minden" összedülne? Nem. Mégis valami borzalmas katasztrófa lenne, ha óriási földrengésbe, vulkánkitörésbe stb. kerülnénk, ezt jelenti nekünk a "minden összedülne". Így sir hát a költő. "Olyan vagy, mint egy álom-angyal." Milyen egy angyal? A hittankönyvekből sugarasan szépnek, fiatalnak, szárnyasnak képzeljük, s hozzá még az álom lengése társul: ilyen volt a versbeli lány. "Mint egy álom, lép eléd sok ó-csuda." Nem láttunk még álmot élénk lépni, de könnyedén, hirtelen, zajtalanul jön: valahogy így bukkan ki a havas világ vattájából Óbuda. A régi óra úgy dalol, "minthogyha egy halk, bánatos hang felelne a sirok alól." Halk hangot hallott az ember, de sirból jövő halk hangot még nem. Nagyon halk és bizonytalan lenne az, ha lehetne: így zeng a régi óra. Szemléleti és hangulati jellegű hasonlat között legfeljebb annyi a különbség, hogy amaz jobban kötődik egy személy, tárgy, természeti jelenség- stb.-hez, a hangulati- ba pedig többet és mást érezhet bele minden olvasó, mint amit leírva lát. Itt a beleérzésnek kevesebb korlátja van, mint amott, de a hangulat itt is, ott is jelen van.

Tartalmilag a Kosztolányi-hasonlatok egybehangzanak ekkori költészetének egészével: csüggedt-fáradt-beteg-könnyes-halálos-dekadens mozzanatokat hordoznak. A lámpafény olyan, "mint a beteg ajkán a bus mosoly."

Négy fal között

Olyan a lámpa, "mint egy bus kisértet". A haldokló úgy bámul, "mint a hajós, ki tűnő partra néz." Lefektetik, "mint egy halottat." Ugy omlik a nő lábához, "mint egy viharcsapott verébfi." A lány úgy feküdt, "mint Vénusz oltárán a gyenge bárány." Öreganyó arca olyan, "mint a halottak tiszta képe." Vagy: "Fakó, hideg tekinteted most /egy tükörről van szó/, mint a halott megtört szeme", "aztán lesüllyed fejem a kebelemre, mint ottan az őszi virág, amely elhal." Továbbá: "Még mostan is szeretlek, de úgy, mint egy halottat", "olyan a kertünk, mint a temető", "s az ég, mint szemfedő befed hideg, könnyes fodrába már" stb. A "hősi-vad" versekben "hősi-vadak" a hasonlatok is: a Gyilkosok állnak komoran, "mint elfogott, nemes vadállatok", a Pán ébredése erdője megindul, "jön, mint haragvó, zöldhaju szörnyeteg", a karsu magyar ló "horkanva nyargal el, mint tünemény", a királyválasztók lármája "tengerzugásként csapja a falat". Ilyen példa nincs sok. Ebben az időben ugyyszólván magában áll az olyan, egészséges hasonlat, mint az idézett "hamvas fehér szűz arca uszott... mint hattyu ring a tiszta tón", s "mint áldozásra készülő leányok, csipkés ruhába állanak a fák". Többnyire leverők A szegény kisgyermek panaszai, az Őszi koncert és a Kártya hasonlattartalmai is. A Mágia némelyik hasonlata halványan változást jelez /"És elmaradt... mint egy bohém és vídamszívű vándor", "indul a könyvtár, mint egy büszke gálya", az eső úgy pörög le, "mint fiatal, szelíd leányok titkos szerelmű, enyhe könnye", de itt is tulsulyban vannak s maradnak is végig a szomorú, halálos, leverők hasonlattartalmak. A korszak 154 verséből ~~86~~^{mintegy}-ban nincsen hasonlat, ~~68-ban van.~~ Ez is mutatja, hogy Kosztolányi művészetében a hasonlat a ritkásabban használt stiluseszközök egyike. Költészetében a metaforának sokkal nagyobb fontossága van.

A korszakot megelőző költészet /de Petőfiék-Aranyéké is/ tulságosan szókimondó, néven nevező volt, a költők kimondták mindent, amit ki se kellett volna, szerették a prózában is jól elmondható, kikerekített "témákat", nem tudtak hallgatva is beszélni. A XX. századi ~~xix~~ modern költészet egyik nagy ujitása éppen az, hogy nem mondott ki mindent, csak sejtetett, megéreztetett, megpendített hangokat, föllebbentett képeket, érintett asszociációkat, és sokmindent az olvasóra bízott. Megkövetelte, hogy az olvasó kövesse, helyezkedjen bele az ő gondolat- és érzésvilágába, folytassa, amit abbahagyott, mondja ki, amit ő ki nem mondott. A modern költő sokszor csak vázlatot adott, a részletek kidol-

Kosztolányi metaforái

gozását az olvasóra bízta. Az olvasó - már amelyik nem háborodott föl eltunyultságában - így alkotótárs lett, a felfedezés izgalmával olvasta az új műveket, amik mellett a régi versek egy naiv tanítóbaírói szájbarágó szókimondásának tűntek. Az impresszionizmus is, a szimbolizmus is szerette az álmot, a víziót, a révületet, a ködöt, a homályt, a sejtetést. Kosztolányi impresszionista volt, de irt nem egy szimbolikus verset.

Kosztolányi ekkori költészetében - mint Adyében, Babitsében, Juhászében is - a metafora sokkal fontosabb a hagyományos, "mint"-es hasonlatnál. Mindegyik két fogalmat, dolgot, tárgyat, jelenséget, cselekvést stb. kapcsol össze tartalmi vagy hangulati rokonság, megegyező mozzanat vagy mozzanatok alapján. Hogyan egyik, hogyan a másik? A hasonlat két dolgot von párhuzamba, de ezek csak egymás mellett vannak, önállóságukat nem veszítik el. "Mint befagyott tó, fénylik a tükör" - hasonlít Kosztolányi. A tükör a hasonlított, a befagyott tó a hasonlító: a "mint" kapcsolja össze őket alkalmilag tudatunkban annál fogva, hogy mindegyik sima, csillogó felületű. De két külön fogalom jelentkezik két külön szóban, ez minden összekapcsolódás mellett is világos. Más a helyzet a metafora esetében. "Hamvas, fehér, szűz arca uszott ezüst vizedbe hallgatón" - állapítja meg Kosztolányi A tükörről. Itt egyetlen jelzős kifejezés - az ezüst ~~külső~~ viz - két fogalmat idézett föl, de nem egymás mellett, hanem önmagába tömörítve a kettőt. A tükör olyan, mint az ezüst viz - állítja fel a tételt a hasonlat. Vagyis: nem azonos, csak bizonyos szempontból rokonjelenség a kettő. A metafora viszont azonosítja: az ezüst viz kifejezés egyszerre idézi föl egy tó ezüstösen csillogó vizét, de ugyanakkor felvillan bennünk az ezüstösen csillogó tükör is. Rádöbbenünk a kettő - nem hasonlóságára - azonoságára. Azonosított és azonos együtt, egyszerre, elválaszthatatlanul, a hasonlat egymásmellettiségénél sokszorta tömörebben jelentkezik a metaforában. Sejtetésre, különböző dolgok közti különbségek összemérésére, sokszor egészen távoli fogalmak összekapcsolására a metafora nagyon alkalmas.

A metafora költői ereje a távoleső képzetek váratlan, meglepő összekapcsolásában rejlik. Rádöbbenünk valamire, amit magunk nem fedeztünk volna fel. Persze, akár a hasonlat, akár a metafora esetében, az összekapcsolás objektív alapjának - ha csak esirájában is - meg kell

Négy fal között

lennie magában az adott valóságban, nem lehet merő önkény, szubjektív kitalálás eredménye. A költő csak rányitja a szemünket.

Teljes metafora nem sok fordul elő a Négy fal közöttben. Pontosán azért, mert kevésbé sejtető, nyiltabban beszél az egyszerű metaforánál: egymás mellett áll benne az azonosított és az azonos, az egyszerű ~~metafora~~ metafora viszont csupán az azonosból áll. Amott készen kapjuk az eredményt, itt végig kell járnunk a költő gondolatának útját. Teljes metaforák: "Te vagy napom, nagy, sárga lámpa", "Te vagy mezőm, rideg szoba", "Az én párnám a szürke asztal", "A fegyverem csupán a toll", "Ábrándjaim ti, lángoló rakéták", "Száll egy dühös vas-förgeteg: acélsárkányok, zord vitézek", "Ó, én fehér sirboltom, tiszta csönd", "Az én arám a méla éjszaka", "Ti /már mint az Üllői uti fák/ voltak az ifjúság". Teljes metaforára nem sokkal több példánk van.

Annál több az egyszerű metafora. Sok persze köztük a mások által régen használt, a kicsit elkoptatott, sablonos, közhelyes is; a "meghal", "haldoklik" különösen sokszor fordul elő tárgyakra, természeti jelenségekre alkalmazva: "haldoklik a sárgult határ", "meghal az alkony", "haldoklik-e az öblös csésze lángja?", "egyre halkul, meghal a szonáta" stb. Gyakori a "száll", "röpül", "szárnyal" is: "az élet száll", "röpül a vészhir", "a légen édes szellő szárnyal át", "leszáll az est" stb. Régi ismerős "az ég is könnyezett", a "síró ég", a "lángostor" /napsugár/, "az ég lámpái" /csillagok/, a "vihar" különféle összetételekben /Konjathynál is az érzelembőséget fejezte ki/, a "lángóceán" Petőfi bánat-óceánját idézi. De minden költő úgy kezdi, hogy kipróbálja a sablont, s csak aztán szab ujat, ha tud.

Sok megkapó, eredeti metaforája van. Emberi és állati testrészek, tulajdonképek, cselekvések, továbbá növények nevét szívesen viszi át élettelen tárgyakra, természeti jelenségekre. Az ilyen metaforáktól minden életet kap, él, lélekezik, villózik ma is a stilusa, amit mond vele, az viszont - többnyire - rég halott. Az élettelen megérzékitő metaforák tartalmi hasonlóság van, tehát asszimilációs névátvitel. Például: "bordád alatt vonaglón döng a vészfék" /a szív/, a Duna "zöldes sörénye" /hullámai/, "a nyár sápadt, aszu haját megcsókolom" /hervadó fűvét, lombját/, édesanyja szeme "két mélabus, merengő viola", a csillagok "égi rózsák", ábrándjai "lángoló rakéták" /olyan színesek, úgy száguldanak. Igen költői, szemléletes és modern metafora./, "felzokog" a szoná-

Metaforái

ta, de "sir" és "meghal" is, mint egy ember, "gyöngyöző", akár a szénessavas folyadék. Az emberek: a halál szolgái, "szegény helóták", a Dunán, a városon, az égen villózó fények: "tűzvirág", "tűzzápor", "lángóceán"; Milyen csodára képes a metafora ebben a két sorban:

Az illanó idő szivdobbanása

remegve lüktet által a szobán.

Idő és tér: a mozgásban lévő anyag létformái, tudatunktól függetlenül létező realitások. Mennyi baja volt mindegyikkel a filozófiának, természettudománynak, de a művészetnek is! Itt egy alma: látom, tapinthatom. De hol az idő, hogy lehet az tárgytól, folyamatoktól függetlenül, mint időt elképzelni, érzékelni? Persze, ez idealizmus, nincs anyagtól elszakított tér és idő. A makacs képzelet hiába próbálkozik meg vele, nem fog semmit. De segít a költészet egyetlen metaforával: illanó idő. Rosszul elzárt üvegből elillan a szesz, a benzin, lyukas tömlőből a levegő. Az idő is légnemű, gázféle, elillan, akár amazok. Az illanó idő egyszerre megérezhető, nem rejtélyes többé, bensőleg látjuk. Másik metafora: az illanó idő szivdobbanása, s élőlényvé lett az idő. Az emberi szív hatvanhatvenet dobban percenként. Egy percben hatvan a másodperc, az illanó idő szivdobbanásainak érzi őket a nálunk élesebben látó-halló-képző költő, s mi igazságára ocsudva elfogadjuk. A határozó /"remegve"/ s az ige /"lüktet"/ tovább élőlényesíti az eddig olyan érthetetlen, megfoghatatlan időt: aminek szive van, hogyan remegne, hogyan lüktetne! /Mikor mindezt leírtam, eszembe illant-villant egy Ady-cim: Elillant évek szőlőhegyén. Bizony lehet, hogy Ady-metafora ihlette Kosztolányi illanó időjét, ha csak amannak is nincs elődje.../

Az asszimilációs képzettársítások mellett a modern költészet - s Kosztolányi is - igen kedvelte a képzetkomplikációkat vagy komplikációs névátviteleket. A képzetkomplikáció: a különböző érzékterületek összekapcsolása, keverése. "Az elfont fogalmakat, lelkiállapotokat és folyamatokat úgy érzékeltetjük, hogy ezeket érzéki észrevételek tárgyaihoz, folyamataihoz hasonlítjuk, nevüket az előbbiekre megértetésére használjuk." ¹⁶ Itt már nem tartalmi ~~sz~~ hasonlóságról-azonosságról, hanem hangulati megegyezésről van szó. Példák a Négy fal közöttben:

"Sóhaj vonaglott a sötétben": a sóhaj hallási érzetet kelt, a vonaglott pedig mozgási képzetet idézett föl. Elnyújtott, fájdalmas, hosszú sóhajlás lehetett, ez az azonosítás hangulati alapja. "Ezüstös szonáta":

Négy fal között

akusztikus és vizuális képzetek kapcsolódtak össze. "S csak zeng az édes, illatos szonáta": íz-szag-hangbeli képzettársítás. "Tompajaj": tapintási-hangzási képzetek társulása. "Dalok, csatárok, lángoló dalok": a "lángoló" szín- és hőképzeteket villant föl, a "dalok" hangképzeteket kapcsol hozzá. "Ó, gyujtsatok a lomba éjjelen tüzet vele!": motorikus-vizuális asszociáció. "Feleljetek, bus lombu fák": a "lomb" látható, a "bus" viszont emberi lelkiállapotot tükröző elvont ^{jelentésű} melléknev, az ~~elvont~~ lelkiállapot és a konkrét tárgy képzeteinek vegyítése sajátos hangulattal telíti a jelzős szintagnmát. További példák: "Egy szó átszurja majd a szívemet", "reszket a sötét", "halk reszketés füvalma szállt oda", "s nem érezem a tarka lombul az égető, nagy bánatot", "szemükben égő, olthatatlan örvény", "ekár haló ajkon a tompa jaj", "bólonganak a méla ciprusok", "a percet édes szóval ütni el", "tompán megremegve, elfáradottan, sirva nyögte", "hogy szól puhán a halkult, tompa hang", "agyunkba rózsaszínű láz kap", "a lég fagyos volt, keserű, maró, fagyos és keserű" stb. stb. Allegóriasszerűen kiépített metaforája is akad Kosztolányinak: a Vészfék. Kardos László szerint¹⁷ ugyan allegóriasszerűen kiépített hasonlat, de ezt nem látom helytállónak. A költő itt nem hasonlít, nem azt mondja, hogy olyan a szív, mint a vonat vészfékje, hanem azonosít: a vészfék=emberi szív. A vészfék-szív metafora mozzanatról mozzanatra kiépül a vers során: a vasuti pálya az élet, a pályán száguldo vonat az egyén, a ~~vésszék~~ vészfék: szíve, a vészfék zsinórja: a "vértlökő" ér. A metafora nem hagyatkozik képzeletünkre, ~~a színtérség, a vértlökő ér~~ ^{az utolsó négy} sor megvilágítja ~~készen~~ valóságos értelmét: "bátran szakítsd szét vért-lökő ered. Bordád alatt vonaglón döng a vészfék, vágd szét zsinégjét, nem lesz benne kár, egy pillanat csak, s a vonat megáll." A nyilvessző dala ugyancsak allegorikusan felduzzasztott metafora.

Kosztolányi költői képalkotó módszerének lelke, veleje ekkor is, később is a metafora. Stilusát a metaforák szinessé, érzékletessé, lélekzővé, vibrálóvá teszik, képzettársításain uszva az olvasó átéli azokat a lelki folyamatokat, amelyek Kosztolányit elvezették alkotás közben... Hogyan vezették? Éppen itt a baj. Ady metaforái és szimbólumai a jelenségek mögött rejlő lényegig ásnak le, Kosztolányi egész költészetével, metaforáival a felszint, azt a szinpompásan zengő zürzavart tükrözte vissza, ami neki a világ, az élet, a saját élete is volt. Nem hiába forgatta Hume-ot, aki szerint "az emberi tudatban nincs más, mint a pszichés

Stilusa

észleletek áradata, s a tudománynak nincs más szerepe, mint hogy a pszichés észleleteknek ezt az áradatát leírja, de nem képes arra, hogy bármiféle törvényt felfogjon." ¹⁸ Kosztolányi művészi gyakorlata erre az agnoszticista szubjektív idealizmusra épül. Ő sem hisz a jelenségek mögötti mélyebb valóságban, okságban, törvényben. Így aztán nem is öröközhette meg mást a Négy fal között kötet, mint "az érzéki világ vad és értelmetlen szinompáját."

Néhány versben kipróbálja a zsurnköltszet stilusát /Vallomás, Válás, A verseim elé, Egy éji lány dala, Méla akkordok, Steinne stb./. Mintha Makai Emil, vagy méginkább Heltai Jenő írta volna őket. Szerelmet, csalódást, életet, költészetet öniróniával és könnyed cinizmussal néz bennük. Elmaradnak a szokásos jelzők, nincsen halálos-könnyes gyöt-rődés, jambusai simán szökellnek, társalgási fordulatok keverednek idegen, főleg francia szavakkal /jour, frivolság, konstatál, perron stb./, nem veti meg a csattanót sem. Ime:

"Ó, kisasszony, ó, kisasszony,
bánatomban Ön megértett,
tudja, elhagyom a kedvest,
öt, a szokét, öt, a szépet.

És a pénztáros kisasszony
chartreuse-t és cointreaut-t öntött,
s megjegyezte, hogy e szesz már
meggyógyított több bus költőt.

/Válás/

Persze, ő is többször önözi szerelmét, haldvilág, csók, udvarlás, szerelmi fel-sülés bőséggel van e versekben. A zsurnköltszet csinált könnyedségével azonban néhány kísérlet után teljesen felhagyott a költő.

A romantikus-szentimentális almanach-lira /amely a XIX. század almanachaiban kezdett el virágozni, s eléldégelt szépen a századvégig/, meg az ugyancsak érzelmes századvégi szecessziós stilromantika már jobban belerágtta magát ebbe a költészetbe. Szöges ellentéte ez a zsurnlirának: nagy "érzemények", könnyek, tragédiák vagy legalább is súlyos drámák felhőzik a költő kedélyét, mindez patétikus nyelvben-stilusban van feloldva, sőt tulesigázva. Az Utóhang tudtul adja, hogy "gunymosoly" csillapítja le

Négy fal között

"lázongó érzeményit", hogy arája halvány, fehér, hideg leányzó, de "mi sok szív vérzik érte" ~~stb.~~ "márványhideg kebel"-lel. bir stb. "Az én arám a méla éjszaka", "Te sápatag, gonosz cherubja a szenvedésnek és gyönyörnek", "Virágtivornyában, gyönyörsikolyban esendesen emlegette a halált", "Édes gyönyörtől fuldokolva megyek ki a körutra nyomba" /mennyire tulcukrozott a mondat első, s milyen prózai a másik fele!/, "ébenfartód oldalára egy néma könnyüm rezgedez", aztán a "csókkal ölés", "tűzbimbó", "dalzene", "rózsakebel", "csókfergeteg", "vágyvihar", "tüzes hév", "tűzrózsafény", "dalzene", "gyémánt-könyű", "parókás delű", "jégmosoly", "szüzi lak", "lávás tűz", "lángszerelem", "hűlő kebel", "lángár" /s általában a sok "láng"-gal, ~~stb.~~ "tűz"-zel képzett szó jórésze/ ennek a két stilusmintának a terméke. Mindenik olyan, mint a dusan felpaszományozott ruha: a dus disztítés elfedi az anyag silányságát. A stilusba kevert sok "dal", "virág", "tűz", "láng", "gyönyör" akkor is szikrázik, illatozik, hatást kelt, ha a mondanivaló vértelen. És Kosztolányinak négy fal közötti élményei gyakran megkivánták az eféle stilusmankót. Azonkívül Kosztolányi érzelmes is. Minden kicsinység meghatottságot, rajongó ámulatot, érzelmes könnyet képes kiváltani belőle, s kényelmes ilyenkor - eleinte - kész ~~formák~~ stilusfordulatokhoz nyulni. Műló hatások persze ezek is; A szegény kisgyermek panaszaiban már alig van almanach-lirai zengés és szecessziós lángolás. A zsarköltészeti könynyedség és cinizmus persze zavaróan keveredett ezidőben a másik két ~~stilis~~ stilusminta szentimentalizmusával, mindhárommal pedig a parnaszszizmus személytelensége, hidegsége, "objektivitása". A Négy fal között festékestáljában összevegyültek a különböző színek, minták, Kosztolányi is fejest ugrott ebbe a tálba, hogy harminc-negyven versben kicsirázzanak azok a magok, amik majd A szegény kisgyermek panaszaiban szökkennek szárba. A Négy fal között kötet csak vázlatkönyv, stilusgyakorlat, költői torna, a művészi eszközök, formák próbálgatása.

A versek szókincsét választékosság - sőt finomkodás is - és bizonyos régiesség jellemzi. Sokszor használ ilyen szavakat: piheg, kebel, fő /fej/, ir /gyógyir/, lég, velő, hon, csarnok, ara, mén, paripa, porond, mez, gyönyör, földteke, lak. A reformévtizedek költészetét, Kazinczy kulturfinomkodását, Kölcsey kebeljeit, Vörösmarty üdlakát idézik föl előttem. Ekkori divat a csikorgva, hörgve, mosolygva, támolygva, kavargva-féle mással-

hangzótorlódás, az örvénytek, haláltok-fajta magánhangzókivetés. Persze, Kosztolányi nem archaizál, hanem a mértékkel birkózik, mikor alkalmazza, de a fogás hatása mégis régies. Megintcsak régebbi nyelvvállapotot idéz a birtokosjel többes szám harmadik személyű zártabb alakja: tüzök, kezők, urok, szivök, leplök, hangjok. Rokoneset a feléjök. A Válásban /amely a különböző nehézkességek valóságos tárháza/ együtt szerepel a szivük és a szivök alak, mégpedig nem rímzőként:

Nem szólhat egy se, szivök tája fáj...

És szivük öble sajául tompa kintul.

Egyik esetben sincs a rímelés miatt manipulációra kényszerítve, mint ugyanabban a versben a kezőkkel - lökdel, felé ők - feléjök rimpár esetében. Ugyilátszik, Kosztolányi beszélt még mindkét változatot, prózájában is találkozni néhányszor az -ok, -ök változattal. Bárhogya is áll a dolog, az ok -ok, -ök nyiltabbá válása már a reformkorban megkezdődött, a század első évtizedében már régiesség volt. Régebbi stilusállapotot ~~idéz~~ idéz föl a régmúlt alkalmazása is. Erről Kosztolányi véleménye az volt, hogy "nemcsak használható, de használandó is." De a régmúlt avulása már a szabadságharc utáni időkben megkezdődött, használata a XX. század elején régieskedésnek hatott. Kosztolányi kötetében vagy harmincszor fordul elő. A meghalál, hajolál, hallgatál, félrelökéd, könyörgél helyénvaló archaizmus. A bal latorban, az "ezüst kádban főző a fördőt" az Agamemnon és Odisszeuszban, a "durva vértjét könnyel öntöze" a Virágénekben, a "kancsal tüzét veté el..." a Szent László jelenésében. De milyen erőltetett a Vonatonban azt írni egy mozdonyról:

"a ködbe sivit remegő kebele

-amire aztán rímként rácsap a régmúlt:

A fénykoszorus nap az égre kele."

Semmi sem tudja elfogaátatni, hogy egy franciás könnyedségű-eleganciájú ~~kánp~~ lány /hívó rím: éjjél felé/ a tükörben "telt válla gömbölyű ezüstjét fojtott kacajjal nézdélé." Vagy A határ felé alkaiosi strófái ellenére is viszolyog az ember attól, hogy a parasztlány és "hű szeretője": "sokszor elálmodozátok este". Itt a ritmus, emitt a rím kívánta mankó a régmúlt: felkelétek - felétek, alkotá - máshová, megátkozátok - ó, átok, valék - az ég - roskadék, nyárközép - költözék. Ezek a nyelvi avultságok ki is koptak hamarosan a Kosztolányi-versekből, költőjüknek egy jó rímért

Négy fal között

vagy verslábért nem volt szüksége ilyen koloncokra.

Ebbe a költői nyelvbe alig áramlottak be "hétköznapi", "költőietlen", a városi ~~élet~~ életet, a kapitalizmust, a technikát kifejező szavak. Pedig ilyenek már Arany nyelvében is voltak, hát még ~~Ki~~ Vajda, Re-viczky, Kiss József nyelvében. Ami Kosztolányinál van, jórészt a Buda-pest c. darabba zsufolódott be: kupé, vasút, táviró, vonat /a technikát ez a négy jelenti Kosztolányinál/, aszfalt, korzó, villamos, hajósip, rik-kancs, alkusz, reklám, virzsínia. Vajdának a képalkotásába is behatolt a technika, Kosztolányinál fordítva: még a modern technikát is avult képekkel láttatja: gőzmén, gőzparipa, vérszemű szörny, tüzszemű szörnyeteg neki a vonat. Egyetlen modern, "technizálódott" metaforája van: "Ábrándjaim ti, lángoló rakéták." A Budapestben a modernebb életet tükröző szavak egy-egy helyen összezsufolódnak, nem szervülnek Kosztolányi versnyelvével, látni, nagyon szándékolta a "korszerűség". Egyszer ilyen szép, "kosztolányis" sorok:

Ó, én szeretlek áhitattal,
tornyos, kavargó, büszke Pest!
Ha elpihensz, s fáradva halkal
leszállsz a csókos, csöndes est,
édes gyönyörtől fuldokolva
megyek ki a körútra nyomba.
Kék és forró az éjszaka,
halk a hegedűhur zaja...

- máskor "városias" akar lenni:

És tódul a néző ezerszám,
bög, csattog a vastorku reklám:
"Szenzáció, szenzáció!
A zárdaszűz, a viziló..."
A cimpilimpi zug, a smokk vár,
pesztonka, asztaloslegény
les, fészkelődik a helyén.

Mintha nem ugyanabból a versből származnak a két részlet. Vagy ebben a sorban: "Az agg a vályogot könnyezve gyártja" milyen disszonancia van! Az "agg" régies-választékos /különböen egy öreg cigány van mögötte/, a "könnyezve" szentimentális, ezek szigetelik el a közömbösebb, falusias "vályog"-ot a termelést idéző "gyártja" szótól. Ki is lóg a sorból a "vá-

lyog" meg a "gyártja".

~~Táji~~ Táji-népi izü szó nem sok akad a kötetben: gugyi, szurdék, túszo, ködmön, aszu, nedü, bugyborék, bugyor. Nem is igen lehetne népi alakokat jellemezni, mert nincsenek csak páran. A gyári munkás "széles gyönyörrel huzza a gugyit", ugyanebben a versben "a tompa fénytől fel-tetszik a szurdék" /Mors bacchanalis/, "nagyszakállu bugyros férfiak"-ról, "csörrenő túsók"-ról esik szó A zsidók kivonulásában, a cigányok "nyűtt ködmön"-éről /Cigányok/, mindez helyénvaló, jellemző is. Érdekes, hogy a paraszthalakokat bemutató három költeményben semmiféle táji-népi szó /de még alaktani fordulat/ sincs, - igaz, hogy a parasztekban sincs népi vonás...Táji-népi igt hordoznak az olyan szóalakok, mint "méhibe", "társi", "állomási", "tüzrül", "lidérrerül", "kintul", "harctul", "jégkör-mivel", "mér'?" /miért?/, "ujszülöttjeér", "mellin", "tölt" /teli/kupa, "mén" /megy/, "sergét", "szemibe". Ezek azonban szinte kivétel nélkül a rim-ritmus kedvéért vannak belemódolva a versbe, nem fel-feltörő táji-népi emlékek. Néha egyenesen kirinak, mint ebből a sorból /kényes, pesti asszonyokról beszél/: "...járkál selyembe öltözött sok lányod, asszonyod, s amint mén színes napernyő-árny alatt számítva, büszkén, hallgatóg, hódít, igéz, reánk tekintvén..." A selyembe öltözött, napernyős dáma - mén az utcán...

~~Összefoglalva így summázhatjuk~~ ~~szókinésének választékosságát~~ Kosztolányi stílusának, szókinésének választékosságát: a romantikus és szentimentális lírában elköltöisedett szavakat használ, régies alaktani elemek fordulnak elő nála nagy számban, a kapitalizmus, a városi élet, a technika képzetkinése viszont alig érinti, táji-népi szavak-fordulatok gyéren akadnak.

Kosztolányi Dezső sajátos szókinése nem annyira bizonyos jelzők következetes, már-már moderos használatát mutatja, mint pl. Tóth Árpádnál látni ezt. Kosztolányi szófajilag változatosan idézi föl ugyanazt a néhány képzetet. Egyik kedvence a "bu": mintegy százszor ~~százszor~~ fordul elő a Négy fal közöttben bu, bus, busul, busan alakokban. Alig van jelenség, ami neki ne lenne "bus": "bus lámpafény", "bus mosoly", "bus kísértet", "bus őszi délután", "bus menyasszony", "bus, sovány legényke", "bus lombu fák", "bus, vézna árnyak", "bus látományok", "bus mezők", "bus áhítat", "bus nap" stb. stb. stb. A sír-zokog-könnyezik-könnyes-síró-könnyezve stb. százötvenegyszer jön elő: "S én csendesen zokogni kezdek", "Mind változunk zokogva, vágyva", "Szájam sírástól reszketett", "Úgy rémlik, mint egy köl-

Négy fal között

temény, az én sirásos nyári éjem, az én könnyes álomregém", "Felnevettem siró kacajjal, esüggeteg" stb. kifogyhatatlanul. Költő versekben annyit nem könnyezett, sirt, zokogott még, mint Kosztolányi a Négy fal közöttben. A "bu" meg a "könny" után a "vér" meg a "halál" jöhet csak. Előbbi szik vérzik, véres, vérezve, vérző stb. formában hetvenháromszor bukkan fel: "Véresre horzsolj szívedet kötd be", "Boruljatok vérző szívedre le", "A nagyobb, dicőbb ő volt, a véres, összeköppött zsidó", "Kigyó harrapta vérző köldököm", "Vérébe szikrás tűz cikázott" stb. A példák itt is kifogyhatatlanok. Ezek az idézetek a szenvedve vérzést illusztrálták. De akad itt másfajta vér is: kegyetlen, hősi-vad: /az oroszlánnak/ "Vad harsogás kel véres ajkain", az őrült "vért szomjazó, vad, gyilkos ur", "A lángvihartól az ég alja véres", "Véres szemekkel...nő, nő kacagva Pán", Trója ostromakor "véres mocsok fröccsent el szerteszét", a zsidók kivonulásakor "véres lett a vértelen küszöb"...A leggyakoribb fogalom azonban a "halál": százhatvenszor szerepel a hal, meghal, haldoklik, halott, holt, halotti, aztán a sir, temető, temetkeznek stb. szavak révén: "Lát-tátok-e már a holtak vonatját?", "Halált sivitva rémülten zörög", "Halotti ének bug a pusztaságba", "Olyan a kertünk, mint a temető", "Halált köp az ágyu", "Lefektetnek, mint egy halottat", "A mutató halotti esőndben a hatásra néz", "Ő is fehér, bus lett, mint egy halott" - kifogyhatatlanul idézhetünk. Mindezekhez jön még a számos "fáradt", "méla", "sápadt", "halk", "beteg", "bágyadt", "réveteg". Ezek együtt sugározzák azt a szenvedő-ernyedő-fájdalmas hangulatot, amely -bárhon ütik is fel a kötetet- azonnal megcsap bennünket.

A tűz, láng, izzás, parázslás változatos alakokban száznegyvenegyszer jelentkezik. Mintegy féluton van a szenvedés és a vadság között, de inkább a gyötrődés tűzét hordozza: "Az erem kész csatorna, hol forr a tűzes patak", "Költészetem izzik terajtad", "S te lángot adsz én koldus álmaimnak", "Gyakran felsikoltok, hogy lángra gyullaszt tűzöled", "A zárt szobákba biboros komály ég", Ezek viszont hősi-vad tüzek: "Az ég tűzet vad örületbe hány", "Egy tűzpokol tátong fejük felett", "Már lángtól vörös az égnek alja, és égni kezd az óriás pokol", Dante "lelkét a poklok lángcsodái tépték", "Vad, idegen tűz villan a szemén". A hősi vadság többi kifejezései: zörd-zordon-zordul stb. tizenhátszor, a vad-vadon-vadul huszszor, a zug-zugás-zugó-zugva stb. harminckétszer, a nagy jelző/sokszor semmit sem jelentve/majd ötvenszer fordul elő.

Vér, könny, bánat, halál, izzás, vadság, zordság: ezek sem közömbös, hétköznapi tudattartalmak. Gyakorta ~~szívrohamok~~ előfordulnak, megszabják ezeknek a költeményeknek a hangulatát, és fokozzák a stílus, a nyelv választékosságát.

Kosztolányi költői nyelve – mint minden impresszionista költőé – jelzőkben, színekben, árnyalatokban gazdag. Sokszor jellemez két jelzővel: égő, száraz torok; nehéz, bus álmok; égő, elthatatlan örvény; fehér, me-rengő orgonabokrok; haragvó, zöldhaju szörnyeteg; barna, pogány szüzek; szét-dult, forró ágy; bus, lassu szárnyesepás; elfáradott, halk ének stb. Nem ritkán kettőnél több a jelző: mindennemű, vagyont érő rubin- s arany-nedű; öblös, csontos, durva áll; sok kusza, zöld, fehér és barna színfolt; nedves, sötétlő, szalmás, csorba kő; habtestű, szüzi, gyenge gyermek; vészre szánt, csákós, nyakas alak; jeges, halottnas, téli gyász; langy, fuvalmas, halk tavasz; ódon, ónémet, cifra óra; nehéz, tömjénes, cukros illat; ábrándos, ezüstös, halk szonáta stb. Szívesen alkalmaz határozóval bővült mellék-névi jelzőket: véresre horzsolts szív, téli butól bágyadt arc, ronda pénzért vásárolt mulatság, ködgomolyba tűnő vészfelleg, sárgára pörkölt nyári kert, aszfaltba nőtt lomb, lánggal ríktó selyem, vörösre sirt orr és mások. Mint-hogy ezekben melléknévi igenév társult határozóval, nemcsak szín, ár-nyalat, de mozgás, dinamizmus is van bennük. Bizony sokszor "kétes szük-ségességük" Kosztolányi egyes jelzői, töltelékül, szótagszámot szaporítani kerültek a versbe, tulbeszélnek, értelmi-hangulati többletet nem mindig je-lentenek. Például: "forró, tüzes vérrózsá": ha már tüzes, magától értetődik, hogy forró. "Lángolt a forró nyárközép": ha egyszer lángolt és nyárkö-zép, akkor csak forró lehetett. "Egykor enyém volt a nagy végtelen": a vég-telenség fogalmában benne a nagyság, külön hangsúlyozni üres szószapo-ritás. "Ó, Dante, aki busan révedezve jártad szülőhonor szennyess sarát...": közömbösen, vidáman nem lehet révedezni. "A nagy, zöld Duna": az ország legnagyobb folyóját nem kell megdicsegni a "nagy" jelzővel. "Lebégj re-ám, ó, csendes némaság": van-e hangos, lármás, beszédes némaság? A jelző-zuhatag csak a ~~Magikán~~ Maglától apad valamelyest, de a felesleges jel-zőket csak 1920 után irtja ki verseiből a költő.

Idegen szavakat módjával alkalmaz Kosztolányi. Egyrészt idegen volta fel sem tűnik, vagy alig helyettesíthetők mással: láva, szenzáció, kráter, óceán, ciprus, pária, rakéta, mazurka, szonáta. Mások a használatban hízo-nyos népi zamatot kaptak: biblia, fráter, poéta, pesztonka, ókuláré, otko-lon, – vagy a történelemből-irodalomból csengenek ismerősen: komédia, tragédia

Négy fal között

muzsa, balzsam, cézár, lógió, démon. Más idegen szavakat a városi élet hozott be: aszfalt, reklám, korzó, park, kupé. A Budapestben még ezek fordulnak elő: virzsínia, plafond, zsúr, Journal, blazirt, triton, bosztonoz, bioszkóp, cimpilimpi, smokk, pesztonka, szenzáció, ideál. Ebben a versben környezetfestésre, a kapitalista város felszínes, innen-onnan összeszedett, külföldmajmoló, kozmopolita arculatának megmutatására használja tudatosan az idegen szavakat. Különösen találó ezzel a stíluseszközzel a kávéházi élet megrajzolása:

Az alkusz kinosan nyomorgat
szájában egy virzsíniát;
fenn a plafondon ég a villany,
a borfiu sürögve illan;
a füst, a nő, a lárma nő,
a férfi sok, de több a nő,
ki összejő, s mint holmi zsurnál
ásit, kacag, fitymál, navet,
mellette jajgat a gyerek,
kezében egy jófajta: Journal...

Odébb egyetlen szó föl villantja a kiöltözött, kényelmesen sétáló városi népet:

A népes korzó áll a parton.

Az idegen szavak kor- és környezetfestő erejét használja fel Kosztolányi néhány sz -Makait és Heltait - utánozó sanzonjában, pl. a sz -Steinné-ben így jellemez:

Jól ejti a kemény magyar szót,
de hogyha indulatba jő,
csak németül szól: Jesus! Ach Gott!
Különben patrióta ő.

A Kosztolányi saját költői nyelvbe beszüremkedett idegen szavakkal kapcsolatban Eardos László találó kifejezését használhatjuk: kulturfinozkodás. Korántsem akad rá annyi példa, mint Tóth Árpádnál: nymphaea, misztikus, martir, gigász, kriptá, cherub, parfüm, smokk, gázsi, fantasztikus, kozmikus, rivalda, grácia, hallucinál, fez, akkord, fez, finale, chanson, inferno, kárpit, holóta, pária, azur, vízió, empire, parfüm, paróka, primadonna, csája, kamélia, griff, melódia, szolozsma, trikó, diszkrét, litánia, konferanszié. A sz -Makait és Heltait "nymphaea", "cherub", "chanson", "finale" írásmódja

Idegen szavak

külön is hangsúlyozza a finomkodást, s egyszer a "zsúr" és "zsurnál" szavakkal is találkozunk "jour", "journal" alakban. Ezeket sokszor erőltetetten használja. Egyszer azt írja, hogy "...a szegény diák / elissza özvegy anyja gázsiját." Vajon az özvegy anyák nem inkább kegydíjat, nyugdíjat szoktak ~~kapnak~~ kapni "gázsi" helyett? A versben a diák -gázsiját rimpár előtt a vaskos gúgyit -butit áll, ami csak fokozza a "gázsi" disszonanciáját. Vagy képzeljük el a szabadkai igazgató kertjét: "kinyílanak a sápadt nympheák." Természetesen, a "nympheák" szigorúan hajnalban nyílnak, amikor a költő ~~XXXXXX~~ "theát" hörpint, esetleg akkortájt, mikor "véres ködbe meghal künn az alkony"... Finomkodó-titokzatoskodó a "halvány kamélia az arcom", kongó egy kocsmai ivászatot Mors bacchanalisnak nevezni stb. Vannak persze esetek, amikor a "finomkodó" szavak stíluslehetőségeit művészettel használja ki a költő. Például:

Tűnik év évre, percre percre,
s te egyiptomi gráciával
csak integetsz.

A grácia többet mond itt bájnál, kecsnél, kellemnél: azt is érezteti, hogy Öreganyó a latinos műveltség korában volt fiatal. Egy éjjeli vonatuton

A szunnyadó csöndesség lomha, mély,
de ébredez, hallucinál az éj.

/Apámmal utazunk a vonaton/

El lehet így képzelni: "de ébredez, képzeli az éj"? Vagy így: "de ébredez, rémképeket lát az éj"? A hallucinál jelentésébe belejátszik ebben a sorban "érthetetlen" alakja is, ami fokozza a sötét éjszaka titokzatosságát. Vagy:

Az illatos leányszobában
finom parfüm száll szeteszét.

~~XXX~~ /A tükör/

A parfümhöz könnyed, karesu, légies, franciás, művelt leányalakot képzelünk el /s annál fontosabb elképzelnünk, mert meg sem jelenik a költeményben/, az utótagjánál fogva csináltabb, üzleties, kereskedelmi ízű il-latszer kevesebbet érne /meg a metrum is két szótagot kívánt persze/. Inferno egy versének címe: azonnal Dante-asszociációk villannak fel. Nem sok idegen szó van a Négy fal közöttben. Ami van is, a következő évek-

Négy fal között

ben tovább ritkul, sőt a forradalmak után nyelvészkedni kezdő, purista Kosztolányi visszamenőleg is kigyomlál verséből sok idegen szót.

Milyenek Kosztolányi mondatai? Sortöredéket adó mondata nem sok van: "Álmodtam ezt." "Rózsás tivornya volt." "Sirtunk..." "Beteg vagy." "Szelid, okos leány volt." Többször van, hogy két kisebb mondat pontosan kiad egy sort: "Most menni kell. Nyujtsd csókra ajkad." "Már itt vagyunk. Ez a pokol-torok." "Egy ember. Egy hóban rekedt szekér." "Egy csillag árnya? Vagy valami más?" Sok mondata két sort tölt ki, hosszabbak és különösen másik strófába átnyúló mondat ritkán fordul elő verseiben. Sok mondata éppen egy sort tölt ki: "Ez a bucsuzás éjszakája." "Like-rúli az utas hallgatag." "Aranylanak a halvány ablakok." "Láttátok-e már a holtak vonatját?" Ha összetett mondatot választ, a mellérendelést szereti, mégpedig az olyanokat, melyeknek mondattagjai egy-egy sort töltenek ki. A Téli alkony c. szonett mondatépitkezése: egy -sornyi - egyszerű mondat, két kapcsolatos mellérendelt mondat /részei egy-egy sort adnak/, egy alárendelt összetétel /egy sor a mellékmondat, egy sor a főmondat/, egy kapcsolatos mondat /három tagja egy-egy sort tölt ki/, s végül egy egyszerű bővített mondat, amely három sorra nyúlik el. A szonettekkel általában ez a mondatépitkezés jellemző. A Válás c. hattercettes darab két sort adó egyszerű mondattal kezdődik. Van benne három -pontosan sort kitöltő - egyszerű mondat, egyetlen alárendelt összetétel /főmondata szigorúan összeesik a sorvéggel/, a többi sort sorhatáron végződő mellérendelt mondatok töltik ki. A harminnégy soros Alföldben néhány egyszerű mondat, sok mellérendelt összetett mondat, de alárendelt összetétel egy se. Négy ízben nyúlik át a mellérendelt főmondat másik sorba. Kosztolányi ekkori mondatszövése tehát egyszerű, áttekinthető.

Központozásából csak a félbeszakító jelet vagy hárompontot /.../ vegyük szemügyre. Kötetekbe került 154 versében 117 ... van. Néha mindjárt az első sor után meg kell állni: "Aranylanak a halvány ablakok..." "Itt élt, dalolt a nagy, a szent, a dalnok..." "Tajtékos embervért iszik a rét, az ut..." "A kerti golyókon a nap tüze ég..." A második, harmadik példában indokolt az elhallgatás: Petőfi élt itt...A mohácsi csatatér... Az első példában meg a negyedikben azonban a szépség előtt ájuldozó Kosztolányi int gondos karmesterként: itt meg kell hatódnia!... - Sokszor már az első sor is félbeszakad, jelölül a "tuláradó" érzésnek:

A hárompont

De menni kell...Ez érzelemviharban
vegyétek, ime, végső bucsumat!

/A csillagokhoz 4/

A hárompont után - "stilusosan" - következik az "érzelemvihar" meg a felkiáltójel. Vagy:

Bus délután...Betegágyamba fekszem.

/Betegen/

És:

Mi ez a rejtély...

Érzem, a fejem zug stb.

/Én/

Aztán:

Itt senki sincs most...Lanya őszi csöpp
áztatja a követ.

/A Lemau-Gassein/

Továbbá:

Szegény tükör... Most buslakodva
csak várod, várod kedvesem.

/A tükör/

Az Egy örülthöz c. versben ötször kell eltűnni, A nagy bérházban történt valamiben háromszor, az Utrakészen c. szonettben ötször, az Egy nyári dél álmában négyszer /"bus őszi táj, siró szél...", "bus, lassu szélcsapással...", "s némán meghalt a lantján...", "rózsás volt a koporsóm..."/, a Lázban is minden strófa utolsóelőtti sora után. Nem egy költeménynek a végén ott az előírás:..."Oh, én fehér sirboltom, tiszta csönd!..." /Csönd/, A nyár "sápadt, aszu haját megcsókolom...", "s ma sem tudom, hogy az az ifju Én voltam-e?..."/A híd/, - példánk sok van. Mire mutat a sok kipontozás? Arra, hogy a fiatal költő valóban érzelmes volt; úgy vélte továbbá, hogy súlyos mondanivalókat, nagy érzéseket szóltat meg. És - talált egy stiluseszközt, eljátszott vele, kipróbálta, ha kellett, ha nem. Kosztolányi szeretett séjtetni, sokmindent rábizott az olvasóra, de azt nem, hogy hol kell elérzékenyülni, eltöprengeni, meghatódni... Az Üllői uti fákban, ebben a nagyon szép, szívhezszóló versben, egyetlen hárompont sincs. A hárompont-orgia alábbhagy a következő kötetekben: A szegény kisgyermek panaszaiban tizenháromszor, az Őszi koncertben háromszor, a Kártyában egyszer sem bukkanunk rá. Nem mintha a mondanivaló keményebb, hatá-

Négy fal között

rozottabb lenne /ez csak a Mágiában kezdődik/, sőt a dekadencia éppen ekkoriban fog eluralkodni költészetében, egyszerűen meguntta, elejtette a félbeszakítást. Egy modoros fogástól szabadította meg magát.

Kosztolányi mondatépitkezéséből következik, hogy a mondat- vagy gondolatáttörésnek, szakításnak, enjambementnek nem lehetett túlságos szerepe ekkori verseiben. Mit tekintek a következőkben áttörésnek, szakításnak, enjambementnek? A több sorba nyúló egyszerű mondatot nem, ha csak bizonyos szószerkezetek is szót nem szakadnak. Önmagában a mellé- vagy alárendelt összetett mondat áttörése sem enjambement. A szószerkezetek, szókapcsolatok közül az alany és állítmány, az állítmány és más mondatrészek elszakítása sem enjambement. Alany- vagy állítmánytalan hiányos mondatban pl. nem érzünk súlyos sérelmet. Ha egy verssorban pl. csak az alanyt vesszük észre, nyugodtan kivárjuk a következő sorban feltűnő állítmányt, anélkül, hogy enjambementet éreznénk:

s egy téveteg hajó a vízben
hintázva ballagott.

Az állítmányától eltépett határozó is megáll a másik sorban:

...S a rozzant szerkezetből,
a poshadó tétlenség börtönéből
az öröklét nyugodt fuvalma megcsap.

A gondolat kétségtelenül nem fejeződik be az alábbi versrészletben, átnyulik sorról sorra, de nem látszik "erőszakos" törésnek:

Jöttek hajók zord lángtaréjjal,
hullám feszült fel, mint setét fal,
eltűnt a hab, el a hajó,
sóhaj vonaglott a setétben:
a perc oly illanó.

Mindezek az esetek enjambementet adnának olyan meghatározás után menve, hogy az "a gondolat v. a mondat átvitele egyik verssorból, esetleg versszakból a másikba",¹⁹ avagy: "másutt végződik a gondolat, másutt a verssor."²⁰ Ezek szerint minden költő csupa enjambement-es verset ír!

Enjambementnek, szakításnak, áttörésnek helyesebb a melléknévi és egyéb szófajta tulajdonságjelzős szerkezet, a birtokosjelzős szerkezet, a névelős, névutós és kötőszavas kapcsolatok szétválását tekinteni. Ezek önmagukban nem állhatnak meg. Ha függve maradnak a sorvégen, itt már "erőszakot" érzünk!

A Négy fal között enjambementjai

"Tóth Árpád minden elődénél bátrabban él az enjambement lehetőségeivel, s nagy szerepe van abban, hogy ez a verstani sajátosság olyan erősen elterjedt új líráinkban" - állapította meg Kardos László.²¹ Tóth valóban sűrűn szakít: 1907-12 közötti -nem nagyszámu - verseiben 58 szakítása van, 1907-ben már birtokost szakított el birtoktól, egy 1909 novemberi versében pedig melléknévi jelzót a jelzett szótól. Mi történt, mielőtt Tóth élete első szakítását véghezvitte? Ady Endre két kötetében /Új versek, Vér és arany/ hatvanhatszor szakított, Juhász Gyula első kötetéig huszonháromszor, Babits tizenöttször /nagyon ~~xix~~ változatosan, legkevesebb - csupán kettő - a melléknévi jelzős szakítása/, Kosztolányi Dezső 1909 elejéig hetvenöt ízben. A XX. századi modern irodalom ilyen példái után élt bátran Tóth Árpád az új lehetőségekkel.

A zsengekben találni meg Kosztolányi első szakításait. A Kapca-ünnepen melléknévi jelzős szerkezetet tép el:

de szívünk nem lángolt,
mint akkor a szerény, de mégis mosolygó
Szabadság napjakor.

Ez 1901-ben történt. 1901-2-ből való az első birtokosjelzős enjambement is:

a temető minden fájára az ember
kudarca s a sorsnak győzelme van írva.

/Sors/

A Kosztolányi-enjambement legjellemzőbb típusa a melléknévi jelzős szerkezet törése /a jelző szófajilag legtöbbször melléknév, néha melléknévi névmás, sokszor melléknévi igenév/: negyvennyolcszor él vele.

Pár példa: "A dél jön, s mint hegyen marengő / vándor, lassan halad előre." /Dél/. "Az ablakot kinyitják, s rajt ezüstlő / magasba lengő, kék sugáru füst jó." /Délután/. "Nehéz kenyér így jární, várni, / mig egy szegény / legény / itthagya pénzét..." /Egy éji lány dala/. "Kelj, bársznylombu, halk lehelletű / borus tavasza..." / Ének a tavasz elé/.
 "...fujja, fujja büszke / aranykürtjét a nyár...". Ezek a példák a ~~zsengek~~ zsengekéből és a hátrahagyott versekből valók. A kötetekbe kerültekből:

"...ködgomolyba tünő / vészfellegén ül egy bus, kékszemű nő.", "s rám hullsz pihegve, mint egy érett / nagy tearózsa..." /Beteg vagy.../. "És messze az ég kékes, ferde, kancsal / tűzét veté el..." /Szent László jelenése/. "hivnak a szőke, / bus délibábok." /Tíz év után/.

Négy fal között

Ezeket a példákat már a Négy fal közöttben látni, sokadmagukkal.

Birtokos szerkezetet jóval ritkábban vág ketté Kosztolányi: tizenkilenc esetben. Példák: "te sápatag, gonosz cherubja / a szenvedésnek és gyönyörnek." /Ez a bucsuzás éjszakája.../, "Napsárga szoknyád büszke tested / márványvonalját zugva mossa" /Beteg vagy.../, "Az angyaloknak fémről büszke tollad / szavára hozzánk kellett szállniok." /Zrínyi, a költő/, "s szívemben ősi napnak / szelid bánatja költőzök." /Egy nyári dél álma/ stb.

Egyéb ~~példák~~ esetekre példa csak mutatóba akad. Számnévi jelzöt egyszer, vonatkozó névmást egyszer, módosítószót egyszer látni függve sorvégén, Kötőszót kétszer, mindegyik a zsengekéből való:

"Mig, mint kopár fa áll szívünk, és
befujja ágait a dér...

/A régi dalokból 3/

S gondolkozzon, való-e ez, vagy
álom, mit az agy láza költ?

/Fekete farsang/

Szótestet egyszer vág ketté /"s röpits szalag- / s hajföregtetegbe" /Zene-szónál/, névelőt kétszer szakít el: "jönnek sunyin, rebegve, mint az / éhes, beteg / ebek.", "De néha mégis jószívű az / ötven vasas / pachache" /Egy éji lány dala/, névutó széttépésére minosen eset. A modern lírának ilyen kezdeményei után szakított - valóban sűrűn - Tóth Árpád. A Kosztolányi-versekben 1909-től 1919-ig újabb kb. kilencven szakítást lehet megszámolni. Relative talán Tóth Árpád, abszolúte viszont föltétlenül Kosztolányi Dezső használta gyakrabban az enjambementet. A háború után - mindmáig - közkeletű költői eszköz az áttörés. Elterjedésében Kosztolányinak Tóthhoz hasonlóan jelentős része volt.

A Négy fal között éveiben Kosztolányi verselésében a jambus uralkodik. Ha a Négy fal között 133, A szegény kisgyermek panaszai 5 és a Mágia 16 idetartozó versét vizsgáljuk: 2 trochaikus verset / Szekerek a holdfényben, Budai idill/, 2 anapestikusát /Hervadt kertben, A vonaton/, 3 óklasszikus, alkaiosit /A bal lator, Pán ébredése, A határ felé/, 2 hangul-lyos-magyarosat /Chanson, Sorsunk/ és 145 jambikus verset vehetünk számba. Ha a hátrahagyott verseket, azután a zsengeket, töredékeket, rimjátékokat is számítjuk: 243 jambikus verset, 5 trochaikusát, 4 óklasszikusát, 2 anapest-

Jambikus versek

tikusát és mindössze 2 hangsúlyos-magyarosat találunk. A Négy fal között kötet 3.421 sorából kerekén 3.100 a jambikus sor, 320 egyéb sorfajta. Kosztolányi jambikus versei pedánsabban kiszámítottak, mint Tóth Árpádéi /Adyt nem is számítva/. A Hajnali szerenádban Kardos László 130 olyan jambikus sort talált, melynek utolsó teljes versalába nem jambus. Kosztolányinál ilyen sort nem találni! Tóth gyakran vegyít jambikus soraiba trocheusokat, gyakori nála trocheusi ~~vers~~ kezdés jambikus sorban. A Kosztolányi-kötet 3.100 jambikus sorából mindössze 15 kezdődik trocheussal. Spondeuszt és pirrichiust ő is vegyít jambikus soraiba, de trocheust - a 15 trocheussal kezdő soron kívül - soha. Tóthnak 14 olyan "jambikus" sora is akad, amelyben egyetlen jambus sincsen, Kosztolányi jambikus soraiban a lábak többsége jambus. A Négy fal között sorainak pontosan tíz százaléka /340/ tisztán jambusokból áll. "Te vagy mezőm, rideg szoba", "mint uri szényegek a paraszt", "egy kőszobor talapzatára rogytam", "bohócruhába öltözőm", "Ti hús tetők, te zöldes, enyhe éjjel", "A nyár az én szerelmem, érte égek", "A végtelen nagy éjszakába mégy", "Ezüst esőbe száll le a karácsony", "Pekol-szemed halálítélet" "s te megszeretsz szilaj szerelmemér" "vegyétek, ime, végső búcsúmat" stb. stb. A nagyszámú, tisztán lebegő jambusi sor - más formai elemekkel együtt - néha túlságosan esztergályozottá teszi a verseket. Amit a jambus pedáns kezeléséről elmondtam, áll a trocheusi és anapestuszi versekre is.

Mindent beleszámítva 258 verset írt 1909 elejéig a költő. Feltűnő, hogy ezek közül csak négy hangsúlyos-magyaros ütemezése. A magyar ritmikától való határozott elfordulás jele ez. Az elfordulás még a szabadságharc után megkezdődött. A "petőficskédők" diszkreditálták a hangsúlyos verselést, s szétzuzásuk után még az epigonok se nyúltak többé hozzá. Kialakult az a felfogás, hogy a változott élet bonyolult gondolat- és érzéstartalmait nem lehet az "egyszerű" hangsúlyos formában kifejezni. /Bár éppen Vajda adott csattanós cáfolatot erre! / Az első Nyugat-nemzedék /Adyt kivéve/ nagyjában-egészében osztotta a magyar verselés "primitív" voltáról elterjedt nézeteket. A századeleji új hullám verselési minták után nyugatra nézett. Akik csak ~~csak~~ irodalmi-művészeti megújulást hirdettek, azoknál kizárólagos lett a nyugateurópai rimes-időmértékes forma. Ebben az időmérték-kizárólagosságban jó adag kozmopolitizmus leledzett. "Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?" -kérdezte Ady Endre. Ő, ha nyugatról jött is, többet és mást akart,

Négy fal között

mint legtöbb nyugatos társa. Programadó versét azzal fejezte be, hogy dala "mégis új, mégis győztes és magyar." Ő - minden modernsége mellett - formában is sokat merített a magyar hagyományból. Kosztolányi ~~saxx~~ a hangsúlyos ritmust illetően szinte semmit. Hogy a hangsúlyos ritmust nem használta, abban nem lehet a "népműzeti" iskolától való elkülönülést keresni, hiszen a konzervatív irodalom is alig-alig élt vele. Inkább művészi arisztokratizmus és kozmopolitizmus meg néptől való elszakadottság van emögött. A nyugateurópai rimes-időmértékes verselést nagy költők sora csiszolta ki, artisztikus formajátékokra sokkal alkalmasabb volt a magyar ritmikánál. Ő a művelt, vajtfülű, formai igényességeket is értékelő olvasót látta maga előtt, annak írt. S a felületesen művelt, sznob polgári olvasónak is kedvesebb volt a nyugati versforma, mint a hazai. Kosztolányi már a gimnáziumban - német költőket fordítva - a nyugati formát tapasztalgatta-próbálgatta. Ady a Károli-biblia meg a protestáns zsoltárok magyar nyelvén nőtt fel. Izei beleörökölték nyelvébe. Azonkívül ő nemcsak irodalmi, társadalmi változást is akart. Tudta, hogy egyszer a "kunfajta nagyszemű legény" meg a proletár is olvassa, s fegyverül forgatja verseit. Mindez jelentkezett ritmikájában is.

A Kosztolányi-versek strófaszervezeteiről. Szóltam korábban a szonettéről. Eddig írt 258 versből 61, csak a kötetek 208 költeményéből 49 a szonett. Ezeknek az éveknek 25 háromsoros strófájú verse van. 19 szabályos tercina belőle: A zöld mezők...Az est leszáll...Csönd, Ábrándjaim, ti...Alföld, Mikes szól, Halottak napján stb. A csillagokhoz öt része külön-külön szabályos tercina, de mindegyikben újra kezdődik az aba bcb stb. rímképlet. A háromsorosakból négy a ritornell: Te vagy napom, Boszorkányos este, Uton, Dalok, csatárok... Utóbbi kettőben tíz szótagos sorok rimelnek négyszótagosakkal:

Dalok, csatárok, lángoló dalok:
maradjatok itt és beszéljete,
ha meghalok!

Két tercett /Álmodtam ezt, Válás/ átmenet a ritornelltől a tercina felé. Az első rímképlete: aba cbc ded fef. A másodiké: abb acc dee dff stb. Két strófa kapcsolódik össze tehát, aztán új rím szakasz kezdődik. A Szeretlek, természetlen asszony képlete: abb acc add stb. Ezt kb. önrimes, asszimmetrikus tercinának nevezhetnénk. A Négy fal között után a szo-

Strófaszerkezetek

nett és a tercina elveszti majd korábbi fontosságát Kosztolányi verseiben.

A szonetten, tercinán s egyéb háromsorosakon kívül a költő leggyakrabban használja most a jambusokból épülő négysoros strófákat, főleg az ötödfeles-négyes, hatödfeles-ötös vagy a tiszta ötödfeles sorokkal. Vannak nyolcsoros szakai is /közülük egy a szabályos stanza: az Egy verses regényből/, hatosak, ötösek. Akadnak végül szabálytalan strófás és strófákra nem osztott versek. Ezek többnyire ötös és hatödfeles jambusokból állnak, rimesek vagy rímtelenek. Pl. Az árkádk alatt, A nagy bérházba történt valami, A gyászmenet jó, Mors bacchanalis, Én, Megállt az óra, Tűz, An yuska régi képe stb. A következő korszakokban a szabálytalan strófa meg a strófátlanság lesz uralkodó, a hagyományos és szabályos szakok háttérbe szorulnak. A jövő felé mutat már most a Husvéti himnusz és a Holdsugár szonáta. Előbbi tíz-, utóbbi tizenhatsoros szakokra oszlik, a szakokon belül a sorok rapszódikusan követik a tartalmat. A szeszélyes tördelésű, gyakorta enjambement-ba forduló versek üdítőek a szonett- és tercinaáradatban. Strófátlan, szabálytalan soru a Koporsó és bölcső közt, az Ó, a rémséges őszi éjszakák, A lámpagyújtó éneke is.

Kosztolányi óklasszikus formához hatszor nyult életében: négyszer ebben az időben. A bal later, a Pán ébredése felfogásában is nietzschésen "pogány", az édeskés-biedermeier A határ felé egyáltalán nem kívánna óklasszikus formát. Mindhárom alkaioi strófákban íródott. A negyedik, a Zsoltár, sapphoi strófás szerelmi költemény. Üresen, de hibátlan formákban zengő versek. Később a szerelmet és a szenvedést sajátos zengéssel gazdagítja a sapphoi és alkaioi strófa Annyi ábrándtól remegett a lelkem, Februári óda/.

Ahogy ~~Mar~~ Kosztolányi szókinése választékosabb, jambikus verselése pedánsabb, ~~Mar~~ úgy rimelését is elegancia, ügyesség, keresettség jellemzi. Elkoptatott rimeket /halál - talál, föld - zöld, nyár - már stb./ módjával, ritkán használ, de a sok tiszta rim közt ezek a párok is frissen kiszidolozottnak hatnak. Ragrimet elvétele ir le, legföljebb egy-egy mosolygón-bolygón féle találkozik itt-ott. Ez esetben is ügyelt, hogy azonos alakú, de különböző funkciójú ragok találkozzanak. Azonos szófajú rimpárja se sok van: hogyha szól - válaszol, a mozaikrim fet-

Négy fal között

ledteti, hogy ige igével csendül össze.

Rengetegszer használ tiszta rimet: nőttem - előttem, asztal - vigasztal, álom - csodálom, kezed - élvezed, össze - fürössze, mellem - szellem, olyat - folyat, oltja - feltja, ásd - elmulásd, alul - kancsalul, pálya - fája, kancsal - agancsal, mered - ered, ~~kezem~~ kezem - emlékezem, éjjel - széjjel - kéjjel, átkozátek - átek, sóhajtó - ajtó, haldokol - pokol, verejték - elejték, között - öltözött, avart - felkavart stb. Sokszor összeeszenget egyalakú szavakat is /egyrészüket mozaikrim/, néha már-már a szójáték határán járva: hegyes követ - áldás követ, összerontson - hullaronszon, csapott - csapot, pinceszád - picinyke szád, ágyba tér - az utca, tér, a hőésés sűrű - gőzöl a tejsűrű, /Dante lehunyta a/ szemét - /forgott abban/ pokolszemét, kezdődik a tusa - puskák tusa, az ellenség csele - ragadja a Csele, lárma nő - több a nő, bölcsesi - Kölcsey /Arany egy versében gunyorosan: Kölcseynek - bölcsényk/ stb. Nem csináltam statisztikát, de tiszta rimeit alighanem tulsúlyban vannak. Szikráznak, csengenek a sorok végén, felhívják a figyelmet. Mire? Sokszor csak önmagukra. Mintha ragyogó mutatványok sorát csinálná az akrobata a kupola magasában, s verset mondana közben. Ki emlékezne a versre? Kosztolányi sorai végén ilyen akrobatikus mutatványok a tul-jó rimek. Elfedik a gondolatot, vagy feledtetik hiányát. Szép verséből, az Utolsó Üllői uti fákból nem hiányzanak, mert nem kellenek, a tiszta rimek.

Asszonánczaiban nem méricskéli tulságosan a mássalhangzók minőségét, bár ügyel, hogy ne essenek annyira távol, mint ebben az egyetlen esetben: a szív - csókjaid. Főtőrekvése a két, de inkább három szótagnyi magánhangzó-azonosság: lámpa - szobánkba, lángjainál - király, homlokod - hódolok, fecskék - végtelenség, alatt - harang, követ - tömeg, béke - fejére, pusztaság - éjszakát, menyország - tehozzád, gyötörted - gyönyörnek, szálloda - vándora, terembe - kerengve, azonnal - habokkal, álmos - táltos, szonáta - halála - ~~árny~~ árnya - megállva, fejetek - fergeteg.

Előszeretettel használ mozaikrimeket, amik sokszor adnak - utolsó szótagukban - tiszta rimet, vagy ahhoz közelálló asszonáncot; itt a legnagyobb a gondolattól való elkalandozás veszélye, bár arra jó rimért mindig kész volt Kosztolányi. Egy szóval két szavas mozaikrim cseng össze: szívemre le - szele, pihegtél - hideg tél, tar fák - okarnák, csodás volt - lángolt, ámulok tán - lefolytán, szelíd dal - ujjaiddal, ültél -

Mozaikrimek

kivül tél, lábaidhoz - irt hoz, tűnő - kékszemű nő, irnak - szelid nap,
tűn fel - betűkkel, itt van - ittam, erem kész - menekvés, csüggedés lép -
vérszék, zokogtam - te ottan, lángolást ad - másnap, tiszta tón - hallga-
tón, erős fény - nőtény, sötét fák - némák, halottat - von csak, még mi -
beszélni, magyar ló - tartó, pörög le - könnye, tüztől - üz föl stb.

Módjával összezensendit magyar szót idegen szóval, érdekes hatáso-
kat érve el velük: csendességen át - nympheák, martirom - elsirom, föld
fia - tragédia, mulat az ur - Chopinémazur, oáz - zongoráz, világ - virzsini-
át, éber - Weber, Krisztusok - susog, ötven vasas - pachache, sikon -
Triton, ezerszám - reklám, szenzáció - viziló, ideálmom - álmom, ősi virtus -
germanizmus, reája - Niagarája, dandy-id - felvidit, földre száll - Kar-
nevál, glóriás - óriás. Egy rimpárt két idegen szó alkot: zsumnál - Jour-
nál.

Rimbeli egyezés kedvéért néha kisebb változtatást eszközöl a szó-
testen: borubol - buter, mér' jön erre, mér'? / A hiányxjelet én tettem ki.
Sz.E./ - négy szénásszekér, csővén - verőfény, Utolsó szótagon - himrim-
ben - egyszer-kétszer eltér a magánhangzó időtartama: túszo^k - küszö^b,
szállniok - oroszlán-fiók, - nőrimben soha.

"Az igazi rim vér a vers véréből" - vallja Kosztolányi, de azért
mozaikrimbe sokszor helyez jelentéktelenebb szót: névmást, kötőszót,
határozószót, igekötőt. Vannak rimpárjai, igaz, kis számban, amelyekben he-
nyén odadobbt határozószó rimel: belátsz szorongatott szívembe - azt
hirdeted mosolygva szerte; messze, távol - szörnyű zápor; s rátok biztam
vezérlő vágyam ott - Ó, csillagok, hatalmas csillagok; horkol alul - néz
szét kancsalul; izzanak az arcok tűzbe forrón - hő borgóz az orron;
felém nyujtottad csendbe, halkan - s én ott maradtam; halvány, szelid - ki
szép szavával ront meg itt; panasztalanul járkált mindenütt - úgy feküdt:
nincs rá tulsok példa.

Összefoglalóan meg kell állapítani, hogy Kosztolányi Dezső - s vele
Tóth Árpád - enjambement-os technikájával és merész /bár sokszor esi-
nált, erőszakolt/ mozaikrimeivel a magyar rimekészetet jelentősen bővi-
tette, sok tiszta rimet is felfedezett.

Kosztolányit nagyon izgatta a rim, elméletileg is foglalkozott vele.
"Az igazi rim nem diszitő-eleme a versnek, hanem alkotó-eleme. Vér a vers
véréből, test a testéből, lélek a lelkéből s annyira egybe van vele szöve-
forrva, annyira összebogozódik vele, hogy el se lehet választani tőle."²²

Négy fal között

Igaz megállapítás. Mint ahogy az is igaz, hogy: "Általában veszedelmesnek tartom kimondani két szóra, a szövegtől függetlenül, hogy jó vagy rossz rim. Csak jó, vagy rossz összezsengésről lehet szó, de a rímek a szó-környezettől függő helyzeti értéke van, s aszerint jó, vagy rossz, amint elhelyezték." És tovább: "Halál - talál, virág - világ cudarul unalmas kádenciák, de kitűnő rímek is lehetnek, mert esetleg éppen ezek a gondolat és érzés egyetlen megoldása." /Az én kiemelésem. Sz.E./ ²³

Amit ezen kívül mond, tarthatatlan. Idealista alapról indul el: a művészet, a szó művészete is, "rejtélyes," "megfoghatatlan", "kiismerhetetlen", alapjában véve "metafizika" melyet sohase lehet megérteni, csak érezni. ²⁴ Radó Antalnak érdeme, hogy a "rim fizikáját akarja adni." Kosztolányi hozzáteszi azonban: "Csakhogy a rim fizikán túlvaló, metafizikai jelenség, és mielőtt elszakadunk a lélektantól, pusztá törvényeit se tudjuk megállapítani." ²⁵ Ez a lélektan - kétség nincsen benne - idealista lélektan. Feltűnő, hogy tartalomról, mondanivalóról most már egy szó sem esik. De most rögtön szó lesz róla: "Csodálatos bódítószó / a rim/, melyet a költészet anyaga, a nyelv izzad ki magából. Előbb bérít, aztán izgat. Előbb leköti az indulatot, aztán feloldja. Előbb gátol, aztán serkent. Eltereli a figyelmet a lényegtől, hogy végre igazán a lényegre terelje." ²⁶ - Mért terelné el a figyelmet a lényegről? Ellenkezőleg: csenget, figyelmeztet, összezsengül - csak még nem tudjuk, mivel. Nagyon is figyelünk, várjuk azt az - ugyancsak fontos - másik szót, amely - ebben igaza van Kosztolányinak - feloldja majd a feszültséget. Még egy idézet, amiből megtudjuk, hogy az ésszerűség kikapcsolása fedeztetni fel velünk a dolgok ősi lelkét: "Ez a dermedet - az ésszerűség kikapcsolása - merészséget ad. A szellem a szokott korlátok híján titkos kapcsolatokat lel. Az, hogy két merőben mást jelentő szó a külső idomában egyezik egymással, s hangzása révén testvérré válik, ami annakelőtte idegen volt, biztató és bátorító jel számára, hogy a héj mögött talán a dolgok ősi lelke, az egymással ellentétesnek tetsző fogalmak is rokonok, s föl-szabadultan, mindig mámorosabban és mindig vakmerőbben folytatja kutatómunkáját." ²⁷ Irracionalizmus és szómágia: ez Kosztolányi rímről való fejtegetéseinek lényege. Elemezni, magyarázni kezd, valamit, amit szerinte ugysem lehet megmagyarázni, ésszel megérteni. Ha rímeit nem is érti, azok azért ettől eltekintve jók, sőt sokszor kitűnőek...

Már a Négy fal között is gazdag alliterációkban. Főleg szókezdő

Alliterációk

mássalhangzók összeesendüléséről van szó, de van néhány szép példa a Nógy fal közöttben magánhangzós alliterációra is. De foglalkozni kell itt a szóttestek belsejében jelentkező mássalhangzó-egyesítésekkel, melyeknek zeneiségét mesterien használja ki a költő. Mássalhangzók tekintetében gyakori a jelző és jelzett szó előírme: fáradt fejem, zord zivatar, satnya sarju, hideg halálöröm, fagyos fuvallatk, pokoli pompa, görcsös gomoly, színes szivárvány, vérvörös virág, lázas látomány, sötétlő sir, szép szó, setét sikátor, fehérlő fátyol, fehér falak, tiszta tó, megfagyott mezők, vén vár, kába körmenet, sápadó sereg, füstös forgatag, halvány hóvirág, szorongatott szív, szilaj szerelem, hulló hamu, könnyű köd, gyászos gyönyör, szomorú szavak, hűs hold, szőke szomorúság, fátylas fellegárnyak, zengő zongora, szörnyű szárnyaid, sötétedő sirbörtön, szende szél, hófehér hálósoba, kormos köpeny, bölcs bolond, sötét sors, kegyetlen kedv, hősi homlok, ~~faragó~~ törpe tengeri stb. Nem ritkán a két jelző egyezik kezdőhangjában: harcos, hősi költő; kétes, kancsal láng; gomolygó, gőzölgő homály; szűzfehér, szagos kötőgomoly; a szent, a százszor szent betegség; tarkuló, tavaszi páholyok; huroc, hosszú lant; harsogó, husvéti kedv; vérnél vörösebb véres álmok; kuszált, kisírt arc; ~~keskeny~~ kékes, kialvó láng; néma, nagy mellszobor; kopár, kiábrándult szív; forró, fehérlő ujjak. A birtokosjelző és a birtokosszó sokkal ritkábban alliterál, mint Tóth Árpádnál: bolondok, tolvajok barátja; szenvedők szerelme, szellők szava, lámpák lángsora, trónja talpa, szobának szögletében, szellők röpke szárnyán: ebből nincs sokkal több példa. Gyakran esendül össze az állítvány kezdőhangja más szavakkal: éjeken égett, kezéd kaszál, fojtott a füst, döngtek a dalok, lilium-arcaidra loptad, száll szívemre, kigyult a képem, sokáig simogattad, gyertyát gyujtok, fejed fáj, szépségeddel szétütöd, lávát lehel, vacogva vonaglik, szád hideg és hallgatag, hull a hó, sokszor suhant, karcolja kék jégkőrmivel, bukom és botorkálok, hallgatunk és hullong, szellő szárnyal, kacaj kitör, főzé a fődöt, kitárja karját, vérzik és vonaglik, zokogva zengem, felhővel fogja be, kérd éskínál, zeng a zongorán, haldoklik a határ, kifutok kábultan, méreget mosolygón, busan bolyongok, futó szél felkavart, a Néma vidéki házban teljes sor alliterál: sejtelmesen susognak a sötét fák, az Űzi koncertben: tündéri titkok tükre tiszta tó. Többször találni összeesengő határozókat is: fényben fürösztve, merengve méln, a valóval viasorogva, zengve és zenélve, ködbe, kéjbe, könnybe, küzdve. Egyéb alliterációs esetek: e hid, e hab; figyelve fényos nagy szemébe

Négy fal között

néztem; butól bágyadt arc; sóhaj vonaglott a sötétben; mi mákonyával már elbódított; egy akáchoz hajtotta halvány és finom fejét; zugó morajjal álmodik ma; szent gyönyör szelid ütembe hintáz; lehunyom szótlanul szemem; a toll tüzel; merengve megy előre, méla, álmos; könnyek között; a fazékba fojtva főlő káposzta; fehér fák között a hó fu; rám ritkuló fák hajlanak; kacagva nézed kinomat; vérezve vesződünk viharzajos tusán; fönna a falombok; holt bánatom hamvát fejemre hintem stb.

A magánhangzós alliteráció nála is, más költőknél is jóval ritkább. Néhány példa rá: aranylanak az ablakok, ezüst eső, ezüst éj, ~~szaturnuszi~~ illanó idő; ódon, ónémet, cifra óra; egész sor is akad: az apró arany-angyalok. És: éjfélhaju, éjfélszemű lányok; álomtalan álom, álom álma.

Az alliteráció sajátos fajtája a szóközi mássalhangzók rimelése. Omló légyságuak az l-es sorok: a téli alkony nesztelen leszállott; táncolva, zengve és zenélve lágyn; aranylanak a halvány ablakok; a hold ezüst lepelbe leng elő; és táncolunk loholva balgatag; az l-ek légyságára épül majd jórészt az Ilona. Az r hang ismétlődése fáradt, reménytelen csüggedtséget éreztet: megvert remények rongyos serege. Pár későbbi példa a rejtettebb hanghatásokra az Őszi koncertből: és alkonyórán alvó ablakokban; föllobban a langyos lámpavilág; mert fájdalmas lelkembe negyötörve.

Az alliterációnak nagy mestere Kosztolányi egész életében. A sze-gény kisgyermek panaszaiban, de különösen az Őszi koncertben uralkodnak el az alliterációk, tükrözve a tartalom olvatag dekadenciáját. Egy részlet, ahol a tartalmat teljesen elnyomják az újra meg újra csendülő előrimek:

Makrancos munka, hogy gyűrűs kezéd
az ördögi cérnák között motoz.
Bukfencező esel, kinai kötés
és távoli és titkos és gonosz.
Egy kis manócska mindegyik kötötü,
oikázó ujjaid iramja gyors.
Te vagy, ki oldva-kötsz, és kötve-oldasz,
te vagy a sors, a sors.

Makrancos munka, női mánia,
valami baljós, balos, ördögi,

Rimképletek

én nem tudom, csak félve bámulom,
 hogy távolságunk tükkel tükrözi.
 Oly messze vagy te s e galambi játék,
fehér fonál puha pamutba tör.

Makramcos munka, bujtó babona...

Itt tulsűrű már az alliteráció; úgy vergődünk át rajtuk, mint leküzden-
 dő akadályokon. Nem a lényegre irányítja a figyelmet, formalista játé-
 kot űz a szókezdő hangokkal. Ahol minden fontos, - igazában nem fontos
 semmi. Ahol minden zeng, ott nem élvezzük a zengést, lármát hall a
 fül. A Mágiában s méginkább a Mákban aztán csitul az alliteráció-orgia.

Rimelhelyezésben Kosztolányi nem zsufolja a bonyolult feladatokat,
 inkább az egyszerűt keresi. A szonettek quatraine-jai negyvenháromszor
 kereszttrimesek /abab cbeb/ hatszor ölelkező-kereszttrimesek /abba cbeb/, és
 csak tizenkét esetben viszik végig következetesen az abba cdeb ölelke-
 ző rimet. A szonettek tercinái kilenc változatot mutatnak. Legjobban
 kedveli Kosztolányi az eef ggf, az eef fgg meg az eff egg variánst,
 de négyszer a virtuóz eff gge-vel is találkozunk, ahol az első sor hi-
 vórimére a hatodik sor rime felel. Egy szonett tercinái két rimre
 épülnek /eff efe/, a többi változatra egy-két példa van. A háromsoros
 versekről előbb szoltam már. A szonetteken, tercinákon-tercetteken kívül
 a kötetekben harminckét félrimés vers van. Sok ezek között a négyszo-
 ros /axax vagy xaxa/, de nem egy bonyolult rimelésű, soksoros vers,
 s csak egy-két rímtelen sora akad. Például a Koporsó és bölcső közt
 első sora rímtelen, a többi összezseng. Meglepően kevés az ölelkező
 rimű vers: kettő. Kereszttrimes tizenhat, párrimes kilenc, rímtelen négy,
 egyéb megoldású tíz. Rimrendszer dolgában Kosztolányi féluton van Ady
 és Tóth között. Nem annyira ritkázó és nem olyan változatos, mint Ady,
 nem retteg úgy a félrimtől, nem keresi a legnehezebb megoldásokat, mint
 Tóth. Verselése rimképletek dolgában csak puritánabb lesz az esztendőök
 folyamán.

Kosztolányi Dezső az Új versek meg a Vér és arany után jelentke-
 zett a Négy fal között-tel. Figyelmet keltett, kötete sikert aratott, de
 - az irodalmi élet Ady nevétől zengett, Ady bűvöletében élt. Ady Endre
 volt az új költő, Kosztolányi egy új hang a modern költészetből.

Négy fal között

A kritika - egy-két kivétellel - kedvezően fogadta. A Magyar Nemzet 1907. május 19-én ezzel a megjegyzéssel közölte a Megállt az óra c. darabot: "A jeles fiatal poéta ma megjelent 'Négy fal között' című kötetéből." A lap nem közölt bírálatot a versekről. Az Uj Idők éppencsak tudomásul veszi: a "beküldött könyvek" között sorolja fel. Juhász Gyula első kötete is "beküldött könyv" Herczeg lapjában, a következő évben a Holnap sem kap szabályos kritikát. A Vasárnapi Ujság jóindulatúan, enyhe főlénnnyel ír arról a "tüzes, fiatal csapat"-ról, amely két éven rohamt be az irodalomba. "Sokszor kissé zöld és vadóc ize van annak, amit csinálnak" - mondja a kritika, de talál köztük néhány kiváló tehetséget. Közük számítja Kosztolányit is. Múltányolja "nem közönséges irodalmi műveltségét", "gondolatainak széles körét", emellett Leconte de Lisle-, Carducci-, Wilde-hatásokat állapít meg. Tartalmas -ugymond -, bár egyik-másik versébe "csak beleolvassuk a gondolatot." Társai "nagyzó bombasztja" és homálya megvan nála is, meg kell még tanulnia az egyszerűséget. Igazi, értékes tehetség, munkáira jó lesz figyelni - zárja írását a névtelen bíráló. ²⁸

A Hét május 26-án megcsillagozva közli A hidont: "Kosztolányi Dezső, a fiatal költő nemzedék egyik legértékesebb, legtartalmasabb tehetsége, egy szokatlanul gazdag kötetben gyűjtötte össze nagyon fiatal és nagyon rövid írói pályájának költői termékeit. A kötet címe Négy fal között. Mutatóba közöljük ezt a szép verset." Junius 30-án rövid, névtelen kritika emlékezik meg a könyvről. Komor gondolatok, tragikus megindulások, vívódások, fájó kilátástalanság, eltemetett álmok, halál: ebben látja a bíráló a versek mondandóját. Dicséri "finom festéseit", "karosu vonalait", színeit, "hangulatközlő melegségét". Emlékezni fog - írja - "azokra a versekre, amelyek tisztán líraiak, virtuóz formájukban mondanivalótól és a kor lelétől súlyosak." ²⁹ A Népszava a költő érdeméül említi, hogy nem fajmagyar és nem holdvilágszентimentális, hanem "a mai emberiség vak keserveinek visszhangja", olyan emberé, aki bekapcsolva érzi magát egy forrongó század gigászi gyötrelmeibe. Nagysikerű a kötet, de "nem tudják, hogyan és hol fog elhelyezkedni a magyar modernnek birodalmában." Azzal a biztatással fejeződik be a kritika, hogy a költő "ma még utat kereső nagy talentum." ³⁰

A Nyugat első számában Kaffka Margit bírál. Szerinte "tulságosan sok" van a kötetben, vagy harminc verset el kellett volna hagyni belőle. A

Kölcseyek, Kazinczyak szellemével rokonítja, amihez hozzá kell adni a modern látást, "egy csomó összetett idegműveletet, jó adag bensőséget és kifejezésben a cizelláló véső szinte beteges finomságát. Költeményei "csodálatos, kifejezhetetlen és ma még analizálhatatlan egységéről" szól, mássalhangzótorlódásait, szóösszetételeit kifogásolja, paraszti dolgait ~~ha~~ biedermeier-voltáról szól. "Egészében haszon és nyereség" - szögezi le végül Kafka. A Kazinczyhoz való hasonlítás jobban meggondolva kétes dicséret, ha Kafka nem szánta is annak. Kazinczy európai műveltségű, irodalomrajongó és soká fölül nem mult irodalomszervező volt, nyelvújítási érdemei nagyok, - de Kazinczy, a költő másodrendű tehetség, finomkodó, élettől elzárkózott ember. Arisztokratizmus és hiányos életismeret dolgában emlékeztet rá Kosztolányi.

Az ismertetett bírálatok megegyeznek abban, hogy tehetség jelentkezett /bár sok idegen hatást érezni rajta/, akinek további pályájára figyelni kell. A Budapesti Szemle, az Akadémia és Gyulai Pál lapja az egyetlen, amely megtagadja tőle a tehetséget. Csakugyan négy fal között született a kötet - hagyja helyben n.: "könyvespolcok árnyékában, anthológiák segítségével." Csak utánzás, ígéret nélkül, Hérédia-stb, kivonatok, "egy erősebb lendületre képtelen elmének gyermeteg játéka." A versek édeskékek, meddő, fölösleges utánzások - ugymond-, képzavar nem egy akad bennük. "Bizalmatlanságot keltően vastag kötet" - jegyzi meg rosszindulatúan az n. jel mögé bujt bíráló. Nem járt jobban a Szemlében Molnár Ferenc, Kafka Margit, Erdős Renée sem. Ady Endre Vér és arany kötetét egyenesen "eltévelyedés"-nek mondták: eszmék helyett "benyomások" vannak benne, "zavar", "szenvelgés", "különlegeset kereső mesterkedés." A Mária, Veronika c. darabban van-e ésszel felfogható, szívvvel megérezhető? - háborgott -³⁰. A Budapesti Szemle kedvelt költői ez időben Gyulai Pál, Szabócska Mihály, Vargha Gyula, Lévy József, Győri Károly, Kozma Andor, Radó Antal és legifjabb Szász Károly voltak. A két névsor élesen mutatja a Budapesti Szemle rövidlátását.

A Négy fal között első bírálója Juhász Gyula volt. Írása a Budapesti Naplóból - Ady miatt - Szegedre szorult. Kosztolányi így nyugtázta egy levelében: "...kezét oszokolom a gyönyörű és igaz kritikáért... Amit Ön írt, a legszebb mindazok között, amiket eddig össze-vissza firkáltak rólam." Juhász viszont azt írta a sikertől megmámorosodott Kosztolányi fölényeskedéséről és saját kritikájáról Babitsnak: "Mit szólsz most

Négy fal között

Kosztolányihoz és mit az én kritikámhoz, amelyről fogalman sincs, hogy igaz-e, jó-e, szép-e?" Ilyen leleplezés után vegyes érzelmekkel olvasuk Juhász Gyula tulzó dicséreteit. "Ennek a fiatal erőnek céljai vannak, ez tudja, mit akar, és tudja, miért akarja" - írja Juhász. Erős intellektusnak és öntudatos, erőből tomboló léleknek találja. Egyik megállapítás sem fedi a valóságot. A fiatal Kosztolányi gondolkodónak éppen nem volt jelentős, céltudatosság és erő se sok mutatkozik a Négy fal között tükrében. De tesz Juhász mértéktartó és igaz megállapításokat is. Dicséri a Clementi-szonáta színeit, illatát, mély hangulatait, a Néma vidéki ház süket csendjét, markáns színeit, árnyait, széles ecsetkezelését. A Magyar verseket finoman mérlegeli: "Pompázó stilizált virágok... a jelenbe belefáradt álmodó szövögeti a múltnak szönyegébe a maga különös vízióit." Formakezelését "bűvészet"-nek nevezi, achitektúráját egyenesen Aranyéhoz hasonlítja: "...így még nem verselt nálunk Aranyon, a legnagyobb artifexen kívül csak egy-kettő." A mértéktartásból megint áradozásba esáva így zárja írását: "Ez a kötet nem kezdet. Ez egy egészen sajátos interieur világ. A Kosztolányi világa ez."³¹

A Négy fal között legjelentősebb kritikáját Ady Endre írta. 1907. június 1-én hozta a Budapesti Napló. Kosztolányiné könyvében azt olvasni, hogy Ady "magasztaló bírálatot írt" a Négy fal közöttről.³² Belia György "elismerőnek aligha mondható cikk"-nek tartja.³³ Lengyel Géza azt mondja Ady a műhelyben c. munkájában, hogy "felszínes dicséretekkkel alig emhitett" az Ady-kritika. Belőle kelt szárnyra, s haláláig rajta ragadt Kosztolányin az "irodalmi író" meg az "abszolút költő" jelző. Bóka László arra figyelmeztet: ne csak ezeket a kifejezéseket tartsuk számon belőle, hanem az olyanféléket is, hogy "költőnek legkülönb az újonnan jelentkezők között."³⁴ A kritika valóban nincsen ellentmondások nélkül. Kosztolányinének semmi esetre sincs igaza, mikor "magasztalást" emleget, Belia és Lengyel az ellenkező - szintén téves - nézetet képviseli. A leghelyesebb álláspontot Bóka László képviseli ebben a kérdésben: ne csak elmarasztalásait, dicséreteit is idézzük Adynak! - Idézzük hát!

Ady "abszolút költő"-nek, "irodalmi író"-nak nevezi Kosztolányi Dezsőt. "Én voltam ur, a vers csak cifra szolga" - vallotta Ady, és kritikájában is a literátor-írótól, az irodalmat az életnél fontosabbnak tartó alkotótípustól való idegenkedés kap hangot. Egyszerűen kép-

Ady a Négy fal közöttről

telen megérteni azt a fajta írót, akinek a költészet édes játék, akinek a művészet, az álom, a vízió, az ábránd, az élet visszfénye fontosabb magánál az életnél. Nem képes megérteni azt az írót, akinek az egész világ csak költői témátár, megénekelendő anyag, akinek mindegy, miről ír, csak jó rímeket találjon: "Ha föladván neki Arábia történetét, a reneszánszot, Räckelt, az egyszeregyvet vagy a magyar agrárkérdést: ő mindegyikben ezer költői témát találna." Ennyiben "abszolút költő". Ő az agrárkérdésről elegáns szonettet írna, "jó" verset, Ady pedig szulyosat, vérezen komolyat, hogy összeszoruljanak a szívek és az öklök, s aki olvassa, rögtön változásért kiáltson a költővel együtt. S Adynak van igaza: csak a társadalmi érdekeket szolgáló mű a jó mű, a másik fajta, az "édes játék" legfeljebb "jó" vers. De elmarasztalása dicséretbe csap át, s én nem tudom Lengyel Gézával "felszínes dicséret"-nek olvasni: "Újféle megindultság, újféle színlátás, új muzsika és szinte mindig új forma válaszolna nekünk. A legnagyobb irói adomány ez, olyan varázs, amely még az értetlen publikumot is megfogja."

Azt hiszem, a következő - teljesen igaz - megállapítás fáj legjobban Kosztolányinak: "Négy fal között járja a bucsukat az olyan ember, aki, hajh, nem született szerencsétlen sokadmagával egyetemben saját hazájában. Könyvek, olvasmányok, tündések és elcsuklások közül fölbocsátja a lelkét." Aztán költők nevét sorolja Ady, majd: "Néha nem tudjuk, mi volt olvasmány, mi volt ötlet s mi volt benső, lírai fölfakadás." Voltaképp azt ismételte most el Ady, amit előbb költőtársa abszolút költőváltáról mondott: "nem született saját hazájában", a kor nagy problémáin, a társadalom bajain kívülrekezd élet az övé, ezért kénytelen olvasmányokhoz, álmokhoz fordulni, ha verset ír. Lényegében egyetért a Budapesti Szemlével: annak a kritikusa is utánérzést, idegen hatásokat, antológiákat emlegetett. Csak egyben különböznek, de nagyon: Ady a tehetséget nem vitatja el Kosztolányitól. Gondolatmenetéből érezni, hogy ha "ez a rendkívül gyöngé, finom, hallucináló lélek" egyszer "emberi dokumentumokat" nyújtó élményeket szenved át, nagyszerű költészetet hozhat létre. A kitűnő költői alkat megvan, ezt mondja Ady, de nincsen még hozzá lényeges, társadalmi érvényű mondanivaló.

"Tessék megvenni - s ez minden hiubb és gourmandabb magyar olvasónak kötelessége - Kosztolányi könyvét" - ajánlja a kritikus. Való igaz,

Négy fal között

a Szász Károllyal való egybevetés nem valami nagy kitüntetés, de azt is nézzük meg, hogyan teszi ezt Ady: "Kosztolányi Dezső azt csinálja művészi módon, amit Szász Károly kézmíves-mesterként is rosszul csinált: az áthidalást, az ürbetöltést, a magyar irodalmi nivónak nemzetközi rangra emelését." Ez a kötet "beharangozó, csodálatos készség, bőség, képesség jelentkezése" - dicsér Ady. És tovább: "Rimeket, sorokat, szómuksikákat, strófákat s variációkat szebben nála magyarul nem eszközöltek." Ezek odavetett, felszínes dicsérgetések lennének?...Még azt is "vizonálja" Ady, hogy Kosztolányinak "egynémely versét majd az iskolában is tanítják." S hogy emlegeti a - szintén nem nagyon becsült - Kisfaludy Társaságot? Lengyel Géza szerint ebben sincs köszönet. Nincsen igaza: "A Kisfaludy-társaságnak van egy főntartott helye esetleg, hirtelenül föltűnő költő-talentum számára. Miért nem becsüli s veszi végre ~~magát~~ komolyan magát a derék társaság? Megfiatalítná s rehabilitálná ebek harmincadjára jutott tekintélyét, ha Kosztolányit észrevenné." Mért kell Ady e mondatait másnak érteni, mint amit ő világosan kimond: Kosztolányi hirtelen föltűnt tehetség, a Kisfaludy Társaság tekintélye emelkedne, ha őt tagjává választaná. Érdemes az utolsó mondatokat hiánytalanul idézni: "A Négy fal között nagy eseménye a mi kulturális incidensekben szűkölködő magyar életünknek. Hozzám, fonnyadó reménységűhöz a már-már eltemetett magyar lélek-föltámadás hit-erősítését szállította. Valami jó készül a Perzsiánál is rosszabb országban, ahol ilyen poéták teremnek." Kosztolányiné csak ezeket a sorokat olvasta el Ady kritikájából, Lengyel és Belia csak az "abszolút költő"-t meg az "irodalmi író"-t, Bóka ezt is, am azt is. Az Ady-kritika lényege ez: nagytehetségű új költő jelentkezett, aki nem kötelezte el magát, akinek mondanivalója egyelőre alig-alig van.

Kétségtelen azonban - s Lengyel Géza ezt vette észre -, hogy a megérdemelt dicséret és a jogos kritika bizonyos zavaró körülménnyel jelentkezik. Minden igazsága mellett is már-már sértő az "Arabia története" meg az "egyszeregy", de ez a kitétel /ami szintén nagyon igaz/ is: "A szerelme is halálos álmom, s fogadok bármi pénzben, hogy hus-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem. Ha olcsó emberrel volna dolgunk ráfoghatnánk, hogy az eggyel-több ciklus kedvéért irt szerelmes verseket is." S aztán: "Meg merem róla írni azt

késsel volna köteles amiért ő mindenki másnak választ adni." Erre a mondatra jön a Szász Károlyhoz hasonlítás. S ez is sértő kitétel: "Ha erősebb volnék testben, s több pénzem volna, bizony nem is írnék. És bizony mondom, hogy Kosztolányi Napoleon-temperamentum és Vanderbilt-majoreszko lehetné, ő - tovább is írna." Fölény és guny van ezekben a mondatokban, talán féltékenységség is: Ady két jelentéktelenebb kötet után - huszonkilenc éves korában futott be, - s esztendőre utána jelentkezik egy figyelemreméltó tehetség. Ma még kiforratlan, zengő szavának nincs tartalma, de mi lehet holnap? Kosztolányi 1907. május 31-én válaszolt a cikkekre. Levelében "életből való ~~kianx~~ kiszakítottaságáról, "utszálen való vergődéséről", poézisának vértelenségéről ír, de mindent visszajára fordít: "...hirdetem, ami nincs, s bámulom a semmit, az ürességet, ami nekem mégis sokkal több, mint az egész buta világmindenségnek...Szeretem a frázisokat, mert sokszor többet fejeznek ki, mint az ötletek s az igazságok." ³⁵ Kosztolányi a sértésekre keserű sértődöttséggel válaszolt, a dicséreteket ugylátszik, nem hitte el, s leveléből az érződik: az álmod, az ábrándot többre tartja a valóságos életnél, vagyis Adynak nem ad igazat. A sértő-gunyos kitételek nem változtatnak Ady igazán: jelentős költő érkezésére hívja fel a figyelmet, de élettől való elszakadottságára is hibátlanul rámutat. Kosztolányi egész pályája Ady ítéletének helyességét bizonyította. A társadalmi változásokért harcoló alkotó és az öncélú szépségek költőjének első összeecsapása volt ez. Ha nincs ez a kritika, jóviszonyban űk akkor se lettek volna /mint ahogy Móricz Zsigmond társadalmi célzatú művészetét is hidegen nézte, bár szakmai értékei lelkesítették/, költészetüket egy világ választotta el egymástól. Homo moralis és homo aestheticus.

Boszorkányos esték

A novellista Kosztolányi egyidőben szólalt meg Kosztolányival, a költővel. Első elbeszélése, a Kifelé /a Boszorkányos estékben: Károly apja/ 1904 szeptember 18-23 közt folytatásokban jelent meg a Szeged és Vidéké-ben. Ebben az évben még egy novellája és három lírai rajza jelent meg. 1905-ben gyér a termés: mindössze négy novella. Igazában csak 1906-tól lesz fontos kifejezési formája az elbeszélő próza. Kosztolányi 1909 elejéig összesen negyven novellát és tizenkét lírai rajzot írt.

Kötete, a Boszorkányos esték, 1909 júniusában jelent meg. Nem tudni, mi okból húzódott el a kiadás: az író már 1908 őszén sajtó alá rendezte, decemberre vagy január elejére ígért egy kötetet Babitsnak. A könyv lehetetlen alaku, sajtóhibákkal van tele, belső címlapján még a megjelenés évszáma is téves /1909 helyett 1908/. Az író eddigi alkotásaiból huszonegy novella és nyolc lírai rajz került bele, prózai termésének mintegy a fele. A verskötethez képest itt tehát gondosabban rostált. Az összegyűjtött novellák közé mégis csak nyolc került írásaiból, vagyis ugyanaz történt, ami a Négy fal között-tel: az érett író alig-alig vállalta pályakezdő önmagát.

Közelebbről meg nem határozott polgári világ a Kosztolányi-novelláké. Főtalálták már a vasutat /egy ember egyszer vasuti sinek mellett megy el/, néha telefonálnak, libegnek a gázlángok - tehát valamikor a század végén lehetünk. Kevés ember mozog ezekben a történetekben, ritkásan házak, kihalt kisvárosok és a természet: szürkület, este, főleg éjszaka és a nagy csillagos ég. Nincs egy esemény, nincs valami fogózó, ami félreérthetetlenül helyhez, időhöz kötné a novellákat. Ami hőseikkel történt, husz-harminc-ötven éve is így történhetett volna.

Polgári világ ez: a "fent" és a "lent" hiányzik belőle. Nem lépnek elénk földbirtokosok, gyárosok, bankárok, kereskedők. Az Istenítélet Cser Gáboráról ugyan egy félmondat elárulja, hogy birtoka van, de sorsába ez semmit sem játszik bele. A Tamás bosszuja apája tönkremenni "szándéko-

Polgári hősök

zó" lámpagyáros: semmi szerepe a történetben. A hősök nem tőkés polgárok, hanem kispolgári értelmiségiek: örült színész, kényeztetett feleség szerepét játszó volt színésznő, nyugdíjas színházi trombitás, inspekcióné ujságíró, éjszakázó banktisztviselő, egy "fiatalember", akinek az egész történeten át vérzik az orra, egy másik, aki révetegen tűnik valami közömbös siron ülve, egy polgári atya, vörösesikos hálóingben, szállós kaláccsal és szivarral, iszákos öreg szobrász és őt megmenteni akaró fia, erős, kövér uri gyerekek és kihízott szüleik, a francia bonne-nal felszerelt Ilike körül katonatisztek, kényes lányok, iszonyuan kövér bíró, két kapatos férfi a hajnali kávéházban, megint egy ~~fiatalember~~ menyasszonyával a holdfényes szoba arany pamlagán, öreg csillagász, idegbajos festő, a katedráján másról töprengő tanító, pisztoly és hegedű közt habozó férfi, párbajhős, aki meg akar halni, az életét értelmetlennek találó vak professzor, egy vidéki komikus, két orvos, egy szerkesztő és akarnok felesége, egy öregember, akit rabulejtett a tenger és mások. Boldogtalanok, céltalan életűek, züllebenek, zuhannak, nem tudják - s nem is kutatják -, miért. Legtöbbjüket magánéletükbe zárkózva találjuk. Foglalkozásukról csak értesülünk, legtöbbjük éppen abbahagyja, nyugnek tartja, amit csinálnia kellene. A csillagász széthányta távcsöveit, a szobrász bezárta műtermét, a tanítónak robot a tanítás, az idegbeteg festő nem fest, hanem valamire vár egy álomáson, a professzor is bizonyára nyugdíjasan elmélkedik a Duna partján, a bíró éppen nem ítélkezik, hanem végigdübörög kövéren az utcán, a színházi trombitást is csak későbbi változat mutatja meg a zenekari árokban, az első változat még jellemző köréből kiragadva. Pédig milyen sokat mondana, ha a bírót ítélkezni, a földbirtokost embereinek parancsolni, a professzort tanítani is látnánk. Ez ritkán fordul elő, s mindjárt életet kapnak azok az alakok, akiket társadalmi tevékenységükben is látunk: a színészt a színpadon, dübörgő tapsviharban, a hamiskártyást kártyával a kezében, egy orvost operálni, a párbajhóst a vivóteremben, a szerkesztőt cikkekről, versekről vitázni, - ezek a ritkásabb esetek. Ezek az emberek várnak, sodródnak, nem cselekszenek, csupán történik velük valami. Várják az estét, az őszt, a reggelt, egy vonatot, vagy sokszor maguk se tudják, mit, nem egy pedig a halált. Cselekvésre képtelenek, akaratgyengék, szenvedők, boldogtalanok, gyűlölik, tragédiákkal terhesnek érzik az életüket, de végzetesnek is, amin változtatni ugysem lehet.

Boszorkányos esték

Kosztolányi élményei, tapasztalatai nem futották az egész polgári osztály ábrázolására, a résznek is csak töredékeit tudta megörökíteni. Még kevésbé lehettek ismeretei a nagy dolgozó osztályokról. ^{Nagy} ~~Nagy~~ történet főhőse dolgozó ember: a kötőrő, a munkanélküli és a két cselédlány. Más novellákban pár szolgál, ^{egy mosónő} néhány cseléd tűnik fel, egy-két pillanatra, söprűvel vagy tálcával a kezében, szava, egyénisége egyiknek sincsen. Dolgozó emberek, a két nagy dolgozó osztály, a munkás-ság és a parasztság valójában mégis hiányzik. A cselédek faluról mentek kisvárosokba meg Pestre szölgálni. Valami falusias ízt őriz beszédjük, külsejük, mozgásuk, észjárásuk, de a parasztságból kiszakadtak. A munkásalakok közül egy sem nagyüzemi munkás. Valamelyes - nem is osztály-, csak emberi - öntudata egynek van; ez éppen a munkanélküli. A többiek élnek, robotolnak, nem gondolkodnak. Különösebb bajuk nem is látszik. Az országban ugyanakkor esztendőmön át forrong, sztrájkol, tiz-, sőt százezrével vonul föl tüntetni a munkásság, szervezkednek a parasztok, nem egyszer közéjük lövet a hatalom: lett volna minta. Kosztolányi környezetében mosónők, cselédek, szolgák mozogtak, ezekről vett egy-egy vonást alakjainak. Annyira urbánus író volt, hogy meg sem próbált falusi környezetben játszódó novellát írni /később az Égi jogász lesz egyetlen próbálkozása, annak hőst is gyorsan Pestre viszi/, a munkásságról azonban tudomást kellett vennie. Az ő élete is szerkesztőségek, színházak, kávéházak között zajlott, akár Nagy Lajosé. De Nagy Lajos szenvedett amiatt, hogy a munkásság idegen maradt neki, a cselédivadéknak, s ugyanakkor a parasztságból is kiszakadt. Kosztolányinak nem volt ilyen problémája. A munkásság ábrázolása tematikai bővülést jelentett csupán az ő számára. Egyszer-kétszer megkísérelte a lehetetlent: munkásalakokat elképzelt. Nézzük, milyen eredménnyel.

A kőimádó főalakja Andria, a horvát kötőrő. Sovány, izomtalan, fekete arcu, szálnalmas emberke. Csak a szemében égett becsületos tűz, amely aranyosra gyújtotta körülötte a levegőt. A szemé tetszett meg a szép Biancának, aki először nevetni akart a negyvenéves, vén legényen, aztán hozzámert feleségül. Tiz esztendő, nyomor, három gyermek, unalom, közöny, testgyilkoló és lélekölő robot: ez volt a házasságuk története. Andria folyton dolgozott, gyerekei rongyosak, éhesek voltak, felesége követelőzött, de hiába: férje nem tudta hozni neki a hajdan ígért sok pénzt. Hiába várjuk, hogy nyomoruk valóságos okairól gondolkodjék Andria,

Munkásalakok

erre ő nem képes. Ehelyett misztifikálja maga körül a világot. Felfedezi, hogy a hegyek, titokzatos, kegyetlen kőistenek. A hegyek azt akarják, hogy nyomorogjon. Maga köré gyűjtötte gyermekeit. "Aztán mesélt nekik a kőzaporokról, a hegyóriásokról, a vöröshasú, rémarché sziklákról, akik agyonütik az embert, ~~sz~~ ha közelébe mer férkőzni, és maga is megijedt a mesétől. Az alacsony kunyhóban valami ismeretlen vallás babonája kísértett." A halál is akkor érte el, amikor leborult a sziklák előtt, imádni "az egyedülvaló, vért és életet kívánó kőistent."

A kötető képtelen volt nyomorusága valóságos okait megfejteni. Lehetséges volt, hogy egy ember ilyen primitív legyen a XX. század elején? Tegyük fel, hogy igen. Az író kötelessége ilyen esetben az, hogy többet mondjon szűkagyú figurája szegényes gondolatainál. Kosztolányi egy szóval sem mond többet, s nem is ad lehetőséget olvasójának, hogy maga fejtse meg a tragédiát a kis kötető elszórt életmozzanataiból. A kötető életét - azon kívül, hogy a sziklák tetején lakik egy kis vályogházban /nehéz lehetett a csupa szikla-világban vályogot verni.../, három gyereke van, s reggelente csákánnyal a vállán elindul valahova - nem részletezi az író. Hol dolgozik? Kőbányában? Kié az a bánya? Az övé, másé? Van bányatulajdonos, vannak más kötetők, akik ugyanugy nyomorognak? Azok mit gondolnak? Ők is kőóriásokkal népesítik be a Karsztot? Ha követethetnénk Andriát a bányába, megnézhetnénk kikkel, kinek, milyen körülmények között dolgozik, véleményt formálnánk nyomorusága valódi okairól. Így azt kell hinnünk, az író maga se tud többet a kis horvátnál, vagy szándékosan elhallgatja az igazságot! Móricz Zsigmond a Tragédia c. novellájában öntudatosnak éppen nem mondható főhőst választ: egy napszámost, aki ki akarja emni a vén zsirosparasztot a vagyonából. A napszámosnak fogalma sincs osztályöntudatról, kizsákmányolásról, osztályharcról, de pontosan kiválasztja a nyomorusága okozóját: a zsirosparasztot. Tragikomikus tette kudarcra van ítélve, csak az ő vereségével végződhet, de küzd, és küzdelmének tovább láthat az olvasó, végiggondolja azt, amire Kis János képtelen volt: a tarthatatlan birtokviszonyok miatt embertelenül nyomorog a parasztság. A kőimádó misztifikációja lehetetlenné teszi a küzdelmet: nincs is kivel küzdeni. Rémekkel, kőmanókkal, kőistenekkel nem lehet. Velük szemben egyet lehet tenni: leborulni és meghalni. Andria meg is teszi ezt, felesége meg a daliás olasz legény megkönnyebbülésére.

Boszorkányos esték

A kőimádóban semmiféle ipari jelleg nincs. Pedig akármilyen kezdetleges lehetett is a századelőn egy kőbánya, mégis ipari üzem volt. Munkások, kisebbrendű munkavezetők, esetleg mérnök is, dolgoztak ott, robotoltak, szállították a követ. Andria bátya e nélkül a nyüzsgő háttér nélkül kalimpál csákányával a bediszletezetlen, üres színpadon. Üres háttértől, a társadalomból kiemelve, emberi kapcsolatoktól megfosztva pedig vértelen maradt alakja. Kosztolányi aligha nézett körül alaposan egy kőbányában, azért vitte kőbányászát a magányos sziklacsúcsra. "Én láttam a munkást..." - írta később. Lírai versre még talán elegendő élmény látni, futólag, a járdaszélen, egy kávémérésben vagy a vonatról egy munkásarcot, novella hiteles cselekményét, érzékletes környezetét képtelenség így ~~megkísérlet~~ megrajzolni. Nem tudom, járt-e Kosztolányi Horvátországban, töltött-e csak egy órát kőbányában, nézett-e körül olyan házban, amelyet Andriának ad lakásul? Azt gondolom, Olaszországba meg a Monarchia tengerpartjára utazva, láthatott egy-két követ fejtő embert a vasút mellett, eköré próbált történetet kanyarintani. Sikertelenül.

Egyetlen olyan dolgozó ember mozog Kosztolányi novelláiban, akinek a fejében fölrémlik az elnyomorodás oka: a gazdagok és szegények, ki zsákmányolók és kizsákmányoltak viszonya. A novella a Ligeti zene, főhőse pedig egy munkanélküli. Ömögüle nem hiányolhatjuk az üzemi környezetet, a munkástársakat, mert nem dolgozik. Persze, ha munkáskörnyezetet, munkáséletet ismerő író ír munkanélkülről, odaképzelteti hősé-vel régi munkahelyét, vagy azt, amelyikben szívesen dolgozna, arcokat villantana fel, célzás esnék a csavargó folalkozására stb. De ennek a csavargónak munkával, gyárral kapcsolatosan egyetlen gondolata sincs, egyetlen figura sem gondolkodhat írójának ismeretlen dolgokról. Ettől eltekintve, sokkal sikerültebb novella ez az előbbinél. A történet mindössze annyi, hogy egy ligeti padon alvó, halálosan fáradt csavargó fölébred, a kellemes zene meg a friss tavasz eszébe juttatja keserves sorsát, uri gyerekek nyüzsgik körül, elkergeti őket, egyet meg is ver, s a felháborodott szülők gyűrűjéből elviszi a rendőr. A csavargó kívül-belül halálosan elcsigázott. "Sárga és éhes arc", lesóványodott tagok, sorvadt tüdő, mély, fekete lyuknak látszó nyitott száj, nyájas és szomorú tekintet. Körülötte - tökéletes ellentétül - zöld, szikrázó reggel, fiatal fák, világoszöld árnyékok, kavicsos utak, szikrázó reggel, friss tavaszi lég. A csavargóban pedig sötét gondolatok. Találó ébredésének leírása:

Ligeti zene

"Lassanként ébredt föl. Először a szeme, azután a keze, majd elzsibbadt és padhoz fásult háta is. Mikor végre egész testén átfutott az ébredés józanító árama, kinyújtózkodott és a magasba nézett. Egy szomoru fűz hajolt reá." Így ébredt föl fokenként, minden testrésze külön-külön. Fölfogta a sugaras, ragyogó tavaszi reggelt, a fák között csavargó vidám zenét, - és észrevette a ráhajló szomorufüzet. Az ember és a természet közötti kontraszt kiáltó, a szomorufűz pedig sejteti a csüggeteg befejezést.

Nem sok lelki ellenállása van ennek a csavargónak. Hosszu évek irtózatos nyomora van mögött, "maga is jobban szeretett volna már egy olcsó és becsületes fakoporsóban aludni, mint a hónapos ágyán, a Kissalétrom utcában...hunyoritott egyet s valamit mormolt, olyanfélét, hogy minden úgy van legjobban, amint a véletlen bölcsessége rendezte. Azután lassan és szerényen csurogni kezdtek a könnyei."

Hogy az ellentét még erősebb legyen, most emberek jönnek. "A ligeti zene pedig pattogva, könnyedén tovább szólt. A liget is ébredezni kezdett már. Fiatal asszonyok suhantak piros reggeli pongyolában, a tóhoz, hajnali fürdésre. Finom, sápadt legénykék jöttek kialudtan, könnyedén fűtyörészve. A locsolt téren zajos uri társaság reggelizett. Parfümös asszonyoknak finoman és előkelően udvarolt egy föltűnően fiatal tábornok. A kék levegőbe határozottan furódott a drága cigaretták füstje." Ez már sok volt a csavargónak. A feslő tavaszt, a könnyű zenét még elbirta, ezeket az embereket már nem. Fájni kezdett neki a sok vidámság. A fejébe szállt a napsugár, muzsika, de főleg ezeknek az embereknek a jóllakott boldogsága.

És még ezután is van fokozódás. Jönnek a gyerekek, ezeknek az uraknak, finom asszonyoknak a gyerekei. A csavargó ltája bennük a jövő kapitalistáit, akik majd az ő gyerekeit fojtotgatják:

"Tíz kis vasgyuró. Mindegyik kövér és egészséges. Némelyiknek, mintha már enyhe kis pocakja is lenne. Mintha már az aranyláncot is lehetne látni a mellényükön. Ezek azok a fiuk, akikre az apjuk évente egész kis vagyont költ. Azért oly merész és vad a szemük. Azér néznek reá oly sandán. Az orruk a karvalyé, az arcuk az éhes vércsée. Ezek fogják egyszer megfojtani az ő sápadt, csenevész fattyait."

Az előbb még a véletlen bölcsességét dicsérte magában, most föllázad a jövő ellen, amely ugyanolyan kegyetlen lesz gyermekeihez, mint a jelen őhozzá. De ez a lázadás anarchikus, embertelen, értelmetlen. Szétesap

az ingerkedő, beléje csimpaszkodó gyerekek között, s megveri a legszembenebbet, aki ráölti a nyelvét:

"Mindössze négy éves lehetett. Fehér, tejbe mosdatott pimasz kis arca vigyorgott. A csavargó tántorogva állott föl. A csapat futni kezdett. Ő azonban utána vetette magát, és a tisztás szélén utol is érte őket.

Sovány keze belemarkolt a szőke, kr lobogó fürtjeibe, és rázni kezdte. Azután arcul ütötte. Erősen, mintha egy kemény, izmos férfit ütne meg.

Vad ordítás reszketett át a ligeten.

A csavargó füle csengett és a szeme káprázott. A ligeti zene léha akkordjai s a kábító gyermekvisongás egy zürzavarba olvadt. Csak azt érezte, hogy végre bosszút áll sok-sok szenvedésért, hosszú évek irtózatos nyomoráért, s kevély örömben vert a szíve. Édesen és fáradtan lihegett."

Visszataszító a négyéves gyermeket verő, "fáradtan és édesen" lihegő csavargó. Bősz apák ugrottak eléje, dühösen ordítva, szitkozódva. Ellenszenvesek ők is kipirult, jómodtól fénylő arcukkal, piszkot fröcskölő szájukkal, most mégis kénytelenek vagyunk nekik igazat adni. Megjelenik a rendőr, akit nem tud az olvasó annak nézni, ami: az elnyomó hatalom képviselőjének, ő most igazságtalanságot torol meg. "A csavargó bánatosan, lassan indult el a tavaszi fák között." Tudjuk: általában neki van ezekkel szemben igaza, ebben a konkrét esetben képtelenek vagyunk melléje állni. Megérdemelte sorsát, a szájalomnak egyetlen szikráját sem érezzük iránta.

A költő, akinek a nép "primitív és közönséges", a tömeg "otromba és ügyetlen", a ferradalom "a szennyes emberi indulatok céltalan civalódása", s aki ráadásul nem ismeri a munkásosztályt, nem juthatott tovább az egyéni bosszút álló magányos lázadó megformálásánál. Ilyen eszmei ballaszttal és életismerettel többre nem lehetett képes. Ez az alak is egyedülálló írásában, még egy figurája nem fog kezdet emelni a rendre. Kisemberei szenvednek, eltorzulnak, tönkremennek, elpusztulnak majd, anélkül, hogy pusztulásuk okát képesek lennének megjelölni. Erre - bizonytalanul és tétován - csak a világháború utáni novellahírsők némelyike lesz képes.

Ebben a két elhibázott novellában megvillan a szociális probléma, a többiben nem. Pedig az Öt órákor /korábban: Téli reggel/ első bekezdései után azt várjuk, most alkalmunk lesz betekinteni egy gyerekfej-

Öt órákor

jel szolgálni kényszerült kis parasztpesztonka sorsába:

"Vera, a kis pesztra reggel öt órákor ébredt. Kiköhintett a ködbe, de még sötét és hideg volt. Benn a cselédszobában is az éj feketéllett még s mikor visszament az ágyhoz, nagy kedve lett volna beléje fekiadni, ha nem gondol az utcai szobára, meg a fehér kályhára, melyek már régen vártak rá. Vera, a kötelességtudó leányka tehát öltözködni kezdett. Bedugta fejét a mosdótálba, lesimitotta nyiszlett paraszt haját, felvette szürke parkétkendőjét és megindult kifelé. Végigment egy szűk, sötét szobán, azután az erkély-folyosóra ért. Apró térdei összevacogtak a hidegtől. A feje előre-konyult kedvesen és álmosan, mint az alvó verébé."

De ebből az indításból nem bontakozik ki semmi. Vera begyújt, kitakarit, reggelit készít, fölkel az uri család, esni kezd a hó. A fehér világ láttán Vera "szeretett volna himnuszokat énekelni és a földre borulni, hogy megköszönje az életnek ezt a nagyszerű pillanatot, mellyel a szegény paraszt pesztrát meglátogatta, de ajkai csak dadogtak, kirepedezett kezei csak hadonáztak, értelmetlenül és bambán, és minden porcikája csak ezt dalolta: - A hó...a hó..." Két oldalán át áradozik a kislány - egy lírai költő elragadtatásával - a hóról. Tulajdonképpen nincs is itt semmi baj. Korán kelni, álmosan bókászni rossz, de milyen csodálatos a világ. A novella első fele tárgyvilágos helyzetkép, a második darabja prózában írt Téli alkony /áttéve reggelbe/, amiben véletlenül bennmaradt a kis pesztra is. A kislány sorsa nem érdekelte a költőt, egy gyermek kellett neki, aki lelkesedik helyette a hőésésen. Csehovot, mikor megírta az Aludni akarok elgyötört kis pesztráját, az ember, a szociális igazságtalanság érdekelte. Azért alkotott nagyszerű történetet, felejthetetlen sorsot. Kosztolányi a fehérben pompázó téli világot örökitette meg, ahhoz keresett alakokat. Ezért sikkadtak el az első sorokban felvillanó nagyobb lehetőségek.

A többi népi alakok is csak statiszta. A Boszorkány ~~szociális~~ öreg cselédje: durva arc, idomtalan, kivörösödött kéz, üres, szomorú szemek, imádságoskönyv az ölében. A Vakságban van egy ember. Csak a nevét tudjuk: Péter, meg azt, hogy egész nap dolgozott, fáradt, ő szokta kivezetni a vak professzort a Duna partjára. Elcsigázottan felelget neki, gondolatai rezonőrje, ő maga nem érdekes. A boszorkány fiatal cselédlánya Édes Anna előképe: fehérbőrű, szőke, cseléd, ő is késsel öl meg valakit. Egy szerelmavágyó, fiatal urigyereket a pincében, - boszorkánynak hitte. De

Boszorkányos esték

míg az Édes Annában a kis eseléd sorsa vádirat az osztálytársadalom embertelensége ellen, itt a villamosan szikrázó, rémterhes levegő a fontos, a farsangelő város "titokzatos", babonás, esztelen vidámságu hangulata. ^{Öreg kertész} ~~Az öreg kertész~~ című lírai rajz öregembere nem valóságos kertész, hanem halálra készülődő sztoikus görög bölcs. Ezek a Boszorkányos esték népi - vagy annak szánt - alakjai. Ritkások és tétovák. S mindez akkor, amikor Bródy, Taury, Tömörkény, Móricz, Móra jóvoltából városiak és falusiak, proletárok, félproletárok, parasztok és elnyomorodott kispolgárok tömege tör be élettelen megrajzolva a magyar irodalomba. Mellettük a Kosztolányi-novellák bizony élettől távolállók, vértelenek. A gyengeségek okára biztos kézzel mutatott rá /igaz, ez Ady két év előtti kritikája után volt/ Juhász Gyula: "Bizonyos, hogy irodalmi és művészi eleményekben több és gazdagabb része volt Kosztolányinak, mint életbeli gyönyörűségeiben és nyomorúságokban... Bizonyos, hogy kevésbé izgatják őt a nagyon is emberi és kevésbé művészi dolgok, és az is bizonyos, hogy amennyiben izgatják, előszörban mint érdekes témák érdeklik." Igen: gyér élettapasztalat és öncélú művészetfelfogás. - Nagyon találó észrevétele Juhásznak, hogy a Boszorkányos esték mintha folytatása lenne "egy nagy szimfóniának", ami már ott bujkált a Négy fal közöttben. Talán nem is folytatás, hanem a Négy fal között - prózában. Egyes témák versben is, prózában is földolgozva, nagyjából ugyanazok az alakok, ugyanaz a szűk polgári világ, ugyanaz az ernyesztő légkör, misztikummal, irracionálisussal tetézve. És ugyanez a, mondanivaló fölé nővő stílus és nyelv. A költő és a prózaíró művészete tökéletesen egybehangzó.

Züllés, hanyatlás, pusztulás felé tántorognak a polgári hősök. Hanyatlásuknak sokszor nincsen látható oka, ezért úgy tűnik a hősöknek is, az olvasónak is, mintha az élet kikerülhetetlen törvénye lenne a pusztulás, a halál. S hanyatlásukat mintha élveznék is, mintha ebben emelkednének környezetük fölé. Elmulik a nyár, el az élet, itt az ősz, az öregség, a halál. /Ősz felé/. Ostobák, kegyetlenek, utálatosak a nők /Tamás bosszúja/. Az öreg szobrász eldobta szerzeményeit, bezárta műtermét, inni kezdett, szerencsétlenség érte. Miért? /Károly apja/. A csillagász is elzüllött, tehetségtelen fia is /A csillagász fia/. A kövér bíró valaha karikázó, lepkeket kergető gyermek volt. A szép, kicsi gyermekekből csunya, nagy felnőttek lesznek, "a szépség hasznossá válik". Ez az élet szörnyű törvénye /A kövér bíró/. A kisfiu álma a szabad tenger volt, a meg-

Miszticizmus, irracionalizmus

valószínűsítés: a tabáni hajójárat.../Mese a tenerről és a szegény emberről/. A művészet is boldogtalanná tesz: a festő idegbajos /A hajóállomáson/, a színésznőnek saját életében nincsenek őszinte érzései, elvesztette önmagát /Istenítélet/. A tudás sem boldogít: a megvakult professzor értelmetlenné találja tanulásban töltött életét /Vakság/. Egy fiatalember kibotorkál a temetőbe, leül egy ismeretlen sírra és zokog. Mért boldogtalan? /Szombat délután/. Nincsen válasz.

Mint hogy sok alak zuhanását sem egyéni adottságai, sem társadalmi hatások nem indokolják, az az érzésünk támad, hogy az emberi sorsok valami mástól, kitapasztalhatatlan, ésszel föl nem fogható, rejtélyes, fenyegető, rontó erőből függenek. Az emberi sorsok tehetetlen labdái ezeknek az erőknek. Nincs törvény, véletlen van vagy végzet, küzdeni, kiismerni ezt sem, azt sem lehet. Sok novella alakjai sötétben író ködben mozognak, amit az író fujt köréjük, hogy ne ismerhessék ki magukat, s az olvasó is bizonytalanságban maradjon. A köd néha eloszlik, sokszor azonban nem támad világosság, a történetben marad valami titokzatos, érthetetlen mag. A kölmádó hitt a kőistenekben, imádta őket, az olvasó azonban érzi, hogy az elcsigázott kis ember hiedelmeitől függetlenül pusztult el, mint a lejárt, tönkrement gépezet. A boszorkányt primitív emberek agya szülte, a kis eseléd által megölt "boszorkány" szerelemvágyó fiatal fiú volt. Az álmos kis újságíró vérekes szemében fenyegető szörnyé hízik a telefon: ká letépi a falról, fojtogatja, összetiporja a csemető szörnyeteget. Az olvasónak komikus vagy szánalmas a gyözködő ember/A telefon/. Ezekben a történetekben legfeljebb maguk a hősök látnak misztikumot. De mi volt az a "két fénytelen karika", amely halálra rémitette, éjnek idején a sötét városba kergetett egy asszonyt, s ami még a természettudományos műveltségű orvost is megémitette? /Különös látogatás/. Ha legalább az író cinkosan összekacsintana az olvasóval: így akart ez a hiszterika férje barátjának a kedvese lenni. De nem. Az író halálos-komolyan veszi az asszony rémületét, s nem ad magyarázatot a "titok"-ra. A lázbeteg esch trombitás Beethovennel találkozott a hangversenyteremben. Pontosan olyan volt, mint a jól ismert halotti maszkja. Sétáltak, beszélgettek, találkoztak beszéltek meg, de "Beethoven" nemk tért többé vissza. A trombitás maga is képzelődésnek tartotta volna, ha a vendégkönyvben nem találja meg "színezetlen, durva" betűit, szobájában a gyűlöletlen lepedőt, a

Boszorkányos esték

gyujtatlan gyertyákat. Érintetlen minden, de - mondja a pincér is- pár napig itt lakott. Jönni, menni sose látták. Ki volt, hova tűnt?.../A cseh trombitás/. Egy öregember vagy tizenöt éve Velencébe ment. A tenger rabulejtette, képtelen elszakadni onnan, a tengernek szinte mágikus hatalma lett fölötte /A tenger vándora/. A szekrényben ülő diákot irtóztató félelem ragadja torkon, míg a szobában motozó, gyanutlan diáktársát nézi: "És én lassanként félni kezdtem tőle is, magamtól is. Vajjon mit fog tenni? Hátha olyan tekintetet lövel szemembe, amiben egy egész emberélet titka van, s megőrülök tőle? Hátha elkiáltja magát, vagy beszélni kezd, lassan és vontatottan? Ezt nem tudnám elviselni." A sápadt asszonynak előbb férje, aztán a fia halt meg rettenetes hirtelenséggel, most fivérénél időzik - és retteg. A korszak sok történetében a misztikum lidércei villóznak, ismeretlen rettenetek ragadják torkon a hősöket, miattuk cselekszenek saját maguknak is váratlanul, indokolatlanul.

Honnan a miszticizmus, irracionálizmus? A fiatal Kosztolányira erősen hatott Ibsen. Egy későbbi cikkében így vall erről: "Sohase Ibsen etikai állásfoglalását, határozatlan és prédikációszerű tanítását szeretjük, hanem a költészetét. Drámái pedig annyiban élnek, amennyiben költemények. Legjobban megkomponált drámája, a Nóra, például a kékharisnya feminista ideológiájával ma már kellemetlenül hat ránk; a Népgyűlölet se a miénk, a Társadalom támaszai is idegen. Ott azonban még mindig nagyon közvetlenül szól hozzánk, ahol tragikomédiát fest, a modern, beteg ember égbevégyését, utolsó drámái pedig, amelyek az egyéniségének legfinomabb idegrezdüléseit ábrázolják, érenél maradandóbbak." ² Ibsen drámáinak erkölcsi, lelkiismereti konfliktusai mindig a burzsoá társadalom bajaira utalnak vissza. De Kosztolányit nem a realista Ibsen, hanem az élete végén miszticizmusba, irracionálizmusba és szimbolizmusba menekült Ibsen, a hanyatló Ibsen ragadta meg. Nem az ibseni tartalmak, hanem a "modern, beteg ember égbevégyása" meg "egyéniiségének legfinomabb idegrezdülései". Ez a "nagyszerű és földöntúli" neki Ibsenben. A hanyatló Ibsentől tanul pszichológiát meg Freudtól. A két nevet összekapcsolja egy kritikában ³, ahol Freudra hivatkozva magyarázza az ibseni darabok társadalmi hazugságait: "Freud óta tudjuk, hogy elasztikus öntudatunk a kellemeset előtérbe helyezi, a kellemetlent pedig egyszerűen elfelejti." A burzsoá hazugságok tehát Kosztolányi szerint nem a leplezett kizsákmányolásra épült társadalomból követ-

Pszichológiája

keznek szükségszerűen, hanem az emberi természetből, öntudatunk rugalmasságából. Fűzzük tovább az okoskodást: hiába hoznánk létre egy másik, nem kizsákmányoló, társadalmi rendszert, "rugalmas" öntudatunk abban is társadalmi hazugságokat termelne ki. Akkor minek változtatni?...

"Az elbeszélésbe azzal hozott újat, hogy az elsők közt alkalmazta a modern analitikus lélektant" - írta róla Schöppflin Aladár A magyar irodalom története a XX. században c. munkájában. A lelkiélet ábrázolásának olyan előzményei vannak persze a magyar irodalomban, mint Arany János, Kemény Zsigmond, Bródy Sándor, Justh Zsigmond, Thury Zoltán, Ambrus Zoltán. De ők - Kemény Zsigmond és Justh Zsigmond többször kivétel - társadalmi meghatározottságukban mutatták be a hősök lelkiéletét, amit a Kosztolányi alkalmazta elemző lélektanra most még nem lehet elmondani. Az előbbi kritika jelzi, hogy fölfigyelt már a freudizmusra. Freud szerint az emberi tudat alá van rendelve a ~~XXXX~~ "tudatalatti"-nak. A tudatalatti főtartalma pedig a "libidó", a nemi vágy. A tudat tulajdonképpen a libidó és a szociális környezet közötti összeütközésből keletkezik. Ez a konfliktus, amely már a korai gyermekkorban kezdődik meg, végzettszerűen meghatározza az ember sorsát, s sokszor lelki betegséghez vezet. A tudatalatti a tudatot, a tudat pedig a létet határozza tehát meg. A materializmus viszont - az igazságnak megfelelően - azt tanítja, hogy az ember és az emberi tudat a társadalmi viszonyok terméke. Amilyen körülmények között él az ember, az határozza meg tudattartalmait, nem pedig fordítva. ~~Mások~~ Kosztolányi a freudizmus idealista tanítása alapján igyekezett bevilágítani hősei lelkivilágába. Későbbi kötetemei mutatják, mit talált bennük: Bolondok, Beteg lelkek... Kétségtelen, hogy már ezekben a novellákban is erős lélektani érdeklődés mutatkozik meg, s az is kétségtelen, hogy az osztályviszonyoktól megfosztott, steril emberi pszichikumot veszi elemzés alá. Nála a társadalmi körülmények és a lelki motívumok nem erősítik-magyarázzák egymást, hanem utóbbiak az előbbiek rovására érvényesülnek, elnyomják, elszintelenítik, pótolni akarják a társadalmi hatásokat. A lélektani elemzések vége az, hogy a tudatalatti "titokzatos", "rejtélyes", valójában kielemezhetetlen világ, s az ember tulajdonképpen sosem lehet biztonságban, nem tudja, mi játszódik le lelke tudatalatti mélységeiben, milyen bonyolult hatások szövedéke is az ő pszichikuma, amit irányítani nem lehet,

Boszorkányos esték

aminek az ember ki van szolgáltatva. Amikor Juhász Gyula "szép, rejtelmes és igen intelligens borzongások"-ról,⁴ Lengyel Menyhért "különös sejtések"-ről és "rendkívül ideges érzékenység"-ről irt⁵, erre a pszichológiára célzott. Kosztolányi csodaszernek, egyedül üdvözítő módszernek érezhette a pszichoanalizist, valójában csak-lélektani novellái vaktöltésként pukkannak szét. Ez időben egyetlen olyan novellája van, amelynek lélektani feszültségét a társadalmi ellentétek feszültsége igazolja, hitelesíti, fokozza. Ez a Sakk matt. A "vaktöltés"-re sok példa van. Azokkal kezdjük.

Első novellájának főalakja Károly, az öreg szobrász. "...Egykor híres szobrász volt, kiről egy darab idő óta sem a társulattudósítások, sem a napilapok személyhírei nem hoztak semmi hírt. Pár év előtt még tagja volt több képzőművészeti és irodalompártoló társaságnak, azután megunta a tagsági díjak fizetését, zsémbelődött a türehetetlen reprezentálásokra, és kimaradt mindenünnen. Az egyesületi könyvek nagy vonalozott lapjaiban kihúzták a nevét, xx s szép betűkkel melléje irták: kimaradt." Az öreg szobrász életében megkezdődött egy folyamat, amit az író nem tud indokolni semmivel. Ha a kiindulást igazolni tudná, hinnénk a további fejleményeket is. Így írói önkénynek tűnik minden későbbi folyamány. "A multtal való szakítás lassan, de végzetesen és halálos bizonyossággal következett be." Itt a történet achilleusi pontja: a "végzetet" nem kell, nem lehet indokolni, azért végzet. Fogadjuk el tehát, hogy a híres szobrász ok nélkül kimaradt a művészeti egyesületekből, megszakított minden érintkezést a világgal. Ok nélkül bezárta műtermét, széthányta szerszámain, mintáit, talált "magához hasonló szerencsétlen kiábrándultakat, akikkel borezgatva eltölthette a végtelennek látszó napokat." Károly tehát kiábrándult valamiből. Nyilván a történet kezdete előtt, mert ebben szó sem esett a kiábrándulás konkrét tartalmáról és körülményeiről. Pedig hajdan más volt: "Reggel otthon, a kertben megteáztak, azután felkötötték ppros, fehér kötőjüket, s füttyülve, olyan könnyedén, mintha csak kőművesmunkát végeztek volna, vágták a fehér, csengő anyagot. Eközben a park lombjaiban felébredtek a madarak, s az első madárszóval rendszerint belépett Károly anyja, hogy köszöntse a javithatatlan reggeli munkásokat. Az öreg, ha jól vált le a törmelék, kacagott, mint egy pákosztos diák, s bukfenceket hányt a földön." Ezt az állapotot szakította meg önkényesen Kosztolányi, hogy összeütközést konstruáljon Károly és Párisból most ha-

Károly apja

zatért fia közt. A fiu lelke a művészet csodáival van teli, apja meg egy könyvelő szárazságával számoltatja el kiadásairól. A fiu először hitetlenkedett, aztán elborzadt, megvetette, majd sajnálta, végül gyűlölte az apját. Megpróbálta előbb a művészet erejével megmenteni, aztán szigorú fegyelemmel leszoktatni az ivásról. Nem sikerült. Az öregén kitört a delirium. Most fogamzott meg Károlyban egy ötlet, amely egyelőre az olvasó előtt is titok marad: "Egyszer reggel felé láz-kinos, hosszú virrasztás után vigan ugrott föl Károly a karosszékéből, mint akinek egy pompás ötlete jön. Elsápadt. Az eszme lassan érett meg agyában. Egy pillanat előtt még valami halvány, öntudatlan derengés volt, s most már vakító, gyilkos világosságban állott előtte. -Vagy... - dadogta halványan. - Az ajkai idegesen reszkettek." Akár a Rosmersholmban Rebeka West. Ne kövessük tovább az eseményeket. A kerékpáros gyógyítás nem sikerült, de sikerült megölni az öreg szobrászt, aki a vadul vágató kerékpárról "szétterpesztett lábakkal, a rúzsaszínű égre forgó véres szemekkel esett a medernek kék, reggeli ködben fürdő vizébe. Nagy szemrehányás intett ki a szeméből. A fiu mosolygott. Nyugodtan fordult vissza." Nyugodtan, mosolyogva, mert az apagyilkolásnak lelkében elfojtottan élő vágya - ime - kielégült.

Milyen - társadalmi érvényű - mondanivalót szánt ennek a történetnek az író? Hogy az öregség tétlenséghez, szellemi eltunyuláshoz vezet? Hogy a szenvedély - jelen esetben az iszákosság - tragédiát okoz? Hogy a régi és az új nemzedék szembekerül egymással? A novellának nincsen következetesen kimunkált eszmei mondanivalója.

Ez első novellája. A csillagász fiát pontosan négy esztendővel később írta. Lépésről lépésre a szobrász zuhanása ismétlődik meg a csillagász sorsában. "Az öregot valami ismeretlen vihar sodorta a mi istentől elátkozott vidéki városunkba, a temető mellé. Itten telepedett le a feleségével és a fiával. A városban ezermesternek ismerték, de alig tudta róla valaki, hogy több külföldi akadémia tagja." Az öreg dohányozott, mindig feketét ivott, és fiával átbolyongta az éjszakákat. Mikor a történet elénk hozza, megvakulástól féltik az orvosai. "Zöld szemellenzőt viselt, mert szemei napról napra gyengébbek lettek, és az orvosok utóbb nagyon féltették a megvakulástól. Bozontos, deres fűrtjei nagy homlokára kusztak. Ezen a ziláltságon azonban a szívós munka álmódzó nemtörődősége

Beszorkányos esték

érzett. Kormos kézelői, puha, lehajtott gallérja, vásott ruhája pedig annyira illettek neki, hogy a csillagászt másképpen el sem tudtuk volna képzelni..." Hanyatló, gyengülő öregember a csillagász. Ha tudnánk, miféle "vihar" sodorta a kisvárosba, lassu süllyedése talán más színben tűnne föl nekünk. Így azt kell hinnünk, egyszerűen a természetéből adódtak a züllés okai, meg vakuló, gyengülő szeme tette lehetetlenné, hogy dolgozzék. A fiu mintegy öröklí az apai végzetet - az apai tehetség nélkül. Ostoba, lusta, rendszeres munkához nem szokik, apja műszereit - annak halála után - szőthányja, a csillagászat sem érdekli. Sápadt, szegényes, igénytelen, elhanyagolt: "Tul járt a huszonöt éven, s a lelke még mindig bölcsőben ringott. Sápadt, nyiszlett bajuszka játszott bujósdit felső ajka körül, de úgy látszik, ennek sem volt kedve kijönni. Nagyon rövidlátó szemei meg egészen gyerekesség tették, nem is említve azt, hogy haját középen választotta el, mert huszéves korában már kopaszodni kezdett." Érthetetlen, hogy a mulya, kicsit egygyű fiatalember körül mért alakult ki mégis valami szektaféle csalódott fiukból. S mért csalódtak ők? "A változást rendesen észre se vettük, csak azt láttuk, hogy a legkonokabb ellenségeink hozzánk szelidülnek, és bocsánatkérősen szorítják kezünket. Egyiknek ~~apja~~ anyja halt meg; másiknak egész váratlanul tönkrement az apja; a legtöbb szerelmes lett. Egy darabig bizonyára maguk bolyongtak az éjszakában. Szavuk ezalatt megfogyott, beszédük halkabb lett, arcuk kissé elsápadt és megnyult, szemeik alá az álmodók szürke gyűrűi rajzolódtak. De egyszerre csak közöttünk voltak, és velünk együtt ültek le a temető virágos fűvében." Álmodozva kóboroltak az éjszakában, csillagneveket mormoltak - amikről tudták, hogy összeeserélgetett nevek -, mig nem a csillagász fia beteg lett. Hosszas betegeskedés, könnyek, pesszimizmus, feltoluló emlékképek. Aztán kikel ágyából, elindul szektájával, mennek az éjszakában, elől a csillagász fia, "mintha már a csillagos magasságokban gázolna." Kabátja fekete lobogóként leng, s valamiféle jelkép akar lenni ez az enervált alak, a magasbatörés jelképe talán? Senki és semmi nem akadályozza ezeket a sápatag fiatalembereket, hogy becsületes emberi életet éljenek, ninosenek ellenséges társadalmi viszonyok körülöttük, ezek megint bediszlétezetlen színpadon vonzolódnak erőtlenu. Életképtelen emberek, akik a kórt saját szervezetükben hordozzák. Hullásukban kéjelegnek,

szinte mazochistán élvezve a szenvedést. Életre, küzdelemre képtelenek, de nincs is kivel, nincs is miért küzdeniök. Kosztolányi jelentősnek tarthatta ezt a novellát, hogy vele zárta a kötetet. Szerintem éppolyan sikertelen kísérlet, mint a Károly apja, négy esztendő alatt nem sok fejlődés mutatkozik Kosztolányinál, ami a tartalmakat illeti.

Lélektani "helyzetgyakorlat" A titokzatos szoba is! Idézem a végét: a hősnő "ment. Csak azt érezte, hogy undorodik ettől a véres, könyves, fekete szobától. Künn langyos márciusi délután volt. Vágyódott ki a fehérvirágos, illatos, egészséges életbe, a kék levegőtengerbe. Lerohant a lépcsőkön, kiért az utcára. Haját elkapta egy csintalan szellő. Két boldog, álmodó szeme az enyhe égbolton tapadt, amely szeliden és kéken nézett vissza rá. Kicszerzett, lázas száját megcsókolta a fény." Az író rokonszenve ezé a nőé. Szenvedéstől szabadult meg /"undorodik ettől a véres, könyves, fekete szobától", "kicszerzett, lázas száj"-a van/, de most fel-szabadultan, boldogan megy.

Ki ez az asszony? Egy orvos felesége, vérben fetrengő urát hagyta most el. Fiatal házaspár voltak. A férj végigvezette boldog asszonyát a remek uri lakáson, csak az utolsó szobába nem viszi be. Az a rendelője. Az asszonyka előbb duzzog, aztán szomorú, végül meggyűlöli urát. A rendelőből titokzatos hangok hallatszanak. Egy napon súlyos operációt végez a doktor, egyszerre felpattan az ajtó, átvágott utóérrel, kétségbeesve rohan be a feleségéhez: Segíts! Ő végignézi a véres emberen, berohan a rendelőbe, ott a feltárt mellű beteg. A nő undorodva néz meg mindent és elrohan. Rohantában elégtétellel képzelel el a vérben fetrengő férfit, az élettársát. A nő valaha szerette az urát. Ebben a helyzetben, ha csak egy csöpp emberség van benne, ottmarad, beköti sebét, segít a műtétet befejezni. Ő azonban kegyetlenül otthagyja a két szenvedő embert. Az író a bestiális furiával érez együtt. A befejezés efelől nem hágy kétséget. Az olvasót viszont undor és felháborodás fogja el, s a felháborodásból kicsi az írónak is jut, aki a ferdeséget pártfogolja. A történet nemcsak eszmeileg és lélektanilag hibás. Ritka orvos végez súlyos műtétet egyedül. Ilyen forgalmas, jómenetelű klientúra mellett feltétlenül lennie kellett volna asszisztensnek, akkor viszont a doktor nem lett volna kiszolgáltatva a feleségének, oda a drámaiság. Az is ritka eset, hogy az operáló orvos saját úterét vágja át /ámbar a boncolóorvosok megölésére a regényírók ősiük óta az operációs bal-esetet használják fel.../. De ha már átvágta, egy orvos ne tudná elszorítani? s ha "élettársa" lelketlenül otthagyta, szalad segítségért, be-

Boszorkányos esték

ti más a sebét. Szóval a részletek realitása még az orvosi szempontból laikus olvasónak is gyanús. Az író viszont feszültséget, drámaiságot, heves kitörést, tragédiát, kiömlő vért akart, s ezért hibát hibára halmoz.

A "lélektani helyzetgyakorlat" akkor válik valamit mondó novel-lává, amikor a megkonstruált helyzet társadalmi osztályok vagy rétegek összeütközése is. A Ligeti zenén kívül a Sakkmatt ilyen. A főhős középiskolás diák, valami alacsonyabbbrangu tiszt fia /egy korábbi változatban, a Lázadásban őrmester az apja/, nempedig vidéki tanáré, mint Kardos László mondja tévesen.⁶ Kosztolányit itt is a lélektani helyzet érdekli szinte kizárólag. De már a történet elején, egyetlen mondattal meg tudja mutatni a társadalmi különbséget: "Egyszer este az apám sugárzó arccal jött a szobába. Emlékezem, az üvegajtón át néztem, mint jön felém a gyakorlattéri portól összepiszkítottan, elfáradva és mégis ruganyosan." A gyakorlattéri portól összepiszkítottan: kisjövendelmű tiszt az apa, most sugárzik a boldogságtól, mert fiát az arisztokrata Tar ezredes tüdőbeteg ~~fiát~~ fia mellé házitanítónak fogadta. A környezetleírás csak mélyíti a két réget, a két család közötti társadalmi különbséget: "Ma is úgy emlékezem erre a házra, mint ahol minden elefántesontból, ébenfából és ezüstből van. A gyöngyházkagylók sejtelmes zugását még mostan is hallom. A kapualja ablakai finom zöld, sárgás és halvány-lila fényt szűrtek át, s amint beléptem, mindjárt két kő-óriás feje meredt elébem haragosan, morcosan. Minden, ami sejtelmes és nagyszerű volt, azt ebben a házban találtam föl." A fiu átalakított ruháiban ügyetlenül csetlik-botlik a tükrök és faragványos tölgyfaajtók között. A társadalmi feszültséget csak fokozza-mélyíti-erősíti a lélektani feszültség. Aladár ugyanis halálos beteg, nem bírja elviselni a kudarcot, mindig győznie kell a sakban. A fiu szégyenkezve, szenvedve, de türi Aladár sértő fölényeskédését, mert megismert ebben a házban egy halvány, finom leányt, Olgát. Előtte kell művereségeket szenvednie. Sokszoros motiváltság: társadalmi elnyomottság, szerelem, folytonos megszégyenítés. Senki és semmi nem feleslegessé teszi az előkelő környezet, a kékruhás lány, a lázbeteg látszatgyógyelmét váró család. Az utolsó lépéseknél a fiu zavartan nyúl a figurákhoz. Aladár a kezére üt: Nem te jössz!... Ez a sértés ébreszti föl kábultságából az engedelmes szolgát. Most vesz elégtételt, amikor egyetlen vereség megölheti a feloszló arisztokrata-gyereket. Haditervet kovácsolt

~~Lírai rajzai~~
Szerkesztés

a kis házitánító, pár lépés után előnyben volt, még egy rabszolgalépés, aztán a diadaltól részegen tolt előre egy parasztot: sakkmatt!...Kétféle küzdelem folyik itt: a sakktáblán az elkényeztetett, ostoba arisztokrata fiú csatároz a meghunyászkodott, szegény, tehetséges házitánítóval, valójában a társadalmi harcok sakktábláján is harcát vívja az uralkodó és a hatalomból kiszorított ~~réteg~~ réteg. A küzdelmet egyelőre a sakkfigurák vívták meg, de tudjuk, előbb-utóbb a társadalmi harcban is szembekerülnek... A történet sebesen iramlik, egyetlen kitérővel: az Olga meg a házitánító között kibontakozó szerelem mintha megakasztaná az események ~~szakas~~ folyását. Mintha. Mert valójában fűközbe, érte lázad fel a fiú az utolsó lépések előtt. A novella a főhős vallomása. Az én-jelleg még külön feszültséget ad a novellának, mert a fiú eliteli tettét, úgy érzi, eljátszotta a boldogságát. Az olvasó tudja, helyesen cselekedett, mást nem tehetett. Minden fojtott izgalmat sugároz itt: a halvány lány, az arisztokratikus környezet, a tintafekete éjszaka, a ~~kk~~ tulfűtött szoba forrósága, a tolószékes, lázbeteg Aladár, az utolsó játszma a félhomályos őszi délutánon olyan csúcspont, melynél többet nem bír el sem a hős, sem az olvasó. Annyi sikertelen kísérlet után itt ráhibáz Kosztolányi a helyes megoldásra: végre nem társadalmi konkrétságuktól megfosztott embereket mozgat jellemző helyzetben, hanem a társadalmi meg a lélektani küzdelem kibogozhatatlanul összefonódik, erősítve mindez a részletek hűségével. Ráhibázás ez: a kötetnek egyetlen novellája sem mérhető hozzá. Majd csak az Appendicitis szánalmas tisztviselőcskéje lesz a folytatás.

Mosoly, melegség, faelszabadult hangulat nincsen Kosztolányi novelláiban. Egyszer villan fel valami más: amikor a kis banáttisztviselő éjjeli magányában felveszi a telefont. Beszélgető társat keres. Űde leányhang zengi be a készüléket, a szobát, a tisztviselő szívét. Félóráig beszélgetnek, találkozt adnak egymásnak. Végre most nem összezuzódott egy lélek, hanem találkozott két kicsi, jelentéktelen, szenvedő, magányos ember, most új ^{lap} kezdődik az életükben.

Szerkesztés szempontjából az írónak vannak epikusabb és drámaibb elbeszélései. Az epikusra a Károly apja és A csillagász fia, a drámaíra a Sakkmatt, A titokzatos szoba, az Istenítélet stb. a példa. Az epikus novellák több alakkal bonyolódnak, néha esztendőket fognak át, nem tartják az időrendet, kitérők, visszautalások tarkítják ezeket. Helyzetek

Boszorkányes esték

sora ír le egy hosszabb fejlődési folyamatot. A Károly apja tiz, A csillagász fia nyolc helyzeten át vezet el a megoldásig. Ebben a novellatípusban küzdelem ugyyszólván alig van: Károly apjának az unalommal, a kiábrándultsággal és az iszákossággal kellene megküzdenie, a csillagász fiának meg az apjától örökölt enerváltsággal és gyermetegséggel. Kosztolányi novellaművészetében már most sem ezek az elbeszélések a fontosak, hanem a tömör, feszült cselekményű novellák.

Ezekben alig egynéhány figura mozog, s a történet szinte az összeközléssel kezdődik. Az író szűkszavuan megrajzolja a helyet, felvázolja pár mondattal az alakokat, tudtul adja a feltétlenül szükséges ismereteket, s már ki is robban a küzdelem. A Sakkmattban például az őrmester-apa éppencsak megvillan, s végleg eltűnik. Olga és az ezredesné is csak egy-egy vonással van megrajzolva: sovány, őszülő asszony, illetve halványkék ruhás, halvány nyaku lány. Olga az egész történetben egy szót sem szól, anyja három mondatot mond. Néha, a fordulópontokon, esik rájuk az elbeszélés fényszórója, végig a két főalak uralkodik: Aladár, a tüdőbeteg fiú és az elbeszélő. A környezet ~~HAMISKÁRTYÁS~~ és a szereplők bemutatására négy oldalt szán az író, az elbeszélés másik fele egyetlen nagy helyzet: a döntő összeecsapás. Az Istenítéletnek mindössze két figurája van: a férj és színésznő-felesége, aki a színpadon elpazarolta igazi érzéseit, akinek most már az anyaság és a szerelem is csak szerep. A bevezetésben izgatott szóváltás tárja fel a férfi szenvedését, a nő ürességét, visszapillantás házasságukra, s már következik is az "istenítélet": az asszony hirtelen meghalt kisfiát is csak "közönség" /a függöny mögül figyelő férj/ előtt tudja megsiratni. A férfi villámsujtottan vágódik végig a szobán... A hamiskártyás csendes, visszahuzódó életét két oldalon mutatja be a történet, a többi négy egyetlen helyzet részletezése: karácsonyeste kártyáznak, fia minden pénzét elnyerte, csalással veszíteni akar, de fia rajtakapja. Mindhárom novellában csak a főhős lelkivilága tárul fel /az elbeszélő fiúé, a férjé, a hamiskártyás apáé/, a többieket ezek tudatán át, ezek szemével látjuk. A katasztrófát mindegyikben véletlen robbantja ki: Aladár ráút a zavart partner kezére, torokgyík végez Csere Gábor kisfiával, kártyát hoz haza a kisgyerek, - aztán már mindegyik hős szigorúan saját jelleme szerint, szükségszerűen cselekszik. A környezet- és természetleírások szűkszavúak, feltétlenül szükségesek, erősítik, aláhúzzák, indokolják a hősök lelkiállá-

Lirai rajzok és novellák

tát: a sakknovellában az előkelő környezet és a titokzatos, tintafeke-
te éjszaka a fiu szorongását, a repedezett viaszosvászon meg a csem-
pe sakfigurák a hamiskártyás reménytelen életét, vagy milyen sokat-
mondó a Rigeti zene csavargója fölött a azomerufüz, körülötte a ra-
gyogó tavasz és a léha zene. A tömör, feszült, drámai, közvetlenül a
krízis előtt induló elbeszélés lesz később Kosztolányi novellaművé-
szetének jellemző típusa. Tömörségben, szűkszavuságban Maupassanttól
tanulhatott, akinek nemcsak verseit fordította, de bizonyára novellá-
it is ismerte. Tömörségben, szűkszavuságban követi őt, de csattanóra
egyetlen története sem végződik. Később igen, sőt szívesen él egy-
egy bekezdés végén felszikkasztó, meglepő, rövid, váratlan, ellenté-
tes tartalmu megállapítással. Komolyak, sokszor komorak ezek a novel-
lák, az elbeszélő nem parolázik sem hőseivel, sem az olvasóval, nincs
semmiféle kibeszélés, kedélyeskedés, anekdotizálás, urambátyámoskodás. Sze-
mélytelenül, véleményyt nem nyilvánítva, mindvégig a háttérben maradva,
pártatlanul, de nem szenvedélytelenül számol be hősei sorsáról. Az
előadás tulnyomórészt harmadik személyű, hétszer én-történet, egyszer
keretes /A színpad Othellojában az elmegyógyintézetben meséli el egy k-
~~ült~~ színész, hogyan ^{kereste bűnébe felelőse egyelmei lemezeide hűgét} gyilkolta meg féltékenységből a feleségét/, ket-
tő párbeszéd.

Némelyik novellájában /Szombat délután, Valaki áll a küszöbön, Ősz
felé/ s méginkább lírai rajzaiban /Magány, A tengeren, Éji dal stb./
nem az ösztövről cselekmény a lényeges, hanem a mindent elárasztó
érzelem, hangulat és a szándékolatlan költői nyelv. A párbeszédű Ősz
felé epikai magja mindössze annyi, hogy egy közelebből meg nem hatá-
rozott polgári család /apa, anya, két fiu, nagypapa/ vacsorázik, az ősz-
ről beszélget, majd lefekszik. Mindez lényegtelen benne, a darab egyet-
len fájdalmas monológ az eltűnő nyárról, a beköszöntő őszele, az
elmúlásról, az élet rövidségéről, a halálról. A nagypapa hiába erőskö-
dik, hogy még nyár van, apró kis jelek záporoznak rá a vontatott
beszélgetésből: hűvösek az esték, korán sötétedik, a gyönyörű szállófür-
tőkből el kell tenni téli ruhákat, a téli ruhákat, naftalin-szag,
a tó csupa lárva és hínár, elmentek a fürdővendégek, az egyik unoka köhög,
a sovány fák ágai meg-megzörögnek ~~zxxxzzzz~~ a szélről, a homályos
utakon barátságtalanul égnek a piszkos petróleumlámpák. Az apa meg az

Boszorkányos esték

anya részletesen megfesti azt a nyári délutánt s azt az augusztusi szürkületet, amikor a nyárban felfedezte az őszt. Remek kis impresszionista pillanatkép mindegyik, sok apró mozzanathból összerakva. A végrehajtthatatlan zárójeles "rendezői utasítások" is a fájdalmasan bucsuzkodó nyár s a kérlelhetetlenül tovaszálló élet sirámai.

A Szombat délutánban az történik, hogy fiatalember kimegy a temetőbe, gondolkodik és könnyezik egy ismeretlen sírhalmon ülve. A Magányban hazarohan a költő, bezárkózik, és izgatott dicsőítő tirádát zeng a - szerinte - csodálatos, boldogító magányról. Csupa "verstárgy": halál, ős, tenger, mulandóság, magány, holdfény, az élet - állítólagos - értelmetlensége s negint és többször a halál. A rajzok legszebbike a Tücsökdal az éjszakában. Nem belelelkendezés, mint a többi rajz, hanem tiszta költőiség. Felidőzi egy éjszakai vonatutját, a régen elpusztult tücsök ezüstös trilláját. Pár vonással érzékletesen festi a három év előtti éjszakát /fekete, szénaitatos sötétség, hosszú, finom cigaretta parázslott, alvó, mozdulatlan éjszaka, süketen dübörgő kerek, a szűk mezők mélysége, ezüstös trilla stb./, aztán számbaveszi, mi történt azóta a tücsökek, a mezővel, a gyorsvonattal, az utasokkal, a gyorsan szálló élettel: "Az ismeretlen mezőn azóta sokszor elszáradt és kivirult a fű, az ugart fölészárították, ezer és ezer fiatal tücsök kezdett új dalba, s az én igénytelen énekesem még ezen a nyáron meghalt. A vidék talán el is pusztult egészen, a gyorsvonatom mozdonyát, mely tovaröpített a dübörgő síneken, azóta piszkos kereskedésekben ócsakavasként árulják. A gépész meghalt, a jelzőlámpa összetört, a kocsik inai meghibbantak, és a vasut utasai szerteszállottak, örökre eltűntek a szemem elől. A dal azonban él, a tücsök, ez az apró fűzfapecóta, ez a semmi, ez a ciripelő, zöld féreg egyre huzza lelkemben fájdalmas, vékony hegedűjét." Micsoda ellentét feszül annak az éjszakának a csöndes szépsége és az azóta bekövetkezett ki-méletlen pusztulás között. A pusztulás fölé pedig úgy zendül az igénytelen tücsök szava, mint a mégis örök és elpusztíthatatlan élet dala. A többi rajz nem versenyezhet ennek a szépségével, némelyik pedig különösen erőszakolt. Például a hervadó kertben mestelenre vetkőző és meghaló öreg kertész, aztán A vásárban földön fekvő, XX. századi sztoikus bölcső, akit egy üldözési mániás, dúsgazdag öregemberről mintázott Kosztolányi, nem értjük a Magány sikoltozó gyönyörűségét sem, és hidegen olvassuk az örömlányokhoz intézett szónoklatot, az Éji dalt.

E versszerű elemeken kívül a költő szinte zsufolja a különböző stiluseszközöket. Bőségesen él hasonlatokkal és metaforákkal, utóbbiakat halmazza: "Ó, mint szeretlek téged, te halovány, esedálatos napom, te lehelletszerű ezüstvirág, te gyöngyház-hajó, te a levegő kék hullámain csendesen vitorlázó naszád, te sziget, hol a boldogok laknak, te költő-hívó, te hű, te hűtelen, te rémes, te édes!" Duskál a jelzőkben: "Bevilágítasz fáradt szűzek szobájába, és bőkezű pazarsággal ontod ezüst sugaraidat az ő párnáikra, és elveszed tőlük nyugodt leányálmukat, te kerítő!..." "Távolban egy alacsony üvegház guggolt, hol a nagylevelű, kármin-kelyhű, dráma virágok bágyadtan aludták téli álmukat." Igék, határozók torlódnak egymásra: "...vizet öntesz hörgő számba, hullánkkal lapdázol, orkánokkal hányatsz, de nekem csak szemhéjamat kell lehunynom, és te eltűnsz és a semiségbe rokkadsz." "...részítsz a fekete zongorákra, és azok borzongani, zongeni, zsongani kezdenek..." "Lüktetve, pihegve, nehezen lélegezve alusza délutáni álmát a víz." "...a boldogságtól szinte lihegve, lázasan me-

Boszorkányos esték

gyek." Kihaszználja az ellentétekben rejlő kifejező erőt /felmorduló, elsimuló vér-óceán; te örök-nyugtalan, te közhíros gyilkos, ó Tengeri; szenes öröm; mosolyotok könyvekből született; te hi, te hitelen, te rém, te édes!/, a felsorolásra idéztem a Tücsökdal az éjszakában c. rajzot, ezt a mondatot pedig az igék dinamikája fokozza fel: "Most csak simogatják...egyszerre azonban a játékpörölyök belemarkolnak a mennydörgő acélhálózatba és tépi, szagotják háborogva, zokogva." A fokozás más példái: "Kezemben egy hosszú, finom cigaretta paráztott, s lankadtan, tétlenül néztem, mint alszik el, szenesedik meg, feketül hozzá az alvó, mozdulatlan éjszakához." "Felém öltögeteg ezer apró vípera-nyelvedet, felmordulsz, reám bógsz, te harapós oroszlan..."

A tulzsufelt, nagyterjedelmű mondatok zengését és a röviden koppantók drámaiságát tudatosan használja ki: "A kaput kinyitom. Belépek a szobába. Sötét van. Nincs senki benne. Egy pillanatig még kopog fejemben az utca zaja, a kerékdüörgés, az emberek zagyva beszéde, de már olyan halkan, hogy egészen összeolvad a lelkem zenéjével." Csupa megszólítás, kérdés, felkiáltás, felszólítás, óhajlás: "Ó, tiszteletreméltó agg, miért fotrengesz itt a hideg sárban, mondd, miért nem állasz talpadra? Miért nem szaladsz a szaladókkal, és miért nem hívtesz az üvöltőkkel? Nézz fel a kék égre, milyen azuros és csillámló! Tekints le a földre, milyen lázas és forrongó! Mindenütt élet van. Jer, majd segítek neked!" Mindezek a stiluseszközök - másokkal együtt - egyszerre, már-már öncélú bőségben jelentkeznek. Külön kis tanulmány lenne megvizsgálni egy-egy terjedelmesebb mondatát /hát még egy teljes ~~rajzát~~ rajzát!/, mi minden stilushatással játszik Kosztolányi. Öncélú bőséget emlegethetünk, mert ezek a rajzok nem hordoznak különösebben jelentős és eredeti gondolattartalmat, s így a stilus kicsit önmagáért zeng, fölébe kerekedik a mondandónak.

A szoros értelemben vett novellákra általában nem jellemző a stilusnak ez az elburjánzása. Nincs bennük szinonimákban, értelmezőkben, metaforákban való túltengés, mondatai se túl rövidek, se inkább túl hosszúak, inkább mellé, mint alárendelők, inkább kijelentők, mint egyéb fajtájúak, - a lírai rajzok stilusszépségeiben dúsuló Kosztolányija a novellákban puritán, fegyelmezett. Talán egyedül jelzőbőség áruklodik a költőről, az impresszionistáról. Tömöriségről, szűkszavuságról szíltam fentebb, de tanulságos egy novellája korai és késői változatát összevetni, mi mindent kiszórt belőle alkotójuk. Legyen ez a novella A cseh trombi-

A cseh trombitás két változata

tás.

A korábbi változat rögtön azzal kezdődik, hogy Sznopcesek, a nyugalmazott cseh trombitás beteg. Az Összes novellák-beli változat tizenhét soros expozíciót illesztett a történet elejére: Sznopcesek még nem ment nyugdíjba, életelemében, a zenekari árokban látni, száján a hatalmas ~~trix~~ trombita: "Ha a karmester kopog a pulpituson, szájához szorítja ranggeteg trombitáját, a szeme kidagad, mint a pontyé, a két arca először felpuffad a beléje szívott sok levegőtől, aztán ez a levegő - lassan és ütemesen - kiárad a trombita torkán, s arca lelohad. Sokszor ismétli a játékot. Lélekkel fuj és lelket fuj a hangszerébe. A trombita pedig mint egy kaeskaringszörny, egy aranypolip, őt szívja." A korai változat rögtön Sznopcesek betegségével rontott ránk, holott nem is ismertük. Most cselekvés közben látjuk őt, kicsit ~~együgyű~~ együgyű, becsületes zene-rajongásával és kezdődő betegségével. Most már jöhet a történet, lelkeleg előkészültünk, minden fontosat tudunk, meglepetés nem ér, szükségszerien úgy történik majd minden, ahogy történik. A beteg, lázalmokat látó öregember egyszer magával Beethovennel találkozik a hangversenyteremben. Hogy ezt valahogy elhiggyük, még egy mondatot illesztett be az író, indokolni Sznopcesek primitívságát és áhitatos zenetiszteletét: "Nem sokat érthetett a zenéhez, de tisztelet élt benne, egyes zenezesenik előtt haptákba vágta magát, mint a muzsika öreg közkatonája." A láz meg a naiv zsenitisztelet együtt indokolja valamelyest a különös találkozást. Egyetlen mondat bővül még ki jelentősen, a kort, az ellenséges viszonyokat bírálva: "A közönség fecsegett, piaszegett, fészkelődött, ő úgy ült, mint egy szobor", ebből ez lett: "A közönség fecsegett, pisszegett, fészkelődött, de ő mindig tiszteletteljesen és csendet parancsolóan ült, mintha rá lenne bízva, hogy a művészetnek ebben a művészietlen és kegyetlen korban igazat szolgáltatson, s megvédje a barbárok közönye ellen." "Művészietlen és kegyetlen kor!" "barbárok közönye": félre nem érthető ítélet saját ellenséges kora fölött. - Ennyi a szerkezettel s a tartalommal kapcsolatos változtatás, a többi stilisztikai.

Töröl. Felesleges tagadó- és kötőszavakat, henye névelőket, zsufoló & jelzőket, tulmagyarázó toldalékokat. "Csak a szemei estek be kissé": a magyar nem mondja többesszámban a páros testrészt, jobb tehát: "Csak a szeme esett be kissé." - Egyszer elkésve érkezett, "körülötte ismeretlen, kiméletlen emberek...": miből állapította meg pillanatok alatt, hogy kiméletle-

nek? Marad ennyi: "...körülötte ismeretlen emberek..." - "A zene és a melegség együtt muzsikál." Az írónak lehet, hogy muzsikál, de Sznapcsék szédeleg a türehetetlen melegben, neki "a zene és a melegség együtt zsi-bong." Egyetlen szó, s hogy kifejezi a muzsikus zavartságát! - "...háta mögött egy fehérruhás lány figyel, s annyira előre hajlik, hogy majdnem lebukik a székről." Cseréljük ki a közömbösebb jelzőt jellemzőbbre, amely már idegen alakjával is előkészíti a mondat másik felét: "...háta mögött egy smukk lány figyel..." - "Otthon az ágya fölött, a poldon állott zord bronzszobra, melyet a szobrász a halotti lárva után öntött ki." Valamire való szobrász nem másolatokat készít, tehát jobb: "Otthon az ágya fölött lógott a maszkja, melyet a halotti lárva után öntöttek." - "Maga előtt látta... azt a képet, ahol a nagy mester ravatalon fekszik." Szószaporítás, kottamásolatokat, arcképeket csak jelentékeny emberrel kapcsolatban emlegethetünk, hát még halotti lárvét: "Maga előtt látta... azt a képet, ahol a ravatalon fekszik." Így, alany nélkül is, tökéletesen érthető. - A trombitás elfehéredett, de azért mozdulatlanul ült tovább" helyett: "A trombitás elfehéredett, s arra gondolt, hogy utóbb gyakran történnek vele olyan dolgok, amelyeket nem tud megmagyarázni, és délután több bort ivott a kelletténél." Ezzel a beszúrással a láz és a námor régióiba tolja át Kosztolányi a valóban lehetetlen találkozást /bár ennek ellene mondanak az utolsó sorok; a szálloda vendégkönyve meg a pincérrel való beszélgetés, a szoba/. - "Nézte, nézte. Mozdulatlanul ült és hallgatta a zenét." Ki ült? Az előző mondat alanya, a trombitás? Így félreérthetetlen: "Nézte, nézte. Az idegen mozdulatlanul ült..." - "A jobb könyöke fehér kőportól piszkos, vagy talán a meszet dörzsölte le, mikor bejött?" Ennyi a betoldás: "A jobb könyöke fehér kőportól piszkos, sírok tégláitól, vagy..." A két szó fokozza a történet sejtelmességét, érthetlenségét: a trombitás lázasan, mámorosan is tudja, lehetetlen, hiszen a nagy zeneszerző halott. - "Egy magas, puha, hegyesen kiszögellő gallér szorult a nyakához..." Persze, hogy egy, ki visel két gallért? Maradjon hát: "Magas, puha, hegyesen kiszögellő gallér..." - "Fekete mellényén egy ezüst óralánc huzódik." Tömörebb így: "Fekete mellényén ezüst óralánc." - "Ilyen tehát, egészen ilyen - gondolta magában, ~~amig félig~~ magánkívül reá meredt." Amit gondol az ember, magában gondolja, s a mondatban különben is ott a magánkívül, nem bír el egy mondat két hasonló szót. Tehát: "Ilyen tehát, egészen ilyen - gondolta..." - Beethoven "megváltotta a jegyet, zsebébe gyúrte,

A cseh trombitás két változata

s rengő lépésekkel az ajtó felé tartott." Rengő lépésekkel mehet egy hentes, egy birkózó, de ne így menjen a nagy mester. Egyszerűen így lett: "...a zsebébe gyűrte, s az ajtó felé tartott." Így irtott ki novellájából az író valami negyven kifejezést, pár mondatot, néhányat pedig, az említeteken kívül, betoldott - s a csekély változtatás sokkal tömörebbé tette a művet, árnyaltabbá a trombitás alakját. A kövér bíró elejét toldja meg jelentősen /az izzó, kisvárosi déli leírása/, s a végét, ahol a gyerekek rádöbbennek: belőlük is lehet pohos, rengő lépésű felnőtt, s köszönnek a huszokolosszusnak. Jelzők, határozók zsufolódtak ebben a novellában is, az író sebészkése minden háromból egyet hagyott meg. Az Ilike az asztalnál /Összes novellák: Összonna/ c. darab elején egy egész oldalon sorolta, mi minden látott a gyerek a megrakott asztalokon: majonnéz-halat, rákpástétomot, rumosüvegeket, sárga piskótákat, marcipánokat stb. stb., amiket egy négyéves lányka képtelen mind megnevezni. A főlétsleges leírás már a Boszorkányos estékben sem szerepel. Nem mindegyik novella szorult rá a tisztogatásra-egyszerűsítésre: a Sakkmatt korábbi változatából mindössze egy mondatot hagyott ki a szerző. Ennek az elbeszélésnek egy hibája van: hiába adta a szót hőse szájába, maga mondja el az író a történetet. Egy kis gimnazista képtelen olyan kiforrott stílusban előadni az esetet, mint egy máris kiforrott stílusú író.

A Boszorkányos esték megjelenése az induló évek későre nyúlt utójátéka volt: Kosztolányi költői és írói pályakezdése 1909 elejéig tart. Jelentkezett egy viaszérzékeny, nagy tehetséget sejtető költő és prózaíró /hogy a többiről ne is beszéljünk/, aki azonban a benne tomboló eszmei zűrzavar miatt, no meg azért, mert csak a polgárságot /annak is csupán egy szeletét/ ismeri, élményei szűkkörűek, a nép és a kor főkérdései kiesnek horizontjából, nagyot még nem alkothat. De arra jó volt ez a két és félszáz vers meg a félszáz novella és rajz, hogy kiküzdjön alkotásuk közben egy hajlékony, impresszionista stílust, mely folytonosan csiszolva, kovácsolva - majd a háború és a forradalmak után - alkalmas lesz az emberileg, világnézetiileg érettebb író jelentősebb mondanivalóit hordani. Amit az első két kötet kisugároz, az annyi, hogy a magyar kispolgárság tehetetlenül vergődik, vágyik is az élet megváltoztatására meg irtézik is tőle, erőt, hitet nem érez, szövetségest nem keres, boldogtalan, szenved. a feudálkapitalizmus szecritásában, nem tudva, hogy ez okozza szenvedését.

J e g y z e t e k

S z a b a k a

¹Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső /Bpest, 1938., Révai/X 23.1.

²Kosztolányi Dezső: Írók, festők, tudósok /Bpest, 1958., Szépirodalmi/X

II. 333. l.

³K.D.: Id. mű 334. l.

⁴Kosztolányiné: Id. mű 23. l.

⁵K.D.: Id. mű 333. l.

⁶K.D.: Id. mű 334. l.

⁷1901. május 3-án - kisebb esiny miatt - ~~meggyilkolták és meghalt~~ agyonlőtte magát egy gimnazista. A Bácskai Hírlap május 4-én Bomlik a gimnázium, május 5-én Tanbetyárok címmel írt vezércikket, dühösen támadva a tantestületet, főleg pedig K. Árpád igazgatót. - 1905. júniusban egy érettségizőt - elégtelen latindolgozata miatt - egy esztendőre visszavetett az elnőklő Platz Bonifác főigazgató. A fiú kutbaugrott, meghalt. A helyi sajtó /lásd a Bácskai Hírlap 1905. évi 141.-146. számait/ tajtékozva támadta a gimnáziumot, megint főleg K. Árpád igazgatót. A városi közgyűlésen elhangzott, hogy "a város közönsége erkölcsi kötelességének fogja tartani a gimnáziumi növendékek tanítását más, erre hivatott személyek vezetésére bízni", - ha a nívó nem emelkedik. A közgyűlés "kiméletlen, de jogosult" kritikát gyakorolt. Néhány kitétel: "tanügyi botrány", "gyakori kegyetlenkedések", "magyar növendékeket irtó gimnázium" /az öngyilkos fiút Brsics-Kosztics Miklósnak hívták különben.../, Mukits Simon függetlenségi képviselő: "ezek elől a vadállatok elől" más gimnáziumokban mennek a gyerekek, "a díjakat a tanárok és hozzátartozóik pereputtyai élvezik" stb. A Brsics-Kosztics ügyről - jó alkalom volt ez támadni Platz Bonifác reakciós szegedi főigazgatót - sokáig cikkeztek a szabadkai, szegedi, sőt pesti lapok is. Kosztolányi Árpádot sem kimélték. Ez a két öngyilkosság adta az Aramysárhány motivumait. Kosztolányiné "bukott diák"-ot ír /id. mű 40. l./, egyébként pontosan írja le az 1901-es esetet.

- ⁸Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok /Bpest, 1962., Akadémiai/ 396.1.
- ⁹V.ö.: Szabadka szab.kir. város közigazgatása az 1902-12. években /Szabadka, 1912., Szent Antal nyomda/, 22.1.
- ¹⁰V.ö.: id. Frankl István: Szabadka szab. kir. város ismertetése /Szabadka, 1899., Krausz és Fishher nyomda/, 135. 1.
- ¹¹Id. mű. 36.1.
- ¹²Id. Frankl, 59.1.
- ¹³Szabadka közigazgatása, 234.1.
- ¹⁴Kosztolányiné: id.mű 48.1.
- ¹⁵V.ö.: Szabadka közigazgatása, 255.1.
- ¹⁶Ld. a szabadkai gimnázium 1901. és 1902. évi értesítőjét. Másként, de tévesen: Kosztolányiné i.m. 103. 1.
- ¹⁷Kosztolányiné: i.m. 36.1.
- ¹⁸Kosztolányi Dezső tanulmányi eredményeit a gimnázium 1895.-1903. évi értesítői alapján ismertettem. Kosztolányiné nyilvánvalóan tévesen ír erről könyvében.
- ¹⁹Bácskai Hírlap, 1903. jun.5.
- ²⁰Bácskai Hírlap, 1903. jul. 16.
- ²¹Bácskai Hírlap, 1903. jul.19.

F o r r o n g ó k p e s t i é v e k

- ¹Kosztolányiné: i.m. 144.1.
- ²K.D.: Írók, festők, tudósok I. 18.1.
- ³K.D.: i.m. I. 23.1.
- ⁴Kosztolányiné: i.m. 129.1.
- ⁵Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése /Bpest, 1959., Akadémiai/ 49.1.
- ⁶B-J-K lev. 51.1.
- ⁷B-J-K lev. 51.1.
- ⁸B-J-K lev. 59.1.
- ⁹K.D.: Négyesy László. Új Idők, 1933. 113.1.

Jegyzetek

- 10 Uott.
- 11 Idézi Kispéter András Juhász Gyula c. monográfiája 37. l.
- 12 K.D.: Irők, festők, tudósok II. 310.l.
- 13 Kosztolányiné: i.m. 115.l.
- 14 Kosztolányiné: i.m. 131.-136.l.
- 15 Idézi Lengyel Géza: Ady a műhelyben /Bpest, 1957., Szépirodalmi/
302.l.
- 16 B-J-K lev. 61.l.
- 17 B-J-K lev. 122.-123.l.
- 18 Lev. 167.l.
- 19 Lev. 178.l.
- 20 Kiss Ferenc: A beérkezés küszöbén /Bpest, 1962., Akadémiai/ 78.-83.l.
- 21 Lev. 52.l.
- 22 Lev. 96. l.
- 23 Lev. 97.l.
- 24 Lev. 137.l.
- 25 ~~Nyx~~Babits Mihály: Kosztolányi. Nyugat, 1936. dec.1.
- 26 Lev. 152.l.
- 27 Lengyel Béla: Nietzsche magyar utókora és Kiss Ferenc i.m.
- 28 K.D.: Juhász Gyula. Világ, 1914. márc.7.
- 29 V.ö. Lev. 253.l.
- 30 Lev.60.l.
- 31 Nietzsche; Jenseits von Gut und Böse. Ford. Vályi Bódog - Bpest,1907.,
Athenaeum, 193.l.
- 32 I.m. 194.l.
- 33 K.D.: Zarathusztra. A Hét, 1907. dec.8.
- 34 Babits Mihály: Kosztolányi. Nyugat, 1936.dec.1.
- 35 K.D.: Strindberg: Fekete lobogók. A Hét, 1907. dec.15.
- 36 K.D.: Égő könyvtár. Budapesti Napló, 1906. szept. 12.
- 37 Pataj Sándor: Magyar szocializmus. Bácskai Hírlap, 1904. jun.21.
- 38 Május elseje. Bácskai Hírlap, 1904. május 3.
- 39 K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. jan.22.
- 40 K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. márc.12.
- 41 K.D.: A ferradalom. Budapesti Napló, 1906.aug.8.
- 42 K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. jan.29.
- 41/a. K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap,1905. ápr.23.

- 43 K.D.: ~~Népszavak~~ Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. máj.14.
- 44 K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. aug.27.
- 45 V.ö. Kosztolányiné i. m. 131.-132. l.
- 46 V.ö. Kosztolányiné i.m. 144.-145.l.
- 47 Lev.130.l.
- 48 K.D.: Vészi József. Nyugat, 1928.jun.1.
- 49 K.D.: A házadók. Budapesti Napló, 1906. okt.6.
- 50 K.D.: Költő-protektorok. Budapesti Napló, 1907.jan.12.
- 51 Budapesti Napló, 1906. aug.10.
- 52 Budapesti Napló, 1906. júl.8.
- 53 K.D.: Koldusok. Budapesti Napló, 1906. aug.24.
- 54 K.D.: A gondolkodás halottja. Budapesti Napló, 1906. szept.15.
- 55 K.D.: Gyermekszépség. Budapesti Napló, 1907. jun.27.
- 56 K.D.: Írók levelezése. B. Napló, 1907. szept. 28.
- 57 K.D.: Epók. B.Napló, 1907. okt. 15.
- 58 K.D.: Rákóczi. B.Napló, 1906. nov.21.
- 59 K.D.: Delila. B.Napló, 1906. dec.16.
- 60 K.D.: Déryné ifjasszony. B.Napló, 1907.febr. 7.
- 61 B.Napló, 1907. szept.8.
- 62 K.D.: Tökéletes feleség. B.Napló, 1906. nov.4.
- 63 Az adatokat A Thália története 1904.-1908. c. könyvből vettem/Bpest, 1954., Művelt Nép Kiadó/.
- 64 B.Napló, 1906. nov. 5.
- 65 K.D.: A nagy fejedelm. B.Napló, 1907. márc.5.
- 66 K.D.: Thália. A Hét, 1908. okt.25.
- 67 K.D.: A holt város. B.Napló, 1907. márc.26.
- 68 K.D.: Forradalmi nész. A Hét, 1908. dec. 27.
- 69 K.D.: Lucifer. Magyar Szemle, 1906. szept. 20.
- 70 K.D.: Színház/xxx Bpest, é.n., Nyugat/ 6.1.
- 71 K.D.: Proletárköltészet. Népszava, 1908. febr. 23.
- 72 Ligeti zene. Népszava, 1908. jun.7.
- 73 Ld. a Népszava 1908. apr. 22-i számát.
- 74 K.D.: Új célok felé. Magyar Szemle, 1906. okt. 11.
- 75 K.D.: Az ihletről. Politikai Hetiszemle, 1908. márc. 22.
- 76 K.D.: Írók, festők, tudósok I. 21.1.

Jegyzetek

- 77 K.D.: Isten rabjai. A Hét, 1908. jun.7.
 78 K.D.: Herczeg Ferenc könyve. A Hét, 1908. aug.16.
 79 K.D.: Palágyi Lajos költeményei. XXXIII Magyar Szemle, 1906. jun.19.
 80 K.D.: Írók ellenségei. A Hét, 1908. aug.9.
 81 K.D.: Vér és arany. Ady Endre újabb versei. A Hét, 1907. dec.29.

Ugyanilyen című cikk: Új Idők, 1908. febr. 9.

- 82 K.D.: Írók, festők, tudósok I. 47.1.
 83 Uo. 48.1.
 84 K.D.: A föld meg a város. A Hét, 1908. ápr.5.
 85 K.D.: A Holnap. A Hét, 1908. szept.13.
 86 K.D.: Négy verseskönyv. A Hét, 1908. júl.26.

N é g y f a l k ö z ö t t

- 1 Boszorkányos esték /névtelen kritika/. Élet, 1909. jun. 27.
 2 Ady Endre: Négy fal között. B. Napló, 1907. jun.1.
 3 Lev.16. 1.: "Egy arc, fehér, hideg arc jégvártyáját bámulom..."
 Lev. 166.1.: "Súlyos életkatasztrófák s más bajok bizseregnek a levegőben."
 Lev. 13.1.: "Itt meg nem nevezhető csapásim és szorosan egyéni jellegű kellemetlenségeim..."
 4 Kosztolányiné: i.m. 171.-174. 1. A kislány: Lányi Hedda. A másik szerelem: Kosztolányiné i.m. 177.-178.1.
 5 Kiss Ferenc: i. m. 86.1.
 6 Kardos László: Tóth Árpád /Bpest, 1955., Akadémiai Kiadó/, 96.-97.1.
 7 K.D.: Leconte de Lisle. Magyar Szemle, 1906. okt.4.
 8 K.D.: Modern költők/ Bpest, 1914., az Élet kiadása/ 223. 1.
 9 Filozófiai lexikon, szerk. M.Rozental és P. Jugyin /Bpest, 1955., Szikra, II. kiadás/ 103. 1.
 10 V.ö. Filozófiai lexikon 189. 1.
 11 Uo. 88.1.
 12 Kosztolányiné: i.m. 49.1.
 13 K.D.: Heti levél. Bácskai Hírlap, 1905. jun. 18.
 14 Négy fal között. Budapesti Szemle, 1907. október. Aláírás: n.

- 15 Németh László: Kosztolányi Dezső. Kalangya, 1936. március.
- 16 Fábian-Szatmári-Terestyénki: A magyar stilisztika vázlata /Bpest, 1958., Tankönyvkiadó/ 92. l.
- 17 Kardos László: i.m. 114.l.
- 18 Filozófiai lexikon 288.l.
- 19 Bakos Ferenc szerk.: Idegen szavak kézisztára/Bpest, 1960.,Terra/ 196. l.
- 20 Hegedüs Géza: A költői mesterség /Bpest, 1959., Móra/ 48.l.
- 21 Kardos László: i.m. 125.l.
- 22 K.D.: A rim bölcselete. Pesti Hírlap Vasárnapja, 1933.aug.27.
- 23 K.D.: A magyar rim. Nyugat, 1921. dec. 16.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 K.D.: A rim bölcselete. Pesti Hírlap Vasárnapja, 1933. aug.27.
- 27 Uo.
- 28 Vasárnapi Ujság, 1907.jun.23.:Négy fal között. Aláírás nélkül.
- 29 Négy fal között: névtelen kritika A Hét 1907. június 30-i számában.
- 30 Kosztolányi Dezső: Négy fal között. Népszava, 1907. szept. 15. Aláírás: b.e.
- 31 Juhász Gyula: Négy fal között. Szeged és Vidéke, 1907. máj.26.
- 32 Kosztolányiné: i.m. 184. l.
- 33 Lev. 290.l.
- 34 Bóka László: i.m.
- 35 Idézi Lengyel Géza: Ady a műhelyben 302. l.
- 36 ~~Idézi Lengyel Géza: Ady a műhelyben 302. l.~~

Boszorkányos esték

- 1 Juhász Gyula: Boszorkányos esték. A Hét, 1909. aug.15.
- 2 K.D.: Conference a Kisértetek elé, Bácskai Hirlap, 1911.márc.5.
- 3 K.D.: Ibsen. Élet, 1909. febr. 14.
- 4 Juhász Gyula: i. m.
- 5 Nyugat, 1909. II.kötet 109.1.
- 6 K.D.: Válogatott novellák /Bpest, 1954., Szépirodalmi/ 11. 1.

B i b l i o g r á f i aKosztolányi Dezső írásairól1. Versek

1904.

Lasciate ogni speranza!	Szeged és Vidéke	jul.17.
Nyár	Szeged és Vidéke	jul.24.
A hajnali csillaghoz	Szeged és Vidéke	aug.11.
Ó, hagyj el engem...	Szeged és Vidéke	aug.27.
A Lenau Gasse-n	Bácskai Hirlap	okt.23.
Oh, el ne ítélj...	Bácskai Hirlap	okt.30.
Ábrándjaim, ti...	Bácskai Hirlap	nov.27.
Egy örülthöz	Bácskai Hirlap	dec. 11.
Plato olvasása közben	Bácskai Hirlap	dec.25.
A tűz	Szeged és Vidéke	dec.25.

~~1904X~~

1905.

A bal latorhoz	Bácskai Hirlap	jan.1.
Kék ibolyát	Szeged és Vidéke	jan.14.
Dante a "Croce del corvo"ban	Bácskai Hirlap	jan.15.
A bölcs halála	Szeged és Vidéke	jan.15.
Láz	Bácskai Hirlap	jan.29.
Szerenád	Bácskai Hirlap	febr. 5.
Szerelem	Bácskai Hirlap	febr. 26.
Bölcsesség	Bácskai Hirlap	ápr. 2.
A csillagokhoz	Bácskai Hirlap	ápr. 9.
A gyászmenetben	Bácskai Hirlap	ápr. 23.
Erdőben	Bácskai Hirlap	ápr. 30.
Bucsu	Bácskai Hirlap	máj.7.
Lámpafény I.-III.	Bácskai Hirlap	máj. 21.
Sorsunk	Szeged és Vidéke	máj. 28.
Győzelem	Bácskai Hirlap	jun. 4.
A kertben	Bácskai Hirlap	jun. 11.
Az én szomorgó, árva lelke...	Bácskai Hirlap	jun. 19.
Kimenve kábult aggyal	Bácskai Hirlap	jun. 18.
Éjfél lesz	Bácskai Hirlap	jun. 18.

Egyedül	Szeged és Vidéke	jul. 23.
Régi szerelem	Szeged és Vidéke	jul. 23.
Az árkadok alatt	Bácskai Hirlap	jul. 23.
Dalok, csatárok...	Bácskai Hirlap	aug. 6.
Sírasd meg árva, ifju életem	Szeged és Vidéke	aug. 27.
Utolsó versek	Szeged és Vidéke	aug. 27.
Kisasszony	Szeged és Vidéke	szept. 10.
Szent László.	Szeged és Vidéke	szept. 10.
Finale I.-II.	Virágfakadás	szept. 15.
Üres erdőben	Bácskai Hirlap	szept. 17.
Utra kézen	Bácskai Hirlap	szept. 24.
Gyorstűz	Bácskai Hirlap	szept. 24.
Járvány	Bácskai Hirlap	szept. 24.
Karácsony	Szeged és Vidéke	okt. 1.
Husvét	Szeged és Vidéke	okt. 1.
Pünkösöd	Szeged és Vidéke	okt. 1.
Egy átok	Szeged és Vidéke	okt. 22.
Zrínyi, a költő	Szeged és Vidéke	okt. 29.
Az első méla akkord	Szeged és Vidéke	nov. 16.
A második méla akkord	Szeged és Vidéke	nov. 16.
És vége lett...	Szeged és Vidéke	dec. 3.
Forró az égym	Szeged és Vidéke	dec. 3.
A zsidók kivonulása	Szeged és Vidéke	dec. 24.
Pán	Szeged és Vidéke	dec. 24.
A tánc	Szeged és Vidéke	dec. 24.
Ki vagy te?	Bácskai Hirlap	dec. 24.
Bus látományok	Bácskai Hirlap	dec. 24.
Még mostan is	Bácskai Hirlap	dec. 24.

1906.

Hogy busan a vonatra szálltam	Szeged és Vidéke	jan. 14.
Nem, nem te vagy...	Szeged és Vidéke	jan. 14.
Bus délután	Szeged és Vidéke	jan. 14.
Vallomác	Bácskai Hirlap	febr. 11.
Egy forradalomhirre	Bácskai Hirlap	febr. 11.
Agamemnon és Odisszeusz	Szeged és Vidéke	febr. 11.
Tavaszcéló	Bácskai Hirlap	febr. 18.
Budapest	Szeged és Vidéke	febr. 18.

Tavaszi felé	Bácskai Hírlap	febr. 25.
Fekete farsang	Bácskai Hírlap	febr. 27.
Az ősi honvédek	Bácskai Hírlap	márc. 16.
Lidőxyenyomás	Bpesti Napló	márc. 29.
Tíz év után	Bpesti Napló	ápr. 2.
A zongora /ÖV: A nagy bérházba.../	Bpesti Napló	ápr. 8.
Amagyar paraszt	A Hét	ápr. 8.
Magyar Empire-szoba	Magyar Szemle és Budapesti Napló	ápr. 12.
Közelgő vihar	Magyar Szemle	ápr. 12.
Kis állomáson	Bpesti Napló	ápr. 15.
Egy leányról	Bpesti Napló	ápr. 15.
A csöndhöz	Bpesti Napló	ápr. 21.
Kiskőrösön	Magyar Szemle	ápr. 26.
Néma ház	Bpesti Napló	máj. 13.
Lámpafény IV.	Bpesti Napló	máj. 27.
A fekete asszonyhoz	Bpesti Napló	jún. 10.
Nosztalgia /ÖV: A sírok vonagla- nak/	Bpesti Napló	jún. 14.
Szabadság	Bpesti Napló	jún. 16.
A földön	Magyar Nemzet	jún. 30.
Kérdések	Magyar Nemzet	júl. 3.
A hiden	Magyar Szemle	júl. 19.
Éjfélkor	Bpesti Napló	aug. 5.
Találkozó	Bpesti Napló	aug. 5.
A komédiás dala	Bpesti Napló	aug. 15.
Bucsu /ÖV: Üllői uti fák/	Politikai Hetiszemle	aug. 19.
A holtak vonatja	Bpesti Napló	szept. 12.
A fekete asszonyhoz I.-IV.	Bpesti Napló	szept. 23.
Olyan vagy, mint egy álom-angyal	Bpesti Napló	okt. 21.
Ó, mint szerethetlek	Bpesti Napló	okt. 21.
Téged kereslek	Bpesti Napló	okt. 21.
Válás	Magyar Szemle	okt. 25.
Mikes szől	Bpesti Napló	okt. 28.
A dorbézoló halál /ÖV: Mors bacchanalis/	Bpesti Napló	nov. 11.
Clementi-szonáta	Bpesti Napló	nov. 18.
Ük-anyám /ÖV: Öreganyó/	Bpesti Napló	nov. 18.

Az Alföldön	Bpesti Napló	dec. 2.
A megállt óra	A Hét	dec. 9.
Holnap	Bpesti Napló	dec. 16.
Sürgöny	Bpesti Napló	dec. 16.
Én is...	Bpesti Napló	dec. 25.
Lenau	Bpesti Napló	dec. 30.

1907.

Álmatlanság	Bpesti Napló	febr. 10.
Augusztusi reggel	Bpesti Napló	febr. 10.
Ünnepnapon	Bpesti Napló	febr. 10.
Téli alkony	A Hét	febr. 10.
Pán ébredése	Bpesti Napló	márc. 17.
A határ felé	Szeged és Vidéke	márc. 31.
Husvéti himnusz	Magyar Nemzet	márc. 31.
Szekerek a holdfényben	Bpesti Napló	márc. 31.
Én...	Bpesti Napló	ápr. 14.
Nyár az öltözőben /ÖV: Árnyak találkozója/	Bpesti Napló	máj. 12.
Bus távolok	Bpesti Napló	máj. 15.
Nyári délután otthon	Bpesti Napló	máj. 26.
Mohács I.-III.	Szeged és Vidéke	máj. 26.
Fekete Vénusz I.-III.	Bpesti Napló	jul. 7.
Véres madarak	Bpesti Napló	aug. 4.
A hegy leányai	Bpesti Napló	aug. 4.
Temetőjárás	Bpesti Napló	aug. 4.
A ihlet perce	Bpesti Napló	szept. 1.
Elfelejtett emberek	Bpesti Napló	szept. 1.
Este a kertben	A Hét	szept. 22.
Az őszi vendég /ÖV: Vendég/	A Hét	szept. 22.
Fekete tornyok	Népszava	szept. 29.
Nem kellesz, élet!	Politikai Hetiszemle	okt. 6.
Üzenet haza /ÖV: Koporsó és bölcse közt/	Bpesti Napló	okt. 6.
Őszi éjszakák	Bpesti Napló	okt. 20.
A hét lusták éneke	Bpesti Napló	okt. 20.
Az öngyilkosokhoz	Bpesti Napló	okt. 20.
Nyolc óra tájt	Népszava	nov. 17.
A gyógyulók	Népszava	nov. 17.

A lámpagyújtó	Uj Idők	dec. 1.
Üres órákban	Vasárnapi Ujság	dec. 15.
Fekete karácsony /ÖV: Kőz előttem, kőd utánam/	A Hét	dec. 22.
Tivornya hajnalán	A Hét	dec. 23 25.
1908.		
A mi régi óránk /ÖV: Ódon, ónémet, cifra óra/	Uj Idők	jan. 1.
Boszorkányos este	Nyugat	jan. 1.
Hajnali csók	A Hét	jan. 5.
A nyilvános dala	Politikai Hetiszemle	márc. 8.
Zongora-dal	A Hét	márc. 15.
Áprilisi ezüst eső	Népszava	márc. 15.
A vonatablakból /ÖV: Apámmal utazunk a vonaton/	Vasárnapi Ujság	márc. 29.
Fehér temetés	Pesti Napló	ápr. 19.
Symphonie en rouge /ÖV: Piros/	Az Ujság	ápr. 19.
Hetedhét-ország felé	A Hét	ápr. 19.
A vér és tűz dala	Népszava	máj. 1.
Álom a szökekről	Pesti Napló	máj. 19.
Ének a szívemhez	Pesti Napló	máj. 27.
Szellők zenéje	A Hét	máj. 31.
Holdsugár-szonáta	Vas. Ujság	jun. 7.
Ismerjük egymást	Uj Idők	jun. 14.
Reggeli kísértet	Politikai Hetiszemle	jul. 5.
A kabaré nagyhete	Politikai Hetiszemle	jul. 5.
Rózsaszüret	A Hét	jul. 12.
Anyám	A Hét	aug. 16.
Hódolat a halálnak	Vas. Ujság	szept. 13.
A velencei temetőben /ÖV: Az ismeretlen, végtelen temetőben/	Uj Idők	aug. 9.
Miért?	Uj Idők	okt. 4.
A Duna lánya	A Hét	okt. 4.
Ördögösök	Népszava	dec. 25.
A tükör előtt /ÖV: Arcam a tükörben/	A Hét	dec. 27.

2. Lírai rajzok és novellák

1904.

Kifelé /A Boszorkányos esték-
ben: Károly apja/

Philomene

~~Az altráista~~

Szeged és Vidéke

Bácskai Hírlap

~~Bácskai Hírlap~~

szept. 18.-23.

nov. 20.

1905.

Az altráista

A levélhordó

A filozófus halála

Egy sakkjátzsma

A hajóállomáson

Az árkadok alatt

Különös látogatás

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Szeged és Vidéke

Szeged és Vidéke

febr. 19.

febr. 19.

febr. 19.

márc. 19.

máj. 14.

jul. 7.

aug. 13.

1906.

A színpad Othelloja

A hegedű

Holdfény

Az éjszaka dala

A tanító

A sápadt asszony

Orrvérzés

Az öreg kertész

Vásárban

Magány

Adonisz ünnepe

Ősz felé

A telefon

/Írta: Lehotai István/

Róza

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bácskai Hírlap

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

febr. 13.

febr. 25.

márc. 4.

márc. 4.

máj. 24.

jun. 3.

jun. 19.

aug. 2.

aug. 2.

aug. 2.

aug. 12.

szept. 16.

okt. 27.

dec. 9.

1907.

A tengeren

Szombat délután

György

A cseh trombitás

Párbaj

Iván

Vakság

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

Bpesti Napló

jan. 6.

febr. 2.

márc. 10.

márc. 23.

máj. 19.

jul. 19.

jul. 27.

Istenítélet	Bpesti Napló	aug. 7.
A kőimádó	Bpesti Napló	aug. 25.
Lázadás	Bpesti Napló	szept. 8.
Tamás bosszuja	Bpesti Napló	szept. 17.
Téli reggel /A Boszorkányos estékben: Öt órakor/	Bpesti Napló	szept. 29.
A boszorkány	Bpesti Napló	okt. 8.
Egy hang a szobában	Bpesti Napló	okt. 27.
A nagy pap	Népszava	dec. 1.
Én és a festő	Népszava	
	1908.	
Én és a festő	Népszava	márc. 1.
Tücsökdal az éjszakában	Népszava	márc. 1.
A titokzatos szoba	Népszava	máj. 3.
Ligeti zene	Népszava	jun. 7.
A tenger vándora	A Polgár	jul. 12.
A szerkesztő felesége	A Polgár	jun. 18.
A csillagász fia	A Hét	aug. 30.
Mese a tengerről és a szegény emberről	Népszava	szept. 6.
Április elseje	Népszava	nov. 8.
A kövér bíró	Boszorkányos esték	1909.
Hajnali párbeszéd		
Ilike az asztalnál		
A hamiskártyás		
Valaki áll a küszöbön		

és művészeti

3. Irodalmi cikkek, kritikák, értekezések, tanulmányok

/Ha nem teljes névvel jegyezte aláírásukat is közlöm./

A moderna német líra	Szeged és Vidéke	jul. 31.	
Heti levél /Pethes Imre/	Bácskai Hírlap	febr. 2.	névtelen
Heti levél /A magány/	Bácskai Hírlap	febr. 12.	névtelen
Heti levél /Lenau/	Bácskai Hírlap	márc. 5.	névtelen
Heti levél /Makai Emil/	Bácskai Hírlap	ápr. 9.	névtelen
Heti levél /A pesszimizmus/	Bácskai Hírlap	ápr. 30.	névtelen
Heti levél /Jókai/	Bácskai Hírlap	máj. 7.	névtelen
Heti levél /A modern irodalom védelmében/	Bácskai Hírlap	jun. 18.	névtelen

Heti levél /Andrejev Leonid: Vörös kacaj/	Bácskai Hírlap	jul. 2.	névtelen
Heti levél /Bródy S./	Bácskai Hírlap	jul. 19.	névtelen
Heti levél /Reviczky/	Bácskai Hírlap	jul. 16.	névtelen
Heti levél /Hazafi Verai/ Zigány, az író	Bácskai Hírlap	jul. 23.	névtelen
Heti levél. Bodnár Zsigmond	Bácskai Hírlap	szept. 24.	névtelen
Heti levél. Arany vallása	Bácskai Hírlap	okt. 14.	névtelen
Komjáthy Jenő	Bácskai Hírlap	okt. 22.	névtelen
gyűjtemények	Bácskai Hírlap	dec. 31.	
	1906.		
Gyulai Pálról	Bácskai Hírlap	jan. 28.	
A újságírásról	Bácskai Hírlap	febr. 4.	
Heire	Bácskai Hírlap	febr. 18.	
Egy véres könyvről	Bácskai Hírlap	márc. 15.	
Petőfi, a szocialista	Szeged és Vidéke	márc. 28.	
Hamine novella. Irta Biró Lajos.	Bácskai Hírlap	jun. 3.	
A kacagtató menyecske	Bpesti Napló	jun. 3.	K.D.
A három Hamlet	Bpesti Napló	jun. 15.	K.D.
Párbeszéd a művészetről	Magyar Szemle	jul. 12.	
Palágyi Lajos költeményei	Magyar Szemle	jul. 19.	K.D.
Legendák könyve	Magyar Szemle	jul. 26.	K.D.
Budapest. Költemények. Irta Elek Alfréd	Magyar Szemle	aug. 2.	K.D.
Alvás és álom	Magyar Szemle	aug. 2.	K.D.
Baudelaire	Magyar Szemle	aug. 9.	Lehotai
Komjáthy Jenő	Magyar Szemle	aug. 23.	
Balassa Bálint	Magyar Szemle	aug. 30.	Lehotai
A magány	Magyar Szemle	szept. 6.	Lehotai
Riguetto	Bpesti Napló	szept. 8.	L.
Lucifer	Bpesti Napló	szept. 15.	Lehotai
Lucifer	Magyar Szemle	szept. 20.	K.D.
Modern történelmi nézőpont	Magyar Szemle	szept. 20.	
Deborah	Bpesti Napló	szept. 23.	Lehotai
Deborah	Magyar Szemle	szept. 27.	K.D.
Leconte de Lisle	Magyar Szemle	okt. 4.	Lehotai
Új célok felé	Magyar Szemle	okt. 11.	Lehotai
János király	Bpesti Napló	okt. 12.	K.D.

Őszi alkony álma	Magyar Szemle	okt. 18.	D.
Asszony	Bpesti Napló	okt. 20.	Lehotai
Meunier a Hagenbundban	Bpesti Napló	okt. 26.	
Tökéletes feleség	Bpesti Napló	nov. 4.	Lehotai
Egy új Nóra-előadás	Bpesti Napló	nov. 5.	K.D.
Thury Zoltán utolsó darabja	Bpesti Napló	nov. 8.	K.D.
A lovag ur	Bpesti Napló	nov. 18.	Lehotai
Rákóczi	Bpesti Napló	nov. 21.	Lehotai
Mirette	Bpesti Napló	nov. 24.	Lehotai
Villemer marquis	Bpesti Napló	dec. 1.	K.D.
A válás utjai	Bpesti Napló	dec. 2.	Lehotai
Karácsonyi vers	Bpesti Napló	dec. 13.	K.D.
Delila	Bpesti Napló	dec. 16.	Lehotai
Mirza	Bpesti Napló	dec. 23.	Lehotai
Lord Quex	Bpesti Napló	dec. 30.	Lehotai

1907.

Bálványok	Bpesti Napló	jan. 5.	
Mikszáth Jókai-könyve	Bpesti Napló	jan. 9.	
A tolvaj	Bpesti Napló	jan. 13.	K.D.
Pelleas és Melisande	Bpesti Napló	jan. 26.	K.D.
Déréné ifiasszony	Bpesti Napló	febr. 7.	K.D.
Az eszményi férj	Bpesti Napló	febr. 17.	K.D.
Giosué Carducci	A Hét	febr. 24.	
A táncos regiment	Bpesti Napló	febr. 24.	K.D.
A nép	Bpesti Napló	márc. 3.	Lehotai
A nagy fejedelem	Bpesti Napló	márc. 5.	Lehotai
Hedda Gabler	Bpesti Napló	márc. 13.	Lehotai
Micz báró	Bpesti Napló	márc. 17.	Lehotai
Rosmersholm	Bpesti Napló	márc. 24.	Lehotai
A holt város	Bpesti Napló	márc. 26.	Lehotai
Nászinduló	Bpesti Napló	ápr. 7.	Lehotai
Az ördög	Bpesti Napló	ápr. 11.	Lehotai
Hét esztendő/Ráskai Ferenc versei/	Bpesti Napló	ápr. 12.	/k./
Füst	Bpesti Napló	ápr. 20.	Lehotai
A velencei kalmár	Bpesti Napló	máj. 5.	Lehotai
A bosszuálló isten	Bpesti Napló	máj. 7.	Lehotai

A béke ünnepe	Bpesti Napló	máj. 8.	Lehotai
Bunbury	Bpesti Napló	máj. 9.	Lehotai
Angela, Biztos ur	Bpesti Napló	máj. 10.	Lehotai
Tavaszi ébredés	Bpesti Napló	máj. 12.	Lehotai
Franz Wedekind	Bpesti Napló	máj. 15.	/K.D./
Zrinyi György házassága	Bpesti Napló	máj. 18.	Lehotai
Bernát	Bpesti Napló	jun. 2.	Lehotai
Őszi vihar	Bpesti Napló	jul. 16.	Lehotai
Grieg meghalt	Bpesti Napló	szept. 6.	/K.D./
"Nincs-e elvámolni valója?"	Bpesti Napló	szept. 8.	Lehotai
Sully Prudhomme	Bpesti Napló	szept. 10.	K.D.
Bunbury	Bpesti Napló	szept. 22.	Lehotai
Írók levelezése	Bpesti Napló	szept. 28.	Lehotai
Franz Wedekind	Népszava	okt. 6.	
Dorian Gray	Bpesti Napló	okt. 25.	Lehotai
Ingovány	Bpesti Napló	okt. 26.	Lehotai
Rabensteini Bersabé	Bpesti Napló	okt. 27.	Lehotai
Raszkolnyikov	Bpesti Napló	okt. 30.	Lehotai
Juhász Gyula	Magyar Szó	nov. 9.	
Zacconi a Vígyszínházban	Bpesti Napló	nov. 13.	Lehotai
Zacconi a Vígyszínházban	Bpesti Napló	nov. 14.	Lehotai
Wedekind új darabja	A Hét	nov. 24.	
Zarathusztra	A Hét	dec. 8.	Lehotai
Fekete lobogók	A Hét	dec. 15.	
Hét szilvafa	A Hét	dec. 22.	
Vér és arany	A Hét	dec. 29.	

1908.

Vér és arany	Új Idők	febr. 9.	
Thury Zoltán összes művei	Politikai Hetiszemle	febr. 16.	K.D.
Sámson	Pol. Hetiszemle	febr. 16.	K.D.
A császár katonái	Pol. Hetiszemle	febr. 16.	Lehotai
Proletár-költészet	Népszava	febr. 23.	
Az ihletről	Pol. Hetiszemle	márc. 22.	
Bojer	A Hét	márc. 22.	K.D.
"A föld meg a város"	A Hét	ápr. 5.	K.D.
Strindberg	Népszava	ápr. 5.	
A csillár	A Hét	ápr. 26.	K.D.

Francis Coppée	A Hét	máj. 31.	K.D.
Isten rabjai	A Hét	jun. 7.	Lehotai
Simon Judit csókja	A Hét	jun. 14.	Lehotai
Juniusi poéták	A Hét	jun. 28.	Lehotai
Négy verseskönyv	A Hét	jul. 26.	K.D.
Írók ellenségei	A Hét	aug. 9.	Lehotai
Herczeg Ferenc könyve /Kaland/	A Hét	aug. 16.	Io.
A színházi hét/Schwee- link/	A Hét	szept. 13.	L-i
A Holnap	A Hét	szept. 13.	Lehotai
A színházi hét /Dré- gely Gábor/	A Hét	szept. 20.	
Thury Zoltán	A Hét	szept. 27.	Io.
Paul Rubens operettje	A Hét	szept. 27.	
Sziriusz	A Hét	okt. 11.	L-i
Thália	A Hét	okt. 25.	L-i
A tulsó partról	A Hét	nov. 8.	K.D.
A gyilkos	A Hét	nov. 15.	L-i
Holnap	A Hét	nov. 29.	L-i
Swinburne	Nyugat	II. 446. 1.	
Hagyaték	A Hét	dec. 6.	L-i
Oaha	A Hét	dec. 6.	K.D.
Mary-Ann	A Hét	dec. 13.	L-i
Forradalmi nász	A Hét	dec. 27.	Lehotai

4.Egyéb cikkek, glosszák

1904.

Utastipások	Bácskai Hírlap	okt. 23.	névtelen
Karácsonyi ének	Bácskai Hírlap	dec. 25.	névtelen

1905.

Heti levél /Újévi köszöntés/	B.Hírlap	jan. 1.	névtelen
Heti levél /A tekintélyről/	B.Hírlap	jan. 8.	névtelen
Heti levél /Katonatemetés/	B.Hírlap	jan. 15.	névtelen
Heti levél /Az izléstelenség/	B.Hírlap	jan. 22.	névtelen
Heti levél /Kossuth-szobor/	B.Hírlap	jan. 29.	névtelen
Heti levél /Kossuth Fe- renc Bécsben/	B.Hírlap	febr. 19.	névtelen

Heti levél /A koedukáció/	B.Hirlap	febr. 26.	névtelen
Heti levél /Az orosz forr./	B. Hirlap	márc. 12.	névtelen
Heti levél /Itt a tavasz/	B.Hirlap	márc. 19.	névtelen
Heti levél /Ellen Key/	B.Hirlap	ápr. 2.	névtelen
Heti levél /A játék/	B.Hirlap	ápr. 16.	névtelen
Heti levél /A hazafiság/	B. Hirlap	ápr. 23.	névtelen
Heti levél /Németgyűlölet/	B.Hirlap	máj. 14.	névtelen
Heti levél /A halálbüntetés/	B.Hirlap	máj. 21.	névtelen
Heti levél /Bécs/	B.Hirlap	máj. 28.	névtelen
Heti levél /Az érettségi/	B.Hirlap	jun. 4.	névtelen
Heti levél /Hirünk külföldön/	B.Hirlap	jun. 11.	névtelen
Antideisták	Szeged és V.	jul. 30.	-nyi -zsó
Heti levél /Az iskolai nevelésről/	B.Hirlap	jul. 30.	névtelen
Heti levél /Madách-szobor Pesten/	B.Hirlap	aug. 6.	névtelen
Heti levél /A nyelvtanulás/	B.Hirlap	aug. 20.	névtelen
Szent István napjára	B.Hirlap	aug. 20.	
Heti levél /Sortűz/	B.Hirlap	aug. 27.	névtelen
A jövő adminisztrációja	B.Hirlap	szept. 17.	névtelen
A betegekről	B.Hirlap	okt. 1.	névtelen
Karácsony	B.Hirlap	dec. 24.	névtelen
Magistravita	B.Hirlap		
1906.			
Magistra vitae	B.Hirlap	jan. 14.	névtelen
Honfibu	B.Hirlap	febr. 25.	névtelen
A kártyaszenvedély alapja	B.Hirlap	márc. 4.	névtelen
Szellemek	B.Hirlap	márc. 11.	névtelen
Courrieres	B.Hirlap	márc. 15.	névtelen
Circenses!	Bpesti Napló	jun. 2.	K.D.
Egy villamos-afférről	Bpesti Napló	jun. 7.	
Az asztal csődje	Bpesti Napló	jun. 8.	K.D.
Heroikus nők	Bpesti Napló	jun. 10.	K.D.
A gyáva király	Bpesti Napló	jun. 13.	
Két professzor	Bpesti Napló	jun. 16.	K.D.
A dicsőség árszája	Bpesti Napló	jun. 20.	K.D.
Az élet máshol	Bpesti Napló	jun. 21.	K.D.

Nyár	Bpesti Napló	jun. 22.	Lehotai
A pihenő ember	Bpesti Napló	jun. 24.	Lehotai
Az anarchisták	Bpesti Napló	jun. 26.	K.D.
Az élet csendje	Bpesti Napló	jun. 28.	Lehotai
Fiúk és lányok	Bpesti Napló	jul. 4.	K.D.
A törvénykező cseléd	Bpesti Napló	jul. 8.	Lehotai
Zola a Pantheonban	Bpesti Napló	jul. 15.	Lehotai
Turisták	Bpesti Napló	jul. 21.	Lehotai
A kenyér	Bpesti Napló	aug. 3.	Lehotai
A pere művészete	Bpesti Napló	aug. 5.	Lehotai
A forradalom	Bpesti Napló	aug. 8.	K.D.
Fehérek és feketék	Bpesti Napló	aug. 10.	Lehotai
Az orvosnővendék	Bpesti Napló	aug. 15.	Lehotai
Koldusok	Bpesti Napló	aug. 24.	Lehotai
Az egészséges lángész	Bpesti Napló	aug. 25.	K.D.
Az új kulturnyelv	Bpesti Napló	aug. 30.	Lehotai
Az orvos	Bpesti Napló	szept. 1.	Lehotai
Égő könyvtár	Bpesti Napló	szept. 12.	Lehotai
A gondolkodás	Bpesti Napló	szept. 15.	K.D.
A szem	Bpesti Napló	szept. 21.	Lehotai
A lázadók	Bpesti Napló	okt. 6.	Lehotai
A lég vándora	Bpesti Napló	okt. 12.	Lehotai
Korányi Frigyes	Bpesti Napló	okt. 17.	Lehotai
Rákóczi	Magyar Szemle	okt. 25.	Lehotai
1907.			
Amerikai idill	Bpesti Napló	jan. 3.	Lehotai
Sirató	Bpesti Napló	jan. 4.	Lehotai
Az igazság a betegszobában	Bpesti Napló	jan. 6.	Lehotai
Rongyos tudósok	Bpesti Napló	jan. 10.	Lehotai
Költő-protectorok	Bpesti Napló	jan. 12.	Lehotai
A modern halott-kocsi	Bpesti Napló	ápr. 6.	Lehotai
Új problémák	Bpesti Napló	ápr. 21.	K.D.
Legenda-festők	Bpesti Napló	ápr. 28.	K.D.
Földi istenek	Bpesti Napló	máj. 31.	
Zene és villamosság	Bpesti Napló	jun. 11.	Lehotai
Gyermekszépség	Bpesti Napló	jun. 27.	Lehotai
Strófák a járványról	Bpesti Napló	szept. 17.	Lehotai

Logical insanity	Bpesti Napló	szept. 25.	Lehotai
Rabok	Bpesti Napló	okt. 15.	Lehotai

1908.

Őrültek karneválja	A Hét	márc. 1.	K.D.
Ouverture	A Hét	márc. 15.	Lehotai
Páter Lucifer	A Hét	ápr. 12.	
Circenses!	A Hét	máj. 10.	Lehotai
Az élő szobor	A Hét	máj. 24.	K.D.
Szekundák alkonyán	A Hét	jun. 21.	K.D.
Körbe-körbe	A Hét	jul. 5.	K.D.
Magyar osevegők	A Polgár	jul. 23.	
Nyaraló butorok	A Hét	jul. 19.	Lehotai
Magyar világ Törökországban	A Hét	aug. 9.	K.D.
A jó vidék	A Hét	aug. 23.	K.D.
Jósnők	A Hét	szept. 6.	Lehotai
Apák és fiuk	A Hét	szept. 13.	K.D.
Szeptemberi szonéta	A Hét	szept. 27.	
Budapesti udvariasság	A Hét	nov. 15.	Lehotai

5. Versfordítások

1904.

Baudelaire: A macska I.-II.	Jövendő	okt. 9.	név nélkül
Poe: A holló	Bácskai Hírlap	okt. 16.	
A. Chenier: Elégia	Bácskai Hírlap	nov. 13.	
Poe: Álom az álomban	B. Hírlap	dec. 4.	
Leconte de Lisle: Solvet seclum	B. Hírlap	dec. 18.	

1905.

Verlaine: Holdfény	B. Hírlap	jan. 8.	
Leconte de Lisle: Requies	B. Hírlap	febr. 12.	
Byron: A Childe Haroldból	Szeged és Vidéke	ápr. 23.	
		jun. 27.	
Richopin: A bábéli torony	B. Hírlap	okt. 1.	
Hugo: Egység	B. Hírlap	okt. 29.	

1906.

Maupassant: Szerelmi posta	B. Napló	jan. 9.	
----------------------------	----------	---------	--

Baudelaire: A lázadó	Bpesti Napló	jan. 18.
Byron: A Childe Haroldból	Szeged és Vidéke	jan. 21.
Roger Régis: Rózsák között	B. Hírlap	febr. 4.
Baudelaire: A nap vége	Bpesti Napló	febr. 8.
Baudelaire: Az átok	Bpesti Napló	febr. 27.
Heine: Énekek éneke	B. Hírlap	márc. 15.
Byron: A Childe Haroldból	Szeged és Vidéke	márc. 18.
Byron: A Childe Haroldból /Napnyugta a pusztán - A fergeteg/	Bácskai Hírlap	ápr. 8.
Baudelaire: Rokon borzalom	Bpesti Napló	ápr. 28.
Leconte de Lisle: A nap halála	Bpesti Napló	máj. 1.
Tennyson: Az elhagyott ház	Bpesti Napló	máj. 10.
Baudelaire: A figyelmeztető	Bpesti Napló	máj. 20.
Verlaine: Pierrot	Bpesti Napló	máj. 25.
Baudelaire: Hajnal	Bpesti Napló	jun. 4.
Longfellow: Februári délután	Bpesti Napló	jun. 5.
Leo Greiner: Szerelmek	Magyar Szemle	aug. 9.
Az élet	Magyar Szemle	aug. 9.
Samain: Cleopatra	Bpesti Napló	aug. 19.
Barbusse: A levél	Bpesti Napló	aug. 19.
Maupassant: Columbus	Bpesti Napló	aug. 19.
Az utolsó kaland	A Hét	szept. 30.
Leconte de Lisle: Hjalmar szíve	Magyar Szemle	okt. 4.
Az oroszok halála		
Sarkvidék		
Homéri harc		

1907.

Maupassant: A paraszt Vénusz I.-VI.	A Hét	márc. 31.
		ápr. 7.
		ápr. 14.
Alfréd Douglas: A szifinksz	Bpesti Napló	jun. 9.
Maupassant: Havas éj	A Hét	szept. 1.
A nagyapó	A Hét	szept. 22.
Carducci: Az ökör	Bpesti Napló	aug. 18.
De Amicis: A vasút	Bpesti Napló	aug. 13.
Holland táj	Bpesti Napló	aug. 18.
Arno Holz: Ninon	Népszava	dec. 8.
Az én szomszédságom	Népszava	dec. 29.

1908.

Maupassant: A vadludak	Népszava	jan. 26.
Luciano Croci: Ave Maria	A Hét	febr. 9.
D'Annunzio: A nap keselyűje	Pesti Napló	márc. 6.
Lucien Paté: A holdhoz	Pesti Napló	márc. 19.
André Rivoir: Egy lány, aki hal- ni indul	Népszava	márc. 29.
Laurent Tailhade: Dal	Népszava	ápr. 19.
Liliencron: Szfinksz a rózsák közt	Pesti Napló	ápr. 28.
Liliencron: Marechal Niel	Pesti Napló	ápr. 28.
Dehmel: Toilette	Népszava	máj. 24.
Rilke: De profundis	A Hét	jun. 7.
Dehmel: Az uszó	A Hét	jun. 7.
Maupassant: Rettegés	Pesti Napló	jun. 20.
Ada Negri: Testvérműi üdvözlét az emberekhez	Népszava	aug. 9.
Keats: Az álomhoz	A Hét	szept. 13.
Fernand Gregh: Nocturne	Pesti Napló	szept. 19.
De Regnier: Nocturne	Pesti Napló	okt. 6.
Keats: Köd múltán	A Hét	nov. 1.
Keats: Csitt, csitt!	A Hét	nov. 15.
Wedekind: Ilse	Pesti Napló	dec. 25.

N é v m u t a t ó

A

Ábrányi Emil 76
 Ady Endre 3, 30, 31, 32, 33, 35,
 36, 37, 39, 48, 53, 55, 60,
 61, 62, 63, 64, 65, 70, 74,
 75, 76, 77, 79, 80, 82, 84,
 85, 86, 96, 98, 101, 102, 103,
 110, 113, 115, 124, 127, 135,
 138, 145, 147, 148, 161, 163,
 164, 171, 173, 174-177, 186
 Agamemnon 126
 Alba Nevis 76
 Álmos vezér 137
 Ambrus Zoltán 76, 189
 Andrejev, Leonid 54
 Annunzio, Gabriele D' 71, 72
 Antal Sándor 32
 Arany János 6, 17, 34, 38, 47,
 60, 81, 85, 103, 116, 137,
 152, 166, 189
 Árpád fejedelem 137
 Avenarius 129

B

Babits Mihály 15, 16, 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 41, 42, 44, 46, 49, 58,
 59, 61, 74, 75, 76, 85, 86,
 87, 101, 103, 118, 127, 137,
 138, 145, 161, 173
 Bakonyi Károly 68
 Balassa Ármán dr. 60
 Balázs Béla 70, 86
 Balzac, Honore de 49, 81
 Bánffy Dezső báró 62, 76
 Bársony István 76

Bartók Béla 70
 Baudelaire, Charles 49, 54, 61, 80,
 81, 102
 Beethoven 10, 38, 187
 Békey Ödön 37
 Belia György 174, 176
 Benedek Marcell 32, 70
 Bentham 52
 Beöthy Zsolt 29, 101
 Beranger 17, 55
 Berkeley 128, 129
 Bernstein, Henri 55, 68, 70
 Berzeviczy Albert báró 75
 Bibó-Bige György 9, 21
 Biró Lajos 52, 54, 63, 74, 76, 84, 90
 Bismarck, Otto 113
 Blumenthal 57
 Bodnár Zsigmond 29, 52, 54, 82
 Bodrogh Pál 61
 Bóka László 10, 174, 176
 Boltzmann, Ludwig 31
 Bracco, Roberto 60
 Braun Henrik 51
 Brenner Etelka 16
 Brenner József id. 4, 6, 7, 117
 Brenner József dr. 6, 27
 Bresztovszky Ernő 78
 Brieux 68
 Bródy Sándor 19, 20, 29, 54, 76, 189
 Bürger 17, 22
 Byron, John Gordon 17, 34, 38, 49,
 61, 83, 137

C

Carlyle, Thomas 34, 44, 45, 50, 52,
 57

Cholnoky Viktor 75, 76

Chopin 138

Courteline 70

Cs

Csáth Géza 16, 17, 22, 28, 32,

35, 59, 75, 80

Csathó Kálmán 76

Csehov, Anton Pavlovics 4, 50, 60,

67, 80, 84, 185

Csekonits gróf 65,

Caillag Károly dr. 51

Csizmadia Sándor 80

Csokonai Vitéz Mihály 80

D

Dajbukát Ilona 70

Dante, Alighieri 50, 52, 55, 97,

126, 137, 157, 166

Darwin, Charles 46, 47, 63

Decsy Dezső 4, 27

Decsy Dezsőné /Brenner Lujza/ 6

Dehmel, Richard 78

Deladda, Grazia 60

Demosthenes 126

Dickens, Charles 49

Diderot, Denis 78

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlo-

vics 50, 60

Dózsa György 124

Drószdy Győző 86

Dutka Ákos 75, 76, 84, 85, 86

E

Elek Artur 76

Emőd Tamás 86

Endrődi Béla 32

Endrődi Sándor 75, 76, 83, 101

Engels 47, 48, 55

Eötvös József 17

Erdős Renée 60, 76, 173

F

Farkas Antal 80

Farkas Imre 32, 76

Farkas Pál 68, 76

Fejérváry Géza báró 59, 62

Fényes Samu 43

Ferenc József 56, 57, 59

Flaubert, Gustave 81

Forgács Rósi 70, 71

Földessy Gyula 55

France, Anatole 49, 80

Franyó Zoltán 50

Freud, Sigmund 188, 189

Füst Milán 94

G

Gaál Ferike 21

Gábor Andor 32, 75, 76

Garami Ernő 78

Gárdonyi Géza 53, 75, 76, 83, 124

Gautier, Théophile 125

Gellért Lajos 70

Goethe, Johann Wolfgang 4, 21, 50,

55, 57, 70, 81

Gogol, Nyikoláj Vasziljevics 55

Gorkij, Maxim 50, 70, 75, 80

Göndör Ferenc 80

Grohmann Vilmos 25

Gudenus Béla báró 26

Gyagyovszky Emil 80

Gyárfás Ernő 60

György Oszkár 41

Győri Károly 173

Gyulai Pál 29, 32, 54, 82, 83, 85, 173

H

Hangay Sándor 86

Harsányi Kálmán 75

Hart, Julius 34
 Hatvany Lajos 66, 77x
 Hauptmann, Gerhardt 70
 Hazafi Verai János 54
 Hebbel, Friedrich 70
 Hegedüs-Bite Gyula 61
 Heine, Heinrich 17, 22, 50, 54
 61, 83
 Helmholtz 8
 Heltai Jenő 54, 69, 76, 149
 Herczeg Ferenc 20, 53, 54, 68,
 69, 75, 76, 84, 101, 123, 172
 Herczeg János 60
 Hérédia, José Maria de 38, 49,
 126
 Hevesi Sándor 70, 71, 75
 Heyermans, Hermann 70
 Hitler, Adolf 51
 Hofbauer Aurélie /id.Brenner
 Józsefné/ 4, 6, 7, 16
 Holz, Arno 78
 Horatius 137
 Hugo, Victor 17, 49, 55, 57, 81
 Hume, David 148
 Hunyadi János 123
 I
 Ibsen, Henrik 31, 41, 70, 71, 75,
 81, 188
 Ignotus 76
 Illés Endre 73
 Illyés Gyula 15
 J
 Jacobsen 34, 50
 Jászai Oszkár dr. 48, 63
 Jaurés 75
 Jerusalem, Wilhelm 31
 Jókai Mór 10, 17, 54, 82

József Attila 39, 50, 127
 Juhász Gyula 3, 16, 32, 33, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 41, 49, 59, 60, 61, 75,
 76, 82, 84, 85, 86, 87, 94, 96, 101,
 115, 126, 127, 135, 137, 138, 145,
 161, 172, 173, 174, 186, 190
 Justh Zsigmond 189

K

Kabos Ede 63, 74, 90
 Kaffka Margit 76, 172, 173
 Kant, Immanuel 40, 42, 52
 Kardos László 124, 148, 156, 161, 194
 Kárpáti Aurél 75
 Katona József 19
 Kautsky, Karl 78
 Kazinczy Ferenc 115, 127, 150, 173x
 Kemény Zsigmond 10, 189
 Kenedi Géza 76
 Keresztury Dezső 58
 Kipling, Rudyard 60, 65, 66
 Király Gizy 61
 Kisfaludy Károly 10, 137
 Kispéter András 40
 Kiss Ferenc 37, 40, 43, 123
 Kiss Ferenc /fényképész/ 37
 Kiss József 53, 152
 Kóbor Tamás 76
 Kodály Zoltán 70
 Kolumbusz Kristóf 137
 Komjáthy Jenő 32, 54, 75, 96, 103, 146
 Komlós Aladár 85
 Korniss Aranka 61
 Kossuth Ferenc 7, 8, 56
 Kossuth Lajos 7, 8, 99
 Kosztolányi Ágoston 3, 4, 7, 8,
 Kosztolányi Ágostonné 7, 16, 22, 110
 Kosztolányi Árpád 4, 6, 8, 9, 10, 21,

Kosztolányi Árpád ifj. 12, 16
 Kosztolányi Árpádné 4, 10, 11, 12,
 16, 27
 Kosztolányi Dezsőné 5, 16, 27, 28,
 30, 33, 62
 Kosztolányi György 3
 Kosztolányi Mariska 12, 17, 22
 Kosztolányi Sándor 3
 Kotzebue 57
 Kozma Andor 76, 83, 173
 Kölcsey Ferenc 137, 150, 173
 Könyves Kálmán király 122
 Krúdy Gyula 60, 76, 83, 84, 85
 Krúzselyi Erzsébet 76
 Kuncz Aladár 32
 Kúrti József 70

L

Laczkó Géza 32
 Lajos, II., magyar király 137
 Lampérth Géza 76
 Lasalle, Ferdinánd 73
 László, I., magyar király 122, 137
 Leconte de Lisle, Charles-Marie
 34, 41, 49, 52, 61, 80, 125,
 126,
 Lenau, Nikolaus Franz 17, 52, 53,
 137
 Lengyel Béla 40, 42, 48
 Lengyel Géza 61, 63, 80, 174, 176
 Lengyel Menyhért 71, 190
 Lenin 46, 48
 Lermontov, Mihail Jurjevics 55
 Lévai Mihály 60
 Lévy József 173
 Lichtenberger, Henri 34, 41
 Lendecz Elek 76
 Lovik Károly 60

Lukács György 70, 71
 Lux Terka 60
 Lyka Károly 63

M

Maach, Ernst 129
 Madách Imre 6, 17, 31
 Madarász Emil 61
 Madzsar József dr. 48, 63
 Makai Emil 53, 54, 149
 Mallarmé, Stéphane 49
 Mamuzsich Lázár 15
 Márkus László 70
 Marx 47, 48, 55, 63, 76, 78
 Matkovich Miklós 21
 Mátyás király 3, 137
 Maupassant, Guy de 49, 84, 87
 May Károly 17
 Mendelssohn 138
 Mikes Kelemen 99, 137
 Miklós Jutka 86
 Mikszáth Kálmán 53, 60, 76
 Mohácsi Jenő 32, 61, 71, 75, 76, 80
 Mohamed próféta 126, 138
 Molière, Jean Baptiste 57, 70
 Molnár Ferenc 69, 76, 173
 Móra Ferenc 3, 76
 Móricz Pál ifj. 26, 27
 Móricz Zsigmond 3, 15, 26, 30, 33,
 53, 70, 76, 77, 103, 121, 177, 181
 Mózes 126, 138
 Mukics Simon 27

N

Nagy Lajos 3, 15, 53, 80
 Négyesy László 30, 31, 32, 33, 40
 Németh László 137
 Nexö, Martin Andersen 78
 Nietzsche, Friedrich 32, 34, 35, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 63, 93, 95,
 129

Nyekraszov, Nyikolaj Alexejevics 55

O

Odisszeusz 126, 137

Odry Árpád 68

Oláh Gábor 75, 76

P

Palágyi Lajos 76, 84

Pályi Ede dr. 74

Papp Dániel 63

Paulini Béla 115

Pekár Gyula 76

Perényi Györgyné 137

Pesti Imázs Lajos 18

Peterdi Andor 80

Péterfy Jenő 32

Pethes Imre 68

Petőfi Sándor 7, 17, 34, 55, 60,
85, 86, 97, 112, 121, 134, 137,
146, 158x

Petrarca, Francesco 127

Petur bán 137

Platon 34, 35, 40, 41, 42, 44, 45,
52, 95

Podmaniczky Endre báró 13

Poe, Edgar 34, 50, 52

Portinari, Beatrice 137

Pósa Lajos 76, 83

Prém József 60

Prévost, Marcel 60

Prohászka Ottokár 75

Prokesch Ignác 21

Prudhomme, Sully 49

Puskin, Alekszandr Szergejevics
38, 55

R

Radó Antal 168, 173

Rákóczi Ferenc, II. 68, 99

Rákosi Jenő 83, 101

Rédey Tivadar 32

Reich, Emil 31

Reininger, Robert 31

Révay József dr. 9

Révész Béla 7, 8

Révfi Zoltán 25

Reviczky Gyula 23, 32, 54, 103, 152

Réz Pál 47

Richepin, Jean 34

Rictur, Jehan 49

Niedl Frigyes 30

Rilke, Rainer Maria 50

Rivoir, André 78

S

Sajó Sándor 76

Salamon Győző 18

Saphier 17

Sas Ede 76

Schiller, Friedrich 50, 57x

Schmausz Endre 27

Schmitt Jenő 32

Schnitzler, Arthur 70, 71

Schopenhauer, Arthur 34, 40, 42,
44, 45, 83, 95

Schöpflin Aladár 76, 98, 189

Sebők Zsigmond 76

Shakespeare 19, 49, 50, 55, 82, 127

Somlay Artur 70

Spencer, Herbert 32, 34, 40, 41, 44,
45, 46, 47, 63

Spinoza, Baruch 33

Stendhal, Henri 81

Stirner, Max 40, 55

Strindberg, August 46, 50, 70, 79, 80

Swinburne, Charles Algernon 49

Sz

Szabó Ervin dr. 63
 Szabó Lőrinc 87
 Szabó-Betancos István 28
 Szaboieska Mihály 17, 23, 71, 76
 101, 115, 173
 Szász Károly legifjabb 173
 Szász Károly 177
 Szauder József 103, 118
 Széchenyi István 22, 23, 25
 Szeifert Ernő 22
 Szent István magyar király 6, 57,
 99
 Szépy Ernő 75, 101
 Sziebenburger Károly 19, 21
 Sziglieti Ede 19
 Szilágyi Géza 53, 76
 T
 Taine, Hippolyte 29
 Tarján Irma 20
 Telekes Béla 61
 Tennyson, Alfred 61
 Thackeray, William 49
 Thury Zoltán 54, 60, 63, 83, 84,
 139
 Tipka 21
 Tisza István gróf 26, 57, 59,
 62, 76, 77, 99, 103
 Tisza Kálmán 99
 Tolstoj, Lev Nyikolajevics 34,
 41, 50, 52, 55, 76
 Tócsa Gusztáv 16, 21
 Tóth Árpád 3, 30, 32, 90, 92, 94,
 96, 103, 127, 138, 139, 140,
 156, 161, 162, 163, 167, 171
 Tóth Béla 54
 Tömörkény István 76
 Törzs János 70, 71

Turgonyev, Ivan 55

U

Ulászló, I., magyar király 123

V

Vajda János 32, 103, 152, 163
 Váradi Antal 76
 Vargha Gyula 76, 173
 Várossy Vilmos 76
 Veresegyház 129
 Verlaine, Paul 34, 35, 49, 52, 61,
 81, 102
 Vermes Gábor 13
 Verne, Jules 17
 Vészai József 61, 62, 63, 74, 96
 Virág Benedek 124
 Voltaire, François 73
 Vörösmarty Mihály 17, 19, 22, 23,
 85, 150

Weber 138

Wedekind, Franz 70, 79

Wekerle Sándor 59

Weltner Jakab 78

Wilde, Oscar 49

Z

Zola, Émile 49, 31

Zöldi Márton 76

Zrínyi Miklós 137

Zsigmond király 3, 123

T a r t a l o m

S z a b a d k a	3
Forrongó pesti évek	28
Négy fal között	87
Boszorkányos esték	178
Jegyzetek	204
Bibliográfia	210
Névmutató	226